

Fatih Hadžić

Elementi materijalne i duhovne kulture Bošnjaka u Sandžaku

Izdavač
Avlija

Recenzenti
Prof. dr Redžep Škrijelj
Mr Sead Ibrić

Za izdavača
Hajriz Luboder

Urednik
Dr Haris Hadžić

Lektura
Mevljuda Novalić

Štampa
Merak, Novi Pazar

Naslovna strana
Fatih Hadžić

Titraž
500

Štampanje knjige finansirao:
Fond za zaštitu i ostvarivanje manjinskih prava
Crne Gore.

CIP - Каталогизација у публикацији
Централна народна библиотека Црне
Горе, Цетиње

ISBN 978-9940-21-003-8
COBISS.CG-ID 21625360

Fatih Hadžić

ELEMENTI MATERIJALNE
I DUHOVNE KULTURE
BOŠNJAKA U SANDŽAKU

Rožaje, 2013.

Djedu Husejnu i bijači Zadi

PREDGOVOR

Na izradi knjige „*Elementi materijalne i duhovne kulture Bošnjaka u Sandžaku*“ utrošio sam nekoliko godina. Svakom poslu se može naći mahana, pa i ovome, ali sam siguran, da mi se ne može sporiti iskrena namjera, napor i želja da prikazem ono što je bilo predmet mog istraživanja, a što je usljed proteka vremena, smjena generacija i nemarnosti, nažalost, prepušteno zaboravu. Neki prepoznatljivi objekti iz bošnjačkog kulturno etničkog miljea su potpuno nestali, mnogi su uništeni raznim nestručnim restauracijama i prepravkama, dok je samo jedan manji broj njih ostao sačuvan na slikama i grafikama Ibrahima Rekovića, Rasima Hadrovića, Zuvdije Hodžića, Mehmeda Slezovica, Aldemara Ibrahimovića, Džengisa Redžepagića, Hilmije Čatovića i mnogih drugih.

Da je bilo više sluha, bošnjačka kulturna baština bila bi bogatija za još mnogo više sačuvanih džamija, kuća, kula, ćuprija, bedema, hamama, karavan-saraja, hanova, turbeta, mezaristana, šadrvana, česama.

Sve to nije rušeno zbog dotrajalosti i neke potrebe, već iz neznanja ili „dokazivanja“ raznim vlastima, a i zbog nedovoljne svijesti o zaštiti tragova svoga postojanja, zbog obračuna sa svim onim što podsjeća na „orijentalno islamsko“, „zaostalo tursko“, „što se nije uklapalo u savremena urbanistička rješenja“, odnosno, baš zato što je bilo važno za očuvanje prepoznatljivosti Sandžaka.

Stoga, knjiga ima nemalu vrijednost, zbog sagledavanja, bilježnja, skupljanja na jedno mjesto i preotimanja od zaborava barem elementarnih podataka o istoriji, geografiji, demografiji, tradiciji, jednom riječju vjersko-kulturnoj baštini Bošnjaka na području Sandžaka.

Podvlačim i to da ova moja radnja ne bi imala ovakav svoj sadržaj i fizionomiju da nije bilo mnogih ljudi koji su mi pomogli da

sakupim materiju i složim je u jednu knjigu. Zahvaljujem se svima onima koji se nisu štedjeli da mi budu na pomoći pri skupljanju potrebnog materijala i podataka, a koje ću nabrojati po gradovima, i to: Novi Pazar – mr Esad Rahić, Zaim Hadžisalihović; Sjenica - Tajip ef. Jusufović; Prijepolje –Nadir ef. Dacić, Esad ef. Kašović; Priboj - Faruk Dizdarević (koji mi je ustupio nekoliko svojih neobjavljenih radova);Tutin –Emin Elesković; Rožaje – mr Halil Markišić, Hajriz Luboder, Amer Dautović, Besar Hadžić, Hamza Hadžić; Pljevlja - Jakub Durgut; Bijelo Polje - Kemal Musić, Ahmed ef. Destanović; Berane - Fadil Novalić, Husein ef. Ramčilović; Plav i Gusinje –Sead ef. Jasavić i Rešad ef. Dautović.

Izražavam naročitu zahvalnost Fondu za zaštitu i ostvarivanje manjinjkih prava Crne Gore i njegovim poslenicima koji su odobrili određena novčanih sredstava za finansiranje štampanja ove knjige.

U Rožajama, 2012.

Autor

RECENZIJE

Dr. Redžep Škrijelj

USPJEŠAN PRILOG HISTORIJI SANDŽAČKE UMJETNOSTI

Nova knjiga mladog i perspektivnog umjetnika – istražitelja kulturne prošlosti sandžačkih Bošnjaka, Fatiha Hadžića „*Elementi materijalne i duhovne kulture Bošnjaka u Sandžaku*” predstavlja veoma ambiciozan korak u pravcu očuvanja sjećanja na historiju materijalne i duhovne kulture. Nošen željom da sačini cjelovitiju studiju o našoj bogatoj graditeljskoj i duhovnoj kulturi, njenom proučavanju i revitalizaciji, uspeva da uobliči zanimljivu studiju o najznačajnijim resursima njenog sofisticiranog graditeljskog neimarstva. Fokusiranjem na, po mnogo čemu, specifični prostor Sandžaka, i njegovu duhovno-graditeljsku arhitekturu, autor sandžačku kulturnu javnost upozorava na važnost i značaj očuvanja postojećeg kulturnog blaga, usprkos vremenskim izazovima koji su prethodili njegovom nastanku i permanentnom nestajanju u kaleidoskopu prošlih vremena. Približavanjem rezultata svog značajnog istraživanja, autor uobličava ozbiljnu i iscrpnu studiju, u kojoj za savjetnike uključuje više od desetak kulturnih poslenika sa naših prostora, pružajući nesebičan doprinos duhovnoj i materijalnoj kulturnoj riznici zajednice kojoj pripada. Provirivanjem kroz okno sandžačke historijske prizme, opažamo uslove koji su prethodili nastanku i univerzalnom razvoju ponuđenog duhovnog i materijalnog blaga. Temeljne odrednice ove značajne studije determinira težnja za naglašavanjem vjersko-nacionalnog značaj i funkcionalno-tehnička strana najznačajnijeg dijela materijalno kulturnog naslijeđa sandžačkih Bošnjaka, kao i spoznaju njenih graditeljskih i materijalnih posebnosti.

Osnovna koncepcija studije data je u dvanaest poglavlja (Novi Pazar, Rožaje, Tutin, Sjenica, Pešter, Prijepolje, Bijelo Polje, Plav i Gusinje, Priboj, Berane, Nova Varoš, Pljevlja), i apostrofira ma-

terijalno-duhovnu kulturu sandžačkih općina „bez namjere da se zadire u njihov pravno-politički status“. Njena faktografska i foto-grafska nutrina svjedočanstvo su historijskog razvoja i izloženosti svekolikom propadanju sandžačke kulturne baštine, usprkos povremeno preduzimanim, površnim i nedovoljno kvalitetnim restauratosko-tehničkim radovima. Primarnu poziciju u fotomono-grafiji ima bogata sakralna arhitektura Sandžaka, u čijoj je vizuelnoj osnovu interes za reanimaciju graditeljsko-duhovne artefakture, koju krasi nesumnjivo veliki i značajni atributi. To je baština minulih generacija koju je zub prošlih vremena prepustio društvenoj nebrizi i uništenju. Damare ovog multietničkog, kulturnog, krvotoka Sandžaka (Srbija i Crna Gora) predstavlja bogato sakralno i profano naslijeđe, tako da i sam autor, značajan snop svjetlosti usmjerava ka duhovnim ornamentima bošnjačke kulturne sehare i njenim materijalno-tehničkim detaljima, koji, kao takvi, mogu biti važna turistička komponenta i primamljiv izazov za privlačenje gomila domaćih i stranih musafira.

Obuhvaćeno nasleđe predstavlja paletu kulturnih značenosti ovdašnjih Bošnjaka koja je stvarana stoljećima. Njene su društvene, kulturne, obrazovne i civilizacijske vrijednosti (materijalne i nematerijalne), usprkos novim tehnologijama, prirodi trajanja, i nestabilnim razvojnim prilikama, u konstantnom naporu. Stoga je ova knjiga adekvatna alternativa pokušaju da se pažnja javosti preusmjeri na strategiju njenog očuvanja, koja će u XXI vijeku biti prepoznata, ne samo kao deklarativna obaveza nadležnih institucija, već i moralna satisfakcija cjelokupnog budućeg savremenog društva.

Kulturna baština Sandžaklija, njene osobenosti i specifičnosti, dio su multikulturnog prostora regije, i kao takva, u neprestanom prožimanju sa zatečenim kulturama zajedničkog podneblja. Očuvanje njene ambijentalnosti, u sadejstvu sa pomenutim kulturama koje na ovom području vjekovima egzistiraju, daje adekvatnu potvrdu da smo uspjeli stvoriti kulturni ambijent koji uvažava različitosti, poštuje i podržava kulturni diverzitet i u njemu prepoznaje izuzetne vrijednosti i prednosti regije Sandžak, uključujući i težnju ka višim ljudskim i moralnim vrijednostima koje podižu kvalitet našeg svakodnevnog života.

Sagledavanjem sveukupnog stanja naše kulturne baštine, autor podsjeća na utisak da krhki kapaciteti lokalnih samouprava nisu dovoljan garant poduzimanja uloge zaštitnika i pazitelja ovog kulturnog nasleđa, jer su njihovi raspoloživi finansijski kapaciteti i kadrovska struktura nedovoljni za njeno unapređenje i očuvanje. Knjiga Fatiha Hadžića apostrofira značaj elementa naše materijalne kulture, i afirmira kulturnu tradiciju Bošnjaka Sandžaka. Jedan od tih ciljeva je skretanje pozornosti na aktualno stanje naše kulturne baštine, što se može iskoristiti kao preduslov za dalja istraživanja, zaštitu i prezentaciju njenih mnogobrojnih kulturnih potencijala zasnovanih na bogatoj kulturnoj tradiciji. Osim toga, u studiji se podvlači značaj nematerijalne ili žive kulturne baštine (usmena bošnjačka tradicija i jezik; scenska umetnost; društvena aktivnost, običaji i blagdani, rituali i praznici, znanost i umjetnost) i njene vjekovne interakcije na platformi očuvanja identiteta i tradicijskog kontinuiteta kao najbitnijeg faktora za održavanje i razvoj kulturnog diverziteta i ljudske kreativnosti. Ne treba izostaviti činjenicu da su nam životni uslovi tokom poslednje decenije, nametnuli ovu univerzalnu civilizacijsku temu koja rekonstrukciju i renoviranje postojećih kapaciteta naše kulturne sehare ističe u prvi plan.

Geografsko, etničko područje Sandžaka je, ujedno, prirodna kolijevka i važan kutak balkanske civilizacije, na kome se odigrala integracija i umjerena ekvidistanca dvije velike kulture: hrišćanske i islamsko-orijentalne, koje su utisnule zanimljive tragove arhitektonskog i kulturnog nasleđa. Sandžačku kulturnu baštinu, Fatih Hadžić, vidi kao jednu od sastavnih niti evropske civilizacije, nastojeći da je široj javnosti predstavi kao sklop misaonih, kulturnih i društvenih procesa koji su usloveli pojavu kulturno-duhovne arhitekture od posebnog građanskog, graditeljskog, umjetničkog i znanstvenog značaja. Pregled, najmanje stoljetnog, talasa razaranja bošnjačke kulturne baštine u Sandžaku nudi zavidan fotografski resurs knjige. On doprinosi panoramskom prikazivanju građevinsko-arhitektonskih odlika i tekstualnu analizu njihovog fizičkog stanja. Ovdje je značajan autorov udio u specifičnom *coincidentia oppositorum*, stvaranom vijekovima, pa je i dobar pokazatelj određene duhovne i umjetničke

težnje da provirimo u enterijer i eksterijer svog podneblja. Treba imati na umu da hemijska transformacija pomenute bošnjačke kulturne artefakture, opominje na potrebu njene kompleksne i veoma brižljive rekonstrukcije. Treba je doživjeti kao oponiranje aktivnostima kvaziznanstvene, nestručne i površne konzervacije, koja je prouzrokovala narušavanja opštih estetskih vrijednosti. U vrtlogu kulturnih promjena XX vijeka, baština kulturološko-civilizacijskog okvira Sandžaka, bila je izložena anti-civilizacijskom uništavanju i sistematskom propadanju. Devastiranjem autentičnog kulturnog ambijenta došlo je do narušavanja prirodne ravnoteže, razaranja i nestanka mnoštva kulturnih i historijskih spomenika, mezaristana, sakralnih objekata i zgrada.

Artefaktura iznikla na ovom prostoru dio je integralne - ambijentalne, arhitektonske i kulturne baštine, i trajna vrijednost sandžačkog historijskog nasleđa, koje u amanet treba ostaviti budućim generacijama. U tom kontekstu treba razumjeti neophodnost zaštite, razvoj i unapređenja kulturnog i prirodnog ambijenta koji podrazmijeva jačanje kolektivne svijesti o različitostima i specifičnostima regionalnih kultura. Autor u postojećim različitostima vidi mogućnost njihove koherencije, interakcije i suživota. Ova Fatihova knjiga oponira uništavanju ambijentalnih, arhitektonskih i kulturnih vrijednosti, koje se moraju odbraniti od permanentnih pokušaja nebošnjaka i inovjeraca za ukidanje nacionalnih, verskih i humanitarnih prava ljudi i naroda iz drugih kultura i tradicija. Monografija je saznanje o tim vrijednostima, ali i autorov otpor devastaciji tradicionalnog ambijenta, i protest razaranja i uništenju ovog značajno malog, kulturnog segmenta Srbije i Crne Gore, koji mora poprimiti oblik trajne, organizovane i sistematske međunarodne akcije, na evropskom nivou.

Značenje ovih artefakata može se iskoristiti za interpretaciju knjige "Elementi materijalne i duhovne kulture Bošnjaka u Sandžaku" koja potvrđuje višegodišnji autorov angažman na utvrđivanju socioekonomskih, političkih, etničkih, religijskih, filozofski i općih vrijednosti. Autor dio bogate baštine nalazi na požutjelim stranicama slika i grafika, počev od Ljube Ivanovića do Hilmije Čatovića, i njegovih učenika. Odsustvo sluha za njegovu

restauraciju, znatno je osiromašilo tradicionalni bošnjački kulturni ambijent, a mnoge graditeljske objekte i duhovne segmente dovela do nestanka. Slučaj je htio, da stara čaršija u mnogim gradovima u Sandžaku izgubi svoj prvobitni ambijent (novopazarska "Tijesna čaršija", kuća porodice "Rasovac" i mnogi drugi) i doživi nestanak sakralnih (džamije, tekije, turbeta, mezaristani, sebilji, šadrvani) i profanih (kuće, kule, ćuprije, bedemi, hamami, karavan-saraji, hanovi, šadrvani, česame) objekata od prvorazrednog značaja. Naši su savremeni "neimari islama" također, davali svoj "doprinos" gruboj devastaciji džamija (mihraba, mahvila, podova, munara), džamijskih avlija, nišana, duvara i kapija, a da za to nije bilo nikavih stručnih referenci, niti trunke stida pred sopstvenim narodom.

Međutim, sve ove znamenitosti uživaju status islamsko-orientalne baštine, prepoznatljivih starosnih i umjetničkih kvaliteta, na čijim se tragovima zasniva bogata i autentična kulturna mreža. Teza o opstanku i kulturnom kontinuitetu bošnjačkog graditeljskog naslijeđa, daje autentičnu potvrdu duhovne vitalnosti naroda kojemu ta kultura pripada. Ukazivanje na veoma pogoršano stanje kulturne baštine Bošnjaka u Sandžaku, nije zaustavilo njeno devastiranje i prepuštanje zubu vremena, niti nalazi potrebne odgovore za nastalo haotično stanje, nebrigu i pasivan odnos sandžačke kulturne i političke javnosti. To je doprinijelo potpunom nestanku mnogih značajnih objekata iz bošnjačkog kulturno-etničkog miljea, što ukazuje i na etičku dimenziju naše kolektivne svijesti, kao i nedostatak odgovornosti za sveukupno stanje univerzalnog kulturnog blaga Bošnjaka. U studiji je evidentno autorovo žaljnje za krizu u kojoj se obrela naša materijalna kultura, kao i za propalim građevinama na čiji su nastanak tijekom vremena uticali različiti socijalno-ekonomski faktori. Ono što je posebno simtomatično mnoge su odavno porušene. Sudeći po sadržaju ove zanimljive fotomonografske studije, Fatih Hadžić je u potpunosti svjestan činjenice, da je značajnijoj devastaciji pristupljeno iz netolerancije i netrpeljivosti. U očima nebošnjaka, ovi segmenti bošnjačke kulturne sehare su pripadali „tuđoj (orijentalnoj)” kulturi, osuđenoj na nestanak. Permanentna "potrebauklanjanja dekadentnih feudalnih ostataka Osmanlija" pri čemu je, među rušiteljima, bilo Bošnjaka,

koji su smetnuli s uma da su uzročnici nestanka baštine svojih djedova. Uzroke za takav odnos i nebrigu, treba tražiti u dil-
 etantizmu vodećih međuratnih državnih struktura, i potonjeg
 socijalističkog društva, koji su prednjačili u nametanju modernih
 „urbanističkih” rješenja, ali i težnji pojedinaca – Bošnjaka, za per-
 manentno ulagivanje vlastodršcima, bez obzira na moguću štetu
 koju čine autentičnoj graditeljskoj kulturi svog naroda. Međutim,
 ne manjka ni odsustvo svijesti današnje društvene zajednice o
 zaštiti preostalih tragova islamsko-orijentalne baštine i njenih
 vidljivih kulturnih artefakata diljem Sandžaka.

Važan je i društveni aspekt ovakvog monografskog pregle-
 da sandžačke kulture, i njenog uključivanja u nauku o kulturi
 (sandžačku kulturologiju), koji je imanentan autorovoj želji da
 sopstevnu kulturu postavi *in medias res* – u svijetlo okrilje kultura
 locirnih na raskršću između Istoka i Zapada. Sandžak je oduvijek
 bio mjesto susreta naroda koji su za sobom ostavljali autentične
 tragove vlastite duhovne kulture koja se utapala u tradiciju
 cjelokupnog podnjeblja. Fatih Hadžić prepoznaje značaj svakog
 elemenata sopstvenog kulturnog nasleđa, koji u dovoljnoj mjeri
 određuju kulturni identitet i duhovni kontinuitet sandžačke sa
 sveopštom kulturom Bošnjaka.

Ova baština i njeno staro naslijeđe nije samo sloj iz naše
 društvene prošlosti, već i sadržaj koji obezbjeđuje njenu perma-
 nentnu aktualnost u kulturnom, vjerskom i socijalnom životu
 Sandžaka. Možda bi jedno od rješenja trebalo tražiti u izradi
 pomenute bošnjačke kulturno-nacionalne strategije sa zadatkom
 da se sva pažnja usmjeri ka nalaženju istinskih domaćih i
 međunarodnih partnera koji bi podstakli trajnu zaštitu svih
 sandžačkih kulturnih resursa.

Na kraju ovog eseja, dužni smo odati priznanje, mladom au-
 toru, koje može stati u jednoj rečenici: Aferim, Fatihu Hadžiću za
 lijepu studiju “Elementi materijalne i duhovne kulture Bošnjaka
 u Sandžaku” koja je još jedno divno ***podsjecanje na sve ono što
 je ostalo, od onog što je nestalo***, a imenuje kao tradicija naroda
 kome kao istražitelj-kulturolog pripada.

U Skoplju, novembra 2012. godine

TRAGATI ZA SVOJOM KULTUROM,
OTKRITI, PRONAĆI I OBJELODANITI
NJENE TRAGOVE IZRAZ JE
ISTINSKE LJUBAVI PREMA TOJ
KULTURI I NJENOM NARODU

Kultura je nešto što se gaji, što se pazi da bi se razvilo i čime se jedan narod diči, jer je izraz njegovog materijalnog i duhovnog djelovanja. Ona je izraz skupa procesa i promjena kroz koje taj narod prolazi. Ona je izraz historijske dinamike jednog naroda. Baš zbog svega toga ona je jedna od najbitnijih, ako ne i najbitnija, karakteristika jednog čovjeka i jednog društva. Ona odvaja čovjeka od životinje. Ona je neodvojivi dio čovjeka, jer nema čovjeka bez kulture, niti kulture bez čovjeka, s tim što svakako ima kultura čiji elementi nisu odgovarajući za drugu kulturu. A blago li onima koji slijede kulturu čiji su elementi izgrađeni na temeljima vjere islama, koje je odredio Mudri Allah, dž.š. koji nema mahana i koji je nepogrješiv.

Rad našeg mladog kulturologa Fatiha Hadžića, knjiga „*Elementi materijalne i duhovne kulture Bošnjaka u Sandžaku*“, u koju je uložio svoje dragocjeno vrijeme, odslikava dušu i tijelo jednog naroda i jedne kulture, što prkose balkanskim viorima i olujama. Taj bošnjački narod i njegova kultura, prije svega nadahnuta ljepotama islama, kroz vrijeme su prolazili kroz razna iskušenja i nedaće. Ali, sve te nedaće, na neki način, bile su prevaziđene i bit će, inša Allah, ali su uvijek najviše boli nanosili nemar, zaborav i neprimjeren odnos, što su dolazili iz redova onih koji su se deklarirali kao sljedbenici

te kulture i onih koji su ponikli u njoj, ali su se vremenom otuđili i pogazili svoje korjene.

Zanimljivo je, možda je donekle i čudo, da su mnogi spomenici ove svjetske kulture opstali, zbog jačine tih napada koji su dolazili i iznutra i spolja. Svakako da bi bilo više spomenika kulturne baštine ovog naroda, da nije bilo tog uništavanja i rušenja, ali ipak je za pohvalu jačina te duhovne snage ovoga naroda, koja je sačuvala i ono što danas postoji. Kao što su rekli mudraci "vrijeme se ne završava sa nama i ne počinje od nas", tako da i današnje generacije sljedbenika islamske kulture imaju zadaću održavati i njegovati ono što je došlo do njih i sve te emanete predati budućim generacijama.

Ovo djelo kao da je mjerilo naše svijesti. Ono kao da je odgovor rušiteljima naših tragova i naše baštine da u tome nisu uspjeli, iako su se stoljećima trudili. Jer djelo graditelja nije što i djelo rušitelja. Jedno je red, a drugo je nered. Svi ovdje navedeni i opisani spomenici islamske kulture jasna su slika uspostavljanja reda i mira na ovim prostorima. Oni su brana koja štiti od bujica i poplava nereda.

Autor je u svakom poglavlju obradio po jedan sandžački grad, odnosno opštinu. O svakoj opštini dati su elementarni podaci o geografiji, demografiji, vjeri, historiji, kulturnim spomenicima, tradiciji, običajima i ostalim zanimljivostima. U ovim poglavljima data je gradska kultura Sandžaka, a ujedno i seoska, a naročito u posebnoj poglavlju o Pešteri, što je rad učinilo veoma interesantnim sa aspekta etnologije.

Ovaj rad očiti je dokaz da je teritorija Sandžaka samostalna karakteristična kulturno-historijska cjelina, koliko god to negirali pojedini subjektivni i, nažalost, virusom mržnje zaraženi krugovi.

Rad ujedno sadrži i nazive svih naseljenih mjesta na teritoriji Sandžaka i podatke o broju stanovnika u opštinama, što ga čini zanimljivim svima onima koji se bave izučavanjem kretanja stanovništva. U ovom radu nije izostavljena ni arhitektura Sandžaka, koja odmara tijelo i dušu, i koja je veoma zanimljiva za ljubitelje djela čovjekovih ruku.

Također, bitna dimenzija ovog rada je to što je autor dao nekoliko biografija pojedinaca koji su bili od najistaknutijih u svome u kraju, što je veoma važno, uzimajući u obzir da je u svakom procesu i svim ovim oblastima, zapravo, čovjek taj koji zaslužuje pažnju, jer zapravo i sve te građevine postoje zbog njega, jer se istinski humanizam nalazi u islamskoj kulturi i civilizaciji.

Završit ću riječima, koje opisuju motiv za dobročinstvom kod jednog sljedbenika islamske kulture: *“Za života je utrošio zlato i srebro za podizanje zadužbina. Bio je svjestan da su svakome njegova djela najbolje potomstvo.”* (Dio natpisa na mostu Mehmed-paše Sokolovića u Višegradu, sagrađenom 1571/72. godine.)

U Novom Pazaru

26. 12. 2012. godine

UVOD

Sandžak, danas, obuhvata dijelove teritorija država Srbije i Crne Gore i čini karakterističnu geografsku i kulturno-istorijsku cjelinu. Teritorija istorijskog Sandžaka graniči na sjevero-zapadu sa teritorijama Srbije i Bosne i Hercegovine, a na jugo-zapadu s Crnom Gorom, na jugu s Albanijom i na jugo-istoku s Kosovom. Sačinjavaju ga opštine i gradovi: Novi Pazar, Tutin, Sjenica, Prijepolje, Nova Varoš i Priboj (dio u Srbiji) i Rožaje, Berane i Andrijevića, Plav i Gusinje, Bijelo Polje i Pljevlja (u Crnoj Gori).

Kao posebna administrativno-teritorijalna jedinica Sandžak se prvi put spominje 1578. godine, kao jedna od sedam oblasti koje su ulazile u sastav Bosanskog Sandžaka.¹ A, sve do Balkanskih ratova 1912. godine, činio je jedinstvenu administrativno-teritorijalnu cjelinu, sa upravnim i kulturnim središtem u Sjenici a zatim u Novom Pazaru.

Nesporno je da je Sandžak imao svoje zaokružene historijske i međunarodno priznate granice, koje su potvrđene odlukama Berlinskog kongresa (1878.) i Carigradskom konvencijom (1879.) godine. Danas, kulturno-istorijsku cjelovitost Sandžaka ispunjavaju brojne simbioze islamske i pravoslavne sakralne tradicije. Međutim, etničko oblikovanje najvećeg broja stanovnika Novopazarskog Sandžaka, bilo je uslovljeno masovnim primanjem islama i islamske kulture. To se oblikovanje prožimalo s etnogenezom Bošnjaka u Bosni i Hercegovini, s kojima Bošnjaci u Sandžaku čine nerazdvojivu etnogenetsku i nacionalnu cjelinu.²

Sticajem istorijskih okolnosti svi Bošnjaci Jugoslavije, pa i Bošnjaci Sandžaka, u jednom istorijskom periodu su se nazivali Muslimanima (u nacionalnom smislu), ali su, nakon pada komunističkog sistema početkom zadnje decenije XX vijeka, i raspadom Jugoslavije,

¹ E. Pelidija, M. Maglajlić, R. Mahmutćehajić: *Bosna i Bosanski Muslimani – Muslimani u Sandžaku*, sveska II. Sarajevo, 1992.

² Ibidem.

ponovo povratili svoje istorijsko nacionalno ime – Bošnjaci, mada su ostali administrativno odvojeni od svoje nacionalne matice u državi BiH. Takođe, nakon sticanja nezavisnosti Crne Gore, 2006. godine, Sandžak je podijeljen između Srbije i Crne Gore, ovaj put međunarodno priznatom granicom.

Međutim, kulturni, vjerski i politički razvoj Bošnjaka u oba dijela Sandžaka (u crnogorskom i srbijanskom dijelu) ostao je i dalje međusobno uslovljen, ali i uslovljen i neodvojiv od razvoja i života njihove i nacionalne i državne matice BiH, i pored toga što im je istorijska nepravda nametnula neželjenu podijeljenost u više bivše-jugoslovenskih republika.

Teritorija današnjeg Sandžaka (oba dijela) prostire na površini od 8.687 kvadratnih kilometara, gdje živi između 450 i 500 hiljada stanovnika. Broj Bošnjaka u Sandžaku je varirao kroz istoriju, ali je uvijek bio natpolovičan u odnosu na broj ostalog njegovog stanovništva i takva situacija je i danas.

Kroz svoju istoriju Bošnjaci Sandžaka su bili izloženi najsirovijim pritiscima i obespravljivanju pa su se zbog toga iseljavali - najviše u Tursku i Bosnu i Hercegovinu, ali i druge države, tako da, prema nekim procjenama, danas izvan Sandžaka žive dvije trećine, a u Sandžaku je preostala samo jedna trećina sandžačkih Bošnjaka.

Nažalost, Bošnjacima u Sandžaku su, u nekim istorijskim periodima, vlasti Srbije i Crne Gore osporavale identitet, kulturu, istoriju, ime, jezik. Može se reći da je u tom smislu situacija danas nešto popravljena, međutim, to je daleko od onih standarda koji bi adekvatno uvažili dostojanstvo i nacionalnu posebnost ovoga naroda.

Od raspada Jugoslavije 1992. godine, Bošnjaci u oba dijela Sandžaka (u Crnoj Gori i Srbiji), su se politički organizovali, s namjerom da povrate svoje nacionalno dostojanstvo, svoje istorijsko nacionalno ime, ožive, dalje razvijaju i zaštite svoju kulturu, poboljšaju svoj ustavno-pravni i politički status. Po mnogim procjenama, Bošnjaci u Sandžaku su jedini od nekadašnjih jugoslovenskih „naroda i narodnosti“, koji su ostali a da nisu na zadovoljavajuć

način riješili svoj nacionalni, odnosno političko-pravni status. Čak su degradirani toliko da su, prema najnovijim propisima Srbije i Crne Gore (u Crnoj Gori su, doduše, nabrojani u preambuli Ustava, međutim i dalje se nalaze u podređenom položaju u odnosu na većinsko stanovništvo) svedeni na status nacionalne manjine, etničke grupe, zajednice, ili na neku drugu nedefinisanu nacionalno-etničku kategoriju.

Treba reći i to, da su Bošnjaci Sandžaka, u republikama-državama u kojima su živjeli ili danas žive i rade, dali i daju značajan doprinos razvoju nauke, kulture, umjetnosti, književnosti, sporta, filma i privrede. Uključeni su, koliko-toliko, u politička zbivanja u Srbiji i Crnoj Gori, participiraju u republičkim organima, a i na lokalnom nivou, u skoro svim Sandžačkim opštinama. Održavaju, mada na neinstitucionalan način, veze i saradnju sa Bošnjacima u Bosni i Hercegovini. Jedina institucionalna saradnja postoji između Islamske zajednice u Srbiji sa sjedištem u Novom Pazaru i Islamske zajednice u BiH. IZ-e u Srbiji je, naime, organizacioni dio IZ-e BiH i priznaje duhovno vođstvo reisa IZ-e u Sarajevu, dok IZ-e u Crnoj Gori djeluje kao samostalna, ali može se reći da ima dobru saradnju sa IZ-e u BiH.

Inače, malo je tako kontroverznih tema, kao što su one koje se tiču Sandžaka i Bošnjaka koji, kao autohton narod, kroz vijekove, u njemu žive, rade i opstaju. Pisati i govoriti o Sandžaku nije ni malo lak, niti jednostavan posao. Ne samo iz razloga što ne postoji, nije napisana, jedna cjelovita sandžačka istorija, pa nemamo neke "ustaljene" konture specifičnog sandžačkog subjektiviteta, nego i što su razne vladajuće oligarhije i diktature utvile u glavu narodu ovog prostora strah od isticanja sopstvenog identiteta, tako da je taj narod, taj, prije svega, bošnjački narod, žrtva psiholoških barijera i zabrana da kaže ko je, šta je, koja su njegova obilježja, koje su njegove nacionalne vrijednosti, šta su njegova duhovna i materijalna dobra. Polaženje, u istraživanju, sa jedne tako nesigurne i nedovoljno definisane pozicije, nije neskromno reći, svakog onog, koji pokuša da piše o Sandžaku i Bošnjacima, i to zatim "obejani" u vidu nekog stručnog ili naučnog rada, svrstava u veoma hrabre i

smione istraživače. A, ne da nije bogata, nego, naprotiv, sandžačka istorija, sandžačka stvarnost, obiluje vrijednostima kojima se malo koji narod može pohvaliti na našim balkanskim prostorima. Ima ta sandžačka zemlja i pitomih riječnih dolina, i prostranih pašnjaka, i bogatih rudnih nalazišta, zdrave okoline, jezera, čistih vazdušnih banja, ljekovitih voda-banja, mineralnih voda, čistih rijeka i potoka, pitke izvorske vode, šumskog blaga, prelijepih planina. Ima tradiciju multikulturalnog suživota, dobrih komšijskih odnosa, zijareta, bajrama, mobi, kosidbi, plastidbi, žnjetvi, vršidbi, narodnih manifestacija, svadbi i veselja. Naravno, "zla vremena" su, kao i svuda, donosila i razne bure i ratove, pogrome, progone, iseljavanja, genocide – ali niti je to tema ove knjige, i o takvim "nepogodama" sandžaklije vam neće rado govoriti. Kao da žele da se takve stvari zaborave i nikada i nikome više ne dogode.

Odakle početi pisati o sandžačkoj prošlosti, sadašnjosti ili budućnosti. Čemu dati primat. Šta je to što je zajednička, opštečovječanska, ali i specifična vrijednost svakog naroda ponaosob. Ono što je jasno jeste to da, obavezno, treba pisati o jednoj realnosti, o jednoj stvarnosti, onako kakva je ona bila, i pri tom ne biti pristrasan, neobjektivan, uskogrud. Ova knjiga ne pretenduje da bude enciklopedija Sandžaka, da bude sveobuhvatna, kompletna, potpuno zaokružena istina o temi koju obrađuje. Ne, za tako nešto nismo kompetentni, niti imamo takve ambicije. Želja nam je, samo, da u fokus svoje i čitalačke pažnje stavimo najelementarnije značajke duhovne i materijalne kulture jednog od sandžačkih naroda - Bošnjaka, bez bilo kakve namjere da zapostavimo, omalovažimo ili ignorišemo iste takve vrijednosti drugih naroda, sa kojima živimo i dijelimo sudbinu na ovim našim zajedničkim autohtonim prostorima.

Odvajkada datira zemlja sandžačka. Smjenjivali su se na njoj razni vlastodršci, razni državni sistemi, ali, ostajali su i opstajali sandžački ljudi, čije trajanje seže do naših dana i pretenduje da nastavi u daleku budućnost. Samo uzgred da spomenemo Ilire, Bogumile, pa onda Rimljane, Južne Slovene, Staru Rašku, Osmansku Tursku, Kraljevinu Jugoslaviju, partizansku Jugoslaviju, ZAVNO Sandžaka,

sve do naših današnjih dana. Sva ta vremena i epohe su ostavljali dubokog traga na sandžačkog čovjeka, na njegovu kulturu, vjeru, adete i običaje, mitologiju, način života, rada, uređenja i izgradnje kuća, stanova, ishrane, oblačenja, mentaliteta. Dakle i Bošnjaci, kao narod i nacija, kao i svi drugi narodi i nacije, su istorijska, kulturna i politička kategorija, nastajali su i formirali se kroz nekoliko faza svog istorijskog razvoja, i, kroz prostor i vrijeme, potpuno se zao-kružili kao poseban entitet, sa svim elementima koji ga kao takvog čine. Te svoje specifičnosti, kulturne, vjerske, civilizacijske, etničke i druge, Bošnjaci žele da sačuvaju, da sačuvaju svoj identitet, da definišu svoj politički i nacionalni status, da, time, obezbijede i svoj i opstanak svog potomstva na prostorima na kojima su ponikli.

Sa ciljem promovisanja i očuvanja tih najbitnijih nacionalnih, duhovnih i materijalnih vrijednosti i nastaje ova knjiga. Ona predstavlja jedan mogući metod skretanja pažnje na zaštitu tog svekolikog bošnjačkog, materijalnog i kulturnog blaga na prostoru Sandžaka. A, o kakvim se kulturološkim i etnološkim vrijednostima radi možda ćemo najbolje shvatiti iz citata jednog od najvećih sandžaklija u njegovoj istoriji, akademika Sretena Vukosavljevića, predsjednika ZAVNO Sandžaka u vrijeme II svjetskog rata, prijepoljca, čovjeka bez čijeg se doprinosa, vjerovatno, ime Sandžaka danas, u ovom obimu, ne bi više ni spominjalo.³ U svom poznatom djelu *Istorija seljačkog društva – Sociologija stanovanja*, on kaže: „Muslimani su se naseljavali gdje je voda i zgoda. Majka ovako savjetuje kćerku: uzmi ga, biće ti blizu voda, drva i mlin“.⁴ Dalje, Vukosavljević ističe:

³ Sreten Vukosavljević je bio predsjednik ZAVNO (Zemaljsko antifašističko vijeće narodnog oslobođenja) Sandžaka od njegovog osnivanja 20. novembra.1943. do ukidanja 26. marta 1945. Godine. Bio je akademik SANU i JAZU, profesor Pravnog fakulteta u Beogradu, član Samostalne demokratske stranke, član kraljevske vlade dr. Ivana Šubašića, ministar za agrarnu reformu i kolonizaciju u FNRJ, sociolog i empirijski istraživač, pokretač, osnivač i prvi urednik lista „Sandžak“ kojeg je osnovao još 1932. godine. Po mnogima otac je sociologije sela na prostorima Sandžaka i uopšte Jugoslovenskih zemalja, autor je knjiga „Sandžačke hičaje“, „Istorija seljačkog društva“ – kapitalno djelo od tri dijela: prvi dio obrađuje organizovanje seljačke zemljišne svojine, drugi – sociologiju stanovanja, i treći – sociologiju seljačkih radova. Pisac je više od 340 naučnih i stručnih radova te polemika, rasprava, članaka. (Vidi šire:, R. Crnišanin, „Rasprave“ Mrlješ, Novi Pazar, 1999.godine, 244.)

⁴ S. Vukosavljević: *Istorija seljačkog društva – Sociologija stanovanja*, 127.

„...muslimanski seljak ima razvijenije osjećanje za ličnu udobnost. Pravoslavni seljak gradi kuće i zgrade skoro samo prema potrebama svoga rada, muslimanski seljak i prema svojoj ličnoj udobnosti kako je shvata...Musliman, ratar, župljanin, u svemu je kulturniji u stanovanju od hrišćanskog planinca, stočara...“⁵ Govoreći o unutrašnjoj uređenosti bošnjačke kuće, Vukosavljević nastavlja pa kaže: „U muslimana je zastiranje poda u skladu sa lakim sazuvanjem i obuvanjem...Muslimanski seljak ima još mnogo razvijenije osećanje ritualne čistoće tela, odela, pa u nekoliko i naselja.“⁶

Možda je najupečatljiviji iskaz ovog velikog sandžaklije u kojem on iznosi slijedeće viđenje: „Muslimansko naselje se pozna na prvi pogled, još iz daleka...i kad je veliko ima stil diskretan. Njegove posebne oznake izvire iz posebnih potreba, posebnog načina života... Svuda težnja za udobnošću, umereno, bez raskoši...Uređaji diskretni, uglavnom za život svoj i svoje čeljadi...Sve, pa i ono što je ružno, postavljeno je samo po logici njegovog načina stanovanja. Razlika između velikih i razvijenih kuća muslimanskih i hrišćanskih, veća je nego inače. U muslimanskoj kući ceo je stil skladniji i zreliji. Jedino su arbanaške kuće bile razmetljivije, a pri tome ipak sumorne i neudobne. Muslimanski stil naselja je deo stila jednog života koji je čak i do danas, u celini uzev, ipak kulturniji nego život njegovog suseda hrišćanina.“⁷

Dakle, Sreten Vukosavljević, kao istraživač i naučnik, je, od samog početka svog rada uočio da postoje posebnosti koje su karakteristične za kuće, naselja i kultura muslimana – Bošnjaka, u Bosni i Sandžaku. Vukosavljević je, smatramo, na najbolji način ukazao na specifičnu kulturu života, ponašanja, stanovanja i uređenja kuća Bošnjaka u Sandžaku, što se i uklapa u intencije ove naše knjige.

Knjigu, koja je pred čitaocima, sačinili smo u 11 poglavlja, tj. svaka sandžačka opština predstavlja jedno poglavlje, plus još jedno

⁵ Ibidem, 135.

⁶ Ibidem, 149.

⁷ S. Vukosavljević: *Sociologija stanovanja*, izdanje SANU, Beograd, 2. Citirano iz referata Ramiza Crnišanina na simpozijumu „Seoski dani Sretena Vukosavljevića“, Prijepolje 1995. godine, prema pomenutom djelu, *Rasprave*, 292-3.

12. poglavlje koje se tiče peštarskih katuna – tzv. stanova, koje smo izdvojili u posebnu cjelinu.

Naravno, opštine su nazvane kao „sandžačke opštine“, bez namjere da se zadire u njihov pravno-politički status. Naime, nesporno je da su one i opštine u okviru Crne Gore ili Srbije, ali, radi same koncepcije knjige, koja želi da obradi elemente duhovne i materijalne kulture Bošnjaka u Sandžaku, mi smo ih jednostavno „tretirali“ kao „sandžačke“.

Metodologija rada je takva da smo svaku opštinu obradili kao zaokruženu i „samodovoljnu“ cjelinu, međutim, ipak, sva poglavlja predstavljaju logičnu jedinstvenu cjelinu koja je stavljena u jednu knjigu, shodno naslovu samog rada. Jer, u fokusu knjige su upravo Sandžak i Bošnjaci, te elementi njihove duhovne i materijalne kulture, što jeste jedna jedinstvena materija, koja, bez obzira na podjelu po različitim opštinama, predstavlja jasan kulturološki, bošnjački i sandžački aspekt sadržine knjige.

Odlučili smo se za metodologiju što sažetijeg i što kraćeg prezentiranja podataka o svakom gradu-opštini posebno, koje smo poredali po broju bošnjačkog stanovništva: 1. Novi Pazar, 2. Rožaje, 3. Tutin, 4. Sjenica, 5. Prijepolje, 6. Bijelo Polje, 7. Plav i Gusinje, 8. Priboj, 9. Berane, 10. Pljevlja, 11. Nova Varoš. Kao posebno 12. poglavlje izdvojili smo Peštarske stanove – katune.

Posebno podvlačimo, kako smo to već i rekli, da je u fokusu našeg rada bila isključivo bošnjačka materijalno-duhovna kultura, iz razloga što je ona na ovim prostorima najzapostavljenija i najugroženija, o njoj nisu vršena neka opsežnija i cjelovitija istraživanja, pa se ovim radom želi skrenuti pozornost na njenu vrijednost, njenu zaštitu i njenu revitalizaciju.

Na kraju ovog uvodnog dijela da naglasimo da je rad podijeljen u 12 poglavlja. Svako poglavlje je podijeljeno na više odjeljaka, koji obrađuju geografski položaj, stanovništvo, istorijat grada, te spomenike islamsko-sakralne i profane duhovne i materijalne kulture. Rad sadrži više od 400 stranica teksta, više od 200 fotografija, više od 500 fus nota, više od hiljadu raznih podataka, te popis više od 100 raznih izvora, literature, dokumenata, kazivanja i ostalih referenci.

I. POGLAVLJE

NOVI PAZAR

Novi Pazar je jedan od najbošnjačkijih gradova u Sandžaku. Još u turskom vaktu i zemanu je bio važan privredni i kulturni centar. Sjedište sandžakbegova, kadija, mu-teselima. Važno vojno utvrđenje. Raskrsnica karavanskih puteva – od Sarajeva, Dubrovnika, Skadra, ka Beogradu, Nišu, Skoplju, Solunu, Istanbulu.

U vrijeme Evlije Čelebije je bio veći grad od Sarajeva. Uvijek je imao svoje škole – sibjan mektebe, iptidaije, ruždije, medrese. Važan zanatski centar, stjecište raznih kujundžija, sarača, kovača, zlatara, bezistana, hamama, banja-ilidža, somundžija, jemekhana, aščinica, slastičarnica, oružara-puškara...

U jugoslovenskom vremenu bio je važan tekstilni i kožarski centar.

Novi Pazar je uvijek bio prepoznatljiv privredni, ekonomski i kulturni centar Sandžaka. Dans je univerzitetski grad, grad male privrede i privatnog biznisa, grad dobrih ljudi, grad turizma, grad sporta, sevdalinke, saza, bendža, folklor, narodnih običaja, tradicije, vašara, svadbi. Grad baklava, čuvenih pazarskih ćevapa, pita-mantija i raznih drugih orijentalnih bošnjačkih specifičnosti.

1. GEOGRAFSKI POLOŽAJ

Novi Pazar se nalazi na 290. km južno od Beograda, na dionici starog puta koji Ibarskom magistralom vodi ka Podgorici i Jadranskom moru. Lociran je u dolini rijeka Jošanice, Raške, Deževske i Ljudske rijeke. Okružen je visokim planinama Golijom i Rogoznom, te Peštarskom visoravni. Ukupna površina opštine sa 100 naseljenih mjesta iznosi 742 km².

1. 2. STANOVNIŠTVO

Prema procjenama, grad Novi Pazar ima oko 125 hiljada stanovnika. A, 80% od ukupnog broja stanovnika čine Bošnjaci, dok 20% čine Srbi i ostali.

1. 3. NASELJENA MJESTA

Aluloviće, Bajevica, Banja, Bare, Batnjik, Bekova, Bijeje Vode, Boturovina, Brdjani, Brestovo, Varevo, Vever, Vidovo, Vitkoviće, Vojkoviće, Vojniće, Vranovina, Vučiniće, Vučja Lokva, Golice, Gornja Tušimlja, Goševo, Građanoviće, Gračane, Grubetiće, Deževa, Dohoviće, Dojinoviće, Dolac, Doljani, Dragočevo, Dramiće, Žunjeviće, Zabrđe, Zlatare, Ivanča, Izbice, Jablanica, Javor, Janča, Jova, Kašalj, Kovačevo, Kožlje, Koprivnica, Kosuriće, Kruševo, Kuzmičevo, Leča, Lopužnje, Lukare, Lukarsko Goševo, Lukocrijevo, Miščiće, Mur, Muhovo, Negotinac, Novi Pazar, Okose, Osaonica, Osoje, Oholje, Pavlje, Paralovo, Pasji Potok, Pilareta, Pobrđe, Požega, Požežina, Polokce, Pope, Postenje, Prćenova, Pusta Tušimlja, Pustovlah, Radaljica, Rajetiće, Rajkoviće, Rajčinoviće, Rajčinovička Trnava, Rakovac, Rast, Sebečevo, Sitniće, Skukovo, Slatina, Smilov Laz, Srednja Tušimlja, Stradovo, Sudsko Selo, Tenkovo, Trnava, Tunovo, Hotkovo, Cokoviće, Čašić Dolac, Šavci, Šaronje i Štitare.

1. 4. ISTORIJSKI RAZVOJ

Novopazarski kraj i okolinu svijet je upoznao preko vizantijskih historičara iz XII vijeka.⁸ Kada je završena gradnja Novog Pazara, 1461. godine, ovaj grad je počeo da se razvija kao značajniji kulturni, vjerski i administrativni centar. Nakon izgradnje grada, pored toga što se doselio veliki broj osmanlijskih funkcionera: ulema, kadije, spahije, zanatlije, popisivači, i dr., u gradu se za kratko vrijeme pominje veliki broj muslimana koji nijesu spadali u povlašćeni sloj i koji su u popisne deftere upisivani kao poreski obveznici. Popisom iz 1468/69. upisano je 175 muslimanskih domaćinstava

⁸ E. Mušović i grupa autora, *Novi Pazar i okolina*, Književne Novine, Beograd 1969. god. 5.

va.⁹ U nahiji Ras koja je nosila naziv i Novi Pazar, upisan je čifluk Hasana sina Abdullahova, a u nahiji Jeleč čifluk Mahmuda, sina Abdullahova i baština župana Alije. Smatra se da se radi o domaćem stanovništvu koje je prešlo na Islam.¹⁰ Oni su tada činili 47,4% ukupnog stanovništva ovoga grada. Tada je u gradu imalo deset mahala, od kojih je pet nosilo muslimanski naziv. Nazivi mahala sa muslimanskim nazivima su: Pašajtkova, Murata subaše, Kadijina, Mentešelu i Terdžumanova mahala. Tada je u Novom Pazaru bilo puno zanatlija, što nam govori podatak iz 1489. godine, kada je bilo registrovanih njih 86 iz 24 zanatske struke.¹¹ Iste godine u Novom Pazaru je izgrađen i prvi hamam u blizini Arap džamije, koji je bio zadužbina Isa-bega Ishakovića. Od 1530. godine, počinje ubrzano širenje islama i prelazak domaćeg stanovništva na islam. Tada su formirane i tri nove ulice, te ulice su obično nosile naziv „džamijska“, ili imena novoosnovanih mesdžida (mesdžid Ahmet vojvode, npr).

Slika 1. Gazi Isa-begova džamija porušena 1938. godine zbog „dotrajalosti“, a nalazila se na mjestu gdje se danas nalazi Fakultet za islamske studije.

⁹ H. Čar-Drnda, *Osnivanje Novog Pazara i njegov razvitak do kraja XVI vijeka*, Noopazarski zbornik br. 8. Novi Pazar, 1984. god. 86.

¹⁰ Ibidem,

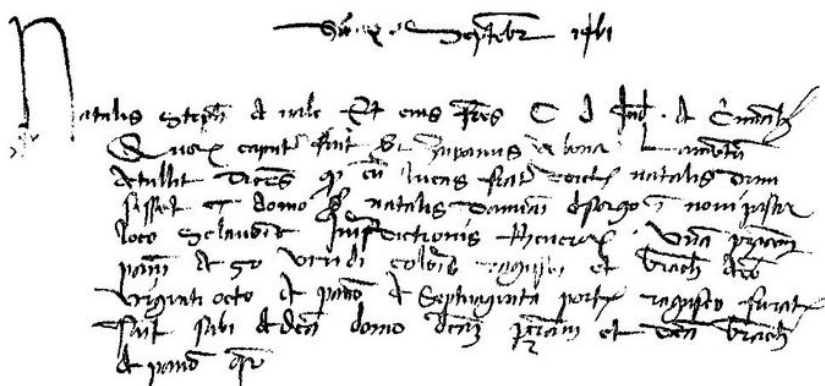
¹¹ Ibidem, 93.

U periodu od 1516 -1530. godine, osnovano je 5 novih mahala sa 128 domaćinstava. Karakteristično je da se poslije 1516. godine, ne spominju četiri mahale, a koje se spominju u periodu osnivanja Novog Pazara i to: Terdžumanova, Kadijina, Pašajtkova i Murata subaše. Samo je ostala Mentešelu Alije mahala.

U 1528. godini, od 570 evidentiranih muslimanskih domaćinstava, samo su četiri bila iz tzv. istočnih oblasti (Anadolija i Parsija), svi ostali su bili iz ovih krajeva.¹² To pokazuje da na ovim prostorima nije vršena kolonizacija, te da su u većini muslimanska domaćinstva bila domorodačka.¹³

Najstariji sačuvani pisani dokument, u kome se pominje Novi Pazar, potiče iz 1461. godine. Dokument se čuva u Dobrovačkom arhivu. U istom arhivu se čuva i dokument iz 1462. godine, u kome se pominje Novi Pazar. U nastavku navodimo kopije tih dokumenata.

Novi Pazar 1461. godine:

Slika 2. Kopija dokumenta iz 1461. god. Original se čuva u dubrovačkom arhivu

„Natalis stephani de Nale et eius fratres Judice de Criminali, quorum caput fuit ser Zupanus de Bona, lamentum dicens, quod cum Lucas frater dikti Natalis dimisisset in domo ser Natalis Damiani se Sorgo in Nuoi Pasar, jurisdiktions Theurerorum,

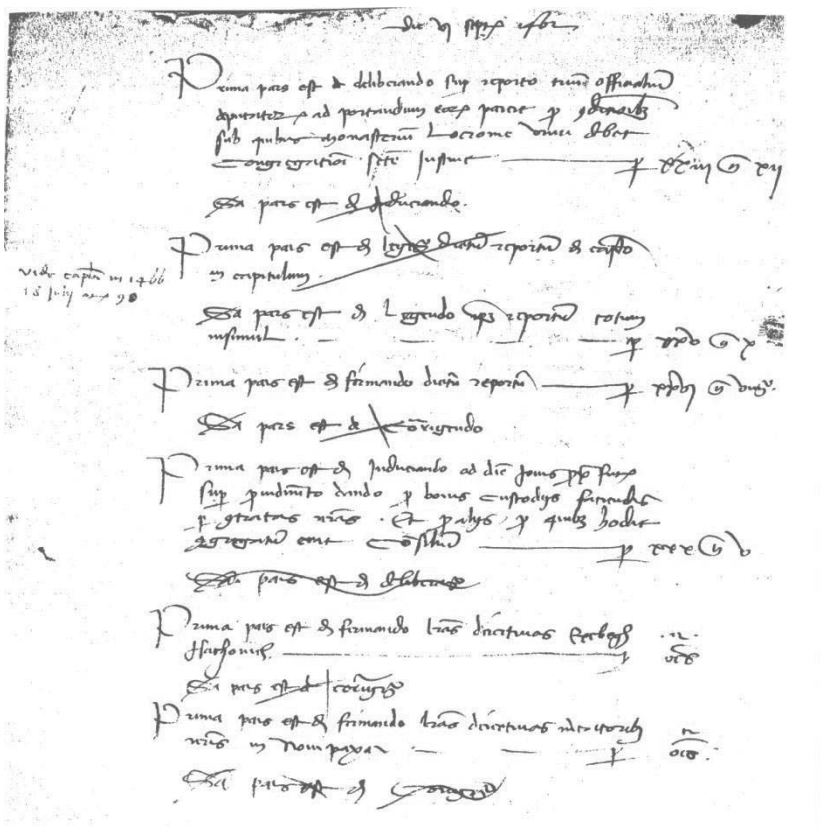
¹² M. Memić, *Bošnjaci Muslimani Sandžaka i Crne Gore*, MNVS, Sarajevo 1996. godine, 78.

¹³ Ibidem.

uanm panni de 50 viridi sptuaginta ragusei et brachia viginti octo de panno desptaginta portate ragusee, furati sunt sihi de dicta domo dictam peziam et dicta brachia de panno, quare“.

(Natalis Stjepan Nalješковиć i njegova braća donio tužbu je pred gospodina suca Krivičnog suda kojem je predsjedavao gospodin Župan Bunić, govoreći da su njegovom bratu Luki koji je ostavio u kući gospodina Natalisa Damjana Sorkočevića u Novom Pazaru u mjestu pod Turskom vlašću, jedan komad sukna dubrovačkog od 50? zelene boje i dvadeset i dva lakta sukna od sedamdeset dubrovačke mjere, ukrali iz te kuće spomenuto sukno, stoga (traži da se povede postupak).

Novi Pazar 1462.godine:

Slika 3. Kopija dokumenta iz 1462. god. Dokument se čuva u dubrovačkom arhivu.

„Die VI septemris 1462.

**Prima pars est de firimando litteras Exebegh Isachouich
– per omnes**

Sekunda pars de corrigendo.

**Prima pars est firimando litteras markaroribus in Niui
Paxar – per omnes**

Sekunda pars est de corrigendo“.

(Prvi prijedlog je da se potvrdi pismo upućeno Isa-begu Ishakoviću – jednoglasno.

Drugi prijedlog je da se popravi – odbijeno.

Prvi prijedlog da se potvrdi pismo upućeno trgovcima u Novom Pazaru – jednoglasno.

Drugi prijedlog da se popravi – odbijeno).

1. 5. OPIS ŠEHERA NOVOG PAZARA PREMA PUTOPISU EVLIJE ČELEBIJE

Čuveni turski putopisac Evlija Čelebi, koji je polovinom sedamnaestog vijeka prošao kroz naše krajeve, u svom poznatom djelu ostavio je vrlo važne podatke o ovim prostorima. Navodimo neke važne informacije iz njegovog putopisa, onako kako ih je zabilježio, Čelebija, koji o Novom Pazaru između ostalog navodi:

„Budući da se izgrađivao od Fatihovog vremena, on je sada postao znamenit šeher pod imenom Novi Pazar (Yeni Pazar). To je ugledan kadiluk s rangom od stotinu akči. Njegov subaša je građanski upravnik (hakim-i ōrf). Tu se nalazi predstavnik spahija Porte (sipah kethūdasi), janičarski serdar, tržni nadzornik, baždar, muftija (šejhul-islam), predstavnik šerifa (nekibul- ešraf) i harački povjerenik (haraç ağasi).

Varoš Novi Pazar nalazi se na mjestu na kome se sastaju granice triju vilajeta. A, kako tuda protiče sedam rijeka, to je njegovo područje plodno. Ima četrdeset, do pedeset mahala. Meni su ostale u sjećanju mahale po imenu: Kara mahala, Hadži Ibrahim-efendijina

mahala, Mahala Zulfikar-zade Mahmud-age, Jeleč mahala, Mahala Terike bazar (mahala Žitni trg) i Isa-begova mahala.

Džamije -Tu se nalaze dvadeset i tri džamije. Džamija koja se zove Altun (alem) džamija (džamija sa zlatnim alemom) je stara bogomolja, a nalazi se u Jeleč mahali na Carigradskom drumu. Gazi Isa-begova džamija se nalazila na Žitnom trgu, a načinjena je prepravljanjem bivše bogomolje. To je stara Fethija, olovom pokri-vena bogomolja. Znamenite su još džamije (kod) kamenog mosta (Taškóprú džamii) i Hadži-Huremova džamija. Osim tih džamija, tu ima još jedanaest mesdžida i pet medresa. Samo su dvije od njih vrlo lijepe, majstorske građevine.

Tu dalje, postoji jedna škola za izučavanje svete tradicije (darul-hadis) i jedanaest osnovnih škola. Osim tih jedanaest osnovnih škola, svaki je osnivač džamije podigao i po jedan mekteb.

Tekije - Kod Taškóprú-džamije nalaze se dvije tekije. Imaju i tri stare musafirhane. Derviša ima i u ostalim mahalama.

Česme -Postoji devet česama, iz kojih teče voda čista kao vrelo života. Sve te vode razvedene su iz rijeke Raške. U čaršiji i na pazaru nalazi se još četrdeset česama, koje su podigli dobrotvori za duše mučenika sa Kerbele koji su poginuli od žeđi.

Hanovi - I Hanova ima mnogo. (Ističu se) Franački han (Frenk hani), Sarajevski han (Saraj hani) i Užički (?) han; Čorbadžijin han je bezistan varoši. U njemu se za bescijenje dobiva sva indijska, arapska i persijska roba. Murteza-agin han ima kafanu. Takav je i šejh Ibrahim-efendijin han. To su veliki hanovi koji su meni poznati.

Kuće - Ima tri hiljade kuća, prizemnih i na sprat, sa dženetskim baščama. Sve su pokrivene ćeremidom i u dobrom stanju.

Visoki saraji - Na prvom mjestu je saraj Hadži Ibrahim-efendije, koji je uredio sarajevske (Saraj Bosna) i hercegovačke drumove, podigao mostove i hanove. Zatim saraj Zulfikar-zade Mahmud-age. Ova dva gospodstva saraja su najpoznatija.

Čaršija - Ima hiljadu i sto deset dućana. U mnogim dućanima se izrađuju katanci, čekići, tabandže i drugo oružje.

Klima - Budući da je klima jako prijatna, to je ljeti ljeto, zimi zima. Zbog toga je i narod jako jako zdrav i otporan. Čak su i ljudi velike starosti većinom čili i rumeni >>junaci<<. Njihova omladina je od familije rumene ruže.

Javna kupatila (hamami) – Postoje dva hamama. Voda, zrak i zgrada Starog hamama su prijatni i divni. I zgrada novog hamama je također lijepa.

Javne kuhinje (imareti) – Postoje dva imareta. Hrana u Gazi Isa-begovom imaretu dijeli se besplatno gospodi i sirotinji.

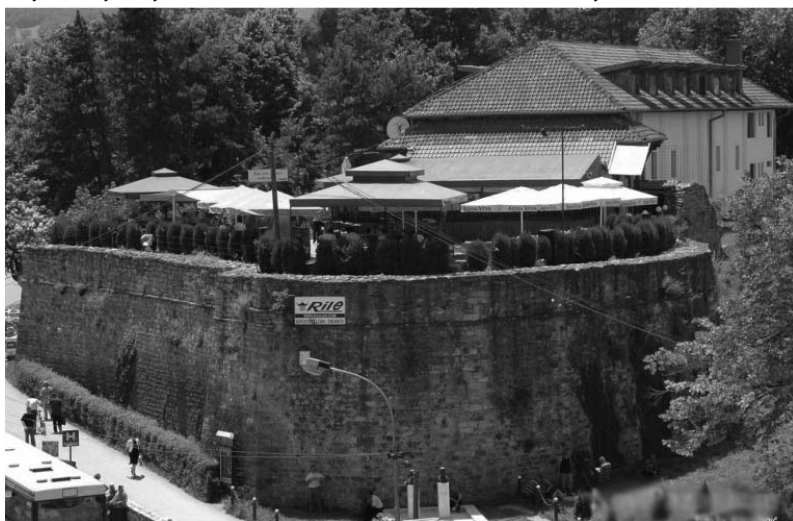
Voće - Tu postoji četrdeset i osam vrsta jabuka i trideset i pet vrsta krušaka. Hljeb im je jako lijep i izvrstan. Izletišta su mnogobrojna. Ima deset hiljada dunuma vinograda. Pola sahata daleko od šehera nalazi se jedna topla mineralna banja (Ilidža). Podigao ju je Hafiz Ahmed-paša.

Opis sedam rijeka koje protiču kroz šeher – Prije svega izvor rijeke Raške, koja protiče kroz ovu varoš ispod drvene ćuprije, nalazi se na južnoj strani. Ona izvire iz jednog jezera u polju Pešter u nahijama grada Bihora u Albaniji. Zatim se uliva u rijeku Ibar. Zatim se ona pod imenom Raška uliva u rijeku Jošanicu. I rijeka Trnovica se također uliva u Jošanicu. Četiri velika rukava iz rijeke Raške razlivaju se po vinogradima i vodenicama varoši, a jedan rukav ide dalje u bašče i ograđene bostane. Dolje, niže, sjedinjuje se tih sedam rijeka, pa se na Beogradskom drumu ulivaju u Moravu.“

1. 6. NOVOPAZARSKI BEDEM

Obzirom da su Osmanlije prilikom zauzimanja određenih teritorija, prvo ili prepravljali postojeća ili pravili nova utvrđenja. Tako je i osnivač Novog Pazara Isa-beg Ishaković u XV vijeku podigao ovu tvrđavu. Ona je vjerovatno bila opasana širokim rovom, zemljanim nasipom i zidom od vertikalno pobodenih brvana. U vrijeme sultana Ahmeda II (1691-1695) neki dijelovi prvobitne tvrđave počeli su da se oziđuju masivnim kamenim blokovima. U XVIII vijeku gradska posada je nastavila sa postepenim uklanjanjem palisadnih zidova i ugradnjom kamenih. O ovim radovima ostavio je podatak pečki

patrijarh Mojsej Rajović, iz njegovog pisma upućenog Mitropoliji se vidi da je on te zime došao u Novi Pazar „...gdje hoće praviti grad od kamena, koji je ranije bio od drveta,“ kako bi od Osmanlija tražio da ne koriste materijal i ne „raskinu Đurđevih Stupova manastir.“ Naravno da Osmanlije nijesu koristili kamen sa Đurđevih Stupova prilikom izgradnje Novog Pazara, niti su ikada uništavali vjerske objekte niti jedne religije, čak šta više svi manastiri su sačuvani za vrijeme Osmanlijske vladavine. Poznat nam je slučaj Pečke Patrijaršije da je njenu obnovu finansirala Osmanlijska država.

Slika 4. Novopazarska tvrđava – Bedem

Sjeverozapadno od rijeke Raške, istočno od ulice 1. maj, na blagom uzvišenju, u centru grada, na površini od 16000 kvadratnih metara, nalaze se zidine stare tvrđave. Sudeći po očuvanim bedemima i očuvanim kamenim bastionima imala je oblik trougla, čije je tjeme upravljeno ka sjeveru. Ima malo pisanih dokumenata o ovoj tvrđavi. Zidovi su opasani kordonskim vijencem, vijenac se nalazi na oko pet metara visine. Pored vijenca zidove ukrašavaju i plastično isklesane predstave: lava, ptice, zmije, luka i strijele i dekorativne rozetice. Na čeonu zid tog dijela tvrđave ugrađena je ploča s naznačenom 1750. godinom, ugrađena je prilikom neke dogradnje.

Slika 5. Detalj sa novopazarske tvrđave

Na zapadnom uglu proteže se sjeverozapadni bedem, koji je dosta propao. Na sredini bedema nalazi se oktogonalna kamena kula, koja je u dobrom stanju, visoka je 15 metara. Na svim zidovima ima rasporedjene puškarnice i to u tri nivoa. Pri vrhu ima na četiri strane izbačene mušarabije-odbrambene balkone. Da se zaključiti da je ova kula bila namijenjena za odbranu srednjeg bedema. Ova kula je poznata pod imenom „Kula motrilja“

Tokom XIX vijeka novopazarskoj tvrđavi Osmanlije pridaju veliki značaj. Prilikom Karađordjevih napada na Novi Pazar 1809. godine uspješno je odbijen napad. Popisom vojne opreme tvrđave iz 1833. godine u njoj se nalazilo dvadeset topova, 8.500 djuladi, i nešto manje od 350 oka baruta.

Za vrijeme vladavine sultana Abdul Aziza (1861-1876), preduzimaju se posljednji obimniji radovi na ovoj tvrđavi. Napravljene su dvije nove kule s magacinima za smještaj oružja i municije, džamija i nova prostrana kasarna.¹⁴

¹⁴ E. Mušović i grupa autora, *Novi Pazar i okolina*, Ibidem, 212.

Slika 6. Kula "motrilja"

1. 7. NOVOPAZARSKI HAMAMI, BANJE I ČESME

Hamam je jedan od najtipičnijih oblika islamskog graditeljstva, jer je građevina profanog karaktera, rađena pod snažnim uticajem vjere i običaja. U historiji arhitekture jedine hamamima slične građevine bile su rimske terme. Pored toga što se hamam pojavljuje kao funkcionalna građevina, što mu je prva osobina, hamam se pojavljuje i kao dekorativna pa i monumentalna građevina. Iz tih razloga se na mnogim hamamima, posebno na većim među koje spada i novopazarski, mogu uočiti sve osnovne odlike istočnjačkog neimarstva: maštovitost, koja se ogleda u bogatstvu oblika i ukrasa, umješnost u rješavanju konstruktivno-arhitektonskih pitanja i smisao da se osnovna funkcija dopuni i uokviri tako da predstavlja potpun prijatan doživljaj.¹⁵ Tako je sa hamamima, odnosno sa njihovim graditeljima i zadužbinarima, u ove krajeve stigao odjek antičkog duha, sa čijom propašću je za mnogo vjekova bila zapostavljena higijena i kultura tijela.¹⁶ Otuda ono čudjenje i divljenje, pomiješano sa zbunjenošću i odbijanjem, kod putnika sa Zapada, koji su u XVI i XVII vijeku putovali kroz turske krajeve i ostavili za sobom, između ostalog, i mnoge opise turskih hamama. Nenaviknuti na ovakva zdanja, oni ih sa ushićenjem opisuju, kao i prizore u njima, ali oprezno zaključuju – da je kupanje lijek i zame-

¹⁵ S. Đorđević, *Hamam u Novom Pazaru*, Raška baština 1. 1975. godine, 137.

¹⁶ Ibidem.

raju Turcima što se kupaju više od jednom mjesečno!¹⁷ Zadivljeni ovim zdanjima predlažu da se „započne sa uvođenjem ovakvih objekata i po francuskim kućama“.¹⁸ Hamami su bili dostupni i ne-muslimanima, i oni su ih koristili. Zapadnjaci su u mnogobrojnim slučajevima prihvatili prijedlog Francuza Greloa, bilo je moderno u svojoj kući napraviti „tursko kupatilo“. Koliko su Osmanlije pridavali važnost hamamima suviše je govoriti, jer je svako veće mjesto imalo bar po jedan hamam.

Hamam-javno kupatilo.¹⁹ Hamami su uglavnom bili dvodijelni, jedan dio za muškarce a drugi dio za žene. Imalo je hamama i iz jednog dijela, ali su ih koristili određenim danima muškarci, a drugim danima žene. Uvijek je zidana građevina, snabdijevana je vodenim i termičkim instalacijama (sistem hipokausta). Pokrivani su određenim brojem kupola i svodova.

Po funkciji prostori hamama se dijele na pet cjelina koje su različito temperaturne: čekaonica, zimska svlačionica, kupališne ćelije, veliki rezervoar za zagrijavanje vode i sam prostor za loženje.

U osmanlijskom periodu hamame su pored gradova imale i kasabe. Gradovi i kasabe su morali imati bar po jedan hamam koji su koristili pored muslimana, hrišćani i jevreji.

Kada je nastao novopazarski hamam ne možemo tačno odrediti, ali se pretpostavlja da je to u razdoblju između šezdesetih i osamdesetih godina XV vijeka, kao vakuf osnivača Novog Pazara Gazi Isa-bega Ishakovića. Kao prilog pretpostavci izgradnje hamama ide to što se hamam nalazi na mjestu gdje je u XV vijeku Gazi Isa-beg osnovao Yeni Bazar, koji se kao administrativni centar pominje 1485. godine.²⁰

U Novom Pazaru su nekada postojala dva hamama, kako bilježi Evlija Čelebi. Danas postoji samo jedan hamam i to u dosta ruiniranom stanju. Ovaj hamam se nalazi u blizini Arap džamije. U arhitektonskom pogledu to je monumentalna građevina, dimenzije hamama su 26x23 metra. Ovaj hamam spada u dvodijelni tip ha-

¹⁷ Ibidem.

¹⁸ R. Samardžić, *Beograd i Srbija u spisima francuskih savremenika XVI – XVII vijek*, Beograd 1961. god. 200.

¹⁹ *Mala enciklopedija Jugoslavije*, 778.

²⁰ V. Vinaver, *Osnivanje Novog Pazara*, monografija „Novi Pazar i okolina“, Beograd 1969. god. 163.

mama, koji su po uzdužnoj simetrali predvojeni zidom, jedan dio je bio za žene, drugi za ljude sa zasebnim ulazima. Objekat je bio nadvišen sa 11 kupola manjih i većih.²¹ Sa sjeverne ulazne strane se pružaju gotovo identične kvadratne i prostorne garderobe, u kojima su ranije postojali drveni boksovi za ostavljanje odjeće.²² Odatle se prelazilo u centralni dio kako muškog tako i ženskog hamama u središnje odaje u kojima se poslije kupanja odmaralo uz kahvu ili čibuk. Iz ove prostorije ulazilo se u tri manja kupalama pokrivena odjeljenja tzv. halvate koja su samo služila za kupanje posjetilaca. U njima su se nalazila po dva dekorisana mermerna lavaboa-kurne, tako da su se u istom halvatu mogle kupati dvije osobe. Iznad kurni su imale dvije česme iz kojih se slivala topla i hladna voda, odatle su posjetioci zahvatali mlaku vodu bakarnim posudama i njome polivali tijelo.²³ S južne strane, uz odjeljenje za kupanje, prislonjena je nešto niža i poprečno postavljena duga prostorija u kojoj su bili smješteni kazani za grijanje vode i sama ložionica. Sve prostorije su se grijale podjednako, jer je topli vazduh iz ložišta slično kao kod antičkih termi razvođen specijalnim glinenim čunkovima kroz zidove i ispod mermernog patosa.

Nekadašnja ljepota ovog hamama ili nekog sličnog hamama navela je čuvenog francuskog putopisca A. Pulea da pri prolazu kroz Srbiju 1658. godine u svoj dnevnik zabilježi: "...Banje ili pravo

govoreći parna kupatila, jer se čovjek u njima ne kupa već pere, pokazuju da je duh ovih ljudi – koji izgleda čudnovat kad su u pitanju ostale njihove građevine – tako tanan u pogledu hamama da bi nam bilo teško da ih podražavamo.”²⁴

Slika 7. Novopazarski Hamam

²¹ E. Mušović i grupa autora, *Novi Pazar i okolina*, 203.

²² Ibidem.

²³ Ibidem.

²⁴ Ibidem, 205.

1. 8. BANJE

Novi Pazar je uvijek bio poznat po ljekovitim banjama. Prema podacima iz 1887. godine spominju se dvije banje i to Novopazarska, koja je udaljena pola sahata hoda od grada i Rajčinovička, koja se nalazi na Akova džadi, tj. na putu ka Bijelom Polju.¹

1. 8. 1. Novopazarska banja

Slika 8. Novopazarska banja.

Na periferiji grada nalazi se banja s lekovitim kupatilom. Ovu banju su podigli Osmanlije. Pominje je francuski putopisac Lefevr², a sredinom XVII vijeka i turski geograf Hadži Kalfa. Evlija Čelebi navodi da je Hafiz Ahmed-paša. Artur Evens je prolazeći kroz Novi Pazar dao prvi precizni opis ovog objekta.

Zgrada ima jednostavan izgled, dimenzija 25,5x12 metara, pokrivena četvorovodnim krovom, iz koga izrastaju dvije asimetrične kupole. "Unutrašnjost je podijeljena na dva osnovna odjeljenja: bivšu svlačionicu i glavni sada aktivni dio kupatila. U prvu prostoriju ulazi se kroz lijepo obradjeni kameni portal iznad koga je mali i

¹ S. Ibrić, *Islamska umjetnost u Novopazarskom sandžaku*, Glas Islama, broj 100. strana 43.

² Novi Pazar i okolina, 206,

nečitko upisani arapski tekst. Po riječima Artura Evensa ta je odaja nekada bila okružena sa osam polukružnih niša i imala je sa svake strane "...uzdignutu drvenu platformu na kojoj su se kupališni gosti, ogrnuti svojom odjećom, odmarali i zabavljali s nargilama, šerbetom i pjesmom praćenom tamburom, dok su iz šadrvana na sredini izbijali mlazevi svježe vode."³

Slika 9. Kurna.

Danas je to prazna napuštena prostorija. Nad središtem tog prostora uzdiže se kupola a ispod nje se nalazi veliki osmostrani bazen koji je dubok 1,5 metara. U uglovima se nalaze četiri halavata, namijenjenih posjetiocima pred ulazak u glavni bazen s toplom sumporisanom vodom.⁴

Za prostorno rješenje zgrada kupatila u Novopazarskoj Banji ima najbližu analogiju u mnogo većem Carigradskom dvojnom hamamu, koji je po nalogu kćerke Sulejmana Veličanstvenog, Mihrimah 1548. god. izgradio najveći turski arhitekta Kodža Mimar Sinan. Njegove

³ Ibidem.

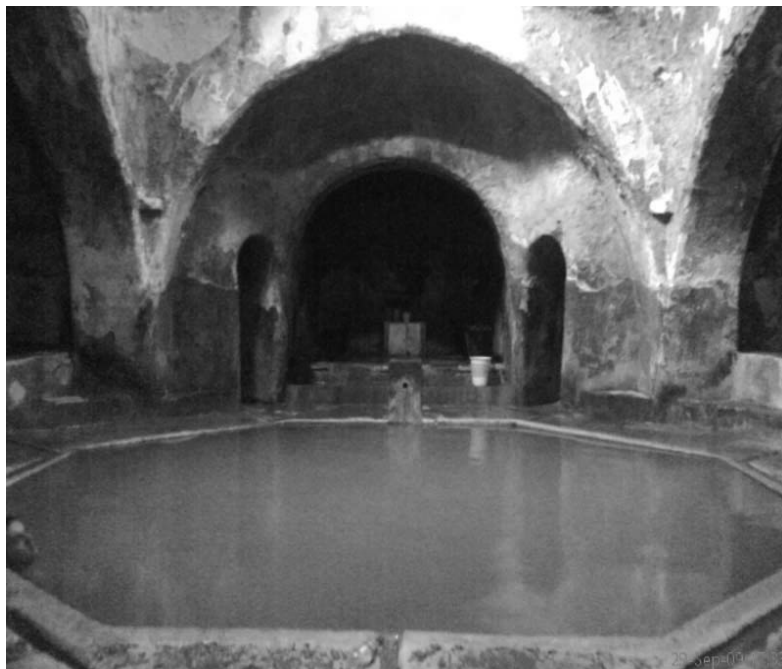
⁴ Ibidem.

.gradjevine su služile kao uzor mnogim neimarima u provincijskim oblastima Osmanlijskog carstva. Ova zadužbina može datirati iz

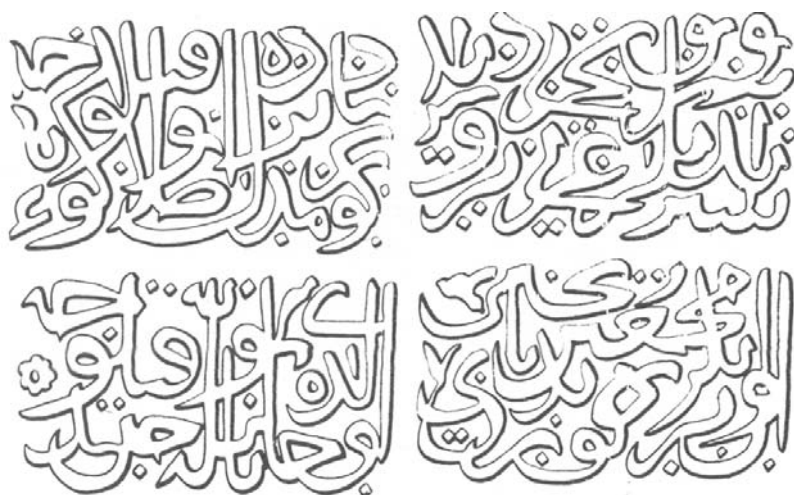

Slika 10. Tarih iznad ulaznih vrata

druge polovine XVI vijeka. Sačuvan je hronogram iznad ulaznih vrata. Danas je to jedini sanitarni objekat koji i sada služi namjeni.

Slika 11. Bazen Novopazarske banje

Prijevod:

„Oni koji su prokrstarili istok i zapad, kopno i more, rekli su:

Mi na svijetu nismo vidjeli ovakve termalne banje.

Izmedju njih jedan videći ju izreče joj zbirni kronogram;

Ova banja postade raj za zaljubljene.“ (1002.h.god./ 1593/94 godina).⁵

⁵ Ploča se nalazi iznad ulaznih vrata banje.

1. 9. ČESME

Česme su jedan od najbrojnijih vakufa na teritoriji Novog Pazara. Pomenućemo samo neke:

1. 9. 1. Halimača I, II i III

Po jednoj, veoma staroj i u narodu raširenoj novopazarskoj legendi, u šehar Novom Pazaru živjele su tri sestre.²⁵ One su se zvale Altuna, Hadžira i Halima, ćerke pašine. One su bile poznate po svojoj ljepoti i po bogatstvu, al i po svojoj uobraženosti i probirljivosti. Na vrata njihovog raskošnog doma kucali su mnogi prosci, ali su se vraćali odbijeni. Tako su tri sestre ostale neudate, a nijesu imale bližih nasljednika i kako nisu znale šta će sa bogatstvom koje su imale, riješile su da ga utroše na način od kojeg će svi imati korist. Altuna je podigla džamiju, pa je po njoj dobila ime Altun-alem, Hadžira naselje, po njoj se nazvalo Hadžet, a Halima Česmu koja se po njoj zove Halimača.

Ova legenda govori o građevinama koje postoje u Novom Pazaru, i osim toga nema drugih tačnosti.

O česmi Halimača, nepostoje podaci, ko je i kada sagradio niti na osnovu etimologije njenog imena možemo zaključiti nešto o njenoj starosti i porijeklu. Halima-blaga, ove riječi mogu se dovesti u vezu sa vodom ove česme. Imajući u vidu da su naselja nastajala u mjestima gdje postoji voda, a lokacija na kojoj se nalazi Halimača je u sredini naselja, u čijoj blizini se nalazi nekoliko džamija, koje su nastale u XV vijeku, onda se može pretpostaviti da je česma nastala negdje u XV vijeku.²⁶ Česma je nekoliko puta renovirana, još uvijek je u funkciji. Od Halimače je početkom XX vijeka razvedeno još šest česama koje su u narodu poznate kao Halimačine česme.

²⁵ S. Rašljanin, *Javne česme u Novom Pazaru*, Novopazarski zbornik broj 10. Novi Pazar, 1986. god. 184.

²⁶ Ibidem, 187.

Slika 13. Česma Halimača I

1. 9. 2. Halimača II

Jedna od česama koja je razvedena sa glavne česme Halimače nalazi se na uglu Bosanske i Hercegovačke ulice. Napravljena je dobrovoljnim radom i priložima mještana, a glavni razlog izgradnje bio je širenje naselja. Napravljena je za vrijeme II svjetskog rata.²⁷ Kasnije, česma je razvojem vodovodne mreže priključena na gradsku vodovodnu mrežu, veoma rijetko se koristi.

Slika 14. Halimača II

²⁷ Ibidem, 188.

1. 9. 3. Halimača III

Ova česma se nalazi u Hercegovačkoj ulici. Napravljena je iz istih razloga kada i halimača I, ippravljena je za Vrijeme II svjetskog rata.²⁸ Šezdesetih godina XX vijeka priključena je na gradski vodovod, ali se rijetko koristi. Renovirana je nekoliko puta, ali nije očuvan autentičan izgled česme.

Ostale četiri česme, koje su razvedene iz Halimače ne zna se tačno gdje se nalaze.

Slika 15. Halimača III

1. 9. 4. Alevača

Halimača je bila jedini izvor vode u širem području naselja Hadžet, iz tog razloga je bilo potrebno izgraditi još neku česmu na tom prostoru. To je vjerovatno imao u vidu Tabak Ishak, graditelj istoimene džamije, pa je kao sastavni dio pratećih džamijskih obje-

²⁸ Ibidem.

kata podigao u njenoj neposrednoj blizini česmu koja će džematu ove džamije služiti u obredne svrhe.²⁹

Česma, poznata u narodu pod imenom Alevača, podignuta je u neposrednoj blizini ove džamije, iznad pešačke staze (nekadašnjeg jaza). Po legendi,³⁰ česma je dobila ime po grješnoj Alevi, zbog načina života koji je vodila i nije se stidjela zbog takvog načina života, nju je Bog kaznio tako što joj je boju kože pretvorio u crvenu (aleva-crvena). Crvenilo na licu je reakcija zbog nedostatka stida, tj. njoj je ostalo lice crveno kao Božija kazna, kao trajan znak njenog sramnog načina života. Da bi se iskupila, ona odluči da napravi česmu, ali je nastavila sa starim načinom života, tako Bog dade da i voda česme bude crvena jer se i ona stidjela postupka njene graditeljice.

Slika 16. Alevača

²⁹ Ibidem, 189.

³⁰ Ibidem.

1. 9. 5. Palanka česma

Česma Palanka se nalazi u neposrednoj blizini istoimene džamije, u današnjoj ulici Sopoćanskoj, naselje Bukreš. Prvi podaci o pomenutoj džamiji i njenoj česmi su iz XVI vijaka. Kaže se da je u Novom Pazaru postojala sultan Muratova džamija, koja je ime dobila po sultanu Muratu (1623-1640), koja se nalazila u gradskom naselju Snidže, što znači Palanka.³¹ Džamija i česma su poznate još pod imenom Skroban Redžepa što je vjerovatno jedan od obnovitelja ili čuvara ovih objekata. Česma je nekoliko puta renovirana, ali nije zadržala autentičan oblik, a i zbog malo izvora nemoguće je utvrditi kada je nastala.

1. 9. 6. Biserovača

Po legendi,³² u novopazarskom naselju Potok, nekada davno obretoše se jedan veliki turski paša i njegova žena, koja se zvala Bisera. Ona je bila oduševljena predjelima koji su je okruživali. Njenu pažnju posebno je okupirao izvor, koji se nalazio na nekom uzvišenju. Na tom izvoru je uzimala abdest, razgovarala sa džematlijama, a mnogima je udjeljivala poklone. U znak sjećanja na njen boravak u njihovom džematu podigoše joj česmu koju po njoj nazvaše-Biserovača. Po pisanju Omera Koničanina, česmu je podigao bivši turski sreski načelnik Hilmi-beg, negdje oko 1904. godine, a doveo je od Palanke.³³

Osim ovog podatka, nema drugih pisanih dokumenata, a česma je nekoliko puta renovirana i skoro ništa nije zadržala od autentičnosti, na osnovu čega bismo odredili iz kojeg perioda potiče. Česma se nalazi u današnjoj ulici Gornji Aleksinac.

³¹ Ibidem, 191.

³² Ibidem, 192.

³³ O. Koničanin, *Popis gradskih česama*, N.Pazar od 10. 08. 1956. god. 1.

1. 9. 7. Česma kod Lejlek džamije

Česma kod Lejlek džamije sagrađena je 1308. Godine, po hidžri³⁴, a obnovljena je prije nekoliko godina. Prilikom prve izgradnje na njoj je postavljena ploča sa podacima o graditelju i godini gradnje. Međutim, nakon poslednje obnove, ploča nije vraćena na mjesto gdje se nalazila, već se čuva u novopazarskom muzeju.

Slika 17. Česma kod Lejlek džamije

Slika 18. Ploča sa česme kod Lejlek džamije koja se čuva u Novopazarskom muzeju.

³⁴ Tabla sa natpisom se nalazi u Muzeju u Novom Pazaru.

“Onima, koji budu pili vodu s ove česme, neka je na zdravlje
 A dobrotvoru neka Allah da obilnu nagradu, kako je i obećao
 I neka mu oprostí njegove brojne grijehe
 Dobrotvor je Hadži Alibeg-zade (Hadžialibegović) Salih-beg
 Pisano početkom mjeseca Zul-Hidždžeta 1308. godine”³⁵

1. 9. 8. Česma pored Muzeja (Ruždije)

Ovo je česma koja se nalazi ugrađena u zidu kojim je opasana zgrada nekadašnje ruždije, današnji muzej. Na njoj su ugrađene dvije ploče. Jedna je na arapskom, a druga je na bosanskom jeziku. Druga je postavljena prilikom obnove česme 02. 07. 2002. god.

Slika 19. Česma pored muzeja

³⁵ M. Mujezinović, *Islamski epigrafski spomenici Novog Pazara*, Novopazarski zbornik, br.1, Novi Pazar 1977. god. 143.

Slika 20. Natpis na česmi

Natpis na česmi kod muzeja, u prijevodu glasi:

Syeniceli Suleyman zade Derviş-beğın hayratıdır sene 1309. fi evvel şehri muharrem.

“Sulejmanovića Derviš-bega – sjeničanina ovo je hajrat, godine 1309. početkom svetog mjeseca muharrema”.³⁶

1. 9. 9. Česma u selu Čašića Dolac

Ova česma se nalazi u novopazarskom selu Čašića Dolac. Na njoj je ugrađena tabla sa imenom vakifa i godinom izgradnje. Česmu je sagradio hadži Šefko Latifović sa sinovima 05. 08. 1977. god. Sagradio je i džamiju, i pomogao izgradnju drugih vjerskih objekata, što ga svrstava, u naše vrijeme, na listu najvećih vakifa u Sandžaku.

Slika 21. Česma u selu Čašić Dolac

³⁶ Transkripcija i prijevod, Redžep Škrijelj.

1. 10. KUĆE

Viševjekovni boravak Osmanlija ostavio je neizbrisive tragove na sve oblike kulture, a naročito na materijalnu kulturu, što nam, pored ostalog, potvrđuju i gradska staništa, odnosno kuće.

Gradske kuće su zidane od kamena, ćerpiča, a kasnije i cigle. Pokrivene su ćeramidom. Kuće su bile prizemne i kuće na spratu, ali kuće na spratu su bile brojnije.

U prizemnom dijelu kuće, sobe (odaje) su bile povezane hajatom-predsobljem, a na spratu divanhanom-prostranim hodnikom. To pokazuju i starogradske kuće, gradjene u orijentalnom stilu, a naročito soba „alaturka“.

1. 10. 1. Ala-turka soba

Jedna od naročito opremljenih odaja (soba), koja je u bošnjačkoj tradiciji bila namijenjena za musafire (goste), i druge posebne događaje, mevlude, svadbe, i sl. Bila je soba „alaturka“, čiji je enterijer u nekoliko slučajeva očuvan do danas. Cjelokupni enterijer je rađen u turskom stilu, od poda do plafona, te iz tog razloga ova odaja nosi naziv „ala turka.“

Slika 22. Spoljašnji izgled kuće

Slika 23. Unutrašnji izgled kuće (enterijer)

Svaki detalj alaturke je zanimljiv i interesantan pa ih stoga treba prikazati.

Pod alaturke krasi veliki ćilim, ručno izatkan i bogat biljnim ili geometrijskim motivima, koji ga čine još interesantnijim. Motivi na ovom ćilimu su biljni u obliku raznobojnih cvjetova upletenih u vijenac. Vijenac simbolizuje trajnu povezanost i prijateljstvo između domaćina i musafira koji je došao u alaturku i kročio na ćilim.³⁷

„Donji dio alaturke sastojao se od drvenog „dograma“, odnosno drvenih ormara ugradjenih u zidu. U sastavu dograma su: hamam, furunluk, džamluk, teredže, dušekluk, pomoćni dolap i podjukluk.

Hamam je dio dograma namijenjen za održavanje higijene. Pod hamama je najranije bio pravljen od izdubenog drveta, kasnije od od kamena, a u još kasnija vremena od betona.

Furunluk-prostor u kome se nalazila furuna, ili peć za zagrijavanje alaturke, nalazio se pored hamama, što mu je bila druga funkcija da zagrijava i hamam.

Džamluk-je zastakleni ormar, njegova funkcija bila je estetska, krasile su ga razne ukrasne posude.

Teredže-manji i lijepo izrezbareni otvori u okviru dograma, uloga him je ista kao današnjim fiokama.

³⁷ M. Kahrović, *A-la-turka u starogradskim kućama novopazarskom sandžaka*, naučni skup Sandžak juče, danas i sutra, novi Pazar 2005. god. 172.

Dušekluk-dio namijenjen za smještaj dušeka, jorgana, jastuka. Dušekluk je najveći dio dograma, dobio je ime po dušekcima koji se u njega smještaju. Za musafire (goste) je bio namijenjen poseban dušek i jorgan.

Pomoćni dolap-je sastavni dio gornjeg dijela drvenog dograma, koristila ga je domaćica za ostavu predmeta potrebnih za domaćinstvo. Pomoćni dolapi, manjih dimenzija i u sastavu su donjeg dijela dograma.

Podjukluk-je u okviru donjeg dijela dograma (nalazi se ispod džamluka a lijevo od furunluka). Predviđen je za ostavu drva namijenjenih za loženje furune.

Slika 24. Dušekluk

Prozori (pendžeri) - su iznad mindera, a na njima bijele, uštirkane zavjese, koje su svojom bjelinom uljepšavale alaturku. Mangal (posebna naprava u vidu lavora sa nogarima, za držanje ognja – žara, koji je služio za dodatno zagrijavanje sobe, za pečenje kahve, grijanje vode za abdest i sl.), je činio alaturku još interesantnijom, nalazio se pri vrhu sobe i to na mangal-tahti, odnosno ručno izrezbarenoj dasci.

Alaturku sobu su krasili i drveni rafovi na zidovima, postavljeni malo niže od plafona.

Na zidu koji odvaja „alaturku“ od divanhane (prostornog pred-soblja, hodnika), nalazi se **lambaluk**-manji zastakljeni otvor u zidu u kojem je bila petrolejska lampa, u narodu nazivana „lamba“, a koja je osvijetljavala alaturku, ali i divanhanu.

Sehara ili sanduk, je sastavni dio djevojačke ili ženske spreme, koja takođe, čini dio „alaturke“. Sehara je veliki drveni sanduk, okovan i ukrašen sjajnim limom i kožom. U njemu je nevjesta donijela i kasnije u muževljevoj kući držala svoju djevojačku spremu, kao i odjeću i druge predmete veće vrijednosti, dževahir kutiju i sl.

Slika 25. Sehara

Velike i spratne kuće sa alaturkom, mogle su da imaju samo bogatije porodice. U Novom Pazaru je bilo mnogo ovakvih kuća. Neke su danas zaštićene zakonom. U Novom Pazaru alaturke (stare oko sto godina) i danas imaju mnoge porodice, među kojima su najpoznatije kuće Šuševića, Gicića, Hamzagića, Zatrića, Gusinaca, Imamovića, Vukašinovića i dr.³⁸

Želja svake porodice je bila da ima alaturka sobu. Ta želja je i danas još prisutna kod onih ljudi Bošnjaka, koji prepoznaju vrijednost svoje tradicije, pa se i u naše vrijeme u nekim novopodignutim kućama planira prostor, odnosno odaja, namijenjena za alaturku i takva tradicija se i danas ponovo vraća u praksu muslimana Sandžaka.

³⁸ Ibidem.

1. 11. A V L I J E

Gradske kuće su imale velike avlije-dvorišta, koje su bile ograđene visokim zidovima od kamena, ili tarabama od drveta, tako da su kuće imale svoju intimu. Avlije su bile čiste, sa pokaldrmisanim „pješačkim“ stazama i sa zasađenim cvijećem, ružama i drugim ukrasnim biljkama. U avlijama je bilo i nekih drugih pratećih objekata, kao npr. ostava za drva, raznih šupa, nekada i ahar za konje sedlenike i sl.

1. 12. Bašče i vrtovi

Jedna od posebno važnih karakteristika novopazarskih stambenih objekata, kao i uopšte svih muslimana u svijetu, jeste prisna povezanost sa prirodom. To se, prije svega, ogleda u lijepo njegovanoj bašči, koja je locirana uz kuću i sastavni je dio okutnjice. U baščama su zasađivana različita stabla jabuka, krušaka, šljiva, dunja, trešanja i drugog voća, a u vrtovima, razno povrće. Omiljeno drvo je bila lipa, a pored toga i orah, bagrem, jorgovan i sl.

Slika 26. Gicića kuća

Slika 27. Šuševića kuća

1. 13. HANOVI

Hanovi su bili mjesta gdje su navraćali putnici, kao i domaći gosti iz okolnih sela ili susjednih varoši, koji su dovozili svoje proizvode, u čaršijskim danima, tj. u danima kada je bila pijaca u nekom gradu. Služili su kao prenoćišta za putnike sa štalama za konje. „Svaki han je bio jedna velika štala, a pri ulazu je bio odžak za kuhanje kahve. Ulaz je bio jedan i za ljude i za stoku. U svakom hanu se mogla naći, uglavnom, hrana za konje: sijeno i zob, a od hrane za ljude najviše što se moglo dobiti to je bilo: hljeb, sir, kajmak i kahva. Za prenoćište često nije bilo soba. Tek u ponekom hanu bi imala po neka sobica za handžiju. Na spratu je postojala jedna velika prostorija, rjeđe i više njih za noćenje. Prizemlje je korišteno za smještaj konja. Prostorije na spratu služile su za smještaj gostiju. Ponekad su uz ove ovakve zgrade pravljene štale i magaze, a sve ovo je bilo ogradjeno avlijom od kamena, drveta ili pruća. Čim se dođe u han, handžija je ustajao i svakog od došavših

putnika pozdravljao dobrodošlicom, a za ovim bi metnuo uz vatru džezvice za kahvu, koje su bile udešene samo za po jedan fildžan.“³⁹

Evlija Čelebija u Novom Pazaru pominje nekoliko hanova. „I Hanova ima mnogo. (Ističu se) Franački han (Frenk hani), Sarajevski han (Saraj hani) i Užički (?) han; Čorbadžijin han je bezistan varoši. U njemu se za bescijenje dobiva sva indijska, arapska i persijska roba. Murteza-agin han ima kafanu. Takav je i šejh Ibrahim-efendijin han. To su veliki hanovi koji su meni poznati.“⁴⁰

Danas jedini očuvani han u Novom Pazaru je „Amir-agin han“. Ovaj han se nalazi u centru grada. Han potiče iz XVII ili početkom XVIII vijeka. Sastavni dio hana je i niz zanatsko-trgovačkih radnji, koje čine tradicionalni okvir ambijentalne vrijednosti, a ujedno su i posljednji ostaci nekadašnje „Tijesne čaršije“, koja je uništena poslije II svjetskog rata.

Slika 28. Amir-agin han

³⁹ T. P. Stanković, *Putne bilješke po Staroj Srbiji*, Beograd 1910. god. 177.

⁴⁰ Jedan karavan-saraj u Novom Pazaru podigao je Isa-beg Ishaković oko 1461. godine i začudo je da ga Evlija ne spominje. Možda se on krije pod nekim od spomenutih hanova

1. 14. KARAVAN SARAJI

Karavan-saraj je veliko i solidno zidano konačište, za smještaj putnika, karavana i njihove robe.⁴¹ Obično su podizani duž Carigradskog, ili nekog drugog važnijeg, drumu, na rastojanju od oko 25 km, i služili su isključivo za konačenje, i po gradovima, gdje su služili i za razmjenu dobara i prodaju robe. Često su izvođeni kamenom i opekom kao četvorokrilne spratne građevine, pokrivene olovom ili ćeramidom, sa prostranim kaldrmisanim dvorištem i česmom u sredini. Oko dvorišta u prizemlju obično se sa jedne ili više strana pruža širok trijem, iza njega nalaze se konjušnice i magaze za robu, a na spratu se nižu mala zasvođena i ognjištima opremljena odjeljenja za konačenje.

Novi Pazar, kao trgovački centar, imao je karavan saraje. Postojala su tri i to: Isa-begov karavan-saraj, koji je bio najznačajniji, a uvakufio ga je osnivač Novog Pazara, a pored ovog pominju se i Sinan-begov karavan-saraj, dok je u popisu Mesdžida Silahdar Ahmed-begove tekije evidentiran i treći objekat ove vrste.⁴²

Razlika između hana i karavan saraja je bila u tome što se boravak u hanu plaćao, dok je konačenje u karavan saraju bilo besplatno.

1. 15. BEZISTANI

Bezistan (riječ persijskog porijekla i znači prodavnicu „beza“, tj. tekstila), građevina podužnog bazilikalnog tipa, ili pravougaone osnove, kada je presvodi veći broj kupola, sa dućanima sa luksuznom, najčešće tekstilnom robom.⁴³ Kod bazilikalnog tipa, srednji brod sa prozorima pri vrhu je širi i viši, a u bočnim su nizovi dućana, tako da se posjetioci kreću uzdužno. Kod višekupolnog tipa, dućani su smješteni oko moćnih stubaca, odnosno uz obimne zidove spolja i iznutra. Bezistani su se nalazili samo u važnim trgovinskim mjestima. Od XV do XVIII vijeka podignuti su

⁴¹ *Mala enciklopedija Prosveta, Ibidem*, 219.

⁴² I. Šušević, *Vakufi u Novom Pazaru u XVI stoljeću*, Novopazarski zbornik br. 3. Novi Pazar 1979. god. 44

⁴³ *Mala enciklopedija Prosveta*, Beograd 1986. god. 208.

u Beogradu (Mehmed-paše Sokolovića), Sarajevu (Rustem-paše Opukovića i Husrev-bega), Banjaluci (Ferhad-bega Sokolovića), Travniku, Skoplju, Tetovu i Štipu.⁴⁴

Bezistan u Novom Pazaru se nalazio na desnoj obali rijeke Raške. Godine 1737. spominje se bezistan koji je u rukama Dubrovačkih trgovaca.⁴⁵ Godine 1786. vlasnik ovog bezistana bio je domaći trgovac Mula Husejin Serdarević.⁴⁶

1. 16. IMARETI

Imaret je dobrotvorna javna kuhinja sa pekarom, u sastavu većih islamskih zadužbina.⁴⁷ U njemu se spremala i besplatno dijelila hrana, svim onim kategorijama ljudi koje je osnivač naznačio u svojoj vakufnami (zadužbinskoj povelji), a obično putnicima, namjericima, gradskoj sirotinji i službenicima same zadužbine.

Za rad imareta bila su potrebna velika finansijska sredstva, zato ih nalazimo u malom broju vakufa. Najznačajniji imaret u Novom Pazaru bio je onaj kojeg je osnovao i uvakufio Isa-beg Ishaković. On je tačno utvrdio da se, iz prihoda njegovog vakufa, utroši 1775 akči za kupovinu pšenice, a za nabavku hljeba i mesa 3885 akči godišnje.⁴⁸ Odredio je i platu kuharu, koja je iznosila 4 akče dnevno.

Pored ovog, postojao je i imaret koji je osnovao Sinan-beg.⁴⁹ Evlija Čelebija pominje dva imareta u Novom Pazaru, uz napomenu da se hrana u Gazi Isa-begovom imaretu dijeli besplatno, gospodi i sirotinji.⁵⁰

⁴⁴ Ibidem,

⁴⁵ S. Ibrić, *Islamska umjetnost u Novopazarskom Sandžaku*, Glas Islama, broj 100, 43.

⁴⁶ Ibidem,

⁴⁷ *Mala enciklopedija Prosveta*, Ibidem, 869.

⁴⁸ I. Šušević, *Vakufi u Novom Pazaru u XVI stoljeću*, Novopazarski zbornik br. 3. Novi Pazar 1979. god. 46.

⁴⁹ Ibidem.

⁵⁰ E. Čelebi, *Putopis*, Sarajevo 1967. god. 265.

1. 17. DŽAMIJE

Džamije, prije svega kao bogomolje, odnosno, Božije kuće, a naravno i kao spomenici islamske kulture i duhovnosti, sadrže u sebi posebna obilježja, a to su - ljepota i čistoća na visokom nivou. Džamije služe za obavljanje svih pet dnevnih vaktova namaza, zatim džume, kao sedmičnog namaza, koji se obavlja petkom, onda za obavljanje teravija tj. ramazanskog namaza, zatim bajramskog namaza i sl. U džamijama se namaz obavlja u džematu, tj. kao skupni namaz, koji se klanja za imamom.

Zato su džamije građene kao veoma specifične građevine. Danas su najprepoznatljiviji tipovi "arapske", "turske", "iranske" i "indonezijsko-malezijske" džamije. U Sandžaku, a i u Bosni, kao i na Kosovu i Makedoniji, najviše je zastupljen tip "turske" džamije

Inače, unutrašnjost džamija je zastrta i čista. Zidovi su ukrašeni levhama, koje se smatraju vrijednim umjetničkim djelima. Prozori koji se nalaze na spratu imaju luk sa gornje strane. Munara (toranj), je poseban građevinski dodatak, ali i vizuelni ukras džamije. Sa munara se uče ezani – pozivi za namaz - molitvu. Uz džamiju idu i neki prateći objekti kao što su - abdesthana, gasulhana, biblioteka i mektebske učionice.

Na teritoriji Novog Pazara, u vrijeme pisanja ove knjige, postoje 54 džamije, od kojih su 3 u izgradnji, a, prema istorijskim izvorima postojalo je još 10 džamija, koje su porušene.

U nastavku navodimo spisak novopazarskih džamija:

Porušene džamije su:

1. Gazi Isa-begova džamija, porušena 1938. god.
2. Kapudži baša (Kolo) džamija, 1944. god.
3. Sofi Memi džamija, 1944. god.
4. Madeni Sinan (Ejub-begova) džamija, porušena 60-tih god. XX vijeka,
5. Taş köprü (džamija kod kamenog mosta),

6. Devlet hanum (Krnja) džamija, stradala za vrijeme II s. rata,
7. Seveli džamija, nije poznat tačan datum rušenja,
8. Ak Ilijas džamija, oštećena 1944. god. potpuno porušena 1964. god.
9. Askerli (vojnička) džamija, porušena za vrijeme I svjetskog rata,
10. Džamija na Jermišu, nije poznat datum rušenja.

1. 17. 2. Postojeće džamije:

1. Ahmed-beg silahdar (Lejlek) džamija, sagrađena polovinom XV vijeka,
2. Tabak Ishak (Šaronjska) džamija, 1468. god.
3. Ahmed vojvode džamija, 1516. god.
4. Altun-alem džamija, 1516-1528. god.
5. Gazi Sinan-begova džamija, prvi put se pominje 1528. god.
6. Hajrudin (Parička) džamija, pominje se 1528. god.
7. Hasan Čelebijina (Arap) džamija, pominje se 1528. god.
8. Iskender Čelebijina (Melajska) džamija, pominje se 1528. god.
9. Čalapverdi (Hadži Kadrijina) džamija, pominje se 1540. god.
10. Ferhadija (Trebinjska) džamija, pominje se 1540. god.
11. Hadži Huremova (Bor) džamija, 1560/61. god.
12. Kurd Čelebijina (Ejup-pašina) džamija, prvi put se pominje 1604. god.
13. Palanka džamija, u periodu 1623-1640. god.
14. Kuru češme (Mula Ibiševa) džamija, XVI ili XVII vijek,
15. Nikšićka (Muhadžer) džamija, 1878. god.
16. Kolerina džamija u Potoku, 1910/11. god.
17. Kolerina džamija u Lugu, 1911. god.
18. Džamija u Požegi, 1968/70. god.
19. Mesdžid u Vrbasiću, 1980. god.
20. Mesdžid u Muru, 1980-1985. god.

21. Džamija u Salakocu II (Jusuf potok), 1981/82. god.
22. Džamija u Sebečevu, 1982. god.
23. Mesdžid u gornjim Lukarima, 1984. god.
24. Hadži Šefkova džamija, 1985/87. god.
25. Mesdžid u Goševu, 1985. god.
26. Džamija u Kruševu, 1987-1990. god.
27. Mesdžid u Oholju, 1988. god.
28. Džamija u Bijelim Vodama, 1991. god.
29. Džamija u Trnavi, 1991-1993. god.
30. Džamija u Jukovači, 1993. god.
31. Džamija u Ivanči, 1994. god.
32. Džamija u Muru, 1994-1996. god.
33. Džamija u Kožlju, 1995-1997. god.
34. Džamija u Banji, 1996/97. god.
35. Džamija u Šutenovcu, 1996.1998. god.
36. Džamija u Pljevljanima, 1997. god.
37. Džamija u Varevu, 1997. god.
38. Džamija u Salakovcu, 1998-2003. god.
39. Džamija Berat, 1999/2000. god.
40. Mesdžid u Kominju, 1999-2000. god.
41. Džamija u Cvijetnju, 2002. god.
42. Hadži Mehova džamija, 2003-2007. god.
43. Džamija u Paralovu, 2004. god.
44. Džamija na Pašinom guvnu, 2004-2009. god.
45. Džamija u Rajčinoviću, 2004. god.
46. Džamija u Bajevici II, 2008. god.
47. Džamija na Ćeremidžinici, 2008-2011. god.
48. Džamija u Bajevici, 2009/2010. god.
49. Džamija u gornjem Šutenovcu, 2009-2011. god.
50. Džamija u Salakovcu III, 2010. god.
51. Džamija u Pobrđu, 2010/11. god.

1. 17. 2. 1. Altun-alem džamija

Altun-alem džamija se nalazi na kraju stare čaršije, u Novom Pazaru, na koju se nekada nadovezivala carska džada, što je iz ove čaršije vodila prema Mitrovici i Skoplju. Ona nije velika građevina, duga je oko 16 metara, a široka samo 10. To je jedospratna, kupolna džamija, sa zanimljivim trijemom i ne osobito vitkim minaretom. Njen centralni prostor izveden u obliku skoro pravilnog kubusa, pokriven je niskim a širokim kubetom. Oktogonalni tambur kubeta, visine oko 1,3 metara, presvodi obimna kalota prečnika od gotovo 9 metara, koliko iznosi i unutrašnja debljina zidova. Prijelaz iz kvadratne osnove u kružni prsten tambura, riješen je u uglovima širokim pandantifima, čije ivice ocrtavaju vrlo plitki i prelomljeni lukovi. Bočni potisci su po periferiji ležišta kalote, a na gornjoj ivici tambura, parirani i serklažnim stegama od osmougaono spojenih greda.

Izuzev strane prema trijemu, gdje je probijen samo jedan prozorski otvor, cijeli prostor je osvijetljen sa po četiri prozora raspoređena na svakom od preostala tri zida, i po jednim manjim otvorom iznad ovih - na tamburu. Kalota je sva izvedena koncentrično složenim nizovima opeke, dok su zidovi dosta nepravilno građeni opekama, između kojih je mjestimično ubačen grubo oklesan kamen. Fasade glavnog dijela džamije danas su premalterisane i tako fugovane da imitiraju pravilno smjenjivanje žućkastog kamena i crvene cigle.

Dekoratívni krovni vijenac tu je izveden sa dva reda zupčasto postavljenih opeka. Neveliki portal i svi prozori imaju okvire od bolje obrađenog kamena, kojim je i u unutrašnjosti džamije izveden jednostavan mimber, i nešto bogatiji mihrab.

Kamenim tesanicima građen trijem, počiva na osmostranim masivnim stubovima, koji imaju karakteristično dekorisane baze i kapitule. Između njegovih stubova razapeti su snažni i u tjemenu blago prelomljeni lukovi. Trijem je pokriven dvijema manjim slijepim kupolama (kubetima) koje imaju neobične plitke osmougaone tambure. Trijem je, sa desne strane, zatvoren kamenim zidom, u kome su ostavljena vrata za ulazak u minaret, a pod samim krovom je sa sve tri strane opervažen lijepo profilisanim vijencem. U zidu

između trijema i glavnog prostora usječen je spolja, u obliku oveće niše, još jedan manji mihrab.

Dvanaestostrani minaret, prislonjen uz desnu stranu trijema, takođe je izveden od pažljivo obrađenih kamenih peščara. Njegovo visoko podnožje ukrašeno je nizom slijepih arkadica i jednim plastičnim prstenom, a donju ivicu šerefeta oživljavaju stalaktiti.

U unutrašnjosti Altun-alem džamije plastična dekoracija je dosta škrto plasirana. Na mihrabu, bazama i kapitelima stubova nalazi se diskretni stalaktitni ornament, dok je u dekorativnoj niši, nad ulaznim vratima minareta, krupno kristalno saće. Još su samo u širokim prstenovima kupola i na kamenom minberu aplicirani frizovi saracenskih lukova.

Slika 29. Altun-alem džamija

Zahvaljujući tome da je vakufnama vakifa sačuvana, sa sigurnošću možemo tvrditi da je vakif ove džamije, kao i niza drugih objekata u Novom Pazaru, bio Muslihudin. Objekti koje je uvakufio ovaj vakif su:

1. Altun-alem džamija,
2. Mekteb, koji se nalazi u haremu Altun-alem džamije,
3. Kuća za stanovanje imama.

Za izdržavanje ovih objekata (kako stoji u vakufnami), vakif je uvakufio nekoliko objekata i to:

1. Poznati han,
2. Šest dućana pred hanom,
3. Kožarski dućani u Tabачkoj čaršiji, na obali rijeke Raške, koji su zakonski pravovaljani njegov posjed,
4. Mlin pored mosta.

Za vakufske službenike u Novom Pazaru, u vakufnami je određeno:

1. Za hatiba džamije - četiri dirhema dnevno,
2. Za imama - šest dirhema
3. Za muezina - četiri dirhema dnevno,
4. Za karie - po dva dirhema dnevno, po osobi,
5. Za dva muarifa - po jedan dirhem po osobi,
6. Za kajima - dva dirhema dnevno,
7. Za hasure, svijeće i kandila - jedan dirhem,
8. Za mualima - četiri dirhema dnevno,
9. Za mualimova pomoćnika - po jedan dirhem.

O osnivaču Altun-alem džamije u Novom Pazaru, Mevlani Muslihuddinu, sinu Abdulganija, za sada se malo zna. Njegova titula „mevlana“ (što doslovno znači gospodin, koristila se kao počasni naziv za visoko obrazovane ljude, kadije i profesore), govori o tome da je bio obrazovana i cijenjena ličnost. Potpuno je sigurno da je

bio vrlo bogat čovjek. U Skoplju je sagradio Kuršumli han, kao i jednu džamiju, obnovio jedan hamam i imao nekoliko kuća i mnogo dućana, dok je u Trepči izgradio svoj mesdžid i karavansaraj.

1. 18. MUSALLA

Musalla ili namazgah, je naročito uređen i ograđen, nepokriven prostor, u kome se za vrijeme ljetnjih, vedrih dana, obavlja obavezna zajednička (muslimanska) molitva (džuma i bajram namaz), svih muslimana jednog naselja.⁵¹

Musalle su podizane na mjestima, na kojima je, po tradiciji, obavljen prvi namaz po zauzimanju grada.

Imamo dva tipa musalla, koje se javljaju u vrijeme Osmanlijske vladavine, i to: musalla u kojoj se obavlja zajednička molitva svih stanovnika nekog naselja u vrijeme oba bajrama i njih nazivamo *bajramske*, a one su vezane za Balkan. Drugom tipu pripadaju one koje su građene duž velikih puteva, koje nazivamo česmenskim musallama - po česnama koje sačinjavaju obavezni sastavni dio tih objekata, služile su pojedincima ili manjim grupama putnika da obave molitvu, one su karakteristične za Anadoliju.

Osim za obavljanje obaveznih molitvi, musalla je bila i mjesto gdje se učila zajednička dova za kišu, i za ispraćaj hadžija.

Sastavni dio svake musale morali su činiti, kao i kod džamije, mihrab i minber.

U Novom Pazaru je postojala Musalla, koja je bila smještena u blizini današnje bolnice. Nažalost, musala je porušena, a na njenom mjestu je kasnije sagrađena kafana, koja je nosila ime "musala".

1. 19. TEKIJE

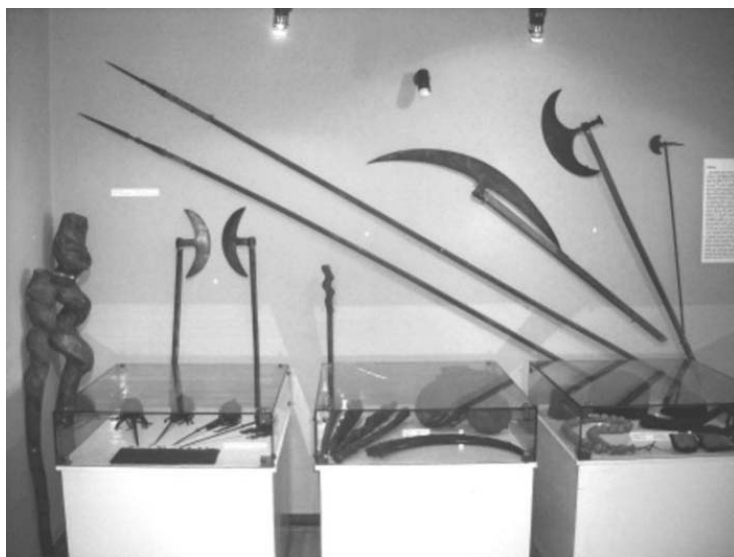
Evlija Čelebija pominje dvije tekije u Novom Pazaru, koje su postojale u periodu kada je on boravio u ovome gradu, a nalazile su se kod Taškóprú-džamije (džamija kod kamene ćuprije).

⁵¹ *Mala enciklopedija Prosveta*, Ibidem, 736.

Pored ove dvije tekije, u Novom Pazaru se pominje i tekija koja je pripadala Rufajskom tarikatu, nalazila se u današnjoj Prištinskoj ulici br.10. a stradala je u požaru 1989.godine.⁵² Tekija je 1939. godine popisana u džematu Ahmeda Vojvode. U pomenutom dokumentu stoji da je tekija izgrađena 1839.godine.⁵³

Tekija je bila pravougaonog oblika, dimenzija 12 x 4 metara i podijeljena na dvije prostorije. Veća prostorija je služila za okupljanje i rituale derviša i njihovih simpatizera. U ovoj prostoriji derviši su obavljali mukabelu, zikrove, i držali vazove. Na zidovima prostorija bili su okačeni derviški rekviziti, koji su dva mjeseca prije požara prenijeti u novopazarski muzej.⁵⁴ Manja prostorija je služila kao kuhinja i u njoj su derviši spremali čaj, kahvu i jelo.

Na temeljima stare tekije izgrađen je novi objekat koji više ne služi prvobitnoj svrsi već je pretvoren u turbe.

Slika 30. Derviški rekviziti iz tekije, koji su prenijeti u muzej, dio su stalne postavke

⁵² B. Mušović, *Rufajiska tekija u Novom Pazaru*, Novopazarski zbornik br. 21, Novi Pazar, 1997. god. 148.

⁵³ A. Popović, *Balkanski derviši i rufajije*, Zbornik za orijentalne studije SANU, Beograd 1992. god. 185.

⁵⁴ B. Mušović, *Ibidem*.

1. 20. MEKTEBI

Riječ mekteb ili mejtep, u islamskoj terminologiji znači: škola u kojoj se uči pisati.⁵⁵ Mekteb (osnovna škola, mekteb, pisarnica) je prva vrsta osnovne škole kod Arapa, poznata i prije islama pod nazivom kuttab (pl. ketatib), što znači mekteb ili osnovna škola.⁵⁶

Sibjan mekteb doslovce znači: dječija škola. Ovaj izraz je bio ustaljen kod Turaka i predstavlja sinonim arapske riječi kuttab (osnovna škola). Na turskom sibjan (ili sabijja), također, označava djecu, a mekteb školu.

Kao islamski narod, Turci su usvojili i pojedine kulturne tekovine Arapa i Perzijanaca, a naročito u oblasti organizovanja života i rada, među kojima su džamije, škole, mektebi, medrese.

Prvi mekteb napravljen u Osmalijskom carstvu izgradio je sultan Orhan (1326-1362.) u Brusi i njegov sin Sulejman-paša u Izniku (Nikeji).

Mektebi su pravljani u dvorištima džamija, medresa, kao samostalne građevine imali su svoje vakufname u kojima su precizirana sredstva za održavanje.

Imamo dvije vrste mekteba, mektebe sa kupolama (koji su bili rijetki) i mektebe sa četvorovodnim krovom.

Mektebi su posjedovali ljetnje i zimske odaje za nastavu. Kod Osmanlija su bili sličnog izgleda kao kuće (izvan onih sa kupolom).

Mektebi su građeni kao prizemne građevine, a nerijetko i kao višespratnice.

Mektebe su podizali (osnivali) sultani, carski namjesnici, i viši oficiri, a kasnije trgovci i imućniji ljudi uopšte.

Po svom dispozicionom rješenju, mektebi se mogu podijeliti na:

Jednoprostorne - sastavljeni samo od učionice,

⁵⁵ N. Smailagić, *Leksikon Islama*, Sarajevo 1990. god. 401.

⁵⁶ M. Dudić, *Uloga Sibjan-mekteba u očuvanju Islama u Sandžaku*, neobjavljena Doktorska disertacija, odbranjena na Internacionalnom univerzitetu u Novom Pazaru, 2007. god. 9.

Dvoprostorne - pored učionice imaju i ulazni hodnik, i

Troprostorne - pored učionice i hodnika, imaju i prostoriju za učitelja.

Prema načinu osnivanja, mektebi su bili:

Vakufski - nastali kao zadužbina pojedinaca, sa ostavljenim sredstvima za rad,

Narodni - izgradnju finansirao narod,

Privremeni - uglavnom osnivani na selima, privremeno se izvodila nastava.

U Novom Pazaru postoje mektebi od osnivanja grada pa sve do današnjih dana. Koliko ih je tačno bilo, nije utvrđeno.

Pomenućemo neke:

1. 20. 1. Mektebi koji su postojali u Novom Pazaru

1. Mekteb Gazi Isa-bega - nalazio se uz džamiju Gazi Isabega, osnivača Novog Pazara. Sagrađen je 1461. god.
2. Mekteb kod Altun-alem džamije - jedan od najstarijih mekteba na području Bosanskog pašaluka.
3. Mekteb kod Hadži Hurem (Bor) džamije - potiče iz XIX vijeka.

Slika 31. Porušeni mekteb koji se nalazio pokraj Bor džamije

4. Mekteb u mahali Mentešelu Alije – sagrađen uz džamiju ili u džamiji 1489. god.
5. Mekteb u mesdžidu Murata subaše - pominje se 1489. god.
6. Mekteb kod Melajske džamije - sagrađen je prije 1540. god.
7. Mekteb Sinan-beg - sagrađen je u periodu između 1528 - 1540. god.
8. Mekteb Sinana, sina Abdullaha rudara – sagrađen je u XVI vijeku uz džamiju Madeni Sinana.
9. Mekteb Ishaka, sina Abdullaha – pominje se 1540. god.
10. Mekteb Hajruddina, sina Iljasova - sagrađen je prije 1540. god.
11. Mekteb u mahali kod pazara Stare tekije - sagrađen 1900. god.
12. Mekteb u Sofi Memijinoj mahali - 1900. god.
13. Mekteb u Kapudži-baša mahali - 1900. god.
14. Mekteb kod Lejlek džamije-prema natpisu iz 1891. god. u dvorištu džamije sagrađen je mekteb.
15. Mekteb kod Palanka džamije - 1900. god.
16. Mekteb kod Dibak-Ishak džamije - 1900. god.
17. Derviš-begov mekteb - sagrađen u XVI vijeku, pominje se u popisu iz 1604. god.
18. Mekteb Iskender subaše - sagrađen prije 1540. god.
19. Mekteb Iskendera-Čelebije, sina Jakubova - nalazio se u mahali Iskender Čelebije, uz istoimeni mesdžid.
20. Mekteb Kurd Čelebije - radio u sastavu Kurd Čelebije džamije.
21. Mekteb Huseina, sina Hasanova - sagrađen je tokom XVI vijeka.

Slika 32. Šehadetnama ili svjedočanstvo polaznika Sibjan-mekteba. Svjedočanstvo hadži Mustafe age Zade Fehim efendije, polaznika Sibjan-mekteba u Novom Pazaru. Ocjene: Kur'an 10, geografija 10, istorija 10, gramatika 10, krasnopolis 10. Datum: 22. 08. 1887. god.

1. 21. RUŽDIJE

U današnjem obrazovnom sistemu ne postoji škola koja bi, svojim statusom, u potpunosti odgovarala ruždiji (ruždiji). Ruždije su bile svjetovne škole, pristupne pripadnicima svih vjera. Naziv potiče od turske (arapske) riječi „rušd“ (kolokvijalno „ružd“), što znači sposobnost, zrelost – da učenik može nastaviti svoj život u društvu, dobivši zaokruženo znanje. U njoj su se učenici, u toku 4 godine, osposobljavali za niža činovnička zvanja, ali i državnu službu.

Prva ruždija (*mekteb-i rüşdiyye*) u Osmanskoj državi počela je sa radom 1847. godine u Istanbulu. Već 1853. godine njihov broj u glavnom gradu se povećava i ima ukupno 10 ruždija. Zbog uspješnih rezultata koje su postigle ove prve ruždije, kao niže gimnazije, osmanske vlasti donose odluku da se ova vrsta škola otvori i u gradovima izvan Istanbula. Prve ruždije koje su otvorene izvan glavnog grada Osmanske države su ruždije u Bosanskom ejaletu, njih sedam i jedna u Tekirdağu (grad u oblasti Trakije) i to 1855. godine. Velika je vjerovatnoća da je makar jedna od ovih sedam ruždija u Bosanskom ejaletu bila u Novopazarskom sandžaku, tačnije u Novom Pazaru. Godine 1867. u *Salnâmi Bosanskog vilajeta* u Novopazarskom sandžaku spominje se jedna ruždija i to u Novom Pazaru, u kojoj rade kao prvi muallim (*muallim-i evvel*) Tefvik efendija i drugi muallim (*muallim-i sânî*) Mehmed efendija.⁵⁷ Novopazarska četvororazredna ruždija je radila sve do 1912. godine.⁵⁸

Novopazarska ruždija je, od osnivanja pa sve do kraja osmanlijske vladavine, na ovim prostorima (1912. godine), bila smještena u zgradi u kojoj se danas nalazi Zavičajni muzej. Zgrada najvjerovatnije potiče iz XVII vijeka.⁵⁹ Zgrada je sagrađena u orijentalnom stilu,

⁵⁷ S. Ibrić, *Novopazarski sandžak u XIX vijeku (XIX. Yüzyлда Yeni Pazar Sancağı)*, Neobjavljeni magistarski rad, Institut društvenih nauka-Seldžučki Univerzitet, Konya, 2004.

⁵⁸ E. Mušović, *Etnički procesi i etnička struktura stanovništva Novog Pazara*, SANU, 1979. god. 40.

⁵⁹ D. Premović, *Od muzejske zbirke do muzeja „Ras“*, Novopazarski zbornik broj 15. Novi Pazar 1991. godine.

bila je na samom kraju „tjesne čaršije.“ Iako su joj učionice bile male, ova zgrada je pružala najbolje uslove za izvođenje nastave. Učionice su tada bile bez namještaja, učenici su za vrijeme nastave sjedili na podu i pisali na „klupicama“, koje su nosili kući, tako da nije bilo đачkih klupa, tabli i sl. Tek od 1908. godine, postavljene su klupe sa naslonima.⁶⁰

Uz zidanu ogradu, koja se nalazi neposredno uz ulicu, krajem XIX vijeka ugrađena je česma. Nastavu u ruždiji su izvodili svršeni učitelji iz skopske učiteljske škole i profesori sa završenim filozofskim fakultetom u Istanbulu.

Nakon Balkanskih ratova i ulaska Novog Pazara u sastav kraljevine Srbije, u prostorijama dotadašnje ruždije smještena je osnovna škola „Stefan Nemanja“.⁶¹ Zgrada je imala 6 učionica, dvije kancelarije, jednu salu i jednu sobu van škole (u posebnoj zgradi). U toku austrougarske okupacije (1915-1918), škola je nastavila sa radom, upravitelj i učitelj je bio austrougarski vojnik Asim Salihmidžić iz Trebinja. Za vrijeme Kraljevine SHS škola je nastavila sa radom 1919-20. god.

Godine 1934-35. započela je izgradnja nove zgrade za učenike O.Š. „Stefan Nemanja“, izgrađena je za dvije godine i 1936-37. godine učenici su smješteni u novu zgradu a neka odjeljenja su pohađala nastavu u zgradi ruždije sve do 1941. godine.

Na osnovu rješenja Kraljevske banske uprave, Zetske banovine, mjesni školski odbor u Novom Pazaru, Srez deževski „može prodati tri stare i za školu neupotrebljive školske zgrade osnovne škole“. Rješenje je donijeto 28. 04. 1938. godine. Zgradu Ruždije (današnji muzej) kupio je Alija Ćorović (Ali-beg), koja mu je oduzeta 10. avgusta 1959. godine na osnovu Zakona o nacionalizaciji.

Nakon II svjetskog rata, u zgradi ruždije, se nalazio gradski narodnooslobodilački odbor, ženska stručna škola, zatim osnovna škola i na kraju škola učenika u privredi.

⁶⁰ E. Rahić, *Novopazarska ruždija*, Glas Islama, broj 9. Novi Pazar, 1997. god. 20.

⁶¹ E. Rahić, *Ibidem*

Skupština opštine Novi Pazar, donijela je odluku 1969. godine da zgradu ruždije ustupi za potrebe gradskog muzeja, koji je zvanično konstituisan 1971. godine.

Novopazarski Zavičajni muzej i danas je smješten u zgradi nekadašnje ruždije.

Slika 33. Zgrada novopazarske ruždije, danas je u njoj smješten muzej

1. 22. MEDRESE - MUŠKA MEDRESA

Samo na području današnjeg Sandžaka, turski putopisac Evlija Čelebi bilježi u toku 1661. Godine, 11 medresa, od toga 5 u Novom Pazaru. Evlija Čelebi je među njima zabilježio i postojanje Sinan-begove medrese, koja je nastala prije 1540.godine.⁶² Ovu medresu je sagradio Sinan-beg, sin Jakub-bega.⁶³

⁶² M. Dudić, *Nastanak i razvoj Medrese u Novom Pazaru*, magistarski rad, Novi Pazar, 2005. god. 91.

⁶³ Ibidem.

Slika 34. Zgrada stare medrese na čijim temeljima
je sagrađena današnja muška medresa

Prilikom popisa Bosanskog sandžaka, koji je sproveden 1540. godine, između ostalog spominje se i vakuf - imaret, medresa i mekteb, umrlag (merhum) Sinan-bega u samom Novom Pazaru.

Tokom svog postojanja medresa je imala internat, u sklopu iste zgrade, u kojoj je bilo i 15 spavaonica, a učenici su se sami brinuli o hrani i čistoći. Pored internata medresa je imala dvije učionice (dershane).⁶⁴ Od XIX vijeka pa do 1946.godine, medresa je radila sa kraćim prekidima. Na lokaciji stare, sagrađena je nova medresa, i, najvjerovatnije je to bilo na lokaciji Sinan-begove medrese, koja se nalazila na jugozapadnoj strani današnje zgrade Odbora Islamske zajednice.⁶⁵

Zgrada stare medrese bila je jednospratna, u obliku slova „U“ sa, najvjerovatnije kasnije dogradjenim dijelom, koji joj je davao oblik ćiriličnog slova Š. Pozadina zgrade bila je dužine oko 40. metara, sa dva krila dužine po 12 metara i isturenom dershanom u sredini, koja je imala nešto viši krov od ostalih dijelova zgrade.⁶⁶

Medresa je nekoliko puta prekidala svoj rad u periodu od 1912. do 1946. godine, i to: 1912. prekida rad, 1913. počinje sa radom,

⁶⁴ S. Kačapor, *Školstvo u Novom Pazaru i okolini od 1918. do 1941. godine*, Zagreb, 1983. god. 281.

⁶⁵ M. Dudić, *Nastanak i razvoj Medrese u Novom Pazaru*, Ibidem, 92.

⁶⁶ F. Demić, *Medrese u Novom Pazaru*, (Diplomski rad odbranjen na FIN-u) Sarajevo 1988. god. 82.

1914. ponovo prkinula, a 1920. opet je nastavila sa radom.⁶⁷ Glavni razlozi prekida u radu medrese bili su ratovi, a u vezi s tim treba napomenuti sjednicu svih 16 džematskih medžlisa, održanu 15. 12. 1933. god. kojom je predsjedavao hafiz Ibrahim Riđanović i muftija novopazarski Murat ef. Sukić. Na toj sjednici su donijeti zaključci, od kojih izdvajamo:

1. da se izabere jedan uži odbor za preuređenje Novopazarske medrese,

2. da se odmah počne sa prikupljanjem priloga za medresanski fond,

3. da se izrade privremena pravila o načinu rada, prijema u medresu, nastavnom planu, nadzoru i ostalim što je u vezi s tim.⁶⁸

Realizovane su sve odluke i sagrađena je nova zgrada, na temeljima stare Isa-begove džamije, tako da je 1936/37. godine, stara medresa prestala sa radom, a nova započela sa radom. Zabilježen je tačan datum prestanka rada medrese u Novom Pazaru, a to je bilo Septembra mjeseca 1946. godine. Ova škola je nekada bila viša, nekada niža, a nekada srednja.

Školovanje, u početku je trajalo 12 godina, kasnije 8, da bi u posljednjoj etapi postojanja do 1946. godine, bila četvorogodišnja i pripremala je kadar za vjerske službenike, imame, hatibe, muallime i vjeroučitelje.

Osmanlijsko pismo i turski jezik su u Novopazarskoj medresi izučavani sve do 1928. godine.

Prema podacima iz raspoložive dokumentacije, posebno iz upitnica i ispitnih spiskova, evidentno je da je u periodu od 1912. do 1936. godine, broj učenika u Novopazarskoj, staroj medresi, bio oko 300.

Nakon medrese, učenici su se školovali u inostranstvu, a najviše u Istanbulu.

⁶⁷ Ibidem, 23.

⁶⁸ M. Dudić, *Nastanak i razvoj Medrese u Novom Pazaru*, magistarski rad, Novi Pazar, 2005. god. 94.

Medresa je dala vrsne alime, predsjednike opština, muftije, muderise, imame-matičare, radnike u javnim službama, a neke od njih ćemo pomenuti: Arif Sarajlija, Ismail ef. Filibalić, Vejsel ef. Brunčević, hfz. Ramiz ef. Paljevac, Ćamil-beg Ejupbegović, Šaban ef. Duljević.

U poslijeratnom periodu, kao imami i mualimi, od učenika Medrese su se posebno istakli: mula Amir Zilkić, Šerif ef. Šaćić, Hilmo ef. Korać, Abdulkerim ef. Dedeić, Emin ef. Zukorlić, Rizvan ef. Fetić, Jakub ef. Memić, Bećir ef. Ćosović, hfz. Abdullah ef. Kačapor i drugi.⁶⁹

Slika 35. Zgrada u kojoj je medresa bila privremeno smještena, sagrađena 1994 -1995. god.

Nakon zatvaranja medrese 1946. god. nastupa težak period za narod Sandžaka. U periodu od 1946. pa do 1990. god. sandžački Bošnjaci, upisivali su medresu u Sarajevu i Prištini. U Sarajevu je, u tom periodu završilo 67 učenika i 10 učenica, dok za Prištinu nemamo tačnih podataka. Vjerovatno bi broj medresanata bio neuporedivo veći da je postojala medresa na prostoru Sandžaka.

⁶⁹ Ibidem, 125.

Padom komunizma dolazi do vjerskog i nacionalnog budjenja Bošnjaka, tako se javlja potreba za osnivanjem medrese.

Na seminaru održanom 21.06. 1990. god. u Prištini, predloženo je da se pokrene inicijativa o ponovnom otvaranju medrese u Novom Pazaru. Tada je odlučeno da se ukine istureno odjeljenje na „Alaudin medresi“, na srpsko-hrvatskom jeziku, u Prištini, a da se otvori Istureno odjeljenje Alaudin medrese u Novom Pazaru, koje će početi sa radom 01.09.1990.godine. Odjeljenje je bilo smješteno u zgradi Medžlisa IZ-e Novi Pazar. U prvu godinu primljeno je 28 učenika. Istureno odjeljenje nije imalo internat. Upisivane su nove generacije svake godine. Direktor isturenog odjeljenja bio je prof. Šemso Šaćirović.

Nakon formiranja Mešihata IZ-e Sandžaka, došlo je do reformi u Islamskoj zajednici. Nastavničko vijeće, novopazarskog isturenog odjeljenja medrese, uputilo je dopis Mešihatu sa zahtjevom da to odjeljenje preraste u medresu. Mešihat IZ-e Sandžaka, donosi odluku 20. 08. 1994. god. da Istureno odjeljenje preraste u samostalnu školu, koja će dobiti ime po osnivaču Novog Pazara Isa-begu Ishakoviću, odnosno, koja će nastaviti tradiciju medrese, koja je pod tim imenom funkcionise sve do Drugog svjetskog rata, kada je prestala sa radom. Za direktora postavljen je Mevlud ef. Dudić.

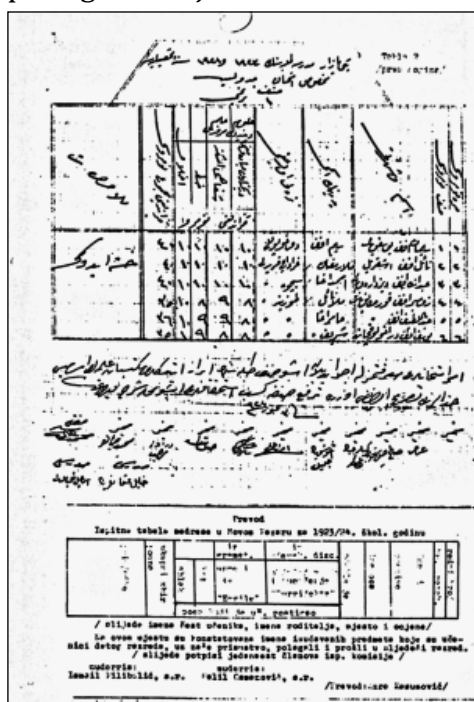

Slika 36. Današnji izgled „Gazi Isa-beg“ medrese u Novom Pazaru

Kamen temeljac za izgradnju internata postavljen je 06. 06. 1998. god. Zgrada muškog internata medrese Gazi Isa-beg završena je 2000. god. ima oko 1500 kvadratnih metara, predstavlja arhitektonsku cjelinu sa zgradom medrese. Zgrada je napravljena na temeljima stare medrese i zadržala je oblik u obliku ćiriličnog slova „š“. Zgrada ima 6 učionica, kabinet informatike, 17 spavaonica-soba, prostorije za odgajatelje, kancelarijski prostor za administraciju medrese, prostoriju učeničkog lista Softa, TV salu, kupatila, toalete, abdesthane i vešeraj.

1. 22. 1. Ženska medresa

Godine 1995. rukovodstvo medrese Gazi Isa-beg, donosi odluku da formira žensko odjeljenje medrese u Novom Pazaru. Prva generacija ženske medrese upisana je u školskoj 1996/7. god. Za prvu generaciju ženske medrese sagrađen je internat pored Bor džamije. Objekat je bio manjih dimenzija, te je zbog velikog interesovanja za upis u ovu školu 2000. god. IZ-a donijela odluku da sagrađi novu zgradu.⁷⁰

Internat kao i sama ženska medresa, koji čine jednu građevinsku cjelinu, nalaze se u kompleksu Bor džamije i sagrađeni su na temeljima nekadašnjeg mekteba Ismail ef. Filibalića. Površina objekta je 1150 kvadratnih metara. Ima iste sadržaje kao muška medresa.

Slika 37. Ispitna tabela medrese u Novom Pazaru za 1923/24.školsku godinu.

⁷⁰ M. Dudić, *Nastanak i razvoj Medrese u Novom Pazaru*, Ibidem, 162.

КРАЈЕВИНА ЈУГОСЛАВИЈА
КРАЈЕВИНА СРБИЈА

Медресе гимназија
у Новом Пазару гимназија

Уч. бр. 42
Уп. бр.

ГОДИШЊЕ СВЕДОЧАСТВО — ГОДИШЊЕ СВЕДОЧАСТВО

Зедик Ђеџић син - нин рођен
sin - kci 21-11-1921 год. у Новом Пазару срез Брзачени бановина Зајед-
год. у год. и срез бановина

Ока веро Исламска у овој школи издржао син. год.
веро и овој школи и показао овај успех: шк. год.

1937/38 пут 47ва разред II и показао овај успех:
разред i pokaza ovaj uspeh:

Веронаука — Veronauka	Добро (4)
Српскохрватскословеначки језик	Добро (4)
Брзачени језик — Француски језик	Добро (4)
Немачки језик — Немачки језик	Добро (4)
Латински језик — Латински језик	Добро (4)
Историја — Istorija	Добро (4)
Земљопис — Zemljopis	Добро (4)
Природопис — Prirodopis	Добро (4)
Физика — Fizika	Добро (4)
Хемија — Hemiја	Добро (4)
Математика — Matematika	Добро (4)
Нацрта геометрија — Nacrtna geometrija	Добро (4)
Хигијена — Higijena	Добро (4)
Основи филозофије — Osnovi filozofije	Добро (4)
Уметност — Umetnost	Добро (4)
Цртање — Crtanje	Добро (4)
Писање — Pisanje	Добро (4)
Певање — Pevanje	Добро (4)
Гимнастика — Gimnastika	Добро (4)
Ручни рад — Rucni rad	Добро (4)

Владање Владаре

Изоштанци: оправдани / неоправдани

Према томе ученик је с одличним успехом свршио разред.
Према томе испит је с успехом свршио разред.

Дат. бр. 21. 31. V 1938 год. у Новом Пазару
Del. br. год. у

Разредна старшина — Razredni staršina

ОЦЕНЕ: За успех одличан (5), веома добро (4), добро (3),
задовољно (2), слабо (1).
За издржање одлично (5), веома добро (4), добро (3),
задовољно (2), слабо (1).

ОЦЕНЕ: За успех одличан (5), веома добро (4), добро (3),
задовољно (2), слабо (1).
За издржање одлично (5), веома добро (4), добро (3),
задовољно (2), слабо (1).

По чл. 22 Закона о устројству школске државне гимназије од 5. августа 1928 год. издржање оца се узима да испита овај формулар
алико се не издржава међу:
По чл. 22 Закона о устројству школске државне гимназије од 5. августа 1928 год. издржање оца се узима да испита овај формулар
алико се не издржава међу:
БЕЛГАЈИ И ШТИЈЕЦИ ДОК. ЦЕТАМЛАТИНЕ ИЛИ СЕЛМАНИЈЕ — БЕОГРАД
ИЗДАЊЕ 1937/38. — СРБ. КРАЈЕВИНА ЈУГОСЛАВИЈЕ — БЕОГРАД.

Slika 38. Svjedočanstvo iz medrese na ime Abdulkerima Dedejića iz Rožaja, iz 1937/38. školske godine.

1. 23. MEZARISTANI

Mezarje ili mezaristan (groblje), je ograđeni prostor, gdje se vrši ukop umrlih muslimana. Mezaristani su nastajali u neposrednoj blizini džamija pa i u samim haremima. U Novom Pazaru postoje mezaristani u haremima džamija Altun-alem, Lejlek džamije, Bor džamije, Hajrudin (Paričke) džamije, Ferhadije, Kuru-češme, i dru-

gih, koje potiču iz Osmanlijskog vremena. Pored ovih mezaristana postoje i drugi, koji su nekada bili na periferiji grada, ali, širenjem grada našli su se skoro u samom gradskom jezgri, kao na primjer Jermiše, Gazilar, Veliko groblje, i sl.

Sva sela imaju svoje mezaristane. Skoro svaki gradski mezarištan ima nišane (nadgrobne spomenike) stare jedan i više vijekova, kao i seoski.

Kod pravljenja i uređivanja mezara u Novom Pazaru, kao i u drugim mjestima, zadnjih nekoliko godina ima dosta pretjerivanja, tako da se prave mermerni blokovi, sa ugraviranom fotografijom umrle osobe, sa mjesecom i zvijezdom, sa stubovima raznih oblika, tako da neki grobovi više liče na neku vrstu nemuslimanske grobnice, nego na muslimanski mezar. Učenije i pobožnije porodice zadržale su skromnost, pa postavljaju samo uobičajene nišane sa malom betonskom coklom, ili fugovanim kamenim zidom okolo mezara, ostavljajući nepokrivenu, zemljanu površinu, sa njegove gornje strane. Inače, zbog ovih novotarija i zbog gubljenja prepoznatljivog muslimanskog izgleda, ova groblja su izgubila jedan prijatan i blaženstven izgled, a postala su "betonski" hladna i bez ostavljanja "utiska skrušenosti i pobožnosti".

Na prostoru Novog Pazara imamo desetine mezaristana (grobalja), pomenućemo samo nekoliko njih koji su važni sa historijsko-kulturološkog aspekta - Gazilar, Jermiše, mezarje u haremu Altun alem džamije, Veliko (mezarje) groblje na paricama i Mezarje (groblje) Hadžetu.

1. 23. 1. Veliko (mezarje) groblje

Veliko Groblje zauzima vrlo veliki kompleks, i danas je aktivno, a najvećim dijelom pripada novijem dobu. Površinski spada u najveći mezaristan, u Novom Pazaru, sa Gazilarom, naravno. Međutim, sačuvani su ostaci triju skupina starih nišana, bez natpisa, ali čije forme, način obrade i druge osobenosti, daju mogućnost za osnovanu pretpostavku da je ukopavanje ovdje vršeno još u XVI vijeku, ako ne i ranije.

Slika 39. Veliko (mezarje) groblje

U ovom mezaristanu, po predanju, nalazi se mezar Mula Arapa. Ovaj nišan sa turbanom i tubastim mačem, pripada tipu starih nišana iz Bosne, a ogradjen je velikim kamenim pločama. U staroj čaršiji postoji i Hasan Čelebijina Arap džamija, pa se predpostavlja da mezar „Mula Arapa“, pripada osnivaču Artap džamije.⁷¹

Slike 40. i 41. „Arapov grob“ na „Velikom groblju“

⁷¹ M. Mujezinović, *Islamski epigrafski spomenici Novog Pazara*, Novopazarski Zbornik br.1. Novi Pazar, Ibidem, 147.

1. 23. 2. Mezarje Gazilar

Gazilar je jedno od najstarijih mezaristana u gradu Novom Pazaru. Ime „Gazilar“ - na turskom jeziku označava množinu od riječi „gazi“ (junak), što znači groblje junaka – „gazija“, a po mnogim natpisima urezanim na nišanima, smatra se da je svoje ime dobilo poslije austro-turskog rata od 1683-99. godine, kada su tu ukopani Turci koji su branili Novi Pazar.⁷² U ovom mezaristanu su mnogobrojni, raznih formi, nišani. Najstariji sačuvani nišan je iz 1142. hidžretske godine, odnosno 1729. godine, a nalazi se nad mezarom nekog Alije sina Mustafina.⁷³

Postojanje ovog mezaristana zabilježio je francuski putopisac Lefevr još 1611. godine, što je jedan od argumenata starosti mezaristana. Postoji desetak nišana sa istom godinom smrti umrlih 1197/1782. po predanju radi se o dervišima koji su propagirali nekakvo učenje koje nije bilo u skladu sa poretkom i vlasti su ih poubijale.⁷⁴

Slika 42. Mezarje „Gazilar“ (Heroji)

⁷² E. Mušović, *Novi Pazar i okolina*, Ibidem, 213.

⁷³ M. Mujezinović, *Islamski epigrafski spomenici Novog Pazara*, Ibidem, 147.

⁷⁴ Ibidem.

Slika 43. Stari nišani na „Gazilaru“

U gornjem dijelu mezaristana Gazilar, nalazi se veći broj nadgrobnih spomenika-nišana, koji su stari i po nekoliko stotina godina. Neki od tih nišana su u dosta lošem stanju, neki imaju epitafe, ali su rijetki oni sa kojih se mogu pročitati podaci o umrlome. Zbog nebrige, mnogi su urasli u travu i tako prekriveni zemljom otišli u zaborav.

Slika 44. Ženski nišan na mezaristanu „Gazilar“ iz 1303. hidžretske godine.

1. 23. 3. Mezaristan Jermiše

Velika je vjerovatnoća da je na ovom mezarju sahranjeno 20-tak šejhova, jedan za drugim, pa se zato zove JERMIŠE (turski dvadestina, od riječi jermi - dvadeset). U Novom Pazaru ono je jedno od najstarijih mezarja, nastalo na prelasku XV- og u XVI-ti vijek. Na ovom mezarju nalazi se vrlo star mezar u obliku sarkofaga, sa nišanom koji se sužava ka vrhu, na kojem se nalazi turban osmougaone osnove. Nišan je rađen od kristala kamena. Na nišanu ispod turbana napisano je „Kelime-i-šehadet“ – ešhedu en la ilahe illallah, ve ešhedu enne Muhammeden abduhu ve resuluhu (nema drugog božanstva sem Allaha i Muhammed je njegov rob i poslanik). Ime merhuma se ne može pročitati, a ispod njega, na vratu nišana ispisano je „Hidžretska 910 godina, (1504/1505. god.) što znači da je groblje nastalo prije XVI vijeka.

Po kazivanju Salihe Hodžić, mještanke Jermiša, nekada je nad ovim mezarom postojalo turbe, koje je narod mnogo posjećivao i palio svijeće.⁷⁵

Slika 45. Nišan iz 910. hidžretske godine na „Jermišu“

⁷⁵ Ibidem, 145.

1. 24. TURBETA (TULBETA)

U sredini mezaristana Gazilar, očuvano se jedno skromno turbe (tulbe), koje ima izgled male kućice 5,20x4,80m, pokriveno niskim četvorovodnim krovom. Na osnovu tri dobro očuvana uzidana natpisa zna se da je podignuto 1775. Godine, i da su u njemu ukopana dva novopazarska derviša: Abdul Kadir umro 1190, (1776.) i Ahmed Gurbi-baba, umro 1189. (1775.)godine. O Abdul Kadiru nema podataka ko je on bio. Za Gurbi Ahmeda sve okolnosti govore da se radi o pjesniku Gurbi Ahmedu.⁷⁶

Na luku jednog prozora uklesana je 1325.(1907.) godina, vjerovatno se radi o datumu kada je turbe obnovljeno.

Slika 46. Turbe Ahmeda Gurbija na „Gazilaru“

Slika 47. Tarih na turbetu Ahmeda Gurbija

⁷⁶ M. Mujezinović, *Islamski epigrafski spomenici Novog Pazara*, Ibidem, 148.

Transkripcija:

Ilahin garb(u) sarki seyr-i fi'llah

Gelen gitmektedur El-Hukmu li'llah

Dir idi Derviš Ahmed Gurbi bi'llah

Bir Allah Hak Muhammed Resulu'llah

Cinar birl e 'Abdu'l – Kadir Allah –

Atam tarihi: zahir ve Hu Allah (Huve'llah)

(1189. h.godina)

Prepjev na bosanskom:

Stvoritelj svega što se od istoka do zapada kreće

Gospodar onoga što dodje i prodje

*Davno bijaše prije Ahmed Gurbija Muhammed, jedinog pravog
Boga nama Dar*

Vječni vladar, svemoćni Allah

Milostivi i presvijetli vremena Gospodar

(1189. h. god.)⁷⁷

⁷⁷ Transkripcija, transliteracija i prepjev tariha: Dr Redžep Škrijelj, Bošnjačka riječ br. 26-28., N.Pazar. 2012. god.

Drugo turbe se nalazi u haremu Hadži Hurem (Bor) džamije. I ovo turbe je zatvorenog tipa. O ovom turbetu znamo samo da je u njemu ukopan Hadži Hurem, vakif koji je sagradio ovu džamiju.

Slika 48. Turbe "Hadži Huremovo", vakifa Bor džamije

II POGLAVLJE

ROŽAJE

Prikupljajući podatke za pisanje ovog dijela rada, došli smo do saznanja da se kod pripadnika islama, a prvenstveno kod Bošnjaka u rožajskom kraju, samo djelimično sačuvao i da je danas u životu, radu i kulturnom miljeu ovog kraja prilično malo sačuvao uticaj islamske, orijentalno-turske kulture i tradicije. Ovaj uticaj, ipak, nije potpuno iščilio tako da su njegove refleksije i danas vidljive, prije svega bošnjačkog, ali i albanskog - muslimanskog naroda, koji žive na teritoriji ove opštine. U novije vrijeme, čitav životni ambijent, a posebno gradnja kuća i uređenje avlija, ulica, mezaristana, mezarova, nišana i sl. preplavljeni su uticajima tzv. modernizma, bolje reći kiča i neke vrste "neislamskog" stila gradnje kuća i, uopšte života, čime se gube odlike orijentalno-islamske prepoznatljivosti.

Pod višedecenijskim uticajem školskih obrazovnih programa, koji su bili negatorski raspoloženi prema svemu što je islamsko i orijentalno, došlo je do krize identiteta kod bošnjačkog naroda, ne samo u Rožajama nego donekle i na širem prostoru Sandžaka. Bošnjaci su dobrim dijelom zaboravili „ko su i šta su i kojoj kulturi, religiji i civilizaciji pripadaju“. Sve je ovo imalo za posljedicu otuđenje Bošnjaka kao pripadnika islama od svojih nacionalnih vrijednosti, pa time i od islamsko-orijentalne tradicije, kulture, običaja, arhitekture.

Ovo poglavlje knjige, i pored svega, polazi od pozitivno postavljene hipoteze a to je - da dokaže da i dalje u kulturi i tradiciji Bošnjaka na prostoru Rožaja, nije sve uništeno i da je, barem u nekim elementima vidljiva estetska islamsko-orijentalna, ili jednostavnije rečeno bošnjačka dimenzija života na ovom području.

2. GEOGRAFSKI POLOŽAJ

Grad i sama opština Rožaje se nalaze na rijeci Ibru, i to u njenom gornjem toku. Geografski i administrativno Rožaje pripada Crnoj Gori, odnosno crnogorskom dijelu Sandžaka. Smješteno je na raskrsnici puteva Berane - Kosovska Mitrovica, Berane - Peć i Berane - Novi Pazar.

2.1. STANOVNIŠTVO

Na posljednjem popisu stanovništva održanom 2003. godine, na nivou Crne Gore, u opštini Rožaje kao Bošnjaci izjasnilo se 22. 512 stanovnika ili 81,68%, kao Muslimani 1.170 ili 6,06%. Kao Albanci, koji su takođe pripadnici islama, na ovom popisu se izjasnilo 1.190 stanovnika Rožaja ili 4,32%. Ostalo stanovništvo Rožaja čine pravoslavci i drugi.

2.2. NASELJENA MJESTA

Balotići, Bandžov, Bać, Bašča, Besnik, Bijela Crkva, Biševo, Bogaji, Bukovica, Vuča, Gornja Lovnica, Grahovo, Grižice, Dacići, Donja Lovnica, Ibarac, Jablanica, Kalače, Koljeno, Paučina, Plunci, Radetina, Rožaje, Seošnica, Sređani Sinanovići i Crnokrpe.

2.3. ISTORIJSKI OSVRT

Smatra se da ime Rožaje potiče od dva kamena klika - šiljasta krša, ispod kojih je započela gradnja prvobitnog naselja Rožaja. Naime, ova dva paralelna kamena klika liče na dva kozja roga pa otuda rogovlje, rožje, rogaje, Rožaje. Prvi put pod ovim imenom Rožaje se spominje 1585. godine. Međutim, poznato je da je Rožaje postojalo znatno ranije i kao selo i kao tursko vojno utvrđenje. Često se u historiografiji Rožaje pogrešno poistovjećuje sa Trgovištem,

međutim, pravilno je shvatanje da Rožaje označava naselje, dok Trgovište označava kazu, odnosno nahiju kojoj je Rožaje pripadalo.⁷⁸

Osmanlije su Rožaje zaposjele oko 1455. godine i tada je izvršen i prvi popis iz koga se vidi da su ti krajevi pripadali oblasti Vuka Brankovića, odnosno krajištu Isa-bega Ishakovića. Turski putopisac i geograf Hadži Kalfa iz XVII stoljeća piše da u Rožajama žive samo Srbi.⁷⁹

U prvoj polovini XVIII stoljeća, tačnije 1730. godine, Rožaje je pripadalo kadiluku Budimlja i Bihoru i tada su i Rožaje i Bihor bili u sastavu Novopazarskog i Bosanskog ejaleta. U prvoj polovini XVIII stoljeća Rožaje su naselila brojna plemena Kelmenda iz sjeverne Albanije (koja su, oko 1702. godine prešla na islam), kao i prognana muslimanska plemena iz Crne Gore, odnosno, Meduna i Kuča.⁸⁰

Slika 49. Rožaje iz 60-tih godina 20. vijeka

⁷⁸ M. Lutovac, *Varoš Rožaje*, Rožajski zbornik, br. 2, 1983. god. 22.

⁷⁹ E. Mušović, *Porezi, bune i nemiri u Rožajama i Bihoru, 1765, 1766, 1767 i 1768. godine*, Rožajski zbornik br. 5. 1986. god. 23.

⁸⁰ M. Memić, *Bošnjaci muslimani Sandžaka i Crne Gore*, Ibidem, 124.

Godine 1720. Rožaje postoji kao gradić i kao naselje oko njega. Na obali Ibra, blizu gradskog zida i vojne kasarne, podignuta je i prva džamija, Džamija Sultana Murata IV, koja je sagrađena 1629. godine.⁸¹

Ima mišljenja da je ova prva džamija u Rožajama podignuta 1450. godine, za vrijeme Sultana Murata II iako u to vrijeme nije bilo islamiziranog stanovništva u Rožajama, već je džamija podignuta za potrebe turske vojne postaje. Dakle, bilo kako bilo džamija se zove - Džamija sultana Murata, pa bilo II ili IV. Pored ove džamije je i turbe šejha Muhameda (Mehmeda) Užičanina, profesora medrese u Užicu, koji je nakon progona iz Užica i skrivanja u rožajskom kraju, uhvaćen i ubijen od strane janjičara u selu Balotićima kod Rožaja 1750. godine.⁸²

U Rožajama postoji i džamija zvana Kučanska koja je prema jednom izvoru sagrađena 1830. a po drugom 1779. godine.⁸³

Slika 50. Gornja čaršija (danas ne postoji)

⁸¹ B. Agović, Džamije u Crnoj Gori, "Almanah", Podgorica, 2001. god. 400.

⁸² Z. Azemović, "Rožaje i okolina, kratak istorijski pregled", Rožajski zbornik br. 1. 1982. god. 18.

⁸³ B. Agović, Džamije u Crnoj Gori, Ibidem, 402.

2. 4. ROŽAJE U KAMUSU'L AL'AM-U ŠEMSETTINA SAMIJA

Interesantno je ovdje navesti i činjenicu da je čuveni osmanlijski naučnik, enciklopedista i reformator Šemsettin Sami Frašeri, koji je rođen 1850. godine u Frašeru u današnjoj Grčkoj, u svojoj enciklopediji *Kamusu'l al'am*, koja je štampana u Istanbulu 1891. godine, zapisao interesantne podatke o Trgovištu:

„Trgovište (Rožaje) se nalazi u Kosovskom vilajetu u Pečkom sandžaku. To je mala kasaba i centar istoimene kaze, koja se nalazi na sjeveroistočnoj strani od Peći sa ukupno, oko 3.000 stanovnika. – Kaza Trgovište se nalazi sjeverno od Novopazarskog sandžaka, zapadno od Berana, na jugozapadnoj strani od Peći. Istočno je još iz mitrovačkih kaza ovdje konačište i zajednica od 62 sela. Predio (tlo) je krševit. Zbog obilja pašnjaka razvijeno je stočarstvo, pa se proizvodi izvrstan maslac, sir i ostali ovčiji proizvodi za izvoz. Tu su također, izvrsne količine drvene građe iz njihovih šuma. Broj stanovnika se povećao na 25.000 duša, pretežno islamskog i ostalog hrišćanskog življa. Stanovnici su arnautskog i bošnjačkog govornog jezika. Unutar postojeće kaze je 6 časnih džamija, 150 magaza i dućana, 6 mekteba, 1 crkva. Klima je vrlo hladna, zime su duge i jake“.⁸⁴

⁸⁴ R. Škrijelj, *Rožaje u kamusu'l al'am-u, Šemsettina Samija*, Bošnjačka riječ, broj 11-12, Novi Pazar, 2008. god. 104.

ترغویشته } قوسوه ولایتک اییک سجاغنده
 قضا مرکزی بر کوچک قصبه

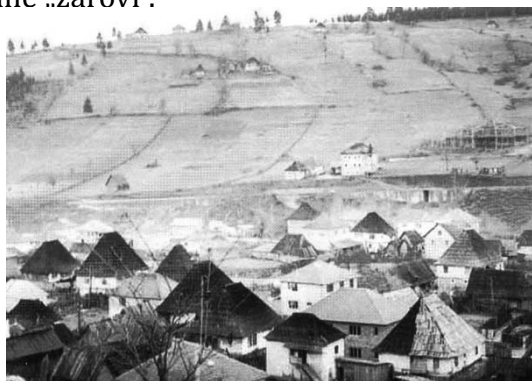
اولوب، اییک شرق شمالی جهتنده واقع و ۳۰۰۰ قدر اهالی بی جامعدر. — ترغویشته قضاسی شمالاً یکیبازار سجاغبله، غرباً برانله، جنوب غربی جهتندن اییک، شرقاً دخی متروبیجه قضا لرله محاط اولوب، ۶۲ قره بی جامعدر. اراضیسی طاشلق اولوب، ذخایری آز ایسده، مرغالری و حیواناتی چوق او-لوب، خیلی یاغ وینتیر و سائر اغنام محصولاتی اخراج اولندیغی کبی، اورمانلرندن دخی خیلی مقدار کراسته قطع اولنور. اهالیسی ۲۵۰۰۰ کشی راده لرنده اولوب، قسم کلیسی اسلام و قسوری خرسقیاندر. اهالی آرنآؤد و پوشناق لسانلرله متکلمدرلر. درون قصاده ۶ جامع شریف، ۱۵۰ مغازه و دکان، ۶ مکتب، ۱ کلیسا موجوددر. هواسی پک صوئوق اولوب، قیشلری سورکلی و شدتلیدر.

Slika 51. Samijev tekst o Rožaju (Trgovištu)

2. 5. KUĆE

Bošnjačke gradske kuće, u ranijem periodu, uglavnom su pravljene na dva boja (sprata). Donji boj je bio od kamena ili od ćerpiča, to jest od nepečene cigle, a gornji od brvana ili od čatme. Pokrivane su šindom (šindrom), koja je rađena od jelovih, borovih i smrčevih daščica, dužine 40–100 cm, a širine 8–15 cm. Svaka kuća je imala po jednu sobu za musafire – musafirsku sobu ili odaju. Ove sobe su posebno opremane i držane uredne i čiste, da bi izgledale lijepo, jer je u njima domaćin primao musafire. Bile su namirisane i zastrte novim ćilimima. Pokraj zida ispod prozora, tj. u vrh sobe, je postavljan minder prekriven od vune tkanim sedžadama i jambulijama, a uz zid na minderu su postavljeni, takodje tkani, jastuci. Pokraj mindera na podu su prostirane pustećije kako bi onima koji sjede na minderu bilo toplo za noge.

U sobama su postojali rafovi na kojima se ostavljao mushaf i drugi kitabi. Prozori su sa spoljašnje strane imali tzv. kapake, odnosno kanate, koji su noću bili zatvoreni a danju otvoreni, što je sličilo današnjim roletnama. Svakako, na prozorima su bile postavljene bijele i raznim bojama i vezovima izvezene zavjese, koje su još nazivane „zarovi“.

Slika 52. Staro Rožaje

Gradska kuća je obavezno imala odžak (kamin), koji se nalazio u musafirskoj sobi. U odžaku se ložila vatra i tako se zagrijavala soba. Na toj vatri se postavljaio ibrik za pečenje kahve za musafire.

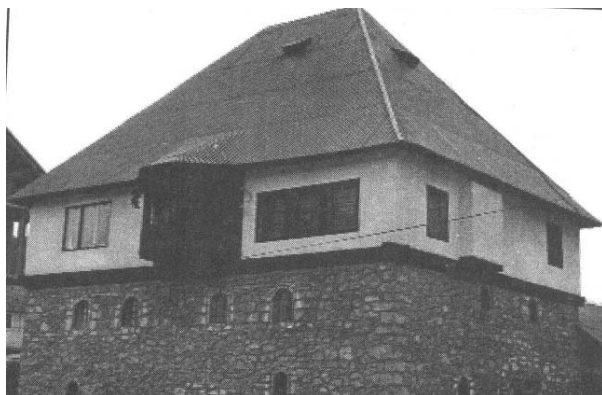
Nekada se na žar u odžaku postavljao i sadžak tj. metalni tronožac na kome se postavljao sud za zagrijavanje vode za abdest ili za kuhanje hrane.

U musafirskoj sobi su postojali dolapovi ili dušekluci, to jest veliki ormari ili plakari, koji su bili fiksirani za brvna a u kojima se ostavljala postelja - dušeci, jorgani, jastuci, ćilimi i ostala postelja. Svakako na zidu musafirске sobe stajao je okačen veliki zidni sahat sa klatnom i tegovima, sa ispisanim turskim (arapskim) brojevima. Tabla sahata je bila išarana arabeskama ili ornamentima raznih boja, tako da je sahat služio i kao ukras.

U musafirске sobe su se primali i u njima su boravili gosti-musafiri. Tu su gošćeni i posluživani rahat-lokumom, šerbetom, kahvom i tu su se služili razni zijafeti i ostala muslimanska-orijentalna jela.

Treba napomenuti da je u jednom dijelu kuće postojala i soba zvana divanhana, uređena slično kao i musafirска soba, ali je imala i neku vrstu terase koja je bila nadnesena nad avlijom ili ulicom i služila je za dnevni boravak i za razgovor, a u njoj se pušio duhan i ispijala kahva sa odabranim prijateljima, ahababima i poznanicima. Na jednom dijelu gradske kuće nalazio se i doksat. To je bio istureni dio kuće, na spratu, kao trijem, a mogao je biti zatvoren ili otvoren. Takođe je bio zastrt i služio je za odmor i relaksaciju u ljetnjem periodu.

Odlika gradske muslimanske kuće bila je i ta što su prostorije bile podijeljene na dva dijela - na selamluk i na haremluk. Selamluk je služio za musafire i za boravak muškog dijela porodice, to jest odraslih muškaraca, dok je haremluk bio ženski dio kuće. U haremluk stranci i oni muškarci koji nisu bliža rodbina nisu mogli da zalaze.

Slika 53. Tip gradske kuće sa dijelom zvanim „čořak“

2. 6. GANIĆA KULA

Pored običnih kuća u gradovima su postojale i kule. U Rožajama postoji jedna takva kamena kula – Ganića kula⁸⁵, koja danas postoji u obnovljenom obliku i na sasvim drugom mjestu u odnosu na zidine autentične Ganića kule. Današnja kopija Ganića kule predstavlja simbol rožajske kuće iz turskog doba i ona je najstarija građevina u Rožajama. Kula je najvjerojatnije sagrađena 1797. godine.

U dokumentima – prepisci Vase Popovića i Miloša Obrenovića, pominje se Ganića Kula kao vojno utvrđenje u vezi pobuna i prolaska bosanske vojske Huseina Gradaševića kroz Sandžak, prema Kosovu, gdje se 1832. godine odigrala bitka između njegove i turske vojske.

Dr. Milisav Lutovac navodi da je kula napravljena kao utvrđenje za odbranu od Karađorđevih ustanika i prvobitna namjena joj je bila da bude vojno utvrđenje, dok je kasnije služila za stanovanje porodice Ganić. Kula je sagrađena u podnožju Ganića Krša, na lijevoj obali rijeke Ibar. Oko kule je bio sagrađen zid sa dvije strane, visine dva metra i širine 50 cm. U avliji se nalazilo nekoliko objekata, a nalazio se i mutvak-pekara za pečenje hljeba. Avlijska vrata su bila napravljena od drveta, iz dva dijela, visine 2,5 metara. Na tim vratima je postojao otvor zvani „kapidžik“ koji se koristio za ulazak i izlazak u avliju. Vrata su se zaključavala sa unutrašnje

⁸⁵ P. Hasić, *Orijentalne i druge građevine Rožaja i okoline*, Rožaje, 2006. god. 52-61.

strane mandalom. Velika vrata su imala rezu i zaključavala su se katancem. Donji dio avlije bio je ograđen tarabama, a ispod kule nalazila se štala za konje. Sa istočne strane kule nalazio se izvor pitke vode.

Inače Kula je bila sagrađena od kamena od drveta. Dio koji je sagrađen od kamena sastojao se: od podruma, prizemlja i sprata. Zidovi su bili od neotesanog kamena, a kao vezivno sredstvo služila je glina, ilovača pomiješana sa pljevom i sekanom slamom. Širina temelja iznosi 2m, a dimenzije objekta su 8 x 8 metara. Na svakom spratu su postojali otvori, dimenzija 0.40 x 0.40 m, a svrha tih otvora je bila da posluže kao puškarnice, kada to zatreba. Sa unutrašnje strane prozori su imali nešto veće dimenzije, a na gornjoj strani su imali svodast, polukružan oblik sa bukovim toplijama i mušebcima. Na svakom spratu su postojala po tri prozora, jedan okrenut prema zapadu (prema avlijskoj kapiji), a dva okrenuta prema jugu. Kula je spolja ostavljala utisak velike gradjevine, zbog debljine zidova, a enterijer je bio ograničen i skučen.

“Prostor u podrumu je bio namijenjen za držanje stoke, postojale su improvizovane stepenice za ulaz u prizemlje. Vrata su bila od tesanih bukovih dasaka. U podrumu su postojali otvori zvani „mazgale“ koji su takođe korišteni kao puškarnice u ratnim vremenima, a korišteni su i za ventilaciju objekta. Zatvarala su se mandalom.

Spoljna vrata su u gornjem dijelu bila polukružnog oblika, a zatvarala su se mandalom i zasuvkom (drvenom rezom). Za ulazak na prvi sprat koristile su se drvene stepenice, sa 11 stepenika, sa ogradom od lijepo građenih parmaka. Vremenom, prvi sprat je pretvoren u sobu za spavanje, a u jednom dijelu je bio napravljen hamam (kupatilo). Na ovom spratu su postojale dvije „mazgale“ sa desne strane ulaza. Na kuli su postojala dva proširenja-niše i to jedan sa istočne strane dimenzija 0,70 x 0,60m

Sa prvog sprata vodile su stepenice, koje su bile napravljene od drveta, na drugi sprat, zvani čardak, koji je bio od drveta. U prvo vrijeme je služio kao soba za ratnike i imao je „dušemu“ (patos podignut od pola sobe-za spavanje ratnika).

Čardak je bio sagrađen od tesanih bukovih greda. Na samom ulazu u čardak, postojao je prozorčić, prorezan u gredama, sa poklopcem (kanatom), namjena mu je bila da osvjetljava stepenišni prostor i ujedno je služio za vođenje razgovora kada bi neko tražio određenu osobu iz kule.

Pri samom ulasku na čardak, prvo se nalazio hodnik sa patosom od dasaka i plafonom od bukovih dasaka zvani šašovci. Poslije hodnika dolazi prostorija, koja predstavlja produžetak istog, sa većim dimenzijama, sa uzdignutijim patosom za 20 cm, u odnosu na hodnik. Dimenzije ove prostorije zvane ćošak, bile su 1,5 x 2 m, a bila je ukrašena ornamentima. Prozori ove prostorije bili su okrenuti prema sokaku koji je vodio do prve raskrsnice. Ćošak je imao pogled i u pravcu vodenice koja je bila na desnoj obali Ibra. Jedan prozor je gledao u pravcu Ganića Krša, gdje postoji pećina „Sarandža“, u kojoj se je moglo sakriti u slučaju ratne opasnosti.

U letnjem periodu najčešće se sjedilo u ovoj prostoriji-ćošku, posmatralo se ko od kuda putuje i ko se približava kuli. Široki hodnik se ljeti koristio za objed, jer je u njemu bio ugrađen umivaonik (legen) za pranje ruku i posuđa. U velikoj sobi je bila izgrađena zemljana peć-furuna za zagrijavanje prostorije. Sobna vrata su bila od drveta i izrezbarena.

Na spratu su imale tri sobe tzv. „velika i mala soba“ i „sobica“. Velika soba služila je za dnevni boravak porodice.

U ovoj sobi je postojao odžak, verige za grijanje vode, zemljana peć sa lijepo sazidanom kupolom. U svim sobama plafon je bio od drvenih bukovih dasaka-šašovaca. Prozori ove prostorije bili su usmjereni u pravcu istoka sa toplijama - mušebcima (oblim rešetkama) koji su se zatvarali sa unutrašnje strane. Do zemljene furune nalazio se paravan tzv. krevet. U ovoj sobi su se još nalazili dušekluci, dolapluci, a iznad njih su se nalazile police za posuđe. Prostorije su noću osvjetljivane petrolejkama - lambama.

Mala soba je služila za prijem uglednih gostiju. Imala je dušekluk, hamam, rafove sa lijepo izrezbarenim ornamentima. Dimenzije

prozora su bile 0.80 x 0.90 metara. sa rešetkama. U sobi je postojao odžak, a bila je osvijetljena visećom petrolejskom lampom.

Sobica je korištena za ostavu, imala je dva prozorčića veličine 0.40 x 0.40 metara, jedan usmjeren u pravcu avlije a drugi u pravcu vodenice na južnoj strani.

Kula je bila pokrivena šindrom (drvenim krovnim pokrivačem). Na vrhu krova kule nalazio se drveni šiljak dužine 1.5 m. a pri samom vrhu imao je prošireni dio poput jabuke, što je bio znak da u takvoj kući može musafir da svrati, ako mu je potrebno prenoćište.”

Vremenom, kula je propala, prostor oko kule je zauzet od privatnih kuća, a 1979. godine, znatno je oštećena od zemljotresa tako da je sada bez krova, oronula i izložena je vremenskim nepogodama. SO-e Rožaje smatrala je da više nema uslova za njeno renoviranje, nego je odlučeno da se po projektu stare Ganića kule izgradi nova na drugoj lokaciji. Međutim, ovaj objekat ne može zamijeniti staru Ganića kulu, jer, sama lokacija i njeno ranije okruženje daju pravu sliku kule. Time je ova kula izgubila na svojoj istorijskoj vrijednosti i originalnosti ali je sačuvana kao podsjećanje na nekadašnju tradiciju i kulturu Bošnjaka Rožaja.

Slika 54. Izmještena Ganića kula, danas Zavičajni muzej

Slika 55. Originalni izgled Ganića kule, koja više ne postoji

2. 7. SEOSKE KUĆE

Bošnjačke seoske kuće su mahom pravljene od kamena i drvene građe, to jest od brvana. Prizemni dio kuće, odnosno “donji sprat” je često pravljen od kamena, ali i od drvenih brvana. Ove kuće su najčešće pravljene na strmim terenima, tako da je samo pola donjeg sprata služilo kao izba tj. kao prostorija za ostavu, za stoku, a nekada i za stanovanje, a druga polovina je bila ukopana u zemlju i nije bila upotrebljiva. Na gornjem spratu kuća je obično imala dvije prostorije. Jedna je korištena za spavanje i ona je imala patos. Imala je mindere, rafove koji su korišteni za ostavljanje, novog posuđa, tabli sa fildžanima, i posebno za čuvanje i držanje muslimanske svete knjige Kur’ana. Druga prostorija je imala zemljani pod. Tu je bilo ognjište sa sadžakom, verigama i sačom, gdje se spremala hrana. Postojale su i hatule, koje su takođe služile za ostavu, kao neka vrsta plakara u zidu. Ove kuće nijesu pravljene raskošno kao gradske kuće a bile su takođe pokrivene šindrom. Rjedje crijepom i to u novije vrijeme. Oko seoskih kuća nije bilo ograđenih avlija već su one obično bile okružene prostranom okutnjicom, baščom, njivom, livadom. Inače svaka muslimanska kuća, kako gradska tako i seoska je imala hamam za kupanje, a u blizini je obično bila česma ili bunar sa vodom za piće. Za muslimansko stanovništvo voda je simbolizirala izvor života, higijenu i zdravlje. Nužnik je bio poljski i najmanje je bio udaljen oko 30-40 metara od kuće, a obavezno je bio zaklonjen izmedju ostalih zgrada i pratećih objekata.

Slika 56. Tip seoske kuće

Slika 57. Kuća autorovog pradjeda Iljaza Hadžića, nalazila se u selu Balotiće (crtež: Harun Hadžić, 1975. god.)

2. 8. SEOSKE KULE

Pored običnih seoskih kuća, na selu su postojale i kule koje su pravljene od kamena. Kule su imale samo ugledne i jake porodice koje su nešto značile u selu pa i šire. Zidovi ovih kula su obično bili debljine oko jedan metar i one su takođe, pored stanovanja imale su ulogu porodičnog utvrđenja i zaštite od eventualnih napada raznih komita i bandi izvana. Imale su više prostorija koje su bile opremljene minderima. Jedna takva kula postoji i danas u selu Balotiće.

2. 8. 1. Hadžića kula u selu Balotiću

Porodica Hadžića čuva u svom pamćenju istinitu priču da je njihov predak hadži Sefo imao dva sina koji su, takođe, bili hadžije, Sadriju i Halita, i da su Hadžići po njima dobili prezime. Nakon hadži Sefove smrti odlučili su da podijele imovinu. Nakon diobe imovine, hadži Sadrija, kao stariji brat odlučio je da sagradi kulu. Započeo je da gradi kamenu kulu. Bio je to za te prilike veliki

građevinski objekat. Kamen je dovožen sa obližnjih škala⁸⁶, na smuk.⁸⁷ Za dovoženje kamena angažovano je bilo 24 para volova, nekoliko mjeseci. U blizini je bila napravljena krečana. Niko od mještana nije branio da se materijal dovlači preko njegovog imanja. Izgradnja kule je trajala 3 godine. Dimenzije kule su 10 x 9 metara, i sastoji se od dva sprata. Debljina zidova je 85 cm. Veoma je visoka, donji sprat-prizemlje je visine oko 4 m. Na kuli postoji natpis-tarih na kome piše da je hadži Sadrija sagradio kulu 1315. Hidžretske godine (1897.). Umer Hadžić (70), advokat iz Rožaja, jedan od današnjih Hadžića, priča: „Moja bijača, rahmetli Raza, je te godine bila „došla“ (udata), ona je „turala“ kahvu za majstore-zidare. Pričala mi je da je dnevno trošila po jednu oku kahve, što iznosi 1 kg i 250 grama. Kahvu je pržila u dolap od teneće i ručno mljela. Znači da je ogroman broj radnika radio na izgradnji kule. Kulu su zidali majstori iz Debra, iz današnje Makedonije, koje su naši stari zvali Dibrani. Po kazivanju tvog (autorovog, m.p.) djeda, rahmetli hadži Husejna Hadžića, isti majstori koji su sagradili kulu u Balotiću, sagradili su i kulu u selu Čulije, opština Tutin. A po kazivanju rahmetli Isa Dacića, isti majstori su pravili i Dacića kulu u Suhom Polju, u opštini Rožaje“.

Umer Hadžić nastavlja svoju priču, dalje: „Kula na spratu ima samo jednu sobu i jedno predsoblje, koje smo mi zvali divanhana. Divanhana ima 12 prozora, sa dvije strane po 6, i jedan mali okrugli prozor koji se zvao top. Iz prizemlja, lijevom stranom od ulaznih vrata, na sprat je išlo stepenište – drvene stube. Kula je imala na spratu mokri čvor (unutra), koji je bio u kamenu urađen, a imala je i hamam za kupanje. Kula je imala 32 puškarnice⁸⁸, među kojima i jedna puškarnica koja je onemogućavala da se dodje do ulaznih

⁸⁶ Škale (vjerovatno od lat. riječi skale, stepenice), su kamene klisure, kamenolomi, koje se nalaze iznad sela Balotića, na udaljenosti od oko 800 – 900 metara, od Hadžića kule.

⁸⁷ Smuk – dvije bukove grede koje su zakrivljene. Jedna greda ide skroz naprijed i stavlja se volovima na vrat. Druga greda ide na polovinu od nje, kao krak u stranu, a na kraju se stavi jedno drvo kao preča, a preko se stave daske. Smuk se vuče po zemlji a na njemu može mnogo tereta, naročito kamena, da se natovari.

⁸⁸ Puškarnice su otvori u zidu kroz koje se, u cilju odbrane, iz unutrašnjosti kuće mogla proturiti puška, radi odbrane od napada, npr. noružanih bandi, i sl.

vrata, jer je išla kroz zid sa sprata, pa kroz kameni luk ulaznih vrata. Vrata su bila napravljena od suhe bukovine, debljine 10 cm, a sa unutrašnje strane je postojao mandal. Mandal je jača poprečna greda koja iz jednog zida preko vrata ide u drugi zid i zategne vrata, tako da ih nije bilo moguće otvoriti sa spoljašnje strane, a veoma ih je i teško bilo obiti, pogotovo ako u kući ima neko da brani.

Kula je kasnije bila u vlasništvu porodice hadži Vejsela Hadžića do 1958. godine, a potom je kupio Jusuf Hadžić. U njoj je živio 10 godina, a nakon toga je prodao mještanicu Beširu Fejziću i otišao za Tursku.

Slika 58. Sjeverozapadno ćoš Hadžića kule, sa ulaznim vratima, tariohom, puškarnicama i prozorima

Slika 59. Istočna strana Hadžića kule, sa puškarnicama i otvorom za top

Slika 60. Sjeverna strana Hadžića kule

Hadžića kula je danas u lošem stanju. Više niko u njoj ne stanuje. Zbog zuba vremena i zbog ne održavanja, zidovi su ispucali i postoji opasnost od rušenja.

2. 9. ČARDACI

Čardak je bila posebna i lijepo uređena kuća, obično građena od drveta i na dva sprata ali manjih dimenzija od uobičajene kuće. Bila je estetski naročito dotjerana i ukrašena. Služila je za posebne dočeke i smještaj odabranih gostiju, naročito u ljetnjem periodu. Inače, čardakom se često nazivala i posebna prostorija u gradskoj kući koja je bila izbačena prema ulici. Dakle odlika čardaka jeste ta što se radi o iznesenoj, uzdignutoj prostoriji, sa dobrim vidikovcem, uređenim kao neka vrsta dvorca. Nešto kao "carska palata u malom".

2. 10. AHAR

Štala za konje zvala se ahar. Obzirom da su ranije ljudi držali konje sedlenike, koji su služili samo za jahanje, za njih je postojala i posebna štala, jer su ti konji morali biti posebno gajeni i izdvojeni od ostale stoke. Sedlenici su se koristili za duža putovanja, za svadbe i za trčanje košije, tj. za konjske trke. Bili su neka vrsta "luksuznog automobila" i smatrani su znakom prestiža i ugleda. Sedlenici su

ukrašavani lijepim sedlima, huzdama, hašama, tufama, ogledalima i prekrivačima od vune, čohе i kadife. Sedlenicima se stavljao zob da bi bili dobro održani i snažni da bi bolje služili svojoj namjeni.

2. 11. SOKACI

Gradski sokaci su bili široki i popločani kamenim pločama - kaldrmom. Postojao je glavni put, džada, ulica, a svaka kuća je imala svoj sokak koji ju je povezivao sa glavnim sokakom odnosno ulicom ili glavnom džadom. I seoski sokaci su bili slični gradskim, samo što su bili uži i nijesu imali kaldrmu. Sokaci su bili ograđivani tarabama ili ogradom pletenom od pruća tzv. plotom. Sokaci su obično prolazili kroz bašče, pored bunareva i česama za vodu, pored kuća, kroz sela, pored katuna - stanova za izlazak na pašu sa stokom, i sl. pa su se u njima susretali razni prolaznici, komšije, putnici namjernici i sl. gdje su se uzgred upoznivali i pozivali jedni druge na kahvu, na muhabet, na razgovor.

2. 12. STANOVI ILI KATUNI

Stanovi su pravljени od drveta i imali su samo jedan sprat, odnosno pravljени su „nad zemljom“. Takođe su pokrивani šindrom, a nekada slamom ili „lubom“ tj. sirovom korom od smrčevog stabla. Pravljени su mahom u planinama, odnosno na periferiji sela i u njima se boravilo samo ljeti, kada bi se stoka istjerivala na ispašu, dok bi seoska imanja u međuvremenu bila pokošena, požnjevena i ljetina spremljena za zimu. Tek tada bi, a to je bilo u jesen, stoka ponovo dotjerivana u selo radi prezimljavanja. Inače stanovi su imali samo jednu prostoriju, koja obično nije imala patos.

Pored samog stana-katuna koji je služio za stanovanje, postojale su i druge zgrade koje su služile za razne potrebe, kao na primjer ostava (mljekar), gdje su se čuvali mliječni proizvodi - kace sa sirom, skorupom, kajmakom, maslom, karlice sa varenikom, štruglje za mužu krava i ovaca, grudnjače za sirenje i pravljenje mladog sira, stap za metenje varenike i pravljenje izmećaja tj. mliječnog proizvoda od koga se kasnije topljenjem odvajao trop a dobijalo

maslo, i sl. Stanovi su takođe držani čisto i uredno, jer se u njima boravilo i živjelo tokom cijelog ljeta.

2. 13. OBRAZOVANJE

Posljednjih decenija XIX vijeka Osmanska Turska je usvojila određene uredbe kojima je bilo regulisano da se u svim naseljima gdje ima više od 100 kuća (domaćinstava) formiraju mektebi-iptidaije, tj. osnovne škole, a u svim varošima sa više od 500 domova ruždije, tj. niže gimnazije. Ove uredbe su predviđale da se škole osnivaju u muslimanskim naseljima – za muslimansku djecu, a u hrišćanskim naseljima – za hrišćansku djecu.⁸⁹

2. 14. SIBJAN MEKTEBI

Tokom čitavog vremena vladavine Osmanske imperije na svim njenim područjima postojao je jedan vid okupljanja i vjerskog obrazovanja djece muslimana a to su bili tzv. „Sibijan mektebi“ ili, kako ih je bošnjački narod u Sandžaku nazivao - „mejtepi“.

U arhivama grada Rožaja, do danas su sačuvani podaci u kojima se pominju sibijan mektebi u samom gradu Rožajama, a zatim i u selima: Vučoj, Baću, Balotićima, Dacićima, Seošnici, Paučini, Donjoj Lovnici, Kalačama. U nekim selima kao što su Ibarac, Daciće, Seošnica i Balotiće, postojale su posebne zgrade. Za vrijeme Kraljevine Jugoslavije postoje podaci o manjim izdacima za opremu tih Sibijan mekteba.

Pored džamije sultana Murata postojao je mekteb, koji je bio evladijet-vakuf – posjedovao je kuću, dvije neupotrebljene zgrade i tri dućana. On tvrdi da je mekteb prestao sa radom 1918. godine, da bi ponovo počeo sa radom 1926. godine, po odobrenju Ministarstva prosvjete.⁹⁰

⁸⁹ H. Hadžić, *Kulturološko-civilizacijske odlike bošnjaka rožajskog kraja*, Novi Pazar, 2012. god. 291.

⁹⁰ Vidi opširnije: Rastoder, Šerbo, *O vakufima u Crnoj Gori*, Almanah, Podgorica, 3-4, 1998.god. 53.

Također, pored džamije Kuča, postojao mekteb koji je sigurno nastao kad i spomenuta džamija. Ovaj mekteb je zatvoren u periodu od 1918.-1925. godine, kada je Ministarstvo ponovo odobrilo njegov rad.⁹¹

„Na području Trgovišta-Rožaja, 1867/68. godine su postojala dva sibjan-mekteba, u kojima je bilo 47 muške i 12 ženske djece. U naredne dvije godine broj djece je bio isti, od čega je bilo 53 muške i 9 ženske djece. 1870. godine su, također, postojala dva sibjan-mekteba koje je pohađalo 507 muške i 140 ženske djece. Već naredne, 1871. godine, i pored toga što postoje dva sibjan-mekteba, dolazi do drastičnog smanjenja djece, tako da mekteb pohađa 57 muške i 26 ženske djece. Razlog opadanja nije nam poznat. U periodu od 1872-1877. godine, postojala su po četiri sibjan-mekteba, a broj djece koja su ga pohađala bio je 70-110 muških i 30-40 ženkih. Pouzdano se može reći da je na području Rožaja, u kontinuitetu, odnosno sa manjim prekidima, postojao veliki broj sibjan-mekteba.“⁹²

Prema podacima od 20. 09. 1940. godine⁹³ na teritoriji Rožaja postojali su slijedeći sibjan-mektebi:

1. Rožaje, Daut Mulalić, čiji mekteb je pohađalo 14 učenika sa dva časa dnevno bez primjedbe.⁹⁴

2. Sibjan-mekteb u Rožajama – nastavu držao Šaban Muslić, a pohađalo ga 14 polaznika.

3. Sibjan-mekteb Rožaje – nastavu držao Bejto Fetahović, a pohađalo 12 učenika.

4. Sibjan-mekteb Klanac gdje je nastavu pohađalo 17 učenika, a nastavu je držao Halim Bećirović.

⁹¹ Ibidem.

⁹² M. Dudić, *Uloga sibjan-mekteba u očuvanju islama u Sandžaku*, Novi Pazar, 2007.god. 168.

⁹³ B. Agović, *Od mekteba do medrese*, Podgorica, 2012. god. 24-25.

⁹⁴ Svi ostali sibjan-muallimi su imali postavljene Ulema-i-medžlisa i nastavu su izvodili prije podne po dva časa a primjedbi na ničiji rad nije bilo.

5. Sibjan-mekteb Kalače - pohađalo je 18 učenika a nastavu je držao Hajruš Bejtović.

6. Sibjan-mekteb Paučina – pohađalo 14 učenika, a nastavu držao Selim Fetahović.

7. Sibjan-mekteb Daciće – pohađalo 15 učenika, a nastavu je držao Rustem Ganić.

8. Sibjan-mekteb Seošnica – pohađalo 19 učenika, a nastavu je držao Husejn Hadrović.

9. Sibjan-mekteb Vuča – pohađalo 14 učenika, a nastavu izvodio Nazil Izberović.

10. Sibjan-mekteb Biševo – pohađalo 22 učenika, a nastavu izvodio Hazbija Mehmedović.

11. Sibjan-mekteb Radetina – pohađalo 15 učenika, a nastavu izvodio Iljaz Kardović.

12. Sibjan-mekteb Bukovica – pohađalo 16 učenika, a nastavu izvodio Sulejman Mehmedović.

Ovaj spisak je potpisao školski nadzornik B. Obradović K. br. 11742 od 20. 09. 1940. godine.⁹⁵

2. 15. IPTIDAIJE I RUŽDIJE

Temelj novog građanskog obrazovanja predstavljaju niže gimnazije-ruždije. I ruždije, kao i sibijan mektebi i iptidaija – trajale su po tri godine. Pojava ruždije sa predmetima koji se uče u evropskim nižim gimnazijama je vrlo značajan trenutak za ovo područje, na kojem je do tada nastava imala uglavnom vjerski sadržaj. Iptidaije su imale obično jednog učitelja, Darul-mualimin škole (učiteljske škole), su bile otvorene u Istambulu, Skoplju i Prizrenu), dok je u ruždijama najčešće radilo 2 do 3 nastavnika. Ocjene su davane od 1 do 10 a u svjedočanstva se unosila zbirna ocjena. I iptidaija i

⁹⁵ Državni arhiv Crne Gore – Cetinje, Fond Ministarstva prosvjete i crkvenih poslova, br. 66, pov. – 105-314.

ruždija su imale propisani nastavni plan i program sa propisanim nedjeljnim brojem časova.⁹⁶

Kao što smo istakli, zadnjih decenija devetnaestog vijeka osnivaju se iptidaije (osnovne škole), ruždije (niže gimnazije) - obično u kazama, a idadije (više gimnazije) u Sandžacima. Đaci iz rožajske kaze išli su na školovanje u idadiju u Ipek (Peć). U Istanbulu su formirani univerzitet i Učiteljska škola.

Prema do sada poznatim arhivskim podacima, prema prepisu svjedočanstva Bejta Fetahovića, kojeg autori prikazuju u monografiji, mekteb iptidaija kao državna škola postojala je u Rožajama 1898. godine, a ruždija je formirana 1900. godine. Iz proučene literature i arhivskih podataka vidi se da su sa malo razlike u vremenu u to doba formirane i ruždije u Beranama, Plavu, Novom Pazaru, Bijelom Polju...

Zgrada u kojoj su smještene bile iptidaija i ruždija u Rožajama, prema pričanju starih Rožajaca-pamtiša, bila je smještena na sjevernoj strani današnjeg dvorišta osnovne škole "Mustafa Pećanin" Rožaje, tj. u blizini „Džamije Sultana Murata“ i bila je dimenzija 12 x 10 m, od kamena u prizemlju, od čatme na spratu i pokrivena šindrom i kao takva dotrajala srušena je tek negdje poslije II svjetskog rata.⁹⁷

Ljubaznošću Feke Kurtagića, današnjeg radnika u Policijskoj stanici u Rožajama, koji je autorima monografije ustupio dnevnik svoga oca Zika Kurtagića, jednog od učenika ovih škola, uglednog rožajskog građanina i predsjednika rožajske opštine od 1944-45. godine, može se saznati nešto više detalja o ovim školama.⁹⁸ Ziko navodi da je ruždiju u Rožajama pohađalo nešto blizu 50 učenika iz Rožaja i okoline, pretežno muške muslimanske djece, a pošto je završio iptidaiju i ruždiju u Rožajama, Ziko je poslat 1911. godine u Peć u idadiju (višu gimnaziju), gdje je bilo, tada u doba mladoturske revolucije u toj školi i pravoslavne djece sa područja Berana: "Ja sam Osnovnu školu iptidaiju završio 1910. g. u Rožajama – Trgovištu,

⁹⁶ J. Redžepagić: *Razvoj školstva i prosvete do 1918*. Priština, 1968. god. (citirano prema: S. Kačapor i dr, Ibidem, 35.)

⁹⁷ H. Hadžić, Ibidem.

⁹⁸ Ibidem.

odnosno I i II razred ruždije (niže gimnazije), poslije čega sam prešao u Peć (Ipek) u idadiju, ali 1912. izbi balkanski rat. Prvi nastavnik i upravnik iptidaije u Rožajama bio je Hafiz Husein Ramhusović iz Berana, te i danas posjedujem svjedočanstvo - šehadetnamu.

Ruždiju su pored ostalih pohađali: Bego Fetahović, Mula Medo Pećanin, mula Osman Mulalić, Arslan Ganić, Iljaz Kardović, Salih Ganić, Redžep Zejnelagić, Salih Fetahović, Hamdija Kurtagić, Šaban Čolaković, Ljutvija Kurtagić, Hakija Feleć, Halko Bećiragić, neki Čatovići i Husići i drugi.

2. 16. ŽENSKA MEDRESA U ROŽAJAMA

Mešihat Islamske zajednice Sandžaka donio je odluku o formiranju isturenog odjeljenja Gazi Isa-beg medrese u Rožajama, žensko odjeljenje. Prva generacija počela je 2002. godine. Do danas u ovoj medresi je diplomiralo preko 100 učenica. Ove školske godine – 2012/13 upisana je XI generacija učenica. Inače, medresa je internatskog tipa, što znači da sve učenice stanuju u medresi gdje imaju sve potrebne uslove.

2. 16. 1. Zgrada u kojoj se nalazi medresa

„Vakuf Čalakovića (sadašnja medresa) uvakufljena zgrada (kuća i 3,20 ari zemljišta), nakon dugog vremena i korišćenja te zgrade za Islamsku zajednicu. Useljava se Ćazim Čalaković da živi u njoj a poslije pokušava da prisvoji zgradu govoreći da je to njegova zgrada. Islamska zajednica je imala više desetina ročišta (po izjavi hadži Hasana Bećiragića bilo je 48 ročišta). Islamsku zajednicu je zastupao hadži Hasan Bećiragić i stalno dobijao spor u korist vakufa. Pošto je zgrada oronula Islamska zajednica je 1993. godine donijela odluku da obnovi zgradu, tj.vakuf. Te godine Redžep ef. Murić kao glavni imam u Islamskoj zajednici Rožaje sa još tri člana, kao delegacija su otputovali u Istanbul i od naših muhadžira koji su se iselili šezdesetih godina prošloga vijeka za Tursku prikupljaju određena sredstva. Nakon toga se javio Sait Dacić (Balkan) koji preuzima finansiranje cjelokupne izgradnje tog objekta, za pred

dušu njegovih roditelja oca hadži Cana i majke hadži Hatidže. Nova zgrada je podignuta 1994-95. godine kao vakuf Saita Balkana, o čemu posjedujemo i vakufnamu. Ukupna površina zgrade je 750 metara kvadratnih, a zgrada ima četiri sprata. Kasnije, odnosno 2002.godine u ovoj zgradi je otvorena ženska medresa, odjeljenje Gazi Isa-beg medrese iz Novog Pazara. Do danas je u ovoj medresi steklo diplomu 85 učenica, a oko 60 učenica trenutno pohađa medresu. Inače, medresa je internatskog tipa, što znači da sve učenice stanuju u medresi gdje imaju sve potrebne uslove.

2. 17. D Ž A M I J E

U Rožajama u samom gradu danas postoje četiri džamije koje su u funkciji. Pored Kučanske i Sultana Murata, koje su najstarije, tu su i džamija u Ibarcu i džamija u Suhom polju. U izgradnji je i nova – peta džamija u naselju Bandžovo brdo, sa pratećim objektima, koja će takođe imati kube i dvije munare.

Slika 61. Džamija Sultana Murata – Gornja džamija u Rožajama(sa ahmedijom imam rahmetli Abdul Kerim)

Kada je riječ o džamijama u rožajskom kraju, ovdje samo napominjemo još to da svako muslimansko selo ima svoju džamiju, od kojih je najstarija ona u Biševu. Ostale potiču iz novijeg perioda, najviše su stare oko dvadesetak godina. Zbog njihove istorijske važnosti smatramo vrijednim nešto više reći samo o Džamiji sultana Murata i Kušanskoj džamiji.

2. 17. 1. Džamija Sultana Murata (Gornja džamija)

O vremenu izgradnje ove džamije postoji više različitih podataka. Neki smatraju da je sagrađena 1450 godine,⁹⁹ drugi 1455. godine,¹⁰⁰ a po trećima je to polovina XVI vijeka.¹⁰¹

Džamija je prvobitno imala drveni trijem sa drvenim stubovima i drvenom ogradom, zatim prostor za molitvu veličine 9x9 m sa prednjim mahfilom dubine 3 m. Građena je od lomljenog kamena. Na njoj su postojala dva reda prozora, u svakom redu po četiri prozora, jedan ispod drugog. Bila je pokrivena šindrom. Džamija je 1977. godine dobila novo munare sa dva šerefeta.¹⁰²

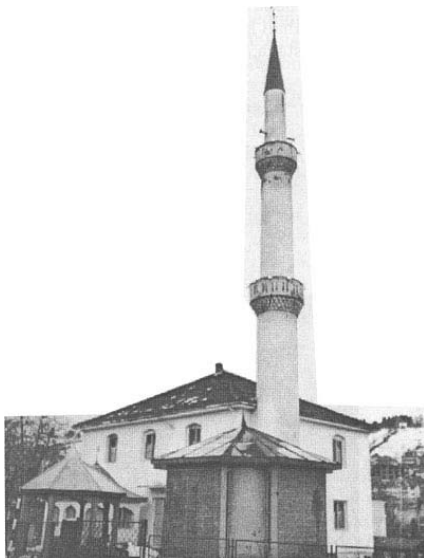
Oko džamije se nalazi muslimansko groblje sa znatnim brojem lijepo urađenih nišana sa natpisima na turskom i arapskom jeziku, među njima i nekoliko sa još nepročitanim tarihima-epitafima. Pored džamije je i turbe šejha Muhameda (Mehmeda) Užičanina o kome su pisali značajni naučnici, istraživači i književnici. Šejh je pogubljen od strane janičara 1750. god. u Balotićima kod Rožaja, a turbe mu je podigao Huršid-paša 1854. godine.

⁹⁹ Z. Azemović, *Rožaje i okolina, kratak istorijski pregled*, Rožajski zbornik, Rožaje, maja 1982. god. 18.

¹⁰⁰ M. Bećirbegović, *Džamije sa drvenom munarom u Bosni i Hercegovini*, Sarajevo, 1990. god. 190.

¹⁰¹ B. Agović, *Džamije u Crnoj Gori*, 2001. Ibidem, 399.

¹⁰² M. Bećirbegović, Ibidem, 190.

Slike 62. i 63. Nekadašnji izgled džamije

Slika 64. Današnji izgled džamije Sultana Murata

Džamija je u više navrata renovirana. Zbog dotrajalosti stare džamije, na njenim temeljima sagrađena je nova u potpuno izmijenjenom obliku. U septembru 1966. godine započeta je njena

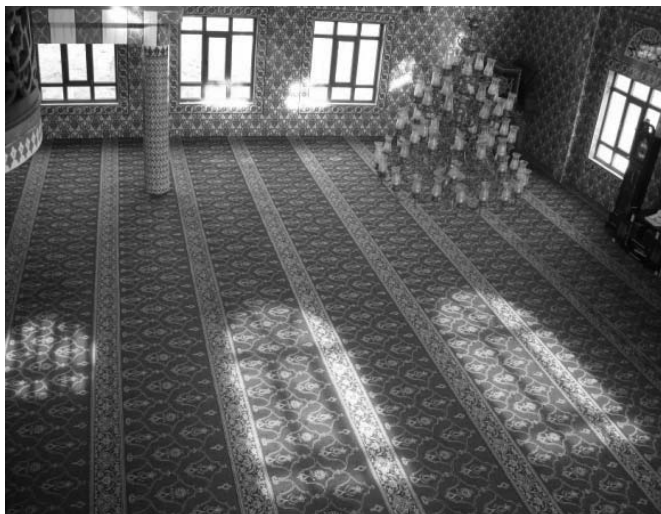
gradnja, a završena 1968. god. Džamija je dobila drugi izgled, urađen je trijem na ulazu, obnovljeno turbe, šadrvan i gasulhana.

Tada je ovoj džamiji bio dodat ulazni trijem od čvrstog materijala koji je prekrivao i turbe koje se nalazilo pokraj džamije.

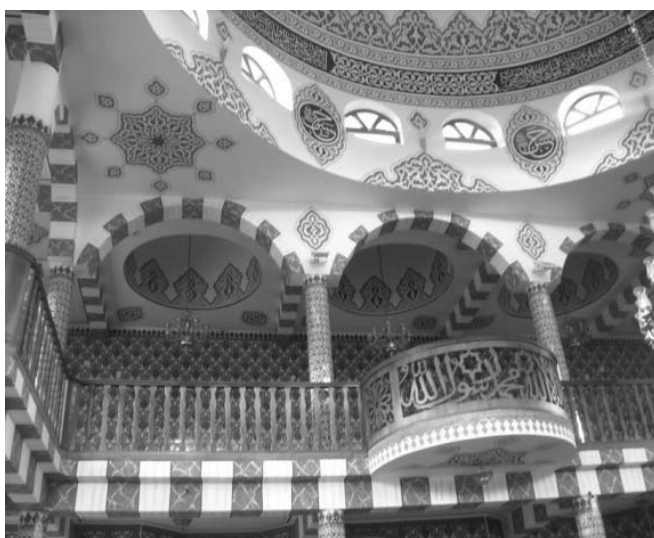
Sredinom 2004. god. ova džamija je opet porušena radi izgradnje nove džamije. Svečano je otvorena 2008. god. Džamija je napravljena sa dvije munare, devet kupola (kubeta), od kojih su šest malih i jedno veliko. Ima prizemlje, na prvom spratu je abdesthana, a druga dva sprata se koriste za obavljanje namaza. Što se tiče enterijera, ova džamija, pored Husein pašine džamije iz Pljevalja, se ubraja u najljepše džamije u Sandžaku. Lijepo je uređena i ukrašena, ornamentima, arabeskama, a kubeta su kaligrafski ispisana ajetima. Posjetilac ima utisak da se nalazi u nekoj džamiji u Istanbulu. Jedina primjedba bi bila ta, što su munare sa jednim šerefetom, ostale su „kratke“, tako da se gube u odnosu na glavni objekat, takoreći se i ne vide ako se džamija posmatra sa jugoistočne strane.

Slika 65. Mihrab

Slika 66. Donji sprat

Slika 67. Mahfil

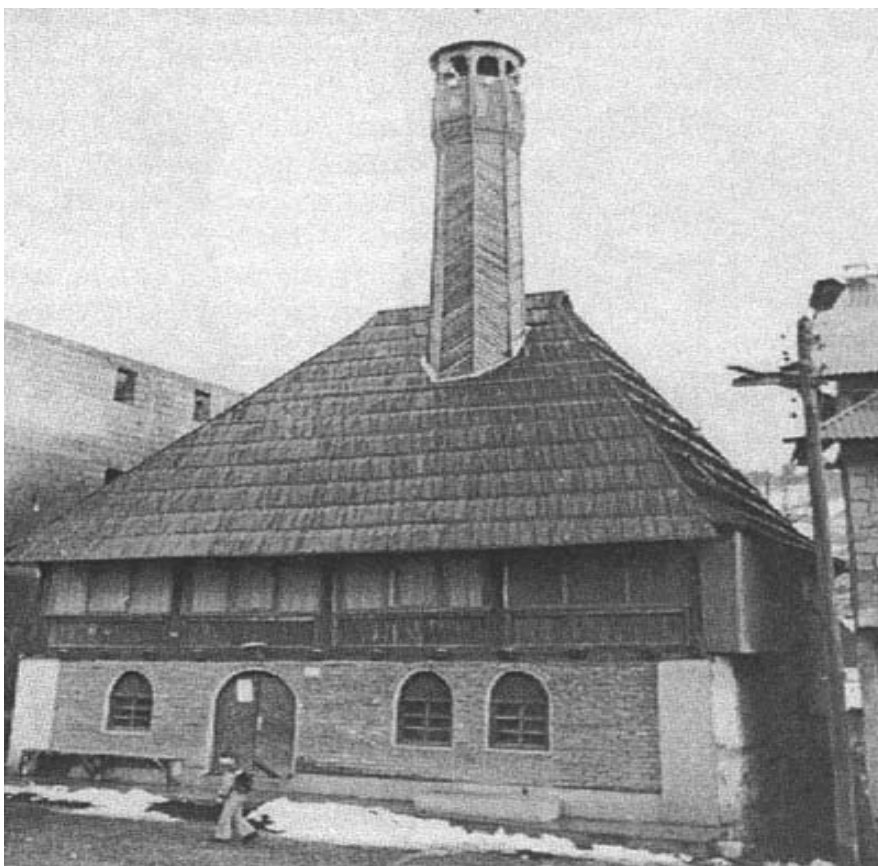
2. 17. 2. Kučanska džamija (Donja džamija)

Godina gradnje ove džamije po jednima je 1830. Po drugom kazivanju izgrađena je oko 1779. godine.

Džamija svojim stilom gradnje odslikava sredinu u kojoj se nalazi. Na njoj se može naći dosta drvenih djelova. Građena je od kamena

sa drvenim hatulama. Kamen je vidljiv na fasadi a sa unutrašnje strane je omalterisana. Imala je trijem sa drvenim stubovima, drvenom ogradom i vanjskim mahfilom na galeriji trijema, zatim visoki krov pokriven šindom, a takođe i drveno munare. Trijem je zatvoren 1983. godine.

Na istočnoj strani ove džamije postojao je mekteb koji je izgorio 1. februara 1870. godine. Sada se pored džamije nalazi kuća u kojoj su smještene mektebske učionice, kancelarije Odbora Islamske zajednice i stanovi nekih službenika odbora IZ-e i imama. Džamija je do danas zadržala svoj autentičan oblik i stil gradnje. Još uvijek ima drvenu munaru.

Slika 68. Kučanska džamija

Pored pomenutih, na teritoriji opštine Rožaje postoje sljedeće džamije:

1. Džamija u Biševu (stara), 1820. god.
2. Džamija u Baću, 1975. god.
3. Džamija u Balotiću, 1985-1992. god.
4. Džamija u Klancu, 1987-1990. god.
5. Džamija u Kolenu, 1988-1991. god.
6. Džamija u Radetini, 1989-1999. god.
7. Džamija u Donjoj Lovnici, 1990-1995. god.
8. Džamija u Donjoj Lovnici (Ramoviće), 1990-1995. god.
9. Džamija u Kalačima, 1990-1995. god.
10. Džamija u Dacićima, 1995. god.
11. Džamija u Ibarcu, 1995-1997. god.
12. Džamija u Crnči, 1996/97. god.
13. Džamija u Biševu-Crnokrpe, 1997-1998. god.
14. Džamija u Suhom Polju, 1997. god.
15. Džamija u Bukovici, 1998. god.
16. Džamija u Paučini, 1998. god.
17. Džamija u Seošnici, 1999. god.
18. Džamija u Bukovici II, 1999. god
19. Džamija u Jablanici, 2000. god.
20. Džamija u Gornjoj Lovnici, oko 2000. god.
21. Džamija u Besniku, 2002. god.
22. Džamija u Pluncima, 2004. god.
23. Džamija u Grahovu, 2005. god.
24. Džamija u Lučicama, 2009.
25. Džamija na Bandžovom Brdu, 2004. god.

2. 18. MEZARISTANI

U gradu Rožajama ima tri mezarja. Jedno se nalazi pokraj same džamije Sultana Murata i njegovi nišani podsjećaju na Tursko carstvo. Nišani su pravljene od kamena, neki imaju "čalmu" na vrhu, a na nekima je malo spuštenija čalma. Drugo mezarje se nalazi takođe u blizini džamije Sultana Murata na brdu zv. Top. Treće se nalazi na Bandžovom brdu. Kod pravljenja i uređivanja mezara u Rožajama zadnjih nekoliko godina ima pretjerivanja, tako da se prave mermerni blokovi, sa ugraviranom fotografijom umrle osobe, sa mjesecom i zvijezdom, sa stubovima raznih oblika, tako da neki mezari više liče na neku vrstu grobnice nego na muslimanski mezar. Učenije i pobožnije porodice zadržale su skromnost, pa postavljaju samo uobičajene nišane sa malom betonskom coklom oko mezarja, ostavljajući nepokrivenu zemljanu površinu sa nje-

Slika 69. selo Biševo, *Nišan nad kaburom Destana*

gove gornje strane. Inače zbog ovih novotarija i zbog gubljenja prepoznatljivog muslimanskog izgleda, ova groblja su izgubila jedan prijatan i blaženstven izgled, a postala su "betonski" hladna i bez "utiska pobožnosti".¹⁰³

(Sulejmanovog) Fejzagića Biševca

Hüvelbâki

Bu mihmân hanede gâfil
bulunma

Sakin terk etme rah-i
müstakimi

¹⁰³ Vidi šire. Z. Azemović, Z. Luboder, *Urezano u kamenu i pamćenju*, Rožaje, 2007. god.

Gelenler dâima gitmektedir yap
cihanin yoktur asla bir mukimi
eydince hasili bekâyî rihlet
ar'arlar daima kudsî selimi
nizami Yigirmi üçüncü alayın
miralay-i izzetlû Semsî begîn
pederi merhûm Destan aga ibn
Ismail aga ruhiçün fâtiha
Sene 1312.

Prepjev:

On (Allah) je vječan !
Ne snebivaj se u ovoj musafirhani
put pravednih nipošto ne napuštaj,
onih što stalno dolaze i odlaze
Na dunjaluku niko vječan nije.
Kad se primakne put ka vječnosti
uvijek si u predjelu dženetske
ljepote.
Oficira dvadeset i trećeg puka,
čuvenog pukovnika Šemsi-bega,
otac, umrli Destan-aga, sin
Ismail-age, za njegovu dušu
(prouči) Fatihu
Godine 1896/7.¹⁰⁴

¹⁰⁴ Transkripcija i prijevod, Redžep Škrijelj, Bošnjачka riječ br.3-4. N. Pazar, 2006. god.

Slika 70. *Nišan Šemsi-pašine majke Vasvije-Valje, rodom iz plemena Hot iz sela Saše (Tutin)*

Ah, min-el mevt-i
 Eyleme feleketen ümid vefa
 Bî-vefadir kimseye vermez
 eman
 Kendi halimde dururken kosma
 Rici emr-i eristi na-gehan
 Emr-i hakk-i vâki' olunca faniyye-i
 Eyleyüb terk oldum akbiye-i revan
 ... isyanim ilahi afv edib
 Mesakinim olsun heman gülzar-
 i huban¹⁰⁵

Prepjev:

Ah, bolna smrti !
 Ne nadaj se nit' se predaj nebesima
 Nevjernima nema utočišta
 Ne hitaj mjestu na kom› stojiš
 K mjestu određenja dospijevaš
 odjednom
 Objava o prolaznosti stiže iznenada
 Načinjena odijela odlazeći ostavljam
 Oprost duši nepokornoj Svevišnji ...
 Smjesta nek mi boravište u
 divnom ružičnjaku (đulbašči) bude...¹⁰⁶

¹⁰⁵ Transkripcija i prijevod, R. Škrijelj.

¹⁰⁶ Ostatak natpisa nije moguće saznati jer je ugrađen u betonsku podlogu zbog neophodne restauracije

2. 19. TURBETA

Turbe ili tulbe je muslimanska nadgrobna građevina (mauzolej). Najčešće se podižu uz zadužbinu umrle osobe. Turbeta zatvorenog tipa se prave se punim zidovima, a ona otvorenog tipa, prave se sa kupolama na stubovima.

Na području opštine Rožaje postoje dva turbeta i to jedno u gradu pored džamije Sultana Murata, a drugo u selu Balotićima, nedaleko od novosagrađene džamije. Turbe u gradu je obnovljeno u izmijenjenom obliku zajedno sa džamijom pored njega 1978. godine. Ono je napravljeno od tvrdog materijala i zatvorenog je tipa.

Turbe u Balotićima je bilo od drvene, borove građe i niko ne pamti kada je sagrađeno, ali je stradalo u požaru prije nekoliko godina. Poslije toga je obnovljeno i ovaj put je izgrađeno od tvrdog materijala.

Oba turbeta su istog oblika. Turbe u gradu, prema legendi, napravio je ozloglašeni Huršid-paša koji je u Rožaje dolazio da smiri neke bune.

Ova dva turbeta napravljena su kao spomen na jednog muslimanskog velikana, šejha Muhammeda Užičanina, profesora medrese u Užicu. On je polovinom 18. vijeka protjeran iz Užica i našao je utočište u Balotićima kod Rožaja. Poznate su njegove poslanice koje je pisao Beogradskom veziru iz toga doba, u kojima je ukazivao na nepravde, na globe i na velike dažbine koje su od strane vezira, a bez znanja sultana, bile nametnute narodu. Zbog toga je okarakterisan kao buntovnik pa je vezir naredio njegovo smaknuće. Sklonio se iz Užica najprije u Nedakuse kod Bijelog Polja, zatim u Koljeno kod Rožaja, a onda u Balotiće. Dok se skrivao u selu Balotiće uhvaćen je i ubijen od strane janjičara 1750. godine.

U turbetu velikog pjesnika, pobožnjaka, sufije, pravednika, šejha Mehmeda Užičanina nalazi se njegov mezar sa nišanom od bijelog mermera i turbanom koji odražava pjesnikov sufizam i predanost vjeri. Na nišanu stoji ispisan tarih – epitaf:

**„Kutb-ul arifin
Ujiçe şeyh el seyyid
Mehmed Muhiyidin
Neyt heriç belendi şehid
Oldi tarih
Tecdid habil feridun
Teveffi lekum zairin
Lillahi El-Fatiha“**

Prijevod:

**„Najveći medju učenima
Poglavar şeyh Užički
Mehmed Muhjuddin,
Smrt je odvojila uzvišenog šehida
Postao je historija
jedinstvene neponovljive hrabrosti
Vi koji umrlog posjećujete:
U ime Allaha fatihu izučite“¹**

¹ Transkripcija i prijevod R. Škrijelj

Slika 71. Turbe šeh Mehmeda Užičanina kod Gornje džamije u Rožajama

Slika 72. Turbe šeh Mehmeda Užičanina u Balotiću

III POGLAVLJE

TUTIN

Glavna karakteristika tutinske opštine jeste što se radi o teritoriji bogatoj šumama, pašnjacima, livadama, gajenjem stoke – naročito ovaca. Takođe veliki broj radno sposobnih ljudi se nalazi na radu u inostranstvu.

Inače, u današnjem vremenu ekonomske krize veliki broj zaposlenih je ostao bez posla, slično uostalom kao i u drugim sandžačkim gradovima, jer je propao veliki broj preduzeća zbog lošeg privatizacionog programa i prelaska sa socijalističke na tržišnu privredu. Međutim, nakon dvijehiljadite godine, grad Tutin se razvija dinamičnije nego bilo koji drugi sandžački grad.

Treba napomenuti i to da je za vrijeme SFR Jugoslavije, Tutin bio jedna od najnerazvijenijih opština u državi, tako da je veliki broj stanovništva otselio u Tursku.

3. GEOGRAFSKI POLOŽAJ I STANOVNIŠTVO

Opština Tutin kao jedna od teritorijalno većih sandžačkih opština. Nalazi se na teritoriji jugozapadne Srbije i omeđena je teritorijama 7 drugih opština: Novim Pazarom, Sjenicom, Zubinim potokom i Istokom iz Srbije, a Rožajama, Beranama i Bijelim Poljem iz Crne Gore.

Teritorija opštine Tutin sa prosječnom nadmorskom visinom od 1000 m prostire se na površini od 741 km².

3. 1. STANOVNIŠTVO

Na popisu iz 2002. godine, Tutin je imao ukupno 30054 stanovnika, od čega Bošnjaci 28319, muslimani 223, srbi, 1299.¹⁰⁷

¹⁰⁷ RZZS, Popis stanovništva, knjiga 1., Beograd 2003. god. 136.

3. 2. NASELJENA MJESTA

Arapoviće, Baljen, Batrage, Baćica, Biohane, Blaca, Bovanj, Boroštica, Braćak, Bregovi, Brniševo, Bujkoviće, Velje Polje, Veseniće, Vrapče, Vrba, Glogovik, Gluhavica, Gnila, Godovo, Gornji Crniš, Gradac, Gujiće, Gurdijelje, Guceviće, Devreč, Delimeđe, Detane, Dobri Dub, Dobrinje, Dolovo, Draga, Dubovo, Dulebe, Đerekare, Ervenice, Žirče, Župa, Žuče, Zapadni Mojstir, Izrok, Istočni Mojstir, Jablanica, Jarebice, Jezgroviće, Jeliće, Južni Kočarnik, Kovači, Koniče, Leskova, Lipica, Lukavica, Melaje, Mitrova, Morani, Naboje, Nadumce, Namga, Noćaje, Oraše, Orlje, Ostrovica, Paljevo, Piskopovce, Plenibabe, Pokrvenik, Pope, Popiće, Potreb, Pružanj, Raduhovce, Raduša, Ramošev, Reževiče, Ribariće, Rudnica, Ruđa, Saš, Severni Kočarnik, Smoluća, Starčeviče, Strumce, Suvi Do, Točilovo, Tutin, Čulije, Crkvine, Čarovina, Čmanjke, Čukote, Šaronje, Šipče i Špiljani.

3. 3. ISTORIJSKI OSVRT

Arheološka istraživanja, koja su vršena samo na Pešteri, pokazuju da su Peštarska visoravan i Tutinski kraj u cjelini naseljeni krajem eneolita, odnosno početkom bronzanog doba.¹⁰⁸ Dokaz ovoj tvrdnji su brojne humke, poznate u narodu kao grčka i latinska groblja, rasute po ovom kraju.¹⁰⁹ „Samo u okviru jedne manje celine ove visoravni (Pešter) u Koštan-polju registrovano je 13 nekropola sa humkama i dva naselja.“¹¹⁰

Za ovo prvo stanovništvo vezuju se i gradine a na području tutinskog kraja ih ima dosta: Klopotnik, Rezale, Gradac, gradine u Šaronjama i Dobrinji, Đurđevica, Trojan i Gradac na Pešteri.¹¹¹

¹⁰⁸ E. Mušović, *Tutin i okolina*, Etnografski institut SANU, Beograd, 1985. godine. 13.

¹⁰⁹ Ibidem.

¹¹⁰ Z. Letica, *Pešter u bronzano i gvozdeno doba*, „Starinar“, knjiga XXXII/1981. god. 10. (Citirano prema E. Mušović, *Tutin i okolina*, 13).

¹¹¹ E. Mušović, Ibidem

Kao najstarije stanovnike Pešteri i Tutinskog kraja Dragoslav Srejšović ističe da su to Dardanci. Navodi da Dardanci nisu Ilirsko pleme, kako se ranije tvrdilo, već da se radi o nekom autohtonijem plemenu potkrepljujući to nalazima sa Dohovića i Pešteri.¹¹²

Slika 73. Dardanske urne sa Pešteri

3. 4. TUTIN ZA VRIJEME OSMANLIJA

Poslije Kosovskog boja 1389. godine Osmalijama su bila otvorena vrata ka daljim osvajanjima. Tri godine nakon toga osvojili su Skoplje, a četiri godine poslije osvajanja Skoplja imali su stacionirane posade u Zvečanu, Jeleču i Gluhavici.¹¹³

Kao rudarsko mjesto, Gluhavica je imala veoma važnu ulogu u turskim strateškim planovima. Turci su Gluhacici promijenili ime u **Demirdži bazar** –gvozdeni trg, što se da zaključiti da je rudnik gvožđa bio aktivan.

Godine 1396. nalazimo predstavnika turske vlasti-kadiju. Postoji prepiska iz tog perioda između Gluhavičkog i Dubrovačkog kadije. U prvom pismu, koje nažalost nije sačuvano, Gluhavički kadija obavještava Dubrovnik da je ovo mjesto u posjedu Turaka.

¹¹² Ibidem.

¹¹³ Ibidem, 24.

Odgovor (pismo) koji su uputili Dubrovčani Gluhavičkom kadiji je sačuvano, a upućeno je 28. marta 1396. godine.

Pismo Dubrovčana upućeno Gluhavičkom kadiji:

“Poštovanom prijatelju kadiji u Gluhavici od vladajućeg dubrovačkog kneza i od cijele opštine pozdrav. Primismo tvoje pismo i razumjesmo kako jačaš i potvrđuješ vjeru velikog cara i tvoju našim trgovcima, da idu nesmetano po carevoj zemlji plaćajući carinu po zakonu. I kako nam po tvojoj ljubavi obećavaš da čuvaš naše trgovce, mi smo ti na to svesrdno zahvalni. I mi što je u našoj mogućnosti (što možemo) radi smo za vaše poštenje (učiniti). A što pišeš da si ti u Gluhavici, da dolaze i svraćaju naši trgovci k tebi u Gluhavicu, te tu da plaćaju carinu, a drugim putem da ne idu, to je teška stvar. U vezi s tim, dragi prijatelju, i odgovaramo ti. Careva zemlja je velika, duga i široka i mnogo puteva po njoj ima. Po njoj trgovci idu i trguju kako se kome sviđi. Mnogo je teško trgovcima da istim putem idu u carevu zemlju i ako im se takav zakon postavi trgovci će biti obameten i neće trgovati po carevoj zemlji. Stoga će biti gore carevoj privredi, a mi trgovcima ne možemo narediti ni zariniti da ne idu kuda mogu u carevu zemlju, gdje im se sviđi i gdje će im biti korisnije. Kuda god budu išli po carevoj zemlji plaćaću carinu po zakonu. Molimo te da imaš naše trgovce u obzir i čuvaj ih i podrži dobrim zakonima kao što se nadamo da će biti, a oni će to snishodljivo vidjeti. Molimo te, odgovori nam, da nam se trgovci ne ustavljaju. Bog s vama.¹¹⁴ Knez Dubrovački. 28. mart 1396. god.”

Gluhavica se u tom periodu pominje više puta: 1396. 1399. 1441. i 1455. godine kao Demirdži Bazar.

Prema podacima iz jednog deftera s početka XV vijeka vidi se da je došlo do nagle proizvodnje u Gluhavici, što se može opravdati potrebom radi izrade oružja.¹¹⁵

U drugoj polovini XVI vijeka rudarstvo pod turskom upravom zamire, ista sudbina je zadesila i Gluhavicu.

¹¹⁴ E. Mušović, *Tutin i okolina*, Ibidem, 24.

¹¹⁵ Ibidem, 25.

Kad su u pitanju tutinska sela, u svim turskim popisima i putopisima XV i XVI vijeka, Gluhavica ima posebno mjesto, što ukazuje na njen značaj rudarskog i trgovačkog mjesta.¹¹⁶ Trgovali su sa Dubrovčanima, Stonjanima, Kotoranima, sa trgovcima iz Herceg Novog, Višegrada, gradova sa Kosova, iz susjednog Jeleča i Trgovišta, pa čak i sa Italijanima.¹¹⁷ „Godine 1485. došli su u Dubrovnik trgovci iz Gluhavice, koji su bili kako navodi Bogumil Hrabak, Muslimani (Islamizirani mještani), a ne Osmanlije.¹¹⁸

Demirdži Bazar (Gluhavica) pominje se 1559/60. godine kao nahija u kazi Novi Pazar, Sandžak Bosna, što znači da se pod imenom Gluhavica podrazumijeva šira teritorija, a ne samo jedno naselje, što kasnije potvrđuju turski defteri.¹¹⁹

3. 5. TUTIN U XVII VIJEKU

Austrija i Mađarska su vodile rat s Turskom od 1683. do 1699. godine, rat je nazvan još i veliki rat. U ovom ratu su Austrija i Mađarska imale pomoć svih balkanskih hrišćanskih naroda, a posebno Srba. Ustanici su protjerali Turke sve do Kičeva, tada je sva ta teritorija i ova naša pala u ruke ustanika, Austrijanaca i Mađara. U tom ratu je teritorija Novopazarskog sandžaka po broju ljudskih žrtava, iseljavanju, materijalnom razaranju stradala kao nikada do tada u istoriji.

Jedan od najvećih gradova na srednjem Balkanu u to vrijeme Novi Pazar stradao je i pretvoren je u prah i pepeo. Po tadašnjim izvještajima muslimansko stanovništvo je pred ustanicima pobjeglo iz gradova u šume. Zavladaše su razne bolesti, stanovništvo je umiralo od gladi. Tada je krenula velika seoba muslimanskog stanovništva put Bugarske i Male Azije. Smatra se da su tada nastala naselja, na putu od Trnova prema Varni, Novi Pazar i Duga Poljana, koje su formirali iseljenici iz istoimenih mjesta iz Sandžaka.

¹¹⁶ Ibidem, 26.

¹¹⁷ Ibidem, 26.

¹¹⁸ B. Hrabak, *Trgovačke i saobraćajne veze Novog Pazara*, Novopazarski zbornik br. 4., Novi Pazar 1980. god. 10-11.

¹¹⁹ E. Mušović, *Tutin i okolina*, Ibidem 27.

Za vrijeme ovog rata prostor pešteri je skoro ostao bez stanovništva. Teritorija bez stanovništva ništa nije značila Turcima, te su odlučili da je nasele. Skadarski vezir Hudaverdi Mahmudbegović je tada Klimente iz oblasti Epaja kod Skadra i naredio njihovu integraciju u za njih tada nepoznatu Peštar. Tvrdi se, da tada nije cijelo pleme Klimenta prešlo na Pešter, već se dio zadržao u Rugovi, Rožaju, Plavu-Gusinju. Godine 1705. na Pešteri je bilo 251 porodica, a 1707. god. 274 porodice Klimenta.¹²⁰

Pored Klimenta, u XVIII vijeku pominju se još Škrijelji, Hoti, Šalje, Gete, takođe Malisori, a zatim i Kuči u XVIII i XIX vijeku.¹²¹ Tutinski kraj su naseljavali još i plemena iz Crne Gore i Brda uglavnom u XIX vijeku: Vasojevići, Bjelopavlići, Moračani, Rovčani, Piperi, Drobnjaci.¹²²

U XVIII vijeku ovaj kraj je administrativno bio podijeljen, Skadarskom pašaluku je pripadao veći dio a kao vladari pominju se pečki Mahmutbegovići, čijoj porodici je pripadao skadarski vezir Hudaverdi Mahmutbegović. Nakon njih kao vladari pešteri pominju se Hajdarpašići i Ćorovići. Ova administrativna podjela će trajati do 1831. godine.

Početkom XIX vijeka, tutinski kraj je pripadao jednim dijelom Bosanskom, a djelimično Skadarskom pašaluku.¹²³ U Karađorđevim ustaničkim planovima, Novopazarski sandžak imao je značajnu ulogu. Teritorija Novopazarskog sandžaka bila je smetnja Srbima i Crnogorcima, jer ih je razdvajala, te su bili onemogućeni da zajednički organizuju akcije protiv Turaka. Podižući ustanak 1809. godine Karađorđev plan je bio prodor na Novopazarski sandžak. Srbi koji su živjeli u Novopazarskom sandžaku, njih 5000, pridružili su se ustanicima i dali veliki doprinos. Poslije bitke na Javoru i Sjenici, ustanci su se uputili prema tutinskom kraju, s namjerom da se spoje sa crnogorskom vojskom. „Na tom putu uhvatili su, u

¹²⁰ Ibidem 39

¹²¹ Ibidem 41.

¹²² Ibidem 43.

¹²³ E. Mušović, *Tutin i Okolina*, Ibidem, 47.

selu Buđevu, 18 „Arnauta“¹²⁴ koje je predvodio Ganić iz Rožaja, zatvorili ih u kuću brvnaru i zapalili je.“¹²⁵

Među najžešće bitke Karađorđevog ustanka ubraja se bitka koja je vođena na Suhom Dolu. Bitka se odigrala na jednom brdu koje se danas zove Karadža po Karađorđu na kome je bila ušančena vojska pod komandom Numan-paše Pečkog.¹²⁶ U ovoj bitci ustanici su odnijeli pobjedu, Numan-paša Pečki je ranjen, poginulo je 600 vojnika i 120 ustanika.¹²⁷

Po jednom izvještaju u ovoj bitci učestvovalo je 6000 Osmanlija, dok je ustanika bilo više. Po drugom izvještaju bilo je do 4000 vojnika, dok je ustanika bilo više 4000 do 4500 ustanika.¹²⁸ U ovom ustanku muslimansko stanovništvo se borilo protiv ustanika.

Nakon srpskog ustanka, tokom cijelog XIX I XX vijeka Muslimani se bune i vode borbe zajedno sa Srbima protiv Turaka. Do velikih nemira došlo je 1819. godine, koju su organizovali: Jusuf Balja (iz Baljena donja-Pešter), Sali Uгла (iz Uгла- gornja Pešter) i Deli Ibrahim (iz Novog Pazara). Tada je Osman-paša Talirević, koji je bio predstavnik turske vlasti, morao da pobjegne pred pobunjenicima. Osman-paša je našao utočište kod Ganića u Rožajama, tražio od Rožajaca pomoć i kada je dobio surovo se obračunao sa pobunjenicima.¹²⁹

Sultan Mahmud II je pokušao spasiti državu od neprilika i daljeg propadanja te se odlučio modernizovati vojsku, a time i državu. Ovoj reformi usprotivili su se plemići-age i begovi, povlačeći sa sobom ostale društvene slojeve, a prednjačili su oni iz Bosne i Albanije.¹³⁰

Sultan Mahmud II je 1826. godine uputio apel narodima Skadarskog i Bosanskog pašaluka da se suprostave agama i begovima. Pisma su čitana na javnim mjestima po svim gradovima i većim

¹²⁴ Pod Arnautima podrazumijeva potomke Klimenta i Kuča sa Pešteri.

¹²⁵ E. Mušović, *Tutin i okolina*, Ibidem, 48.

¹²⁶ Ibidem.

¹²⁷ Ibidem.

¹²⁸ Ibidem.

¹²⁹ Ibidem, 50.

¹³⁰ Ibidem, 50.

naseljima. U novopazarskom sandžaku narod je bio podijeljen. Novopazarski muselim (sreski načelnik) predvodio je one koji su podržavali Sultana, one koji su bili protiv reforme sultana predvodio je Nurudin-beg Kapetanović.

U bitci koja se odigrala kod Babun-hana, nedaleko od Prilepa 1831. godine Turska vojska je porazila albanske pobunjenike koje je predvodio Mustafa-paša Bušatlija. U drugoj bitci koja se odigrala iste godine kod Lipljana na Kosovu, pobunjenici pod vođstvom Hu-sein-kapetana Gradaščevića porazili su Tursku vojsku. Gradaščeviću se tada pridružio veći broj muslimana Novopazarskog sandžaka.¹³¹

Suhi do na Pešteri bio je centar u kome su se smjenjivali predstavnici pristalica i protivnika Turske vlasti. Oko 1826. godine, Tursku vlast u Suhom Dolu, za Pešter, predstavljao je Ibrahim-aga Ganić iz Rožaja. Godine 1828. Mustafa-paša Bušatlija postavlja svog čovjeka i sultanovog protivnika, Hasana Hota, za peštarsko-bihorskog zabita.¹³²

Hasan Hot je imao dva sjedišta, u Loznicama za Bihor, a za Pešter u Suhom Dolu.

Cilj je bio privući što više pristalica protiv Sultanovih reformi, a oni koji to ne budu htjeli da se sa njima oštro obračuna. Iz Suhog Dola je protjerao Ibrahim-agu Ganića. Prisilio je pešterce da mu izgrade utvrđenje-kulu u Suhom Dolu, na mjestu koje se i danas zove Kula, na izvoru Beglučkog potoka. Kompleks ove Kule obuhvatao je: manju vojničku kasarnu, dvije kuhinje, tamnicu, a u sredini velika građevina u kojoj je sjedio Hasan Hot. Oko kule su bila postavljena vješala.

Glavni oslonac Hasanu Hotu bio je bjelopoljski ajan (prvak) Sulejman-aga Kučević.¹³³ Peštarsko-Bihorsko stanovništvo kao i Rožajci na čijem čelu je bio Avdaga Ganić i neki Čolaković većinski je bilo protiv Hasana Hota. Tada su Rožajci uputili delegaciju na čelu sa Avdagom Ganićem kod Abdul Rezak-paše u Peć po savjete

¹³¹ E. Mušović, *Tutin i okolina*, Ibidem, 51.

¹³² Zabit- oficir koji održava red

¹³³ Ibidem, 52.

i pomoć Dobili su tri tovara municije i savjet da se bore protiv Hasana Hota i da ga protjeraju sa Pešteri I Bihora.

U borbi između Hasana Hota i njegovih protivnika bilo je više mrtvih. Borba se odigrala na Pešteri a u njoj su poginuli Ibrahim-aga Ganić i njegov sinovac Osman-aga. Hasan Hot se, poslije pobjede, razbjesneo i svako jutro pored Kule vješao po jednog Bihorca ili Pešterca. Prema jednom izvještaju od 4. juna 1829. godine, tada je u Suhom Dolu obješeno 20-30 ljudi.¹³⁴

Hasan je uglavnom terorom uspio sakupiti 750 vojnika koji su primali ajluk (platu) po 50 groša, i poslali ih u pomoć Mustafa-paši Bušatliji koji su učestvovali u bitci kod Babun Hana protiv Turaka.¹³⁵ Ganići, Hadrovići i Dupljaci su iskoristili odsustvo Hasana Hota iz Suhog Dola i zauzeli njegovu kulu.

Prema nekim indicijama, Hasan Hot je tada zarobljen i protjeran u Podgoricu, odakle se nije vratio. Njegova kulu koristili su drugi, Ganić po carskom naredjenju, i Adem-paša Pazarski, kojeg su postavili Bosanci, sultanovi protivnici.¹³⁶ Godine 1831. poraženi su sultanovi protivnici, što se odrazilo i na Pešter. Nakon višegodišnjih krvavih obračuna dvije strane, zakazan je sastanak u kuli Hasana Hota kojim je predsjedavao Arslan-paša Pečki. Tada je odlučeno da se kula poruši-sravni sa zemljom kako ne bi podsjećala na teška vremena i tiraniju. Od kule su ostali samo temelji i veliko groblje u kome su ukopane žrtve Hasana Hota.

U cijelom ovom periodu ime Tutin se ne pominje. Tutin prvi put pominju Engleske putnice Irbijeva i Mekenzijeva 1868. godine.¹³⁷

¹³⁴ Ibidem, 52.

¹³⁵ Ibidem, 52.

¹³⁶ Ibidem, 52.

¹³⁷ Ibidem, 54.

Iz putopisa engleskih spisateljica Irbijeve i Mekenzijske iz 1868. godine

Sunce sjedeše kad mi izađosmo iz hrastove i bukove šume. Pred nama leži mala zaravanj Tutin, kroz nju protiče rječica jedna na obalama koje se podižu drvene kuće sa zašiljenim krovovima. Izlazeći na livadu, opazismo gdje nas dva Bošnjaka, na dobrim konjima, sa još nekim pratiocima čekaju. Stariji bješe lijep starac sa turbanom i kaftanom; onaj drugi, čovjek srednjih godina, nosaše povrh lanene košulje crveno ćurče kožom postavljeno. Onaj prvi jahaše napred ćutečki da pokaže puta, ovaj drugi reče: "Dobro došle", pa jahaše pored nas u selo. Na vratnicama najveće kuće cio se sprovod zaustavi. Crveno ćurče skoči s konja, pa dohvati svog najbližeg gosta u pravome smislu ispod miške, pa ga gotovo odnese uz stjepenicu. Sve bješe tamno, stjepenica prolomljena, i opšti utisak bješe da ćemo odsjesti u košari kakvoj. Malo se iznenadismo kad se nađosmo u udobnoj sobi jednoj zastrtoj prostirkama, sa otvorenim ognjištem i sa peći. Prozori su bili vrlo mali, ali drveni zidovi bjehu svi izbušeni rupama za pucanje na neprijatelja koji bi na kuću udarao; neke od njih bjehu povelike, druge opet malene, a većina ih bješe zapušena debelom bijelom hartijom da vazduh na njih u sobu ne ulazi. Noć beše hladna, naše haljine u torbama bjehu se od kiše ovlažile, pa mi dadosmo te nam se naloži vatra, vezasmo jedan konopac preko sobe, pa je tako pretvorismo u sobu za pripremanje rublja

Sutradan spremismo se da polazimo u Rožaj, ali prije nego ćemo se krenut zaželjesmo da razgovaramo malo s našim domaćinom. On izgledaše vrlo natmuren, i primi izraze naše zahvalnosti bez ijedne istočnjačke laskavosti u odgovor. Mi upitasmo da li su one puščane jame kojima je sva odaja izrešetana još jednako potrebne za obranu. On reče: "Nijesu, ali su nam prije deset godina bile svaki dan od potrebe. U ono vrijeme Arnauti plijenise svu ovu okolinu i bjesneše po selu tako da se mi i naša raja ne smjedosmo nikuda maći iz kuće."

"Pa ko dovede kraja ovakvome stanju"? "Rešid paša - onaj koji je udario bio na planine i podigao tolike kule." „Je li to onaj isti

paša što je udarao bio na ono deset sela što ne htjedoše da plaćaju danak." Kad pomenusmo ova sela, agino se čelo još veoma namršti i njegov govor poče još većma da zapinje; reče da on ne zna ništa o tim deseterim selima; nešto nalik na ovo što mi pominjemo slušao je i on ali se ticalo samo jednoga sela a ne deset." "A da li znade imena tom selu?" "Ne, on ne zna; nema nikakvog imena". "Mi ga sad pitasmo o putu kojim nam valja proći i o rijekama i planinama. On nam reče da su zimi putovi između Tutina i Novoga Pazara pretrpani snijegom, ali se ovaj obično tako smrzne da se saobraćaj bez tegobe može održavati. Dalje reče da cijelo selo živi o stoci, jer zemlja nije za obdjelavanje, ali kako same opazismo bješe dosta vode i livada. "Koliko kuća ima u Tutinu.?" "On uzede brojanice koje preturaše prstima pa onda uzede brojati ovako: - "Ovdje je moja kuća, pa kuća moga strica, pa kuća Avram-agina - to su tri" - i tako redom brojaše - "svega sedam kuća." "A čije je selo ovo?" On se opet namršti, pa odgovori da ne razumije šta hoćemo mi da kažemo, ali ovo selo, kao i cio okrug, potpada pod kajmakama novopazarskog. Ovaj nam se odgovor vrlo čudan učini, jer osim što se zna da Bošnjaci ne vole uopšte da ih čovjek podsjeća na centralnu vlast u kojoj bi drugoj zemlji sopstvenik nekoga dobra rekao da mu ono stoji pod upraviteljem najbliže varoši. Posumnjasm da smo što propustile ili iz vida izgubile, mi još dodasmo samo to da bi nam milo bilo da znamo ime njegovo kao čovjeka koji nas je gostoljubivo primio. Kao i ne opažajući da nam time odgovara na naše prvo pitanje, on odmah reče: "Ja sam od familije Harnza Agića, kao što su i svi ostali sopstvenici ovoga sela, koji su svi moja braća i stričevići - mi i naša raja živimo ovdje sami." Izišavši na kapiju da pojašemo konje, vidjesmo predstavnike te "naše raje" u licima tri ili četiri krajnje ružne žene, odjevene u košulje i pregače i nakićene srebrnim novcima. One pogledaše na nas prijateljski i kao povjerljivo, pa smiješeći se pustiše da pregledamo njihove nakite na glavi i na vratu. One su pitale našeg tumača da li smo mi zaista muslimanke, kako im je aga kazao, pa kad čuše da smo hrišćanke, one se zaradovaše jako jer "zar nije to krasno vidjeti gdje se hrišćanke sa počašću primaju i časte u aginoj kući?" Ali ako je raji milo bilo što nas vidi, nije milo bilo starome stricu sa turbanom. Jutros on izgledaše još srditiji no

ikada i opet jahaše da nas isprati ali ni riječi ne prosiovi. Mi se samo mogasmo čuditi ovome ponašanju osobito kad ga uporedismo s onim što smo od prije znale o bosanskim muslimanima. Ali nam se na skoro sve protumači. Što imadasmu uza se carski ferman, što putovasmo u Peć upravo sad u ovo ovako kritično vrijeme a može biti i kakvi izrazi u pismu kajmakamovom, sve to skupa dade ljudima povoda da pomisle da smo mi kao uhode poslate iz Carigrada. Ovo nam kaza naš dragoman čim se oprostismo s našim. I on se začudio kao i mi neobičnoj hladnoći i uzdržljivosti kojom se svi u Tutinu ponašase i onome podozrijevanju koje pokazaše. Ali uveče dolazaše mu jedno lice za drugim te ga pitaše da li smo mi doista lica koja je sultan poslao u Peć da razvide kako tamo stvari stoje. "To je", dodade on, "uzrok što vam ne htjedoše ništa kazati o onim nepokrnljivim selima, pa im protivno bješe što vi i onoliko o njima znadoste. Upitasmu tumača da li misli da nas je aga doista držao za muhamedanke. "Ko zna? Kajmakam na svu priliku nije htio reći nešto što je tome protivno jer inače možda vas ne bi htjeli primiti na konak. Svakoj ako nisu radi bili da njihova raja misli da su bili prinuđeni primiti u svoju kuću đauze?" Mi ni malo ne bjesmo zadovoljne ovom pričom. Zlovoljnost ovih Bošnjaka ni malo ne bješe dobar znak onoga raspoloženja u kome ćemo naći Amaute koji imaju na svojoj savjesti udar na sultanova predstavnika. Kad nas u Tutinu držaše za izaslanike, a šta će biti u Peći? Mi nismo zaboravili da Arnautin, kad nije siguran da stranac ima dobre namjere, lako može da umiri svoju savjest te da ga uzme na nišan, pa u tim prilikama mi se pobojasmo da nam mudir u Rožaju ne zabrani dalje da idemo. Da se i po treći put vratimo, baš bi bilo zlo. Sve što mogasmo učiniti beše da preporučimo našim slugama da od sada kazuju da smo mi iz Engleske a ne iz Stambula, i da mi nismo muhamedanke već hiršćanke koje putuju u Dečane. Podugo penjanje dovodi nas najposlije na vrh klanca. Ali nas još ljepši pogled očekivaše na drugoj strani kad počesmo da se spuštamo u Rožaj. Ova pogranična stanica, podignuta od brvana iz svoje šume leži na dnu duboke jedne doline "na vodi i iz vode" Ibra koji je ovdje blizu svoga izvora snažan planinski potok.

Slika 74. Tutin, 1965. god.

Na jedno pola sahata od Rožaja susrete nas mudir sa svom svojom pratnjom punonakićenom. On jahaše na velikome jednom vrancu, a jahaše ga po turski, tj. gonjaše ga da uzbacuje glavom i vije vratom kao da se brani od čitavog roja ospi. Ovo izgleda vrlo lijepo dok se jadno živinče ne pokrije sve pjenom i dok ne opazite da ga je, počem je inače savršeno mimo, samo navalice razgrijao i namučio jahač njegov. Cijelo stanovništvo Rožaja iziđe da nas vidi, pa zaista izgledaše živopisno, mnogi nosiše turbane a svi bijelo i crveno ruho što vrlo dobro dolikovaše njihovome visokom stasu.

Stan nam pripremiše u kući jednog Bošnjaka. Mi se ne malo začudismo kad vidjesmo kako je soba velika i čista, i kako na prozorima ima srazmjerno mnogo stakla prema hartiji; a preko svega u sobi bješe uredno ognjište onako kako se i sada još viđa u Engleskoj po starim kućama iz srednjeg vijeka sa zašiljatim okvirom od kamena.”

3. 7. DŽAMIJE

Na teritoriji opštine Tutin postojalo je mnogo džamija u istoriji, koje su zbog ne birge rušene. Među najstarije džamije ubraja se džamija u selu Raduhovce, sagrađena 1740. godine.¹³⁸ Ova džamija je nekoliko puta obnavljana i to 1933. i 1963. godine.¹³⁹ Godine 1985. stara džamija je do temelja porušena, a na njenom mjestu podignuta je nova kupolna džamija.

Džamija u selu Draga, podignuta je 1750. godine, kao vakuf Ali-paše Pepića. Više puta je adaptirana, a temeljito 1956. godine. Džamija je porušena osamdesetih godina, a na njenim temeljima je podignuta nova džamija, dimenzija 9x11 metara.

Džamija u selu Gradac podignuta je 1764. godine. Temeljito je adaptirana klesanim kamenom od 1933 do 1937. godine. Dimenzije džamije su 9 x 11 metara.

Slika 70. Ali-pašina džamija u Dragi

Trenutno u Tutinu postoji 51 džamija-mesdžid, od čega u gradu postoji 5 džamija, dok se onih ostalih 46 nalaze na seoskom području. Sve džamije su pravljene od tvrdog materijala. Islamski centar

¹³⁸ A. Zilkić, *Džamije u Tutinu*, Tutin, 2011. god. 24.

¹³⁹ Ibidem, 24.

u Delimeđu i džamija Cikiljevac imaju po dvije munare. Džamija u Jeliću ima drveno munare, što je čini jedinstvenom na teritoriji ovoga grada. Džamije postoje u slijedećim mjestima:

1. Džamija u selu Raduhovce, 1740. god.
2. Džamija u selu Draga, 1750. god.
3. Džamija u selu Gradac, 1764. god.
4. Džamija u selu Melaje, 1806. god.
5. Džamija u selu Đerekare, 1808. god.
6. Glavna džamija u Tutinu, 1825. god.
7. Džamija u selu Dobri Dub, 1890. god.
8. Džamija u selu Oraše, 1928. god.
9. Džamija u selu Orlje, 1928. god.
10. Džamija u selu Veseniće, 1928. god.
11. Džamija u selu Morani, 1829. god.
12. Džamija u selu Žirče, 1936. god.
13. Džamija u selu Čmanjke, prije II svetskog rata.
14. Džamija u selu Crniš (Gornji), 1957. god.
15. Džamija u selu Zapadni Mojstir, 1969. god.
16. Džamija u selu Šaronje, 1974. god.
17. Džamija u selu Delimeđe, 1976. god.
18. Džamija u selu Baćica, 1978. god.
19. Džamija u selu Koniče, 1981. god.
20. Džamija u selu Paljevo (Gornje Paljevo), 1981. god.
21. Džamija u selu Jeliće, 1982. god.
22. Džamija u selu Ribariće, 1982. god.
23. Džamija u selu Dolovo, 1987. god.
24. Džamija u selu Suhi Do, 1990. god.

25. Džamija u selu Ljeskova, 1991. god.
26. Džamija u selu Žuče, 1992. god.
27. Džamija u naselju Kleče, 1993. god.
28. Džamija u selu Pružanj, 1993. god.
29. Džamija u selu Glogovik, 1994. god.
30. Džamija u selu Paljevo (Donje Paljevo), 1994. god.
31. Džamija u selu Špiljani, 1994. god.
32. Džamija u selu Župa, 1994. god.
33. Džamija u selu Crniš (Donji), 1995. god.
34. Džamija u selu Čarovina, 1995. god.
35. Džamija u selu Gluhavica, 1996. god.
36. Džamija u naselju Svračiče, 1996. god.
37. Džamija u Dubovu, 1996-2000. god.
38. Džamija u selu Batrage, 1997. god.
39. Džamija u selu Biohane, 1997. god.
40. Džamija u selu Preslo, 1997. god.
41. Džamija u selu Naboje, 1998. god.
42. Džamija u selu Vrba, 2000. god.
43. Islamski centar u Delimeđu, 2000-2011. god.
44. Džamija u selu Smaluća, 2002. god.
45. Džamija u selu Boroštica, 2003. god.
46. Džamija u selu Kovače, 2004. god.
47. Džamija u selu Sebečevo (Gornje), 2004. god.
48. Džamija u Cikiljevcu, 2003. god.
49. Džamija u selu Starčeviće, sagrađen poslije 2000. god.
50. Džamija u selu Mitrova, 2009-2011. god.
51. Džamija u selu Detane, 2010/11. god.
52. Mesdžid u selu Piskupovce, star više od 50 god.

3. 7. 1. Centralna gradska džamija

O izgradnji prve džamije u Tutinu ima malo pisanih podataka. Prema nekim podacima prva džamija sagradjena je 1825. godine, vakuf izvjesne žene od Hota iz Malindubrave. Džamija je dva puta adaptirana temeljito, 1910. godine i 1933. godine, kada je izgrađeno munare. Izgradnju munare finansirao je Halko Hamzagić.

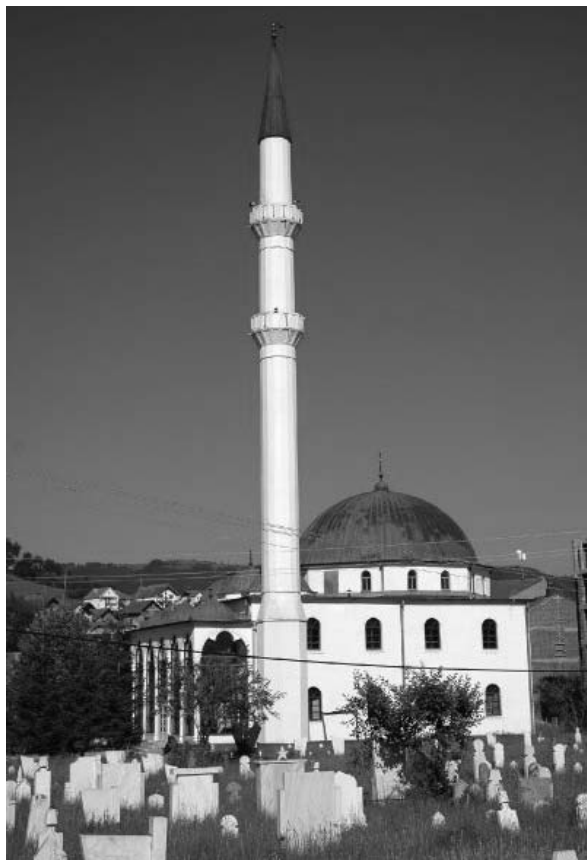
Današnja džamija, koja je ujedno i glavna (centralna) na području Odbora islamske zajednice Tutin sagradjena je 1979. godine, na istim temeljima stare džamije. Dimenzije džamije su 12 x 19 metara. Munare je visoko 42 metra.

Imamsku službu u ovoj džamiji vršili su: rahmetli Leto ef. Kijevčanin, tačan datum postavljenja se ne zna, a imam službu je vršio do 1928. godine; rahmetli Šerif Hamzagić, od 1928. do 1933. godine; Od 1933. do 1944. godine imamsku dužnost vršili su: rahmetli Smail efendija, hafiz Feriz ef. Gusinac i Šahin ef.

Od 1944. pa sve do 1959. godine imamsku službu vršio je Jonuz ef. Zukorlić, koji je u isto vrijeme vršio dužnost sekretara Odbora. Nakon njega za imama dolazi rahmetli Bekir ef. Ćosović od 1959. do 1990. godine. Od 1990. godine do danas imamsku službu vrši Fahrudin ef. Ćosović.

Slika 76. Kovačka ulica u Tutinu 1936. god.

Slika 77. Centralna džamija, današnji izgled

Slika 78. Džamija u selu Gradac

Slika 79. Islamski centar u Delimeđu

3. 8. KUĆE

Tutin kao naseljeno mjesto prvi put se pominje u putopisu Irbijeve i Mekenziijeve. One bilježe da je tada u Tutinu bilo 7 kuća. “Ovdje je moja kuća, pa kuća moga strica, pa kuća Avram-agina - to su tri” - i tako redom brojaše - “svega sedam kuća.”

Vlasnici prvih kuća bili su Hamzagići. Kuće su gradili u predjelu ispod Graca, uz rijeku Vidrenjak, a kasnije se gradnja nastavila i sa druge strane rijeke.¹⁴⁰

Tutinska kuća je, kao i rožajska i plavsko-gusinjska, pripadala dinarskom dvo(tro)dijelnom tipu kuće. Prvobitno, ulazi u kuću su bili s obje strane ali se vremenom zbog bezbjednosnih razloga jedan ulaz zatvara, tako da kuće ostaju sa samo jednim ulaznim

¹⁴⁰ M. Fakić, Š. Hamzagić, i H. Derdemez, *Tutin od mahale do šebera*, Tutin, 2012. god. 87.

vratima.¹⁴¹ Tako da su neke kuće, kod kojih je stoka bila smještena u prizemlju a porodica na spratu, gubile na udonosti jer je korišćen isti ulaz i za stoku i za porodicu koja je živjela u njoj.

Postojao je i drugi tip kuće sa vanjskim natkrivenim stepeništem za penjanje na sprat, dok je za stoku bio poseban ulaz, zaštićen trijemom.

Naime, donji sprat - prizemlje ove kuće je uvijek zidano od kamena. Debljina ovih kamenih zidova bila je oko 50 cm, ojačana ili izravnana pojasevima drvenih greda.

U bogatijim domaćinstvima, ovaj dio kuće služio je za stanovanje. Sastojao se od dvije prostorije, kuhinje i sobe, dok je za stoku pravljen poseban objekat. U siromašnijim porodicama prvi sprat (prizemlje) služio je za smještaj stoke. Tutinska kuća je karakteristična po tome, kao i što bez obzira je li kuhinja bila na prvom ili drugom spratu, nad prostorom kuhinje nema tavanice. Ako je kuhinja bila na prvom spratu prostor iznad nje bi bio neiskorišćen. Ne radi se o nepoznavanju mogućnosti odvođenja dima putem dimnjaka, već se radi o tome da bi se prouzrokovale teškoće za sprječavanje prodora vode (kiše) u tavan. U to vrijeme nije bilo lima, kako bi se opšio dimnjak, kako se to danas radi.

Gornji sprat je pravljen od drvenih greda. Vodilo se računa i o estetici, tako da se brinulo o tome da su grede bile dugačke cijelom dužinom zida. Postojao je i tip kuće takozvane „čatmare“, građene od greda, kolja, pruća, pleve i blata.

Zidovi i pregrade gornjeg sprata pravljeni su od drvene strukture, debljine 16-22 cm. Vremenom se mijenjala struktura zidova. Plafon je bio od šašovaca, tj. u drvene grede međuspratne ili tavanske konstrukcije ukliještene su daščice, koje su užlijebljene međusobno. Krovni pokrivač je šinda-cijepane drvene daščice, nagiba 45-60 stepeni.

Elementi koji su bili ugrađeni u jedan niz, u kućama su: hamam-kupatilo, orman, minderluci, zemljane peći, ugrađen orman, peć sa lončićima, sve spojeno u jednu cjelinu. Ovu cjelinu ukrašavala je

¹⁴¹ Ibidem.

Slika 80. Naselje Hamzagića 1936. god.

zemljana peć sa lončićima. Sa lijeve strane peći su se nalazila dva ormana, a sa desne strane je hamam-kupatilo. Vodilo se posebno računa o musafirima-gostima, tako da je u većini kuća postojala musafirska-soba u koju niko nije koristio od ukućana već samo musafiri koji bi došli u posjetu. Ove sobe su posebno uredjivanje i držane uredne i čiste, da bi izgledale lijepo, jer je u njima domaćin primao musafire.

Odžak (kamin) se obavezno nalazio u musafirskoj sobi.

U sobama su postojali rafovi na kojima se ostavljao mushaf i drugi kitabi. Pokraj zida ispod prozora, tj. u vrh sobe, je postavljan minder. Prozori su sa spoljašnje strane imali tzv. kapake, odnosno kanate, koji su noću bili zatvoreni a danju otvoreni, što je sličilo današnjim roletnama. Na većini kuća je preovladavao običaj pojedinačnih prozora, dok je manje bilo onih objekata sa spojenim prozorima

Gradske kuće su imale velike avlije-dvorišta, koje su bile ograđene visokim zidovima od kamena, ili tarabama od drveta, tako da su kuće imale svoju intimu.

3. 9. KULE

Pored običnih kuća, postojale su i kule koje su pravljene od kamena.

Kule, kao posebna struktura tipa stana, manje je rasprostranjena u Tutinu u odnosu na Plav i Rožaje. Radi se o razvijenijem tipu planinske stambene kuće, specijalno prilagođene za odbranu. Oblik i struktura kule kao i način smještaja bio je podređen zahtjevu samostalnog bezbjednog postojanja. Kule su imale samo ugledne i jake porodice koje su nešto značile u selu pa i šire. Zidovi ovih kula su obično bili debljine oko jedan metar i one su takođe, pored stanovanja imale su ulogu porodičnog utvrđenja i zaštite od eventualnih napada raznih komita i bandi izvana. Osnova plana kula bio je kvadrat, dimenzije su uglavnom bile 10 x 10 metara. Za odbranu od napada sa vana bila je potrebna i visina, tako da se stan u kuli razvijao po vertikali, prizemlje plus dva sprata. Tako da su dimezije kule bile 10 metara širine, 10 metara dužine i 10 metara visine (tri nivoa, prizemlje i dva sprata po tri metra, plus jedan metar tavana). Pored prozora, kule su imale i puškarnice sa sve četiri stran. Kule su imale više prostorija i u njima se svakodnevni život odvijao uobičajeno kao i u običnim kućama.

Pored kuća za stanovanje, postojali su i prateći objekti kao što su: Salaši, ahari, stanovi-katuni, kućeri, torovi za ovce itd.

Slika 81. Dazdarevića kula u Godovu sagrađena 1950. god.

Slika 82. Dazdarevića kula u Godovu sagrađena poslije 1950. god.

3. 10. MEKTEBI

Kao i u ostalim sandžačkim gradovima, pa tako i u Tutinu obrazovanje se sticalo u džamijama i mektebima. Imajući u vidu da se Tutin prvi put spominje 1868. godine, a u Osmanlijskim izvorima tek 1912. godine, tako da nije ostalo zapisano poznato da li je u tom vremenu postojalo obrazovnih ustanova. Imajući u vidu činjenicu, da su džamije i mektebi bili prvi obrazovni centri, da se zaključiti da su mektebi postojali u selima Raduhovce i Gradac. Džamija u Raduhovcu sagrađena je 1740. godine, a u Gracu 1764. godine.

Mektebi su postojali u skoro svim mjestima. Neki od njih ili su: mekteb u Moranima, Orlju, Ljeskovi, Šaronjama, Koniču, Melajama, Baćici.

Mekteb u Orašu radio je u periodu 1912. do 1958. godine, sa kraćim prekidima. Ovim mektebom je rukovodio mula Amir zilkić u periodu od 1941. do 1958. godine.

Jedan od najvažnijih obrazovnih ustanova bio je mekteb u Raduhovcu, koji je bio aktivan od 1941.-1947. godine.¹⁴² Kroz ovaj mekteb je prošlo osamdeset polaznika iz slijedećih sela: Raduhovaca, Kovača, Pokrvenika, Nadumaca, Kruševa, Orlja, Oraša, Paljeva, Jelića i drugih mjesta.¹⁴³ Mnogi svršenicima ovog mekteba (četrdesetak) obavljali su imamske dužnosti u raznim mjestima. Nova vlast, nakon rata, zabranjuje rad ovog na daleko čuvenog mekteba. Nastava u ovom mektebu izvođena je svakim danom u hefti, osim petka, u trajanju od tri do četiri časa dnevno. U ovom mektebu izučavani su slijedeći predmeti:

1. Arapski jezik,
2. Turski jezik,
3. Kiraet,
4. Fikh (Birvigija, Konjevija, Ahmedija, Durrjekta, Muhammedija, Šerh tarikati-muhammedije, Bidajetu li nas, Tuhvetul ihvan, Šuruti salat),
5. Hadis,
6. Tefsir,
7. Historija islama.

Ovim mektebom je rukovodio mula Amir ef. Zilkić, a u nastavi su mu pomagali Hajro ef. Jakupović i Rustem ef. Avdović.¹⁴⁴

Pored mekteba, kasnije su osnovane i osnovne i srednje škole. Prije prvog svjetskog rata postojale su dvije škole, jedna pri manastiru Crna reka (manastirska pa kasnije svetovna) i druga u Suhom Dolu. Prva četvororazredna škola u Tutinu počela je sa radom u januaru 1922. godine.¹⁴⁵ U sastavu ove škole bila je i bilioteka, koja je preteča gradske biblioteke u Tutinu.

¹⁴² M. Dudić, *Uloga sibjan-mekteba u očuvanju Islama u Sandžaku*, Ibidem, 170.

¹⁴³ A. Zilkić, *Džamije u Tutinu*, Ibidem, 24.

¹⁴⁴ Ibidem.

¹⁴⁵ M. Fakić i drugi, *Tutin od mahale do šebera*, Ibidem, 143.

3.11. ČESME

Na teritoriji opštine Tutin postoji na desetine javnih česama. Pomenućemo neke.

3.11.1. Česma u Starčeviću

Godine 1922. u Tutinu su pripadnici regularne vojske Kraljevine Jugoslavije pod komandom Koste Pećanca učinili velike zločine, iako u ovom kraju nije bilo odmjjetnika.¹⁴⁶ Prvo su ubili tri lica: Galju, Bećira i Zećira, a nakon toga za jedno jutro ubijaju još 28 lica od brojne porodice Rizvanovića: Ramo ef. Rušo, Ibro, Arslan, Hamid, Emro, Sinan, Besko, Zećir, Zaim, Azem, Juso, Mehmed, Murat, Islam, Rahman, Džana, Husko, Nailj, Sadik, Haćim, Ćamilj, Galjan, Nezir, Vejselj, Dželjil, Bećir, Suljo, kao i Tafilj iz Keljepolja i Bajram iz Malindubrave koji su se tamo slučajno zatekli.¹⁴⁷

Prije desetak godina, opština Tutin sagradila je spomen česmu u znak sjećanja na šehide ovog tutinskog sela.

Bošnjačko nacionalno vijeće i Opština Tutin planiraju izgradnju Memorijalnog centra Starčeviću u znak sjećanja na šehide.

Slika 83. Česma u Starčeviću

¹⁴⁶ S. Bandžović, *Iseljavanje Muslimana iz Sandžaka*, Sarajevo, 1991. god. 30.

¹⁴⁷ Ibidem, Imena ispisana na spomen ploči.

3. 12. 2. Hajrat Česma u Melajama

Selo Melaje nalazi se na Pešteri, na putu Novi Pazar (Delimeđe) Rasno. U selu postoji vakuf koji obuhvata džamiju, mezaristan i hajrat česmu. Česma je najvjerovatnije izgrađena kad i džamija, a to je 1222. godine po hidžri, ili 1806. godine, kako stoji na ploči iznad ulaznih vrata džamije.

Po kazivanju: "negdje tokom druge polovine XVIII vijeka u Melaje se doselila porodica Turković iz Krnje Jele na Pešteru. Da bi ga spasili krvne osvete, koju je trebao izvršiti jer su mu Bogučani iz Tuzinja ubili sestru, Ali-hodži Turkoviću su daidže kupile imanje. Tamo kod daidža je i primio njihovo prezime Caković. Kad je bio stariji, Ali-hodža je na seoskom lokalitetu Kodrapeljiti i haliluku Melaja često čuvao stado ovaca. Imao je običaj da, oko podne (lok. bošnj. - popasak), prispri kraj ovaca i odmori se dok one planduju. Počele su mu u snu navirati misli da se treba pomiriti sa krvnicima i, kako to islamska vjera nalaže, pokušati da se „krv“ oprost. Treći put mu je nešto govorilo da se mora pomiriti sa njima i da muslihuni ne smiju „presijecati krv“ (odrediti štetu), nego da od novca koji Bogučani ostave na tabiju, a ne krvarine, napravi bunar na tom mjestu gdje spava, a pedesetak metara prema kibli da sagradi džamiju. Tako i bude. Bogučani su "na tablju" ostavili trinaest kesa dukata, a u svakoj kesi bilo je po jedanaest zlatnika. Ispostavilo se da je to dovoljno da bi se pristupilo izgradnji džamije. Istovremeno su otpočeli kopanje bunara na određenom mjestu. Melajci su kopali bunar, i na dubini od oko četiri-pet metara našli vodu. Međutim, bunar se nije nikako punio - vode je bilo samo na njegovom dnu. S obzirom da nije mogao poslužiti za uzimanja abdesta, odlučili su proširiti ga, ne bi li na taj način lakše mogli doći do željene vode."¹⁴⁸

Hajrat-česma se nalazi na dubini oko 5 metara, do koje vode stepenice ozidane kamenim kružnim zidom širine 3,50 m x 2,0 m, osim na mjestu gdje su napravljeni basamac (stepenice) na visini oko 3,50 m. dok je u nastavku sazidan u obliku kvadrata širine oko četiri metra. Česma je pokrivena kućicom, prvobitno napravljena od

¹⁴⁸ R. Šaćirović, *Hajrat u Melaju*, Bošnjačka riječ broj 9, januar-mart, 2008. god. 48, 49.

čatme i nije bila podpođena, a mnogo godina kasnije napravljena je od tvrdog materijala.

Na dnu bunara iz kojeg je izvedena česma napravljena je cisterna i drveni santrač (poklopac) u kome se akumulira voda, a napravljena je i česma koja se koristi za više namjena: za piće, uzimanje abdesta, a u toku ljeta su je koristili mještani koji su se pratili na stanove.

Inače, ova hajrat česma je u vrlo lošem stanju i neophodno je što prije učiniti nešto kako bi se spriječilo urušavanje ovog veoma važnog objekta.

Godinama ova hajrat-česma izaziva pažnju, divljenje ali i čuđenje posjetilaca, jer voda gdje izvire tu i uvire. "Na toj dubini pronađena je vodena nit (žica) koja je bila presječena."

Slika 84. Hajrat česma u selu Melaje

3. 13. MEZARISTANI

O mezaristanima na području opštine Tutin teško je pisati, jer je to polje potpuno neistraženo. O ovoj temi je napisano par radova. Mezaristani se nalaze na svim dijelovima opštine, pa čak i u centru grada kod glavne džamije, čime ova zelena površina daje specifičan izgled gradu. Pored mezaristana kod glavne džamije, postoje i drugi u Dubovu, kao i u naselju Velje Polje, koje je i najveće. Na seoskom području postoje mezaristani u svakom selu, stara i po nekoliko stotina godina i to: mezarje u Gluhavici, u selu Gradac, u Suhom Dolu, u Melajama, Raduhovcima, Moranima.

U nekim selima postoji i više mezaristana, jer su mezaristani podijeljeni po prezimenima, tako da se pripadnici jednog prezimena ukopavaju u svoje mezarje. Pored ovih postoje mezaristani u kojima su ukopavani šehidi, jedno takvo je „šehidsko mezarje u selu Starčeviću“, a na putu Suhi Do-Kruščica postoji jedan mezar u kome je ukopan dvadesetdvo godišnji mladić koji je poginuo za vrijeme II svjetskog rata. Što se tiče izgradnje nišana oni su različiti kroz istoriju Tutina. Ranije je prilikom izgradnje mezarja bilo više reda i neke sistematičnosti, dok se u posljednje vrijeme zapaža da su oblici nišana izgubili svoj prvobitni izgled i ljepotu koja se očitovala u njihovoj jednostavnosti i skromnosti. Natpisi na njima bili su na arapskom i staroosmanskom jeziku. Ovih nišana ima na stotine, a možda i hiljade na cijeloj teritoriji opštine Tutin. Oni su u zapuštenom stanju, slabo ograđeni i prepušteni propadanju, tako da bi se na zaštiti ovih nišana moralo nešto učiniti što prije, jer željeli mi to priznati ili ne, stanje islamskih mezarja odraz je i stanje nas živih, kako pojedinaca tako i zajednice.

Odlaskom Osmanlija, dolazi do zaborava svojih običaja, a preuzimaju se tuđi običaji, pa čak i oni koji nemaju ništa zajedničko sa vjerom Islamom, što je dovelo do toga da je danas mezaristan pozornica neukusa, kiča, nemarnosti i čega sve ne, i što je najžalosnije ono je danas poprište izrazito neislamskih obilježja i znamenjakao uostalom i u mnogo čemu drugom. Neka od tih neislamskih obilježja su: veliki mermerni nišani, postavljanje fotografija na nišanima, postavljanje vijenaca i td. U jednom peštarskom selu postoji čak i

grobница, što apsolutno odstupa od vjere Islama i običaja Bošnjačkog naroda na ovim prostorima. Mnogi seoski mezaristani nisu ograđeni, tako da su prepušteni zaboravu.

Slika 85. Stari nišan u selu Gluhavica

Slika 86. Nišan na mezarju u selu Gradac

Slika 87. Nišani na mezaristanu u selu Melaje

Slika 88. Mezar u selu Raduhovce

IV POGLAVLJE

SJENICA

Nekada sjedište Sandžaka, važna usputna stanica karavanskih puteva, grad zanatstva, livada i njiva, šuma, prostranih polja i pašnjaka, čistih rijeka, stada ovaca, čuvenih rasa krava, svjetski poznatog peštorskog-sjeničkog sira. Po mnogima, najhladniji grad na prostoru Balkana, mjesto sa dugim zimama, "sandžački Sibir", ali, istovremeno mjesto gostoljubivih ljudi, mjesto džamije Valide-sultan, mjesto stradanja u vrijeme Prvog srpskog ustanka, mjesto Hasana Zvizdića, mjesto Sjeničke tvrđave, mjesto gdje ljudi vole ljude bez obzira na vjeru, naciju, etnicitet.

4. GEOGRAFSKI POLOŽAJ

Površina teritorije koju zahvata opština Sjenica iznosi 1059 kilometara kvadratnih.

Opština Sjenica graniči sa šest opština: Novi Pazar, Tutin, Bijelo Polje, Prijepolje, Nova Varoš i Ivanjica.

Teritorija ove opštine je mahom smještena u ravničarskom dijelu visoravni i oivičena je planinama Golija, Javor, Jadovnik, Giljeva i Zlatar. Prosječna nadmorska visina ovih planina iznosi 1500 metara, sa izuzetkom Golije čija je visina 1833 m.

4. 1. STANOVNIŠTVO

Na popisu stanovništva iz 2003. godine, u Sjenici je bilo 27.970 stanovnika. Nacionalni sastav je mješovit. Kao Bošnjaci izjasnilo se 20512 stanovnika, kao Muslimani 659, a kao Srbi, 6572 stanovnika.

4. 2. NASELJENA MJESTA

Na teritoriji Sjeničke opštine postoje lokaliteti koji datiraju još iz antičkih vremena. Međutim, cilj ovoga rada, kako ćemo u

nastavku to i vidjeti, je shodno samom naslovu mnogo užeg, odnosno specijalnijeg karaktera, pa se nećemo osvrutati na tragove naselja iz prastarih vremena. Danas na teritoriji ove opštine, osim samog grada Sjenice, imamo ukupno 102 naseljena mjesta-sela, koja nose nazive:

Aliveroviće, Bagačiće, Bare, Bačija, Bioc, Blato, Boguti, Božov Potok, Boljare, Borišiće, Boroviće, Breza, Brnjica, Buđevo, Vapa, Veskoviće, Visočka, Višnjeva, Višnjice, Vrapci, Vrbnica, Vrsjenice, Goluban, Gornje Lopiže, Goševo, Grabovica, Gradac, Grgaje, Doliće, Donje Goračiće, Donje Lopiže, Dragojloviće, Draževići, Družiniće, Dubnica, Duga Poljana, Dujke, Dunišiće, Žabren, Žitniće, Zabrdje, Zaječići, Zahumsko, Jevik, Jezero, Kalipolje, Kamešnica, Kanjevina, Karajukića Bunari, Kijevci, Kladnica, Kneževac, Koznik, Kokošići, Krajnoviće, Krivaja, Krnja Jela, Krstac, Krće, Lijeva Reka, Ljutaje, Mašoviće, Medare, Međugor, Milići, Papiće, Petrovo Polje, Plana, Poda, Ponorac, Pralja, Raždaginja, Rasno, Raspoganče, Rastenoviće, Raškoviće, Sjenica, Skradnik, Strajiniće, Stup, Sugubine, Sušica, Trešnjevica, Trijebine, Tuzinje, Tutiće, Uvac, Ugao, Ursule, Ušak, Fijulj, Caričina, Cetanoviće, Crvsko, Crčevo, Čedovo, Čipalje, Čitluk, Šare, Štavalj i Šušure.

4. 3. ISTORIJSKI OSVRT

Sjенички kraj, kao dio nekadašnje oblasti Brankovića, potpao je pod tursku vlast 1455. godine, i bio je sastavni dio Krajišta Isabega Ishakovića.¹⁴⁹ Nakon što bi osvojili neko mjesto, Osmanlije su odmah nakon toga vršili popis stanovništva, koji se ponavljao svakih deset do dvadeset godina. Prvi takav popis izvršen je 1455. godine.¹⁵⁰ Ovi popisi pokazuju da je ovaj kraj bio dosta gusto naseljen pretežno stočarima hrišćanske konfesije, dok je muslimansko stanovništvo bilo naseljeno u gradovima.

Proces prelaženja na Islam tekao je sporije u odnosu na Novi Pazar i okolne gradove, tako da je broj muslimana u XV i XVI vijeku

¹⁴⁹ E. Mušović, *Stanovništvo*, Glasnik Etnografskog muzeja u Beogradu, Knjiga 52-53, Beograd, 1989. god. 10.

¹⁵⁰ Ibidem

bio više nego simboličan.¹⁵¹ U XVI vijeku na Pešteri je zabilježeno muslimansko stanovništvo među stočarima, tada se spominje i muslimansko selo Tuzinje. U istom periodu u selu Dragojloviću evidentirano je muslimansko domaćinstvo Sinana Ahmeda, u selu Crvsko Sefera Abdulahovog, u Barama Mehmeda Abdulahovog i Piri Hazira.¹⁵² Ovdje treba reći da je ime Abdulah (rob Božiji), korišćeno kao zamjena za pravo ime oca (hrišćanina), kod onih muslimana koji su primili islam, da bi se izbjegla „nelogičnost“ poput one „Sulejman sin Markov“. Ovi prvi muslimani se nisu dugo održali, uništeni su 1689. godine, kada su u ovim krajevima djelovale tzv. „srpske dobrovoljačke milicije“ zajedno sa austrijskom vojskom. Tada su Novi Pazar i okolni krajevi potpuno uništeni.¹⁵³

4. 4. SJENIČKA TVRĐAVA

Sjenica je u XVII vijeku dobila strateški značaj,¹⁵⁴ postaje utvrđena palanka te se u njoj podiže četvorougona tvrđava,¹⁵⁵ to je vrijeme kraja treće i početka četvrte decenije XVII vijeka.¹⁵⁶

Uz ovu tvrđavu, u istom vremenu, nastala je i džamija Sultana Murata IV.

Značajne informacije o sjeničkoj tvrđavi i njenoj džamiji nalazimo u izvještaju iz Salname (Godišnjaka) Kosovskog vilajeta za 1896/7.godinu (1314. po Hidžri), u kojoj se kaže:

“Vojna građevina, kapaciteta dovoljnog za trista vojnika, jedna džamija, dvije prekrasne spavaonice za prihvata dvjesto vojnika, tri skladišta za robu i četiri oficirske prostorije, sadrži drvena četvorougona tvrđava koja se ovdje nalazi. Ova tvrđava i džamija su djelo dženeta dostojnog Njegovog blaženog veličanstva Sultana

¹⁵¹ M. Memić, *Bošnjaci Muslimani Sandžaka i Crne Gore*, Ibidem, 85.

¹⁵² Ibidem, 86.

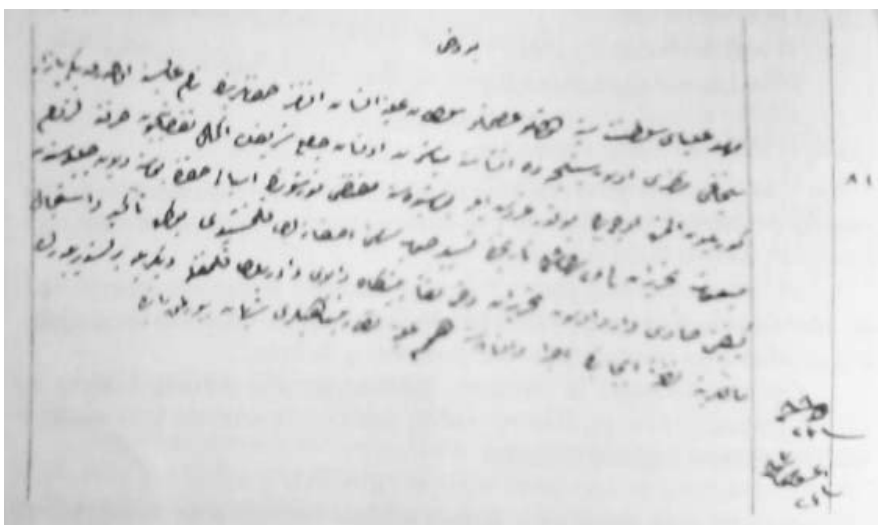
¹⁵³ Ibidem,

¹⁵⁴ E. Mušović, *Stanovništvo*, Knjiga 52-53. Ibidem, 17.

¹⁵⁵ Enciklopedija Jugoslavije, 7, Zagreb, MCMLXVIII, 203.

¹⁵⁶ R. Škrijelj, *Džamije Sjenice*, Zbornik Sjenice, br.14. 2003. god. 90.

Murat Hana. Kada je, i kojeg datuma utemeljena, pouzdano se ne može znati.”¹⁵⁷

Slika 89. Izvještaj iz Salname (Godišnjaka) Kosovskog vilajeta za 1896/7. godinu (1314. po Hidžri)

Tvrđava je tokom vremena nekoliko puta bila rušena, a čitav kompleks tvrđave sa džamijom u potpunosti je uništen nakon završetka Drugog svjetskog rata, 1948. godine.¹⁵⁸ Tvrđava i kompleks oko nje porušen je kada je na čelo opštine doveden izvjesni Cveto Vukašinović. Kamen je raznijet po okolnim sjeničkim ulicama i sokacima za izgradnju improvizovanih zgradica.¹⁵⁹

Važno je napomenuti da je u novije vrijeme bilo inicijativa za obnovu stare sjeničke gradske tvrđave. Takvu jednu inicijativu je pokrenulo i Bošnjačko nacionalno vijeće iz Novog Pazara, tako da su, kako je saopšteno, u tom pravcu već obavljani razgovori sa koordinatorom Turske razvojne agencije za međunarodni razvoj i saradnju TIKA. Trenutno se radi na izradi elaborata, za čiju izradu je angažovan sjenički arheolog Mustafa Baltić sa još nekoliko

¹⁵⁷ Ibidem, 92.

¹⁵⁸ R. Škrijelj, Ibidem, 92.

¹⁵⁹ Ibidem, 92.

eminentnih arheologa i drugih stručnjaka iz Sandžaka i Bosne i Hercegovine.¹⁶⁰

Baron Božur, koji je prošao kroz Sjenicu nekoliko godina prije Karađorđevog pohoda, dakle početkom 19. vijeka, bilježi u svom putopisu da je Sjenica varošica sa 3-4.000 stanovnika, koju je branila četvrtasta tvrđava; kuće su bile prikupljene u više grupa (mahala), razdvojene zelenilom livada i vodama stajaćicama. Isto tako Anri Pukvilj, 1807. navodi da je Sjenica naselje sa 700 kuća i 9 džamija. Drugi francuski putopisac, Ami Bue (1836) godine naziva Sjenicu selom sa 150 kuća-brvnara, pokrivenih daskama, što očito govori kakav je demografski i urbani pad ovaj sandžački grad doživio poslije pohoda srpskih ustanika.¹⁶¹

Slika 90. Sjenička tvrđava (rekonstrukcija sjeničke tvrđave, slika akademskog slikara Riza Tokovića)

¹⁶⁰ Bošnjačka riječ, br. 21-23. Janar - Septembar 2011. god. 120.

¹⁶¹ E. Rahić, *Utjecaj I srpskog ustanka na Bošnjake u Sandžaku II*, Bošnjačka riječ br. 11-12, decembar, 2008. god. 94.

4. 5. DŽAMIJA PERTEVNIHAL VALIDE

U islamskoj arhitekturi bio je običaj da svaki veliki objekat ima uzidanu ploču sa podacima o vakifu (ktitoru), godini izgradnje ili obnove. Ova džamija nema takvu ploču, tako da se o godini gradnje i njenom vakifu, podaci moraju potražiti među raspoloživim historijskim izvorima.¹⁶² Takvo jedno opsežno istraživanje još nije obavljeno.

Pertevnihal Valide Sultan je bila poslužiteljica u ženskom haremu. Njeno pravo ime bilo je Besime, vjeruje se da je bila čerkeskog porijekla.¹⁶³ Kasnije, njom se ženi sultan Mahmud II. Rađanjem njihovog sina Abdulaziza, ona dobija ime Pertevnihal ili Pertevnijal Sultan.¹⁶⁴ U njenu čast izgrađeno je mnogo građevina, škola, naročito poslije sticanja ovog visokog zvanja. Jedna u nizu njenih zadužbina bila je i džamija u Sjenici.

Dimenzije ove sjeničke džamije sa unutrašnje strane su 15, 10 m sa 21,70 metara, dok su spoljašnje dimenzije 17 m sa 25,5 m. Na džamiji je 11 kubeta-kupola, jedno veliko i 10 manjih. Prečnik velikog kubeta je 15x15 metara i ono spada u najveće na Balkanu. Karakteristično za ovo kube je to da je prilično "plitko", tj. nema pravilnu konkavnost – ne predstavlja pravilnu poluloptu, što se može zamijetiti golim okom. Inače, na džamiji ima 43 prozora, (na tamburu kupole ima 7 manjih prozora). Prvobitno je džamija bila pokrivena olovom, kasnije crepom, dok je danas pokrivena limom. Visina munare je 28,5 metara, na njoj se nalazi jedno šerefte. Posljednja adaptacija na džamiji urađena je 1984. godine.¹⁶⁵

¹⁶² Ibidem, 96

¹⁶³ Ibidem, 98

¹⁶⁴ Ibidem, 99.

¹⁶⁵ Podaci o džamiji dobijeni od muezina Tajipa ef. Jusufovića.

Slika 86. Sultan Valide džamija

4.5.1. Ostale džamije na sjeničkoj teritoriji

1. Askerli džamija u Uglu, sagrađena 1704. god.
2. Mustaj-pašina ili Čatovića džamija u gradu, sagrađena 1833/4.
3. Džamija Pertevnihal Valide, sagrađena 1870. god.
4. Džamija u Rasnu, sagrađena 1929. god.
5. Mesdžid u selu Tuzinje, sagrađena 1936. god.
6. Džamija u Dugoj Poljani, sagrađena 1938. god.
7. Džamija u Kladnici, sagrađena 1839. god.
8. Mesdžid u Zaječiću, sagrađen prije II svjetskog rata,
9. Mesdžid u Raždaginji, sagrađen poslije II svjetskog rata,
10. Džamija u Žabrenu, sagrađena 1974. god.
11. Mesdžid u Žitniću, sagrađen 1987. god.
12. Mesdžid u Krću, sagrađen 1988. god.
13. Mesdžid u Cetanoviću, sagrađen 1988/89. god.
14. Mesdžid u selu Dujke, sagrađen 1989. god.
15. Džamija u Draževiću, sagrađena 1989-1993. god.

16. Džamija u Raždaginji, sagrađena 1989-1995. god.
17. Mesdžid u selu Kijevce, sagrađen 1995. god.
18. Nur džamija, sagrađena 1996-2003. god.
19. Mesdžid u Brezi, sagrađen 1997. god.
20. Begova džamija u Vapi, sagrađena 1997-2002. god.
21. Mesdžid u Dubinju, sagrađen 1998. god.
22. Džamija u Cetanoviću, sagrađena 1998. god.
23. Džamija u Doliću, sagrađena 1998. god.
24. Džamija u selu Šare, sagrađena 1998/99. god.
25. Džamija u Ursulama, sagrađena 1999. god.
26. Džamija u Kamešnici, sagrađena 2001. god.
27. Džamija u Sugubinama, sagrađena 2001. god.
28. Mesdžid u Trijebinama (Džigalska mahala), sagrađen 2001. god.
29. Mesdžid u Dubnici, sagrađen 2002/03. god.
30. Mesdžid u selu Vrhšenice, sagrađen 2003. god.
31. Džamija „Alija Izetbegović, sagrađena 2005-2011. god.
32. Džamija u Karajukića Bunarima, sagrađena 2005. god.
33. Mesdžid u Raškoviću, sagrađen 2006. god.
34. Džamija u Dunišiću, sagrađena 2007. god.
35. Medžid u Gonjama, sagrađen 2009. god.
36. Džamija u Trijebinama, sagrađena 2009. god.
37. Džamija u Vrhšenicama, sagrađena 2009. god.

Slika 92. Džamija u selu Ugao

4. 6. NASELJA I KUĆE

Govoriti o naseljima i kućama muslimana, prvenstveno Bošnjaka Sandžaka, nije moguće bez sagledavanja naučnog djela Sretena Vukosavljevića, sandžaklije, prijepoljca, čovjeka bez čijeg se doprinosa, vjerovatno, ime Sandžaka danas ne bi više ni spominjalo.¹⁶⁶ U svom djelu *Istorija seljačkog društva – Sociologija stanovanja*, on kaže: „Muslimani su se naseljavali gdje je *voda i zgoda*. Majka ovako savjetuje kćerku: *uzmi ga, biće ti blizu voda, drva i mlin*“.¹⁶⁷

¹⁶⁶ S. Vukosavljević je bio predsjednik ZAVNO (Zemaljsko antifašističko vijeće narodnog oslobođenja) Sandžaka od njegovog osnivanja 20.11.1943. do ukidanja u martu 1945. Godine, bio je akademik SANU i JAZU, profesor Pravnog fakulteta u Beogradu, član Samostalne demokratske stranke, član kraljevske vlade dr. Ivana Šubašića, ministar za agrarnu reformu i kolonizaciju u FNRJ, sociolog i empirijski istraživač, pokretač, osnivač i prvi urednik lista „Sandžak“ kojeg je osnovao još 1932.godine. Po mnogima otac je sociologije sela na prostorima Sandžaka i uopšte Jugoslovenskih zemalja, autor je knjiga „Sandžačke hićaje“, „Istorija seljačkog društva“ – kapitalno djelo od tri dijela: prvi obrađuje organizovanje seljačke zemljišne svojine, drugi – sociologiju stanovanja, i treći – sociologiju seljačkih radova, kao i pisac više od 340 naučnih i stručnih radova te polemika, rasprava, članaka. (Vidi šire: R. Crnišanić, *Rasprave*, Mrlješ, Novi Pazar, 1999. godine, 244.)

¹⁶⁷ Pom. djelo – Sociologija stanovanja, 127.

Dalje Vukosavljević ističe: „...muslimanski seljak ima razvijeni je osjećanje za ličnu udobnost . Pravoslavni seljak gradi kuće i zgrade skoro samo prema potrebama svoga rada, muslimanski seljak i prema svojoj ličnoj udobnosti kako je shvata...Musliman , ratar, župljanin u svemu je kulturniji u stanovanju od hrišćanskog planinca, stočara...“.¹⁶⁸ Govoreći o unutrašnjoj uređenosti kuće, Vukosavljević nastavlja pa kaže: „U muslimana je zastiranje poda u skladu sa lakim sazuvanjem i obuvanjem...Muslimanski seljak ima još mnogo razvijenije osećanje ritualne čistiće tela, odela, pa u nekoliko i naselja“.¹⁶⁹

Možda je najupečatljiviji iskaz ovog velikog sandžakluje u kojem on iznosi slijedeće viđenje: „Muslimansko naselje se pozna na prvi pogled, još iz daleka...i kad je veliko ima stil diskretan. Njegove posebne oznake izviru iz posebnih potreba, posebnog načina života... Svuda težnja za udobnošću, umereno, bez raskoši...Uređaji diskretni, uglavnom za život svoj i svoje čeljadi...Sve pa i ono što je ružno postavljeno je samo po logici njegovog načina stanovanja. Razlika između velikih i razvijenih kuća muslimanskih i hrišćanskih, veća je nego inače. U muslimanskoj kući ceo je stil skladniji i zreliji. Jedino su arbanaške kuće bile razmetljivije, a pri tome ipak sumorne i neudobne. Muslimanski stil naselja je deo stila jednog života koji je čak i do danas u celini uzev, ipak kulturniji nego život njegovog suseda hrišćanina.“¹⁷⁰

Dakle, Sreten Vukosavljević, kao istraživač, je od samog početka svog rada uočio da postoje posebnosti koje su karakteristične za kuće i naselja muslimana – Bošnjaka, u Bosni i Sandžaku. No mi u ovom dijelu rada, nećemo govoriti šire o istraživanjima Vukosavljevića, već smo njegovim riječima na najbolji način ukazali na specifičnu kulturu stanovanja i uređenja kuća Bošnjaka uopšte na prostorima Sandžaka i BiH.

¹⁶⁸ Ibidem, 135.

¹⁶⁹ Ibidem, 149.

¹⁷⁰ S. Vukosavljević: *Sociologija stanovanja*, izdanje SANU, Beograd, 2. Citirano iz referata R. Crnišanina na simpozijumu „Seoski dani Sretena Vukosavljevića“, Prijepolje 1995.godine, prema pomenutom djelu, Rasprave, 292/3.

Dakle, mi se ovdje usredsređujemo na arhitekturu i ostale specifičnosti sjeničke kuće, koja ima izvjesne karakteristike specifične sandžačke gradnje.

Naime, donji sprat –prizemlje ove kuće je uvijek zidano od kamena. Debljina ovih kamenih zidova bila je 60-80 cm, ojačana ili izravnana pojasevima drvenih greda.¹⁷¹

Zidovi i pregrade gornjeg sprata pravljene su od drvene strukture, debljine 16-22 cm. Vremenom se mijenjala struktura zidova. U najstarijim zgradama na kamenu masivnu strukturu donjega nivoa postavljale su se tesane grede-brvna, preklopljene na uglovima. Tako da su te kuće bile u pravom smislu riječi brvnare. Spolja je ostajalo drvo, dok je sa unutrašnje strane malterisano. Drvo je moralo biti lijepo otesano i velike dužine da bi estetski izgledalo lijepo. Vremenom, kada je ponestajalo drveta te su se morali nadavati i otpatci, počelo se malterisati i sa spoljašnje strane, da se ne bi vidjelo to nadavanje parčića i sasatavi greda.¹⁷²

Kuće su pravljene na dva nivoa, od kojih je gornji uvijek krečen u bijelo. Donji nivo je korišćen za držanje stoke dok je gornji korišćen za stanovanje porodice. U bogatijim porodicama oba nivoa su korišćena za stanovanje porodice, dok je za stoku pravljen poseban objekat.

Prozori na spratu su u većini slučajeva bili spojeni u nizove.

Krovovi kuća su bili obavezno na četiri vode, pokriveni šindom.

Na izgled kuće uticala je oštra sjenička klima, tako da nije postojala kuća sa otvorenim trijemom, čardakom ili divanhanom, što je u Novom Pazaru, kao i u nekim drugim dijelovima Sandžaka bio nerijedak slučaj. U sjeničkom kraju je najvažnije bilo zaštititi se od hladnoće.

¹⁷¹ J. Krunić, *Kuća i varoši u oblasti stare Raške*, ZAVET, Beograd, 1994. god. 92.

¹⁷² Ibidem.

4. 6. 1. Unutrašnjost kuće

Glavna karakteristika sjeničke kuće je ta, što bez obzira je li kuhinja bila na prvom ili drugom spratu, nad prostorom kuhinje nema tavanice. Ako je kuhinja bila na prvom spratu prostor iznad nje bi bio neiskorišćen. Ne radi se o nepoznavanju mogućnosti odvođenja dima putem dimnjaka, već se radi o tome da bi se prozrokovale teškoće za sprječavanje prodora vode (kiše) u tavan. U to vrijeme nije bilo lima, kako bi se opšio dimnjak, kako se to danas radi.¹⁷³

4. 6. 2. Čatovića kuća

Najbolji prikaz Čatovića kuće u Sjenici dao je Mustafa Baltić, u svom radu objavljenom u časopisu "Bošnjačka riječ" broj 9. od januar-mart 2008. god, koji izlazi u Novom Pazaru. Taj prikaz glasi: "Posljednji trag luksuzne gradske stambene arhitekture Sjenice predstavlja "Čatovića kuća", koja se nalazi daleko od gradskog jezgra, u sjeverozapadnom dijelu Sjenice, poznatom pod imenom *Čatovića* ili *Čatovska mahala*, iza istoimene džamije. Raskoš njenih ukrasa, velika starost i autentičnost enterijera, historijske pojedinosti koje se vezuju za nju, ali prije svega njena jedinstvenost, čine je jako interesantnom za istraživanje. Karakteristična bošnjačka arhitektura Sjenice uništavana je sukcesivno nakon II svjetskog rata, na dva načina. Prvo, uništavana je planski, kako se mijenjao urbanistički plan grada, razaranjem gradskog jezgra, smještenog u podnožju tvrđave, koja je, također, uništena (devastirana u savezničkom bombardovanju 1944. god, za tim izbrisani tragovi njenog postojanja nakon 1946. kada se na njenom mjestu gradi škola). Grad je ovim rušenjem u potpunosti izgubio prvobitni izgled i promijenio tip, u skladu sa vladajućom socrealističkom idejom o urbanizmu. Jedini materijalni ostatak prave čaršije je džamija "Sultan Valide".

Pojedinačne stambene zgrade karakteristične za neki period od prije II svjetskog rata, a koje su se nalazile na periferiji grada ili u krajnje zatvorenim i manje vidljivim dijelovima grada, nestajale su postepeno, jer se o njima nije starala ni zajednica niti vlasnici. Na

¹⁷³ J, Krunić, Ibidem, 91.

taj način, krajnje izolovan objekat - džamija, koji u svakom slučaju ne predstavlja tipsku građevinu sadašnje arhitekture Sjenice, dobija na značaju samim tim što je jedini, koliko toliko, očuvan. Ono što je karakterisalo opštu arhitekturu Sjenice jeste da ona nije niti čisto orijentalna - jer joj to po urbanizmu ne odgovara, niti planinska - jer se zgrade nalaze na relativno ravnoj površini. "Ona predstavlja jedan kompleksan spoj ekofunkcionalne potrebe otjelotvorene u dinarskom tipu dvodijelne zgrade, sa jedne strane, i ideološke matrice u kojoj je zajednica funkcionisala, koja se opet ogleda u orijentalnoj urbanizaciji, načinu ukrašavanja, i, prije svega, internoj prostornoj organizaciji. Tako se kao prototip male gradske kuće u Sjenici uzima i najstarija građevina u njoj, koja, nažalost, više ne postoji, a to je kuća Hafiza Ramoševića, porušena 1952. a može se datovati u 1809. godinu. To je dvodijelna brvnara dinarskog tipa, sa aneksom sa zadnje strane."

Druga karakteristična specifičnost sjeničke arhitekture je kuća hadži Abdulah-age Spahovića, ili Tišagina kuća, porušena krajem 50-tih, a "koja je predstavlja vrhunac gradske arhitekture, tj. begovskog sloja" Ona kako arhitektonski, tako ideološki, jasno oslikava vrijeme u kojem je građena i u kojem se u njoj aktivno ži vjelo.

Ćatovića kuća, takođe pripada ovoj grupi građevina. Snimljena je 1977. godine od strane stručnjaka iz Zavoda za zaštitu spomenika kulture Kraljevo i stavljena pod zaštitu zakona, iako je njena autentičnost dosta kompromitovana izvođenjem radova na spoljašnjosti, krovnoj konstrukciji, fasadi i njenom podjelom.

Slika 93. Ćatovića kuća

Ćatovića kuću, prema šturim podacima i usmenim kazivanjima potomaka, izgradio je Mustaj-paša Ćatović (nesigurna je titula), zajedno sa džamijom, vjerovatno 1868. godine. Građena je godinu dana paralelno sa pomenutom Ćatovića džamijom. Ona je zasigurno bila nastanjena 1876. godine, za vrijeme srpsko-turskih ratova, kada je propao pokušaj dvojice zaverenika, Tubića i Vranića (imena nepoznata), da izvrše atentat na graditelja-vlasnika kuće. Kako on nije imao potomaka, kuću su kasnije naslijedili njegovi rođaci, čiji potomci i danas žive u njoj.

Interesantno je da se do današnjih generacija ime graditelja - Mustafa, ponavlja u porodici nadijevanjem novorođenim potomcima, da bi se, kako kazuju vlasnici kuće, sačuvala uspomena na njega. Tokom II svjetskog rata u podrumu kuće je bio smješten zatvor, dok su u kući boravili vojnici - prvo italijanski i njemački, a kasnije i partizani. Kuća je podijeljena pregradom nakon II svjetskog rata, da bi zatim više puta vršeni građevinski radovi na obnovi. Prvobitni izgled nestao je rušenjem divanhane, malterisanjem i postavljanjem crijepa umjesto šindre.

Ćatovića kuća smještena je u istoimenoj mahali u sjeverozapadnom dijelu grada. U trenutku gradnje bila je na samom rubu grada, što nije neuobičajeno za orijentalnu urbanu strukturu. Možda se razvila iz prvobitnog selamluka begovske porodice, vjerovatno na onoj strani koja je najbliža čitluku. Kuća je činila, a to je i danas, svojevrsnu arhitektonsku cjelinu sa Ćatovića džamijom, sa kojom je građena istovremeno. Ukoliko su podaci o trostrukom zidu oko velikog dvorišta iz 1876. tačni, a imajući u vidu da su se u njemu morale nalaziti pomoćne zgrade, koje su vjerovatno bile trošnije građe, cio kompleks morao je biti u strukturalnoj vezi sa džamijom, što potvrđuju i vrata koja gledaju pravo na džamijska. To čitav kompleks čini grandioznim za jednu kasabu kakva je Sjenica tada bila.

Kuća je skoro kvadratne osnove, orijentisana dužom osom u pravcu sjeverozapad-jugoistok, dakle ka kibli¹⁷⁴, tj. Mekki, što je uobičajno za muslimanske kuće do II svjetskog rata. Spoljašnje

¹⁷⁴ Kibla je pravac u kojem se muslimani okreću prilikom molitve – namaza, a to je pravac grada Meke u današnjoj Saudijskoj Arabiji.

dimenzije kuće su 12,5×13,6m, što je čini najvećom, do sada poznatom, u Sjenici iz tog perioda. Građena je od kamena i drveta. Podrum i prvi nivo građeni su od kamena. Čošnici, odnosno kamen koji je zaklapao uglove kuće bio je obrađen, tesanac, i "zaliven" olovom, dok je ostatak bio neobrađen kamen povezan malterom.

Drugi nivo je građen od borovih brvana, a visoki krov je bio prekriven šindrom do 70-tih godina XX vijeka. Oba nivoa bila su omalterisana, krečnim malterom i bojena u bijelo, dok su uglovi ostavljeni neomalterisani jer su izgrađeni od tzv. tesanca.

Inače, objekat ima prizemlje i sprat. Pored toga postoji i veliki podrum, te je ukupna površina stambenog prostora 340 m². Razvijena je oko jedinstvenog otvorenog jezgra u vidu stepeništa, koje je bilo centralna osa kuće. Otvoren prostor oko stepeništa u prizemlju vjerovatno je korišćen kao pomoćni, gdje se možda u jednom dijelu nalazila ozidana peć, za šta nema dokaza osim analogije u Tišaginoj kući, a središte je divanhana na spratu, koja se, sasvim tipično, nalazi iznad ulaza. Vjerovatno je kuća bila organizovana kroz muški, ili reprezentativni (selamluk), i ženski, odnosno privatni (haremluk) dio, zašto postoje dokazi u enterijeru. Postojale su ozidane peći i pet manjih kupatila, odnosno hamama.

Današnja unutrašnja organizacija dobrim dijelom nije autentična, jer je podjela na dva dijela uništila jezgrovitost objekta. Sobe su uglavnom netaknute, tako da oba dijela imaju po 4 sobe, od kojih su obe reprezentativne u prednjem dijelu. Raskošni trijem i polukružno stepenište predstavljaju poseban raritet za sjeničku arhitekturu, a karakteristični su samo za ovu kuću.

4. 6. 2. 1. Prozorska dekoracija i enterijer

Ispod prozora sa prednje strane kuće, na njenom jugoistočnom dijelu, nalaze se ukrasi u kamenu koji se završavaju stilskom predstavom heraldičkog ljiljana.

Unutrašnja dekoracija kuće Čatovića na najbolji način govori o stilu življenja njenih prvobitnih ukućana, te nas na taj način može uputiti na našu sopstvenu tradiciju i duh koji je iščezao a na koji je

ukazao i Sreten Vukosavljević u svojim istraživanjima. Drvenarija u kući je djelo majstora – umjetnika, koji je svakom djeliću posvetio posebnu pažnju. Kvalitet materijala i tehnike izrade omogućile su da svojevrsni elementi bošnjačkog namještaja u ovoj kući prežive

do danas. Objekat je zatvoren masivnim izrezbarenim vratima, sa neizostavnim

elementima kao što su mandal iza vrata i zvekir na njima. Pored glavnog ulaza, koji i danas postoji, vjerovatno je postojao još jedan, prema kojima je kuća podijeljena na dva dijela. Jednostavan mehanizam drvenog mandala iza vrata, za dodatno zaključavanje, koji je ugrađen u zid kuće, potvrđuje ovu pretpostavku.

Vrata unutrašnjih prostorija djelimično su autentična, jer vjerovatno potiču iz prvog renoviranja, sredinom 30-tih godina XX vijeka, što ne umanjuje njihovu estetsku i kulturnu vrijednost, jer se nesumnjivo nadovezuju na stil iz perioda izgradnje kuće. Inače na ovim kućama je obavezan zvekir i sitna ornamentika, osim u jednom slučaju gdje je na vratima prikazana rozeta u duborezu.

Originalno stepenište, koje je bilo neka vrsta ose oko koje se razvijala kuća, nalazi se u manje očuvanom i nereprezentativnom dijelu. Klasični polumjesečasti izrezi definišu jednostavnost u gradnji, bez posebnih ukrasa.

4. 6. 2. 2. Hamami i dolapi

Kuća je prvobitno imala pet hamama, što je u uslovima kada u gradu, do sredine XX vijeka, rijetko koja kuća ima kupatilo, izraz najvećeg luksuza i blagostanja. Danas su očuvana samo tri hamama, dva kompozitna, sa dolapima u reprezentativnom dijelu, i jedan usamljeni, izdvojen iz zida. Najčešće su bez ukrasa, a jedan je ukrašen jednostavnim duborezima sa motivom rozete.

Svaka soba posjeduje dolape (plakare), od onih koji se prostiru cijelom dužinom zida, kompozitnih, dijelom povezanih sa hamamima, raskošno ukrašenih duborezima, pa do sasvim jednostavnih i malih, bez ikakvih ukrasa. Raskošni dolapi nalaze se u dvijema najvećim prostorijama, u kojima se nalaze i tzv. "baklave.

4. 6. 2. 3. Tavanice

Vrhunac estetskog doživljaja pružaju posebno ukrašene tavanice. I ovdje su, kao i u ostalim kućama tradicionalne bošnjačke arhitekture, u pitanju tzv. šašovci - svaki zasebno ručno obrađen, ali poseban je značaj tzv. baklave, tj ukrasnog elementa, koji se nalazi na sredini tavanice o koji je bila okačena lampa (lamba – petrolejka). Ovaj dio je građen samo u reprezentativnim dijelovima objekta.

Tavanica, police na zidu, dolapi i hamami čine jedinstvenu funkcionalnu i strukturalnu cjelinu u prostorijama. Izuzetno dobro očuvane “*baklave*” u ovoj kući nalaze se u dvijema prostorijama u jugoistočnom dijelu kuće, vidi sliku.

Slika 94. tzv. “baklava” u Čatovića kući

4. 6. 3. Spahovića kuća

Spahovića kuća je, takođe karakteristična po svojim arhitektonskim rješenjima, i vežno je osvrnuti se na njene specifičnosti, kada govorimo o Sjenici i arhitekturi ovoga sandžačkog grada. Spahovića kuća je pravougaone osnove spoljnih dimenzija 6,97 x 8,31 m, korištena je u tri nivoa.¹⁷⁵ Na prvom nivou se na zapadnoj strani nalazio ulaz sa dvokrilnim vratima u nivou terena. Prva prostorija je korištena kao ulazni hol iz koga se penjalo na nivo visokog prizemlja drvenim stepenicama, i bila je osvijetljena preko

¹⁷⁵ S. Vujović, A. Vrcić, R. Čubrić, *Spahovića kuća u Sjenici*, Zbornik Sjenice, br. 9-10. Sjenica, 1999. god. 59-71.

nadsvjetla iznad vrata, sa ugrađenim toplijama. Ukopan 0,56 m u odnosu na kotu ulaza, nalazio se prostor u širini objekta, dubine 3,38 m, zatvoren pregradom od dasaka, koji je verovatno služio za čuvanje namirnica. Ovaj prostor je bio provjetravan uskim otvorom u istočnom zidu. U nivou visokog prizemlja je, očito, naknadno učinjena fizička podjela prostora na dvije stambene jedinice.¹⁷⁶

Slika 95. Spahovića kuća

Postoji ulaz na suprotnoj, istočnoj strani, ubačeno je drveno stepenište a vjerovatno je izvršena podjela nekada integralnog prostora, zidom koji naglo mijenja pravac.

Prostorije su bile osvijetljene na istočnoj i zapadnoj strani preko dva, odnosno tri grupisana prozora, dok prema sjeveru i jugu nisu postojali prozorski otvori. Osnova sprata je većih dimenzija (8,24 x 8,52 m) zbog erkera koji su ispušteni u svim pravcima izuzev prema ulici. Na spratu su se nalazile četiri sobe različitih dimenzija od kojih je najveća ona prema ulici, osvijetljena sa tri prozora. I na ovom nivou je vidljivo naknadno fizičko dijeljenje prostora pošto je formirana uska prostorija gde se završavaju stepenice . Otvori su raspoređeni gotovo cijelom dužinom na sjevernom i južnom zidu i sa svega tri pojedinačna prozora na bočnim zidovima.

Spoljni izgled Spahovića kuće je naročito karakterističan za stambenu arhitekturu Sjenice. Kuća je potpuno zatvorena spolja, nema otvorenih ni trijemova, ni čardaka. Gornji nivo je prepušten

¹⁷⁶ Ibidem.

preko zidova prizemlja i lagane je strukture. Zidovi su malterisani i bijelo okrečeni, a prozori su uglavnom grupisani ali nisu međusobno povezani. Kuću natkriva strmi četvorovodni krov, pokriven šindrom. Nadstrešnicu obrazuje samo naličje jednog reda šindre do datog pod slomljenim uglom na nagib glavnog krova, što je uobičajeno rješenje kod planinskog tipa kuće. Nadstrešni vijenac je zaobljen na uglovima što doprinosi ukupnoj estetici arhitekture krova.

Temelji, temeljni zidovi i južni zidovi visokog prizemlja kuće su građeni pritesanim i grubo obrađenim kamenom različite krupnoće, međusobno vezani krečnim malterom i ojačani ili izravnani pojasevima drvenih greda.

Bočne zidove visokog prizemlja, zidove sprata, spoljašnje, kao i unutrašnje, čine lake i tanke pregrade, drvene strukture, debljine 15 cm. Riječ je o bondručnoj konstrukciji sa nosećim okvirom od tesane građe sa ispunom od pleterana koji se sa obe strane nabacivala čatrna. Preko ove strukture su pokrivane letvice pod uglom od "podkonstrukcija" za krečni malter.

Krovnu konstrukciju čine rogovi (dimenzija 10/12 cm), koji su u isto vrijeme i noseća konstrukcija, užlijebljeni u vjenčanicu i slemenjaču i međusobno vezani kliještima u dva nivoa. Cijela konstrukcija se podupire sa četiri grebenjače, mahije. Preko rogova su nakivane šire letve, baskije, kao podloga za nizanje i pokivanje drvenog krovnog pokrivača - šindre.¹⁷⁷

Međuspratnu konstrukciju čine grede koje se sa gornje strane nakivaju patosom od dasaka debljine 5 cm. Sa donje strane ispod sloja nabijene zemlje formiran je plafon od nutovanih dasaka. Plafon od šašovaca - užlijebljenih profilisanih daščica imala je samo soba u istočnom uglu kuće, što vjerovatno ukazuje na njenu namjenu - gostinjsku sobu. Tavanski plafon je sagornje strane bio prekriven slojem blata, radi toplotne izolacije (poznat kaokaratavan). Prozori su različitih dimenzija. Nešto veći su spratni prozori u severnom i južnom zidu i po tipu jednostruki, dvokrilni sa nadsvijetlom 68 x 138

¹⁷⁷ Ibidem,

cm. Ostali prozori su manjih dimenzija, 63 x 105 cm i bez nadsvjetla, što upućuje na različite faze ugradnje stolarije i života kuće.¹⁷⁸

Spahovića kuća se nalazi u izuzetno lošem stanju i uništeni su svi tragovi nekadašnje unutrašnje opreme. I 1977. godine kada je kuća tehnički snimljena” nisu zatečeni uobičajeni elementi, pa je moguće donijeti sud o skromnoj unutrašnjoj opremi. Osnovne dekorativne efekte činila je prirodna boja drveta, minderluci i čuveni sjenički šareni ćilimi, koji su doprinosili udobnosti i prirodnoj jednostavnosti unutrašnjeg prostora.

Spahovića kuća je po prostornoj strukturi, spoljnoj plastici i upotrebljivim materijalima mala, tipična kuća Sjenice, evoluiranog plana. Posebnost prostorne strukture kuće čini njeno korištenje u tri nivoa, uvođenjem međusprata - visokog prizemlja. Po ocjeni J. Krunića, samo je u najrazvije nijim shemama stan bio razvijan u dva nivoa za stanovanje porodice, a ovde se pokazuje još više osjećaja za korišćenje prostora, blisko savremenom projektantskom postupku. Usljed naknadnog dijeljenja objekta na dvije stambene jedinice teško je bez dodatnih istraživanja ustanoviti prvobitne namjene prostorija, ali je izvjesno da je podrum korišćen za skladištenje namirnica, visoko prizemlje za kuhinju i smeštaj gostiju, a sprat za odmor. I upotrijebljeni materijali ukazuju natradicionalno građenje, unaprijeđeno novim i ekonomičjim načinom upotrebe materijala, prije svega drveta.

Na osnovu svega izrečenog o arhitekturi Spahovića kuće, može se izvesti zaključak da je riječ o vrijednom predstavniku navedenog tipa sjeničke kuće, gdje su graditelji ostavili lični pečat u karakteru ambijenta, bez oponašanja. Za razliku od reprezentativnog simetričnog tipa kuća, koji je bio čistimport u pogledu arhitekture i oblika, ova kuća se oslanja na autohtonu arhitektonsku tradiciju, evoluiranu kroz savremene potrebe i prilagođavanje novom vremenu i prilikama.¹⁷⁹

¹⁷⁸ Ibidem.

¹⁷⁹ Ibidem.

4. 6. 3. 1. Prijedlog rekonstrukcije i revitalizacije

Imajući u vidu navedene spomeničke vrednosti Spahovića kuće, a natraženje Skupštine opštine Sjenica urađena je projektna dokumentacija za rekonstrukciju, restauraciju i revitalizaciju Spahovića kuće. Predviđena je kompletna rekonstrukcija objekta sa demontažom svih elemenata izuzev kamenih zidova.¹⁸⁰ Predviđeno je da se temelji ojačaju armirano-betonskim trakama, a kameni zidovi djelimično injektiraju, prezidaju i utegnu armirano-betonskim serklažima (skrivenim u masi zida). Međuspratna tavanica, podovi i plafoni izrađuju se od drveta u svemu prema postojećim elementima i u pogledu obrade i dimenzija, s tim što će biti ugrađen svaki kvalitetni stari dio. Zidovi sprata se rade u drvenom bondruku, obostrano malterisani, krovna konstrukcija, stolarija, enterijeri – sve će biti restaurirano u autentičnom obliku.

Nadati se je da će dugogodišnji rad na očuvanju i prezentaciji tradicionalne stambene arhitekture Sjenice, ovoga puta uroditi plodom. Obnovom i oživljavanjem Spahovića kuće sačuvaće se sećanje na način građenja, uređenja unutrašnjosti kuće, organizovanja porodinih odnosa, te života jedne istorijske ličnosti ovog kraja, odnosno

njegove cijele šire porodice – Spahovića, koja je doprinijela izgledu varoši.

Žiteljima Sjenice će biti data mogućnost da korištenjem kuće osjete ambijent stare arhitekture, a posjetiocima omogućiti prijatan utisak sa autentičnim doživljajem.

Zbog dotrajalosti i nebrige, kuća se urušila u periodu 2008-2012. god.

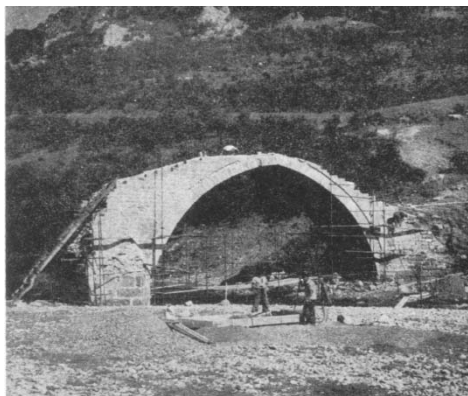
Slika 96. - Pogled na Spahovića kuću sa zapadne strane, stanje 1977. godine (snimio R. Stanić)

¹⁸⁰ Ibidem.

4. 7. ĆUPRIJE - MOSTOVI

Među najzanimljivije spomenike kulture u Sjenici, spadao je most na rijeci Uvac, u Žvalama, iz razloga što su ovi ovakvi objekti rijetko sačuvani. Most je bio izuzetno lijep, sastojao sa od tri luka, od kojih je do naših dana bio sačuvan samo jedan (najveći) luk. Most su sagradili Osmanlije, vjerovatno u XVI vijeku.¹⁸¹ Nalazio se na nekadašnjem karavanskom putu koji je vodio iz Hrvatske, preko Bosne do Novog Pazara, a koji se potom uključivao u stari Dubrovački put koji je dalje išao ka Kosovu i Skoplju. O njegovoj ljepoti i graditeljskim domašajima svjedoči dokumentacija koja se nalazi u Zavodu i u stručnoj literaturi.¹⁸²

Sedamdesetih godina, započeta je realizacija projekta brane na Uvcu, koji je uključivao i potapanje mosta. Tada je napravljen dogovor između Zavoda za zaštitu spomenika kulture i investitora akumulacije na Uvcu, da se most, čak i potopljen, što duže očuva. Godina, 1977, 1978, i 1979.¹⁸³ počelo se sa konzervatorskim radovima i postepenim potapanjem mosta, kada se najvjerojatnije zauvijek izgubio ovaj značajan spomenik kulture.

Slika 97. Ostaci mosta koji su potopljeni

¹⁸¹ S. Đorđević, *Zaštita spomenika kulture u sjeničkom kraju*, Zbornik Sjenice, br.1. Sjenica, 1985. god. 63.

¹⁸² Ibidem.

¹⁸³ Ibidem.

4. 8. JAVNE ČESME

Na cijeloj teritoriji opštine Sjenica sagrađeno je na desetine hajrat česama. Jedna od njih sagrađena je pored mezarja Baruthane. Sagrađena je kao hajrat pred dušu Mujović Muju i Saniji, a podigla su je njihova djeca, avgusta 2001. god.

Javna česma sagrađena u Dugoj Poljani, na putu Novi Pazar – Sjenica, sagradili su je Ljajić Habib i Lalas a sinovima Enisom i Asmirom, a u znak sjećanja na Adema. Zahvaljujući prometnoj saobraćajnici na kojoj se nalazi, ovo je jedna od najposjećenijih česama na ovom prostoru.

Slika 98. Česma Baruthana

Slika 99. Česma u Dugoj Poljani

4. 9. MEZARISTANI (GROBLJA) I TURBETA

Na teritoriji opštine Sjenica postoji mnogo mezaristana, od kojih su neki aktivni, neki nisu zbog popunjenosti prostora. Ovi mezaristani nisu istraženi. Ima ih starih i nekoliko stotina godina. Dva mezaristana smještena su u haremima Mustaj-pašine (Ćatovske) džamije i Sultan Valide džamije. Pored ova dva postoje i slijedeća:

- Veliko groblje, površine 2,22 hektara (nije aktivno),
- Ljumića groblje, (nije aktivno),
- Groblje u Muhadžer mahali (aktivno),
- Baruthane, površina ovog mezaristana je preko 3 hektara (aktivno),
- Fetahovsko groblje (oko 40 ari površine),
- U Pešterskoj ulici, Staro groblje (oko 80 ari), zbog ispunjenosti na ovoj lokaciji, kupljeno zemljište u istoj ulici površine 3h i 57 ari.

Iz vremena Drugog svjetskog rata ostao je upamćen jedan istinit događaj. Odnosi se na uglednog Adema ef. Zekića, sjeničkog alima i dugogodišnjeg rukovodioca tzv. sibjan mekteba, koji su služili za vjerski odgoj djece svih uzrasta. Nesretnim slučajem, nakon savezničkog bombardovanja Sjenice, 28. juna 1944. godine izginuo je veliki broj građana, a među njima i Adem efendija. Ubrzo je uz dužno poštovanje, kao zaslužan građanin i vjernik ukopan u avliji Sultan Valide džamije. Međutim, u mjesecu septembru je uslijedilo ponovno bombardovanje, koje je trajalo petnaestak dana. Jedna bomba manjeg kalibra sručila se u avliju džamije i razorila mezarje i neznatno oštetila krov i džamijske prozore. Snažna detonacija je razorila i mezar Adema ef. Zekića, pa je tijelo (umotano ćefinima) mejita odletjelo na sami vrh usjeka sjevernog kubeta.

„Zgražavali smo se i garametli od prizora i okretali glavu na drugu stranu, jer smo uslijed nedostataka adekvatnih merdevina bili nemoćni da šta ozbiljnije učinimo. Komšiluk iz neposrednog okruženja džamije je bio vidno uznemiren zbog ovoga. Nafa Šoljanin je doživljavala košmarne snove, sanjajući rahzmetli Adem

ef. Zekića kako zapomaže i moli komšiluk da ga kurtališu muke u kojoj se zadesio. Ubrzo su prve komšije: Šoljanin Rahmo, Šabo i Čolović Amir, napravili veće merdevine sa nastavcima i nakon sedam dana provedenih na kubetu, mejta skinuli i ukopali, položivši ga u mezar na istočnoj strani.“¹⁸⁴

U Sjenici postoje i dva turbeta: Turbe gazi Jusufa, i zajedničko Muratovo i Abdulahovo turbe.

Inače na seoskom području sjeničke opštine postoje mezaristani u svakom selu. U nekim selima ima više mezaristana.

Slika 100. Muratovo i Abdulahovo turbe

Slika 101. Turbe gazi Jusufa

¹⁸⁴ R. Škrijelj, *Džamije Sjenice*, Sjenički Zbornik br. 14. Sjenica, 2004. god. 100.

V. POGLAVLJE

PEŠTER

Pešter je planinska oblast u Sandžaku, visoravan koja obuhvata dijelove sjeničko-tutinskog kraja. S morfološkog gledišta, oblast Gornje i Donje Pešteri obuhvata preko stotinu sela i zaselaka razbacanih po brdima i padinama Javora (1.519 m), Golije (1.833 m), Ninaje (1.362 m), Homara (1.461 m), Kruščice (1.535 m), Huma (1.502 m), Žilindara (1.616 m), Giljeve.¹⁸⁵

Pešterska visoravan, spadala je u najviše visoravni na prostoru SFR Jugoslavije sa nadmorskom visinom 1150-1200 metara. Iako riječ visoravan asocira na određeni pojam prostora, sa izvjesnom crtom monotonije, morfologija pešterske visoravni sa svojim planinama i rijekama, vodopadima i slapovima, pećinama i jamama, klisurama i kanjonima, vrelima i ponornicama, zanimljivim oblicima reljefa, močvarama i jezerima, šumama i pašnjacima, predstavlja iznenađenje ne samo za onoga ko se prvi put upoznaje sa ovim krajem, već i za dugogodišnje istraživače, kojima svaki boravak na Pešteri donosi nova saznanja, nova uzbuđenja i nove emocije.¹⁸⁶

Pešter je bila i čvorište regionalnih i seoskih puteva, tu se nalazilo i mnogo mjesta za trgovinu, što je bilo uzrok mnogobrojnih hanova koji su postojali na ovom prostoru. Prvobitno su hanovi građeni od skromnog materijala (kamena i čatme), pokriveni su slamom ili šindrom.¹⁸⁷ U hanovima su postojale „palače“, koje su danju korišćene za sjedenje, a noću za spavanje.¹⁸⁸

U ovoj oblasti stočarstvo je uglavnom bilo glavna privredna grana. Za život stočara značaj je imalo kretanje sa stadom za boljom pašom. U ljetnjim mjesecima to je značilo odlazak u planine, dok u zimskim mjesecima je to bilo spuštanje u župne predjele. Zbog udaljenosti od kuće po nekoliko mjeseci, a zbog vremenskih uslova kiše, vjetrova, oluja, stvorila se potreba za objektima za

¹⁸⁵ R. Škrijelj, *Pešter i pešterski guslari*, Bošnjačka riječ br. 5. Novi Pazar, 2007. god. 39.

¹⁸⁶ R. Pavićević-Popović, S. Milošević, *Tuzinjski stanovi na Pešteri*, Zbornik Sjenice, br. 6-7. 1990/91. god. 99.

¹⁸⁷ R. Škrijelj, *Pešter i pešterski guslari*, Ibidem, 42.

¹⁸⁸ Ibidem.

stanovanje koji se nazivaju stanovi (katuni). Ovi objekti su bili za privremeno stanovanje, samo u toku ljeta. Najbolji primjer ovih stanova su oni u selu Tuzinje, koji su poznati u široj javnosti kao „Tuzinjski stanovi“.

5. 1. TUZINJSKI STANOVI

Na prvi pogled, dispozicija ovih stanova djeluje neskladno, sa nepravilno raspoređenim objektima, ali boljim upoznavanjem uočava se sklad i red u rasporedu stambenih jedinica i pomoćnih objekata.

Stočarski stan sastoji se od određenog broja objekata (od tri do pet, pa i više u nekim slučajevima) i to: spavar, ognjar, mljekar, telečar, kućer, tor, nužnik, i u novije vrijeme garaža.

5. 2. STAN ZA SPAVANJE ILI - SPAVAR

Spavar je najveći stan i služi za dnevni i noćni boravak, jelo, čuvanje odjeće, posteljine i drugih vrijednih stvari.¹⁸⁹ Pravljeni su od pruća i od brvana. Zidovi sa unutrašnje strane korišćeni su za ostavljanje odjeće koja se kačila o klinove (čiviluk) zakovane na zidu, a također na zidu – brvnima se „obešala“ sofa. Na zidovima su se nalazile i police za novo, još neupotrijebljeno posuđe, za knjige – kitabe, ili čitabe, kao i police za lampu. Dvije trećine poda su prekrivene talpama, dok je treća trećina zemlja. Podovi imaju višenamjensku ulogu, koriste se za sjedenje, spavanje (improvizuju se ležajavi u vremenu predviđenom za spavanje), jelo, primanje gostiju. U nekim spavarima je cijeli pod od nabijene zemlje.

¹⁸⁹ R. Pavićević-Popović, S. Milošević, *Tuzinjski stanovi na Pešteri*“, Zbornik Sjenice, br. 6-7. 1990/91. god. 110,111.

Slika 102. Stočarski stanovi

Slika 103. Spavar od brvana

5. 3. STAN U KOME SE NALAŽE VATRA ILI - OGNJAR

Ognjar je građevina manjih dimenzija u kojoj se nalazi šporet za loženje vatre.¹⁹⁰ Drugo ime za ognjar je mutfak (tur. kuhinja). Na ovom objektu ne postoje dimnjaci, već se sulendar (sulindar) provuče kroz slamnati krov uz stalnu pažnju da ne dođe do požara. Rijetki su, mada ima i takvih ognjara u kojima nema sulendara „protnutog“ kroz krov, već dim slobodno prolazi kroz slamu na krovu. U ognjaru se sprema hrana, peče, kuha, razliva mlijeko i sve druge radnje vezane za mlijeko i sir. U ovom objektu se vrlo rijetko jede i u njemu drugi članovi porodice ne borave duže.

¹⁹⁰ Ibidem, 111.

Slika 104. Stanovi spavar i ognjar

5. 4. STAN U KOME SE ČUVAJU PROIZVODI OD MLIJEKA - MLJEKAR.

Mljekar je najvažniji objekat stočarskog stana te mu se zbog toga prilikom izgradnje pridaje posebna pažnja.¹⁹¹ Što se tiče higijene u svakom stanu ovom objektu se pridaje najviše važnosti, jer se u njemu pripremaju i čuvaju mliječni proizvodi i u njemu drugi članovi porodice ne borave duže, osim „planinke“-žene koja je zadužena za spravljanje mliječnih proizvoda, a sve u cilju očuvanja higijene i sprečavanja kvarenja mliječnih proizvoda, odnosno „smoka“. Zidovi su sa unutrašnje strane, ako su od pruća, često puta oblijepljeni zemljom, ili suhom balegom, a u novije vrijeme papirom od džakova od brašna, ili kartonom od paketa. Na daskama na podu postavljene su kace sa sirom, kajmakom, maslom. Uz gornje nove zidova su postavljene police na kojima se čuvaju puni sudovi mlijeka, sira, vode (karlica, čanak, testija, debe, kablić, burilo). Ispod krova se takođe u novije vrijeme postavlja plastična folija, kako bi se spriječilo upadanje otpadaka slame u sudove sa mlijekom. Na daleko je poznat peštarski sir, koji je poseban brend ovoga kraja,

¹⁹¹ Ibidem, 111.

na daleko poznat kao „sjenički sir“. Inače podovi mljekara su od tvrdo nabijene zemlje i da ne bi dolazilo do dizanja prašine zbog isušivanja zemlje kvase se vodom nekoliko puta dnevno.¹⁹²

5.5. TELEČAR - ILI TELEĆAR

Telećar (sa posebnim malim torom oko njega) služi za odvajanje i čuvanje teladi, i gradi se kao stalni objekat u okviru svakog stana.¹⁹³ Broj telećara zavisi od brojnosti stoke koju drži neka porodica, tako da jedna porodica može imati više ovakvih objekata.

Za odraslu stoku grade se posebni, veći i pokretni torovi (obori), koji se prave od više pojedinačnih taraba, napravljenih od razmaknutih dasaka dužine oko 1,50 do 20 metra. Torovi se koriste umjesto štala za zatvaranje stoke tokom noći u ljetnjem periodu, i oni su udobniji za stoku jer u njima je manje vrućine i čistiji su i lakši za održavanje. Torovi se svakih desetak dana premještaju s jednog mjesta na drugo - redom, radi đubrenja zemljišta, koje tako nagojeno daje više kvalitetnijeg sijena ili služi za oranje i sijanje žita, krompira, povrća i sl. Torovi su udaljeni stotinjak metara od stana i oko njih se postavljaju psi čuvari, najčešće šarplaninci - ovčari.¹⁹⁴ A obavezno pored tora se postavlja kućer u kome preko noći boravi čobanin radi čuvanja ovaca u toru.

¹⁹² Ibidem, 111.

¹⁹³ Ibidem, 111.

¹⁹⁴ Ibidem, 111.

VI. POGLAVLJE

PRIJEPOLJE

Prijepolje je čuvena multietnička sredina. Grad suživota, međusobnog uvažavanja i poštovanja njegovih stanovnika. Grad velikog sandžaklije Sretena Vukosavljevića, grad kulture, sporta, sandžačkih igara, grad manastira Mileševa - gdje su nekada krunisani bosanski vladari, grad medresa, džamija, mostova, mekteba, škola, zanata, hanova, karavansaraja, trgovine.

6. 1. GEOGRAFSKI POLOŽAJ

Opština Prijepolje se nalazi u sjevernom Sandžaku. Površina opštine iznosi 830 km², graniči sa opštinama Sjenica, Nova Varoš, Priboj, Bijelo Polje i Pljevlja. Prosječna nadmorska visina je 1000 m.

6. 2. STANOVNIŠTVO

Na popisu stanovništva koji je održan 2002. god. u Prijepolju ima 41188 stanovnika. Od ukupnog broja stanovnika kao Bošnjaci izjasnilo se 13109 ili 31,8% stanovnika, kao Muslimani 3812 ili 9,2% stanovnika, kao Srbi izjasnilo se 23402 stanovnika, ili 56,8%.

6. 3. NASELJENA MJESTA

Aljinovići, Balići, Bare, Biskupići, Bjelahova, Brajkovac, Brvine, Brodarevo, Bukovik, Vinicka, Vrbovo, Gojakovići, Gornje Babine, Gornje Goračiće, Gornji Stranjani, Gostun, Gračanica, Grobnice, Divci, Donje Babine, Donji Stranjani, Drenova, Dušmanići, Đurašići, Zabrdnji Toci, Zavinograđe, Zalug, Zastup, Zvijezd, Ivanje, Ivezići, Izbičanj, Jabuka, Junčevići, Kamena Gora, Karaula, Karoševina, Kaćevo, Kašice, Kovačevac, Koprivna, Kosatica, Koševine, Kruševo, Kučin, Lučice, Mataruge, Međani, Mijani, Mijoska, Milakovići, Mileševo, Milešev Do, Miljevići, Mrčkovina, Muškovina, Oraovac, Orašac, Osoje, Oštra Stjena, Potkrš, Potok, Pravoševo, Pranjci, Rasno, Ratajska, Sedobro, Seljane, Seljašnica, Skokuće, Slatina, Sopotnica, Taševo, Hisardžik, Hrta, Crkveni Toci, Čadinje, Čauševići i Džurovo.

6. 4. KRATAK ISTORIJSKI OSVRT

Islam i orijentalna civilizacija su se znatno sporije širili u Prijepolju i Priboju nego u ostalim dijelovima Sandžaka. Razlozi zbog čega je ovo bilo ovako vjerovatno su manja zainteresovanost Osmanlija za ovaj prostor, a na ovom prostoru je bio značajan uticaj dvije srpsko-pravoslavne episkopije i to: sjedište hercegovačke episkopije u XV vijeku – Mileševa, i Banje kod Priboja, gdje se nalazilo sjedište dabarsko-bosanske mitropolije.¹⁹⁵ Sjedišta ove dvije mitropolije bila su udaljena tridesetak kilometara, zahvaljujući svom povlašćenom položaju koji su im davali Osmanlije, dugo su uspijevali držati stanovništvo ovih krajeva u hrišćanskoj vjeri, što je jedan od razloga zbog čega se muslimani prvi put u ovim krajevima pominju tek u drugoj deceniji XVI vijeka.¹⁹⁶ Godine 1516. u sumarnom popisu Hercegovačkog sandžaka pominje se prvih deset muslimanskih domaćinstava u Prijepolju.¹⁹⁷ Osamdeset godina ranije (1439.) odredi Osmanlijske vojske ušli su u Mileševac, a vlast u njemu su uspostavili 1465. godine. Godine 1469. Mileševo ulazi u „vilajet Herceg“. Sjedište nahije bilo je prvo u Mileševcu 1477. a potom u Prijepolju. Tada dobija status trga, a iste godine formiran je vilajet i kadiluk Mileševo, odnosno Prijepolje u čiji sastav ulazi šest nahija: Mileševo, Kukanj, Budimlja (Berane), Ljuboviđa (kasnije Vraneš), Oblačje i Krička, a zatim je formiran kadiluk Prijepolje sa Budimljem, čime Prijepolje postaje administrativni centar Gornjeg i Srednjeg Polimlja i Potarja. U Hercegovačkom sandžaku tada je Prijepolje bilo jedno od tri vilajeta i jedan od tri glavna grada Hercegovine.

Prijepolje u XVI vijeku prelazi u sastav Pljevaljskog kadiluka. Mileševac u XVII vijeku dobija naziv „Hisardžik“ (mala tvrđava) koji se tako naziva i danas. Prijepoljski kadiluk biva ponovo formiran u XVIII vijeku, sa nahijama: Prijepolje, Mileševo, Ljubovića i Matarguge.¹⁹⁸

¹⁹⁵ M. Memić, *Bošnjaci muslimani Sandžaka i Crne Gore*, Ibidem, 94.

¹⁹⁶ Ibidem.

¹⁹⁷ Ibidem.

¹⁹⁸ Ibidem.

Za vrijeme vladavine osmanlija, Prijepolje su pogađali česti sukobi, ratna dejstva, paljevine i pokolji. Nekoliko puta je grad spaljivan u periodu između 1650. i 1750. godine,¹⁹⁹ a najžešće je bilo 1668. godine kada su ga Austrougari uništili. Grad ponovo spaljuju česari i crnogorska plemena 1737. godine, tada je i Ibrahim-pašina džamija stradala.²⁰⁰

U periodu od 1860. do 1912. godine sagrađeni su mnogi objekti, sagrađena je medresa, Mahmut-begova džamija, rekonstruisani su putevi prema Sjenici, Pljevljima i Bijelom Polju, obnovljen je Fatihov most. Godine 1869. grad dobija telegraf, godinu dana kasnije dobija javnu fenjersku rasvjetu. Prijepolje je dobilo javni gradski vodovod.

Period od 1912. godine do drugog svjetskog rata najvažniji je za kulturno-obrazovni napredak Prijepolja. U tom periodu je otvorena Niža realna gimnazija, osnovan je pododbor kulturno-prosvjetnog društva Gajret, Omladinsko društvo Podmladak, sportsko društvo Polimlje, Streljačke družine.

U junu 1936. godine, osnovano je Planinarsko društvo Prijepolje. U istom periodu počeo je da izlazi list Sandžak, prve novine u ovom kraju, štampan petnaestodnevno od 1. februara 1932. godine. Osnivač lista Sandžak bio je Milivoje Žugić. Pored lista Sandžak, od 01. marta 1952. godine u Prijepolju izlazi još jedan list pod imenom Polimlje.

Poučeni ranijim iskustvom, kada je grad spaljivan i uništavan mnogo puta, Bošnjaci prijepolja se organizuju i spremno dočekuju II svjetski rat. Formirane su Muslimanske milicije u Hisardžiku, pod komandom hodže Sulejmana Pačariza, i u Komaranu, pod komandom Huseina ef. Rovčanina.²⁰¹ Uspostavljena je kontrola teritorije od Vraneša do Aljinovića, odnosno Pešteri, što je najvjerovatnije presudno uticalo da za vrijeme pomenutog rata, na

¹⁹⁹ B. Poturak, N. Dacić, Šarampov, *Ibrahim-pašina džamija i Bakije-banume medrese*, Ibn Sina, Sarajevo, 2010. god. 15.

²⁰⁰ Ibidem, 15.

²⁰¹ Ibidem, 18.

području ove opštine, nije bilo većeg stradanja Bošnjaka od strane četničkih jedinica.

U oktobru 1943. godine, u Prijepolju je održan sastanak Inicijativnog odbora za osnivanje Zemaljskog antifašističkog vijeća narodnog oslobođenja Sandžaka. Vijeće je konstituisano 20. novembra 1943. godine u Pljevljima, na skupštini koju je činilo 250 delegata iz pet Sandžačkih srezova. Za predsjednika vijeća izabran je Sreten Vukosavljević iz Prijepolja, a za potpredsjednika takođe iz Prijepolja, Murad ef. Šećeragić. Na zasijedanju ZAVNOS-a izabrana su 62 vijećnika i izvršni odbor.

Prijepolje je, bez sumnje, grad sa izrazitom kulturnom prošlošću, od neprocjenjive vrijednosti.

6. 5. PROLAZEĆI KROZ PRIJEPOLJE EVLIJA ČELEBI JE ZAPISAO:

“To je u stara vremena bio veliki šeher. Kad je Osvajač krenuo da osvoji Bosnu, on je snagom Ahmed-paše Hercegovića (Hercegzade) osvojio i ovu varoš Prijepolje. Ona je domen (hass) (hercegovaačkog) paše i vojvodstvo na teritoriji hercegovaačkog sandžaka. To je ugledan kadiluk u rangu kadiluka od tri stotine akči. Ima predstavnika Portinih spahija (sipah kethuda yeri), janičarskog serdara, serdara budimskog kola, tržnog nadzornika (muhtesib) i baždar. Prvaka i uglednih ljudi nema mnogo.

Ova kasaba Prijepolje sastoji se od dvije kasabe. Jedna je Gornja Vakuf-kasaba na rijeci Limu, na početku Fatihovog mosta; ona se sastoji od jedne mahale s nekih pedesetak šindrom pokrivenih kuća, s baščama i vodama koje su poput izvora života (ab-i hayat)

Tu se nalazi Ibrahim-pašina džamija. To je vrlo udobna i privlačna džamija s jednim minaretom, a pokrivena je ćeremitom. Ima dva velika svratišta (hana) i udobno maleno javno kupatilo (hamam).

Ima svega jednu tekiju, dvije osnovne škole (mekteb) i deset dućana. To su Ibrahim-pašine zadužbine. prihodi od kirija ovih dućana troše se na održavanje mosta.

Idući iz te kasabe prema istoku obalom rijeke Lima, kroz groblje, došli smo u vakuf-kasabu Donje Prijepolje.

U stara vremena obje ove kasabe bile su jedna varoš, koje je tokom vremena propala, pa je između te dvije kasabe, ondje gdje je sada groblje, nastala pustoš od hiljadu koraka. Sudska i upravna vlast im je ipak jedna. To je vrlo sigurna (emin) kasaba. Ova je naprednija, ljepša i veća od Gornje Vakuf (kasabe). Ovdje stanuje njen mutevelija, upravitelj i kadija. I ova kasaba leži na prostranom i u zelenilo obraslom mjestu na obali Lima. Kroz ovu varoš teče rijeka zvana Mileševa. Kako varoš leži i na desnoj i na lijevoj strani te rijeke, mora se prelaziti preko mostova. Odmah na periferiji varoši utiče rijeka Mileševa u rijeku Lim. Sa sve četiri strane varoši nalaze se brda. Po njima su sve sami raznovrsni voćnjaci (bağ). U Donjoj varoši ima svega deset mahala, a među njima je rijeka Mileševa. Četiri su hrišćanske, a šest je muslimanskih mahala. Tu ima četiri stotine i osamdeset šest daskom pokrivenih, pristojnih, prostranih i tvrdo zidanih kuća sa vinogradima i baščama. Većinom su u starom stilu i prizemne. Od svih kuća najimpozantniji je dvor budimskog vezira Smail-paše.

Tu ima deset džamija sa mihrabom. Džamija Husein-paše je udobna i dobro posjećena. Njena kapija stoji prema jednom uglu same džamije i nijedna džamija nema ovakvu kapiju. S druge strane rijeke Mileševe na vrhu drvenog mosta je Veznedar-agina džamija. To je prostrana i svijetla džamija. Pred njom ima jedna čudna sahat-kula. Glas njena zvona čuje se čak iz grada Mileševa.

Ovdje smo prešli preko drvenog mosta na rijeci Mileševi i došli na musallu (namazgah), koja zaslužuje da se vidi. I ona je okićena velikim drvećem. Krasni mesdžid, koji se nalazi iznad kapije hana Sokolovićeve sina (Sokollu-oglu) sposoban da bude privlačna džamija i tekija (zavije). Glasovita je i Veznedarova tekija.

Ovdje postoje tri medrese, četiri osnovne škole i četiri tekije. Dvije od tih tekija su halvetijskog, jedna kaderijskog, a jedna bektaišijskog reda. Ima tri trgovačka prenoćišta (han). Najimpozantniji i najsavršeniji je han Kasim-paše, sina Mehmed-paše Sokolovića u čaršiji. Iznad njegove kapije nalazi se mesdžid. Na velikom base-

nu ispred ovog hana, s druge strane ulice, svi pobožni muslimani uzimaju abdest i piju vodu. Ima stotinu dućana.

Klima je dosta blaga. Svi stanovnici nose potijesne arnautske čakšire i krajiška čohana odijela; Na glavu stavljaju čohane kalpake razne boje, a govore bosanski, srpski, bugarski i latinski. Većina stanovnika su jedri momci, i svi idu golih cjevanica, pašu sablje, mačeve, duge noževe i bodeže i idu potpuno naoružani. Katkada njihove gazije idu u četovanje prema mletačkom gradu Kotoru. Te su gazije smioni, hrabri, srčani i veseli momci.

Iz Prijepolja smo zatim sa deset prijatnih drugova pojahali svoje konje i išli u šetnju prema jugu obalom rijeke Mileševe kroz voćnjake i bašte; tom prilikom ulovili smo nekoliko zečeva. Za pola sata smo prešli napredna sela i došli u grad Mileševo.²⁰²

6. 6. MOSTOVI

Prvi pisani pomen mosta na Limu u Prijepolju nalazimo u dubrovačkim ugovorima pod datumom 18. X 1413. godine u koji ma se kaže da „ako ne bude mogao preći Lim“ istovari robu u Prijepolju, što znači da je rijeka nosila mostove.²⁰³ U popisu hercegovačkog sandžaka za vilajet Prijepolje iz 1485. godine, kaže se da je „zajednica od 11 hrišćana bila zadužena za održavanje mosta na Limu, koji je podigao sultan Mehmed Fatih.“²⁰⁴ Most pominje i Katarina Zena 1550. godine. Po nekima, ranije je postojao samo most na Limu kod Prijepolja, a tek se 1580. godine pominje most kod Brodareva koji je odnio Lim, pa se prelazilo na „brodu“ pa otud i Brodarevo.²⁰⁵ Prolazeći kroz Prijepolje, Evlija Čelebija pominje most na Limu i naziva ga Fatihov most.²⁰⁶ Nepuna dva vijeka kasnije, pojaviće se zapis o drvenom mostu na Limu, e podignut 1853. godine, a čuvala ga je turska vojna posada.²⁰⁷ Godinama je postojala namje-

²⁰² E. Čelebi, *Putopis*, Ibidem, 388-391.

²⁰³ B. Poturak, N. Dacić, *Šarampov*, Ibidem, 33.

²⁰⁴ Ibidem. 33.

²⁰⁵ Ibidem.

²⁰⁶ E. Čelebi, *Putopis*, Ibidem

²⁰⁷ V. Šalipurović, *Prilozi za istoriju gradjevinarstva u srednjem polimlju u XIX vijeku*, Beograd 1979. S. Kačapor, Školstvo u Novom Pazaru i okolini od 1918.

ra da se sagradi novi most. Tako je 1886. godine podignut novi most. Stubovi su bili od kamena do iznad nivoa vode a na njih su postavljeni drugi drveni stubovi. Sa strana je imao drvenu ogradu, širina mosta je bila tolika da su se na njemu mogla mimoći dvoje kola. Deset godina od gradnje mosta, 1896. most ponovo odnosi Lim, nakon čega je prijevoz vršen na skeli nešto niže mosta. Poslednji put su turci sagradili ovaj most 1902. godine, a izgradnju su završili 1907. godine. Postavljen je na kamene stubove-kule sa drvenim patosom i ogradom. Most je porušila srpsko-crnogorska vojska 1915. godine po povlačenju iz Prijepolja, a poslije prodora austrougarske vojske u ovaj grad.²⁰⁸

Most su obnovile vlasti Kraljevine SHS i lokalna uprava 1920. godine na istim kamenim kulama iz 1907. godine i kao takav ostaje sve do 1943. god. kada je oštećen u prijepoljskoj bici 4. decembra 1943. godine, a uništen u savezničkom bombardovanju Prijepolja 1944. god.²⁰⁹

Današnji oblik, most je dobio 1948. godine, kada su opet na postojeće kule iz 1907. nešto smanjene visine, ugrađene desetine tona betona i čelika.

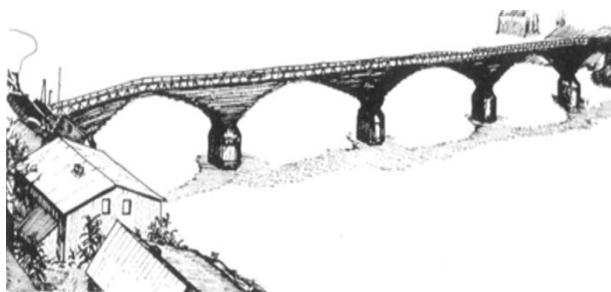

Slika 105. Most na Limu, Granični prelaz koji obezbjeđuju turski i austrougarski vojnici.

do 1941. godine, Zagreb, 1983. god. str. 281 god. Ibidem, 302.

²⁰⁸ Ibidem, 303.

²⁰⁹ B. Poturak, N. Dacić, *Šarampov*, Ibidem, 38,39.

Slika 106. Most na Limu.

Slika 107. Kamen temeljac sa mosta na Limu-
Šarampov iz 1325.h.g. odnosno 1907. god.

6. 7. SAHAT KULA

U Prijepolju postoji jedna sahat-kula koja se nalazi u neposrednoj blizini Sinan-pašine džamije u Vakufu. Tačan datum izgradnje ovog objekta nije poznat, pretpostavlja se da je sagrađena krajem XVI vijeka.²¹⁰ Prolazeći ovim krajevima Evlija Čelebija je zapisao: „S druge strane rijeke Mileševe na vrhu drvenog mosta je Veznedar-agina džamija. To je prostrana i svijetla džamija. Pred njom ima jedna čudna sahat-kula. Glas njena zvona čuje se čak iz grada Mileševa.“²¹¹

Važno je istaći da se objekat sahat-kule nije nalazio na mjestu gdje se danas nalazi, već je pomjerena prema hotelu „Park“ zbog izgradnje puta ka Sjenici 1974. godine. Prenijeta je u autentič-

²¹⁰ N. Dacić, *Spomenici islamske kulture i Islamska zajednica Prijepolja*, Prijepolje, 2008. god. 88.

²¹¹ E. Čelebi, *Putopis*, Ibidem, 390.

nom obliku, sem što je došlo do otvaranja drugog otvora prozora u prizemlju.²¹² Ova sahat-kula imala je burnu istoriju kao i cijeli ovaj kraj. Godine 1963. pretvorena je u trafostanicu, a nakon određenog vremena nadležni iz Elektro distribucije uklonili su električne uređaje i objekat ostavili u ruiniranom stanju. „Sredstvima komunalnog fonda, popravljen je satni mehanizam, zidovi su obloženi sigom i unutra su izgrađene stepenice.“²¹³ Ponovo je dobila svoj prvobitni oblik 1970. godine.²¹⁴ O ovoj kuli brinuli su Đoko Stanišić, časovničar; Murat Bakić; Lutvo Duran koji je o njoj brinuo do 1992. godine.

Društvo za nauku, kulturu i umjetnost Bošnjaka „IKRE“ iz Prijepolja 2002. godine pokrenulo je akciju adaptacije Sahat-kule.²¹⁵ Fasada na objektu je kompletno zamijenjena, stara fasada je očišćena a zidovi su opet omalterisani. Ulazna vrata su zamijenjena kao i unutrašnje stepenište. Objekat je okrećen a ispred ulaza je postavljena stepenica napravljena od kamena. Pored pomenutog Društva „IKRE“ obnovu Sahat-kule pomogli su još Hamdija Hašimbegović i Elmedin Bajramović, Prijepoljci koji žive u Sarajevu.

Stari sahat bio je oštećen, te je na prijedlog Vlada Bogdanovića skinut, konzerviran i ostavljen u Muzeju na čuvanje. Na inicijativu Prijepoljaca Mirsad Bašović, Mustafa Bašović i Esad Čičić, nekoliko godina nakon toga, 20. juna 2004. godine prokopan je kanal od hotela „Park“ do Sahat-kule, i postavljeno je kablo za napajanje novog mehanizma sahata električnom energijom. Ovaj satni mehanizam sa kompjuterskom komandom konstruisao je Vlade Bogdanović, Prijepoljac koji živi u Beogradu. Ovo je bio njegov poklon svom gradu.

²¹² Ibidem. 89.

²¹³ Ibidem.

²¹⁴ Ibidem.

²¹⁵ Ibidem, 90.

Slika 108. Sahat kula

6. 8. DŽAMIJE

Među najveće vakufe u Prijepolju ubraja se vakuf Ibrahim-paše. Ibrahim-paša je rođen oko 1540. godine u Pobraću, kadiluk Prijepolje, danas opština Pljevlja. Otac mu je bio Hercegovački subaša, Skender-beg. Ibrahim-paša je bio komandant vojne posade koja je čuvala most na Limu, te putni pravac iz Prijepolja prema Taslidži.²¹⁶ Za potrebe ove vojne posade Ibrahim-paša je sagradio džamiju i još nekoliko objekata. Njegov vakuf je prema Evliji Čelebiji obuhvatao: „... Tu se nalazi Ibrahim-pašina džamija. To je vrlo udobna i privlačna džamija s jednim minaretom a pokrivena je ćeremitom. Ima dva velika svratišta (han) i udobno maleno javno kupatilo (hamam). Ima svega jednu tekiju, dvije osnovne škole (mekteb) i deset dućana. To su Ibrahim-pašine zadužbine...“²¹⁷ Do današnjih dana, od pomenutih vakufa, sačuvana je samo džamija. Prvobitno su dimenzije džamije bile 8.60 x 8.60 metara. Nedaleko od džamije postoji „toponim kasarna“, koji, pretpostavlja se, potiče iz vremena gradnje džamije. Zbog blizine kasarne i džamije, da se

²¹⁶ N. Dacić, *Spomenici islamske kulture i Islamska zajednica Prijepolja*, ibidem, 81.

²¹⁷ E. Čelebi, *Putopis*, 389.

zaključiti da je ova džamija u početku bila predviđena za vojnike.²¹⁸ Pretpostavlja se da je džamija bila potkupolna.²¹⁹ Nekoliko puta je rušena u ratovima, a jedno od težih bilo je 1737. godine, kada su Austrijske čete, uz pomoć domaćeg hrišćanskog stanovništva koje im se pridružilo u ratu protiv Turaka, opljačkali i uništili biblioteku, arhivu, ploču sa tarihom iznad ulaznih vrata, jednom riječju uništili džamiju.²²⁰ Džamija je dograđena oko 1880. godine, objekat je proširen prema ulici a dimenzije džamije iznose 14.30 x 8.60 m. Krov je na četiri vode. Obnovu džamije finansirala je Bakihanuma, koja je obnovila i medresu u Prijepolju. Poslednji put je adaptirana 2001. god.²²¹ Oko džamije se nalazi mezaristan u kojem je ukopan Ibrahim-paša. Džamija je ograđena zidom dužine 34 m, a visine 1.30 m, u zidu džamije se nalazi česma.

Na seoskom području postoji nekoliko džamija od kojih je najinteresantnija ona u Hisardžiku. Ovu džamiju pominje i Evlija Čelebija u svom Putopisu. Džamija je zidana od kamena. Debljina zidova iznosi 83 cm. Dimenzije džamije su 10.60 x 14.50 m. sa spoljašnje strane, dok su dimenzije enterijera 9 x 9 metara. Prednji dio džamije sagrađen je 1941. godine.²²² U ovoj džamiji čuva se Kur'an star oko 400 godina.

Pored pomenutih džamija, na teritoriji opštine Prijepolje postoji još:

Džamija u Brodarevu, 1706. god.

Džamija Sinan-begova, prva polovina XVIII vijeka,

Džamija u Komaranu, 1870. god.

Džamija u Seljašnici, 1870. god.

Mesdžid u Ivanju, druga polovina XIX vijeka,

Velika Mahmut-begova džamija, 1895-1900. god.

²¹⁸ N. Dacić, *Spomenici islamske kulture i Islamska zajednica Prijepolja*, Prijepolje, Ibidem, 82.

²¹⁹ Ibidem, 83.

²²⁰ Ibidem, 83.

²²¹ N. Dacić, *Spomenici islamske kulture i Islamska zajednica Prijepolja*, Ibidem, 84.

²²² Ibidem, 97.

Mesdžid u Zavinigrađu, 1900. god.

Džamija u Velikoj Župi, 1990/91. god.

Mesdžid u Balićima, 1900. god.

Mesdžid u Kaćevu, prije II svjetskog rata,

Mesdžid u selu Potok, 1995. god.

Mesdžid u selu Suhodo, 1996. god.

Džamija u Karauli, 1997. god.

Džamija u Ratajskoj, 1997. god.

Džamija u Lukama, 2001. god.

Džamija u Zalugu, 2002-2003. god

Mesdžid u selu Dušmanići, 2003. god.

Mesdžid u Gostunu. nije poznata godina gradnje.

6. 9. MUSHAF STAR PREKO 400 GODINA

Format Mushafa je 40x30 cm, a težak je 4.90. kg.²²³ Zbog lošeg stanja u septembru mjesecu 2005. godine, na zahtjev Muzeja iz Prijepolja, Kur'an je poslat na konzerviranje Narodnoj biblioteci Srbije u Beogradu. Radovi na zaštiti Kur'ana završeni su mjeseca juna 2006. godine, nakon čega je bio izložen u Muzeju dvije hefte, a onda je vraćen džamiji u Hisardžiku.²²⁴

O ovom Kur'anu, stručnjaci Narodne biblioteke Srbije su rekli da je veoma vrijedan i rijedak primjerak koji prevazilazi granice Srbije.²²⁵ Bez ikakve dileme mišljenja su da je Kur'an star oko 400 godina, jer su po pergamentu po kojem je pisano ručno, načinu pisanja, formatu, broju i veličini stranica utvrdili da ovaj Kur'an potiče s početka XVII vijeka.²²⁶

²²³ Ibidem, 97.

²²⁴ Ibidem, 98.

²²⁵ Ibidem, 98.

²²⁶ N. Dacić, *Spomenici islamske kulture i Islamska zajednica Prijepolja*, Ibidem, 98.

Na početku Kur'ana stoji natpis na arapskom, a koji u prijevodu na bosanski jezik glasi:

„Ovo je časni Mushaf Nuha sina Inajetulaha koji je hatib u džamiji Mahmudovoj, Nuhovih roditelja i rodbine ispod tvrđave Mileševo, neka mu Allah grijeha oprost, i roditeljima njegovim i neka im se svima smiluje.

Nuh sin Muhamed-agin, poslije njega Muharem hodža I poslije njega vlasnik i imam i hatib Mula Alija.

Napisano je 1116 hidžretske godine u Ramazan-i-šerifu.“²²⁷

Slika 109. Stranice mushafa

Slika 110. Mushaf nakon konzervacije

²²⁷ Ibidem, 98.

Slika 111. Ibrahim-pašina džamija u Šarampovu.

6. 10. MUSALLA

Najstariji zapis o Musalli u Prijepolju nalazimo u Putopisu Evlije Čelebije. Tačan datum izgradnje Musalle nije poznat, ali imajući u vidu da je Evlija Čelebija pominje kao veoma staru, te da joj se nije znao graditelj, datum izgradnje možemo tražiti u XVI stoljeću jer su u tom periodu cijeli Bosanski pašaluk kao i cijela imperija doživjeli procvat.²²⁸ Kako su Musalle bile središte okupljanja, a po popisu iz 1536. godine broj muslimana se naglo povećava, onda datum izgradnje treba tražiti u tom periodu.²²⁹

Prema svjedočenjima starijih žitelja Prijepolja, te historijskim izvorima i fotografijama, „musalla se nalazila na blagom uzvišenju,

²²⁸ M. Baltić, *Prijepoljska musalla*, Bošnjačka riječ, br. 21-23. Novi Pazar, Jan.–Sep. 2011. god. 74.

²²⁹ Ibidem.

skoro kvadratne osnove, ograđena zidom visine dva do tri metra. Sa njene istočne strane, gdje je danas uska ulica, nalazilo se malo mezarje. Čim se uđe u musallu sa desne strane nalazila se česma, pa onda jedno malo uzvišenje, visine jednog basamka, ograđeno niskom ogradom od klesanog kamena, koje je predstavljalo prostor za obavljanje namaza. Oko tog prostora posađeni su jablanovi, koji su obezbeđivali hladovinu i ukrašavali cio prostor. Minbera je bila izgrađena od drveta sa osnovom od sedre (sige). Mihrab je bio natkriven i imaju dvije pretpostavke kako je izgledao krov: neki tvrde da je bio od sige u obliku polukupole, dok drugi tvrde da je samo jedan dio bio od sige i da nema nikakvog posebnog krova.²³⁰

Kao imami koji su predvodili džemat u musalli i učili dove za kišu pominju se: Smail ef. Feradžić i Murat ef. Sukić.²³¹

Bombardovanjem Prijepolja 1944. godine, pored mnoštva vjerskih objekata stradala je i musalla, iako u takvom stanju služila je svojoj svrsi sve do 1946. godine.²³² Nakon toga, sve do 1960. godine korišćena je kao fudbalsko igralište.²³³

Narodni odbor opštine Prijepolje rješavajući zahtjev Elektrotelefonskog montažnog preduzeća „Elektromontaža“ iz Prijepolja od 13. juna 1960. godine, ustupa zemljište na korišćenje radi izgradnje bravarske radionice. Raniji sopstvenik ustupljenog zemljišta bila je Muslimanska vjerska zajednica iz Prijepolja. U rješenju stoji da se zemljište ustupa uz nadoknadu koja će biti određena posebnim rješenjem, ali to rješenje nije nikada donijeto. Musalla je bespravno oduzeta od Islamske zajednice i nikada joj nije isplaćivana nadoknada za izdavanje zemljišta.²³⁴

²³⁰ M. Baltić, *Prijepoljska musalla*, ibidem.

²³¹ N. Dacić, *Spomenici islamske kulture i Islamska zajednica Prijepolja*, Ibidem, 41.

²³² M. Baltić, Ibidem, 72.

²³³ Ibidem.

²³⁴ N. Dacić, Ibidem, 42.

6. 10. 1. Arheološko istraživanje musalle

Muzej u Prijepolju sproveo je arheološko istraživanje na musalli, u period od 13. do 23. septembra 2010. godine.²³⁵ Cilj je bio pronaći elemente koji bi mogli definisati objekat.

Rasčišćavanjem terena, konstatovalo se da je “dobar dio sjeverozapadnog zida, kao i dijelovi jugozapadnog i sjeveroistočnog zida očuvani i inkorporirani u savremene objekte koji se nalaze na tom mjestu, bilo kao dijelovi objekata ili dijelovi ograde, što je slučaj sa sjeveroistočnim zidom. Dokazi za navedenu hipotezu su to što je u pitanju tamni kamen tesnac iz korita rijeke Mileševke koga nema u temeljima savremenih objekata na lokalitetu. Najznačajniji dokaz je korišćenje krečnog maltera kao vezivnog materijala, što je karakteristika osmanlijskog načina gradnje, a pored njega vidi se cementna veza u sklopu savremenih objekata. Zatim, širina zidova je određena osmanlijskim mjerama (jedan aršin), i na kraju, oblik i dimenzije odgovaraju opisu musalle. Daljim istraživanjem, potvrđeno je da se sjeverozapadni zid prekida na sredini u širini od približno 2m, gdje je uzidana recentna cigla, što odgovara ulazu u musallu. Sjeveroistočni zid produžen je i dozidan cementnom vezom, kako bi pratio liniju današnje ulice Izeta Čavića, i to u dužini od 1,5 m. Najslabije je očuvan jugozapadni zid, koji se samo pri vrhu vidi u visini od 20cm, još toliko je nadzidan ciglom, a ostatak je pretpostavlja se inkorporiran u pomoćne objekte preduzeća “Svetlost” .

Jedini zid musalle koji se uopšte ne vidi, i koji je pretpostavljalo se devastiran, je jugoistočni zid. On je međutim najvažniji, jer se jedino na njemu nalaze oni arhitektonski elementi koji mogu ovaj objekat definisati kao islamski vjerski objekat, odnosno u ovom slučaju kao musallu.“²³⁶

Prilikom iskopavanja, prostor je podijeljen na tri logične cjeline: dio zida sa mihrabom, dio zida sa minberom i dio zida koji je išao do spoja sa savremenom ogradom. Na početku iskopavanja pronađene su konture polukružne osnove mihraba koji je bio izgrađen od kamena, prečnika približno 1 m. Drugog dana iskopavanja, na

²³⁵ M. Baltić, Ibidem.

²³⁶ Ibidem

jugoistočnom zidu, na dva metra desno od mihraba, pronađen je minber, tačnije velika količina sedre. Na sedri je pronadjen veliki broj klinova od željeza, što dokazuje da je iznad sedre bila drvena konstrukcija, što odgovara minberi.²³⁷ Zaključeno je da su dimenzije musalle bile 31.5 x 32 m. Rekonstrukciju musalle uradio je arhitekta Mehmed H. Šehović.

Slika 112. Rekonstrukcija Musale, uradio Arh. M.H. Šehović, Musala u Prijepolju

6. 11. MEKTEBI

Prolazeći kroz Prijepolje Evlija Čelebija, pored pobrojanih stvari, zapisao je i da postoje četiri osnovne škole – sibjan mekteba.²³⁸ Kroz burnu istoriju Prijepolja bilo je mnogo mekteba koji su vremenom nestajali a podizani su i novi.

Pomenućemo neke:

²³⁷ M. Baltić, Ibidem.

²³⁸ E. Čelebi, Ibidem,

6. 11. 1. Prijepoljski mekteb

Prijepoljski mekteb se nalazio na mjestu gdje se danas nalazi osnovna škola „Vladimir Perić-Valter“. Objekat je zidan od čatme, krov je bio na četiri vode pokriven ćeramidom. U hodnik se ulazilo preko manjih kamenih stepenica. Širina hodnika bila je tri metra. Sa obje strane hodnika ulazilo se u po tri sobe sa svake strane. Prostorije su bile patosane drvenim podnicama, dok je plafon bio od šašovaca uglavljenih u smrčeve, debele grede.²³⁹

Ovaj mekteb je služio kao sibjan mekteb (muslimanska osnovna škola) sve do 1919. godine, kada je zgrada oduzeta i pretvorena u osnovnu školu. Zgradu je odnijela rijeka Mileševka 1924. godine.²⁴⁰

6. 11. 2. Mekteb u Šehovića Polju

Mjesto na kojem se nekada nalazila zgrada mekteba, sada se nalazi kuća Mića Bukušića, u Šehovića Polju, prema autobuskoj stanici.²⁴¹ Dimenzije objekta bile su otprilike 10 x 7 metara. Godina kada je izgrađen nije poznata. Objekat je bio sagrađen od kamena a sastojao se od dvije prostorije.

Za vrijeme II svjetskog rata zgrada je bombardovanjem uništena. Poslije rata objekat prelazi u državno vlasništvo. Zemljište je kasnije otkupio Fehim Preljević i na tom mjestu započeo izgradnju kuće. Godine 1963. bujica je odnijela objekat.

O ovom mektebu Munevera Hadžišehović u svojoj knjizi „Muslimanka“ je zapisala: „Naš mekteb u Polju koji je u tursko doba radio zatvoren je, jer se iseljavanjem smanjio broj porodica, a prihodi onih koji su ostali opali. U moje doba je u našem mejtefu živio Bećiragića sa ženom Nurijom i pet kćeri, muhadžir iz Bosne“²⁴²

²³⁹ V. Šalipurović „Prilozi za istoriju gradjevinarstva u srednjem polimlju u XIX veku“, Ibidem, 83.

²⁴⁰ Ibidem

²⁴¹ M. Dudić, *Uloga sibjan-mekteba u očuvanju Islama u Sandžaku*, Ibidem, 142.

²⁴² M. Hadžišehović, *Muslimanka*, 1997. god. 31. Citirano prema, M. Dudić, *Uloga sibjan-mekteba u očuvanju Islama u Sandžaku*, Ibidem, 142.

6. 11. 3. Mekteb u Podjasenu

Naselje Podjasen u kome se nalazi mekteb udaljeno je 700 metara od centra Brodareva. U ovom mjestu živi oko 40 muslimanskih domaćinstava. Mekteb se nalazi na vakufskoj zemlji površine 8 ari.²⁴³ Tačna godina izgradnje mekteba nije poznata. Dimenzije ovog objekta su 6 x 4.60 metara, sagrađen je od dizme, pokriven je šindrom na četiri vode. Objekat ima dvije prostorije, veću za klanjanje i jednu manju sobicu. Mekteb je radio do Drugog svjetskog rata.²⁴⁴

Poslije rata u njemu je stanovalo nekoliko porodica koje nisu imale svoje kuće. Mekteb je u ruševnom stanju, a sve zbog ljudske ne brige. Imam i muallim ovog mekteba bio je Amir ef. Softić.²⁴⁵

6. 11. 4. Mekteb u Zavinograđu

Mekteb u Zavinograđu sagrađen je 1900. godine.²⁴⁶ Svjedočenje Salka Jejne o mektebu u Zavinograđu ostalo je zapisano u Arhivi Medžlisa IZ Prijepolje. „Građen je za turskog vakta na zemljištu koje je uvakufio Arif Kozica. Godina izgradnje, na žalost, nije poznata. Građen je od kamene cokle, a gornji dio od dizme Prije renoviranja, 1954. godine, imao je dvije prostorije i jedan manji podrum, a bio je pokriven daskom na četiri vode. Imao je ugrađen i mihrab. Mekteb je oduvijek bio u funkciji. U njemu se uz Ramazan klanjala teravija, a tokom cijele godine održavala vjerska pouka. Tako je bilo sve do II svjetskog rata. Zgrada mekteba je renovirana jednom, prije II svjetskog rata i drugi put 1954. godine; nakon prestanka rada škole u njemu. Imam Jusuf ef. Rovčanin koji je u ovom džematu radio od 1926. godine do Drugog svjetskog rata, stanovao je u mektebu.“²⁴⁷

Poslije rata, u ovom objektu je izvodjena školska nastava sve do 1954. godine, kada je škola iseljena a objekat vraćen Islamskoj zajednici i nastavio je da služi svojoj svrsi zbog koje je i napravljen.

²⁴³ N. Dacić, *Spomenici islamske kulture i Islamska zajednica Prijepolja*, Ibidem, 145.

²⁴⁴ Ibidem,

²⁴⁵ Ibidem, 146.

²⁴⁶ Ibidem, 141.

²⁴⁷ S. Jejna, star 93 godine. Citirano prema M. Dudić, Ibidem, 146.

6. 12. RUŽDIJA

Poslije reformi u Osmanlijskom carstvu donijetih hatišerifom od Gilhane 1839. godine, u Prijepolju je podignuta ruždija petesetih godina XIX vijeka.²⁴⁸ Prvobitno je u zgradi ruždije bila smještena medresa a zatim ruždija.

Zgrada je zidana od lomljenog kamena trpanca, dimenzija 14.30 metara dužine sa 13.30 metara širine. Debljina spoljašnjih zidova je 75 cm, dok je širina pregradnih zidova 20 cm. Pregradni zidovi su sazidani od pleteri i blata. Zgrada ima prizemlje i sprat. Ulaz je bio sazidan od kamena u obliku luka. Objekat posjeduje deset prostoriya i to u prizemlju četiri a na spratu šest prostorija. Prostorije su korišćene za učionice i kancelarije i to pet učionica pet kancelarija. Na sprat se ide unutrašnjim stepenicama napravljenim od tesanog kamena. Između prizemlja i sprata nalaze se borove grede koje su prekrivene borovim patosom. Na spratu postoji zatvoreni doksat okrenut prema ulici, oslonjen na dva kamena stuba. Na doksatu su se prvobitno nalazila tri prozora, dok danas imaju četiri.²⁴⁹

Kao prvi učitelj u prijepoljskoj Ruždiji pominje se da je bio „Ibrahim efendija“²⁵⁰ Ruždija je prestala sa radom 1912. godine. Od 1991. godine objekat je adaptiran za potrebe Muzeja, gdje je postavljena stalna postavka koja obuhvata značajan dio eksponata islamsko-bošnjačke kulturne baštine.²⁵¹

²⁴⁸ V. Šalipurović, Ibidem, 80.

²⁴⁹ Zgrada je nekoliko puta mijenjala svoju namjenu: medresa, ruždija, gimnazija, kao kancelarija turskog suda za prijepoljski srez, osnovna škola, danas je zgrada Muzeja.

²⁵⁰ N. Dacić, *Spomenici islamske kulture i islamska zajednica Prijepolja*, 57.

²⁵¹ Ibidem, 59.

Slika 113. Prijepoljska ruždija, danas zgrada u kojoj je smješten muzej

6. 13. MEDRESE

O postojanju medresa u Prijepolju nalazimo zapis u Putopisu Evlije Čelebije koji pominje tri medrese u ovome gradu. Ove medrese su radile u privatnim kućama sve do 1863. godine, kada je podignuta veća zgrada, u kojoj su objedinjene medrese.²⁵² Zgrada je podignuta za vrijeme sultana Abdul Aziza, na temeljima Ibrahim-pašine tekije.²⁵³ Izgradnju medrese finansirali su građani Prijepolja kao i prilogom paše Selmanovića (najvjerojatnije Ibrahima) iz Pljevalja, čijem je okrugu pripadalo Prijepolje. Kao vakif pominje se i majka sultana Abdul Hamida, koja je deset godina nakon izgradnje medrese poslala određeni iznos sredstava, po Pljevaljskom muftiji Vehbi ef. Šemsikadiću, za Prijepoljsku medresu od kojih je medresa zastakljena, a prvobitni krov od šinde zamijenjen je ćeramidom.²⁵⁴

U periodu 1890. do 1895. godine, dozidan je sprat i pokrivena je ćeramidom na četiri vode, a u isto vrijeme je adaptirana Ibrahim-pašina džamija koja se nalazila preko puta medrese. U pisanim izvorima kao i u usmenim predanjima, kao vakif ova dva projekta pominje se Baki-hanuma. U dokumentu iz 1903. godine medresa

²⁵² B. Poturak, Nadir. Dacić, Šarampov, Ibidem, 121.

²⁵³ Ibidem

²⁵⁴ Ibidem

nosi naziv Prijepoljska, a po prvi put se pominje pod imenom Baki-hanume medresa 1908. godine.²⁵⁵

Baki-hanuma je imala u svom vlasništvu više velikih parcela zemlje, kao i jednog hana koji je porušen 1918. godine u borbama crnogorske i austrougarske vojske. Živjela je u periodu od 1840. do 1900. godine, i ukopana je u mezarju pored Ibrahim-pašine džamije. udata je bila za hadži Hasana Veljovića.

Po kazivanju: „Zgrada Medrese je bila dvospratna, dimenzija 15x10 metara. Prvi sprat je bio zidan limskim kamenom, u tehnici trpanca sa malterom od zemlje i kreča. Sprat je zidan od čatme i omalterisan spolja i iznutra, a pregrade su bile od čatme. Zgrada je bila omalterisana spolja i iznutra, okrečena a plafon je bio od šašovaca. Pod je urađen fino tesanom daskom. Prema glavnoj ulici je bio izbačen doksat sa prozorima, unutra optočen perdom, ispod koga je bilo kameno stepenište – glavni ulaz u Medresu.

Na sprat se išlo stepeništem iz prizemlja, koje je kasnije zatvoreno i za sprat izgrađen novi ulaz sa kamerijom, iz sokaka, odnosno mezarja. Prizemlje se sastojalo od četiri prostorije, od kojih su dvije služile kao učionice za mekteb, jedna kao kancelarija imama-matičara i jedna kao pomoćna prostorija.

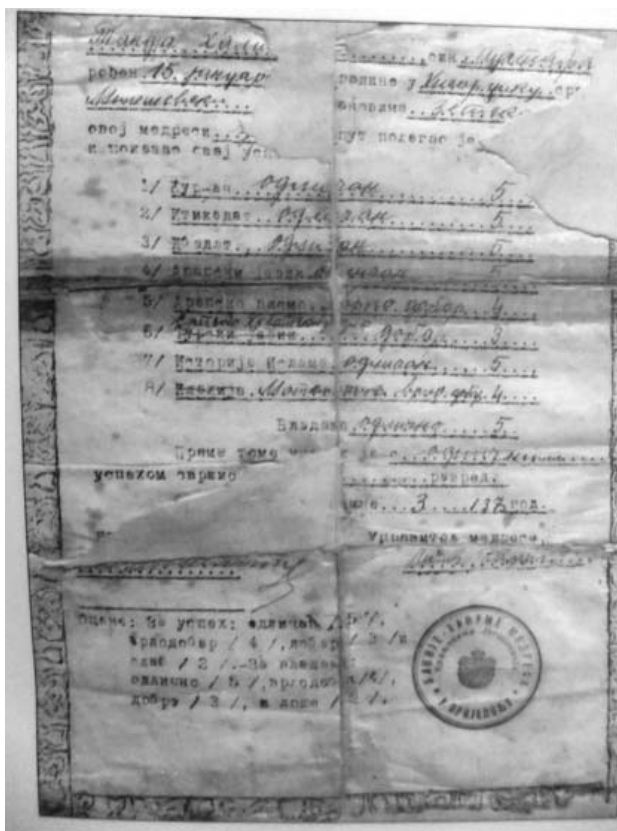
Spratni dio se sastojao od šest prostorija. Dvije su služile kao učionice softa, jedna zbornica medrese, jedna za menzu i dvije za spavaonice softi, jer je medresa bila internatskog tipa. Na ulazu u Medresu su se nalazila velika dvokrilna vrata lučnog oblika (kapija) sa halkama.“²⁵⁶

Početak II svjetskog rata značio je kraj rada Bakije-hanume medrese, jer je jugoslovenska vojska zaposjela zgradu medrese što je uzrokovalo prekid rada medrese. Nakon rata u zgradi Medrese dugogodišnji imam Ibrahim-pašine džamije, držao je vjersku pouku.

²⁵⁵ TFR 1 SKT Dosya:152, Gomlek: 15157, Tarih 1326, 15 Rebiul-ahir – 16 maj 1908. god.

²⁵⁶ Po kazivanju: Bahrije Poturka, Rifata Hodžića i Rama Kajevića, citirano prema Bahrija Poturak, Nadir ef. Dacić, *Šarampov*, Ibidem, 126-127.

Zgrada medrese sačuvala se sve do 1956. godine kada je porušena i mezarje koje se nalazilo oko nje, a na njenom mjestu podignut je novi objekat u kome je smještena veterinarska stanica.²⁵⁷ Gimnazija u Prijepolju formirana je 1913. godine.²⁵⁸

Slika 114. Svjedočanstvo Halila ef. Tandira o završenoj Baki-hanuminoj medresi u Prijepolju 1937. god.²⁵⁹

6. 13. 1. Obnova rada Medrese

Hadži Kemal i njegova hanuma hadžinica Paša uvakufili su svoju kuću Islamskoj zajednici u Prijepolju. Kuća je bila površine 72 m², a ukupna površina zemljišta na kome je smještena kuća iznosila je

²⁵⁷ Ibidem, 124.

²⁵⁸ Ibidem, 126.

²⁵⁹ N. Dacić, *Spomenici islamske kulture i Islamska zajednica u Prijepolju*, Ibidem, .48.

4.41 ari, a nalazila se u centru grada u neposrednoj blizini Velike džamije.²⁶⁰

Medžlis Islamske zajednice Prijepolje bio je dužan po ugovoru da od 01. januara 2001. godine doživotno izdržava vakife. Medžlis je bio dužan da im daje 100 DM mjesečno, liječi u slučaju bolesti i nakon smrti ukopa po islamskim običajima i sagrađi im nišane na mezarima. Ugovor je trajao do marta 2003. godine kada su u razmaku od 16 dana, oba vakifa preselila na ahiret.

Kuća je porušena a na njenom mjestu i zemljištu oko nje sagrađena je medresa i obdanište. Radovi su započeti 17. septembra 2006. godine. Veći dio finansijskih sredstava obezbijeden je od donatora iz Turske, zahvaljujući čovjeku koji je porijeklom iz ovih krajeva a radi se o Husejnu Kansuu (Ćulahoviću) poslaniku Turskog parlamenta u periodu od 1994. do 2002. godine. Pored sredstava iz Turske, izgradnju Medrese pomogli su građani Prijepolja, kao i opština Prijepolje. Površina korisnog prostora iznosi 700 m², a čine ga učionice, biblioteka, zbornica, kancelarije, restoran, kao i spavaonice jer se radi o školi internatskog tipa.

6. 14. KUĆE

Iako se Prijepolje prvi put pominje od prije nekoliko stotina godina, nažalost, ova prošlost nije ostavila vidljivog arhitektonskog traga, izuzev, nekoliko džamija i sahat kule.

Ne računajući lijevu obalu Lima, cjelinu varoši čine tri dijela: prvi dio koji čini najveće osnovno jezgro sredine, dalje, lijevi dio, na krajnjem jugozapadu, obrazovan kao mostobran na Limu, zvani Šarampov i, najsjeverniji dio, preko Mileševke, naselje zvano Vakuf, jedini dio koji je lociran na padini orijentisanog ka jugu.²⁶¹

Vakuf, kao neko predgrađe, sa gledišta izrazitosti tipa kuće, najzanimljiviji je dio grada. Naselje predstavlja jedan stepen prijelaza od sela ka varoši. Tako bi se stanovništvo koje je silazilo iz sela u gradove prvo u ovo mjesto nastanilo, a sa sobom su donosili

²⁶⁰ Ibidem, 165.

²⁶¹ J. Krunić, *Kuća i varoši u oblasti stare Raške*, Ibidem, 64, 65.

i mnogo svojih navika o tipu i načinu izgradnje i opreme kuće. Iz šeme osnove maloga tip'a kuće Vakufa se razvio plan tipa velike kuće u Šarampovu.²⁶²

Šarampov, koji po razvijenosti, tipu i opremi kuće izgleda da je bio naselje bogatih starosjedilaca.²⁶³ Nejasno je zašto su odabrali ovu lokaciju, jer je izrazito nepovoljna, predstavlja uski pojas između brda i rijeke Lima orijentisana je ka sjeverozapadu suprotno od zgrada cijelog područja, čija je orijentacija jugoistok.²⁶⁴

U centralnom dijelu varoši nalazimo tipove kuća čija šema osnove nije derivat domaćeg prototipa, već je uvezena sa spolja. Radi se o takozvanom tipu simetrične osnove, sa poprečnim holom.

Kuće su bile odvojene od ulice i ograđivane su visokim zidom. Enterijer Prijepoljske kuće ne razlikuje se mnogo od ostalih Sandžačkih gradova. Na ulazu u kuću se nalazio stepenik, takozvani papučluk ispod kog se ostavljala obuća. Prizemlje kuće je zidano od ćerpiča ili kamena. U prizemlju su uglavnom bili smješteni: magaza (ostava), mutvak, kao i prostorija u kojoj se sjedelo za vrijeme zime. Na spratu, sa drvenom konstrukcijom, ljeti se stanovalo u sobama, divanhanama i kamerijama koje su se doksatno širile prema avliji i bašči.²⁶⁵

Sve kuće su imale bar u jednoj sobi najmaje po jedan hamamdžik (kupati). Prozori kuća bili su sa drvenim ili gvozdanim rešetkama – demirima. Krovovi su bili pokriveni šindom na četiri vode. Na krovovima se nalazio otvor-badža koji je služio za odvođenje dima. Kuće imućnijih porodica bile su podijeljene na dva dijela selamluk-muški dio, i haremluk-ženski dio kuće.

U avlijama kuća bili su uglavnom: bunar, česma ili manji potok.²⁶⁶

²⁶² Ibidem, 66.

²⁶³ Ibidem,

²⁶⁴ Ibidem,

²⁶⁵ N. Dacić, *Spomenici islamske kulture i Islamska zajednica Prijepolja*, Ibidem, 152.

²⁶⁶ Ibidem, 152.

6. 14. 1. Kuća Jusufagića

“Kuća Jusufagića na Čairu, građena je na kosom terenu iznad centra grada, tako da dominira cijelim krajem. Po riječima rahmetli E. Musabegovića, građena je 80-ih godina XIX vijeka. Gradila su je braća Jusufagića: Husnija, Ibrahim i Emin. Bavili su se trgovinom, a Husnija je bio i politički aktivan. Gradnja je najverovatnije završena 1888. godine, kada su se Jusufagići u nju i uselili. Kuća je visoka prostrana građevina pravougaone osnove, proporcionalnih i skladnih dimenzija, 10,5 x 9 m . U svojoj koncepciji predstavlja vrlo lijep primjer folklorne arhitekture. Građena je u stilu varoške orijentalne kuće. Primjenjen je princip podjele svih prostorija na prizemlje i sprat. Usljed pada terena kuća je različite visine. Prizemlje se sastoji od centralnog hodnika, podruma, dvije sobe i “kuće” - prostorije sa otvorenim ognjištem. U “kuću” i podrum ulazi se kroz polukružna, zasvedena vrata na kraju hodnika. Pod je bio od nabijene zemlje , a zidovi prizemlja građeni od lomljenog kamena.

Na sprat se ulazilo sa unutrašnje i spoljne strane. Iz hodnika u prizemlje vode drvene stepenice, kao i drveno stepenište sa malim trijemom na gornjoj spoljašnjoj strani kuće. Prostorije na spratu su skoncentrisane oko hodnika koji se završava divanhanom. Divanhana je izbačena iz ravni zida glavne fasade kuće. Svi zidovi sprata građeni su po sistemu bondručnog skeleta popunjenog prućem i blatom. Tavanice su od profilisanih šašovaca. Najljepši dijelovi enterijera su ograda stepeništa i “senderi” po sobama. Fasada kuće je bez arhitektonskih detalja, sa mnogobrojnim autentičnim prozorima lučnog završetka. Osim na divanhani, svi prozori su imali metalne i drvene toplije. Glavni ulaz u kuću je polukružno zasvedan sa kamenim dovratnicima i kapi telima na osloncu luka. Krov je na “četiri vode”, pokriven ćeramidom.

Kuća je 1968. godine pretrpjela značajne izmjene, u smislu prilagođavanja svojim potrebama, koje su dijelom promijenile prvobitni unutrašnji i spoljni izgled kuće. Potpuno je nestala prostorja sa ognjištem-napravljena je tavanica, tako da je na spratu dobijena nova prostorija. Pod od nabijene zemlje zamijenjen je keramičkim pločicama. Sporedni hodnik na spratu, koji je povezi-

vao sanitarnu prostoriju dozidanu uz fasadu, pretvoren je u WC, a dozidana prostorija srušena. Kamene ste penice i ograda kod glavnog ulaza u kuću zamijenjene su betonskim. Kuća Jusufagića je izrazito nepovoljno orijentisana - locirana je na osojnoj strmini svojim licem, tj. glavnim stambenim prostorom okrenuta je sjeveru. Uprkos tome, rafiniranim programom i izvedenim sredstvima, kuća Jusufagića pruža svu udobnost stanovanja, čak i prema savremenim zahtjevima i mjerilima.²⁶⁷

Slika 115. Kuća Jusufagića

6. 14. 2. Kuća janjičara – Vakufska kuća

Kuća janjičara bila je najstarija kuća u opštini Prijepolje. Nalazila se do same Mileševke, na gornjoj strani čaršije.²⁶⁸ Ova kuća nosi ime janjičarska jer je prvobitno služila kao janjičarska kasarna, ukidanjem janjičara u turskoj vojsci oko 1830. godine, kuća je prodana vakufu, te biva poznata u narodu kao vakufska kuća a služila je za stanovanje. Temelji kuće bili su od kamena trpanca, dok su zidovi bili od čatme.

²⁶⁷ N. Dacić, *Spomenici islamske kulture i Islamska zajednica Prijepolja*, Ibidem, 155-156.

²⁶⁸ V. Šalipurović, *Prilozi za istoriju gradjevinarstva u srednjem polimlju u XIX veku*, Ibidem, 263.

U kuću se ulazilo preko drvenih stepenica koje su vodile na divanhanu, koja se nalazila na prednjoj strani okrenuta prema ulici. Divanhana je imala stubove koji su bili od zemlje do krova a služili su za pridržavanje greda od patosa divanhane. Stubovi su bili obrađeni pri vrhu i dnu na sokl, ispod i iznad kojih je bio plastični prsten. Ograda divanhane bila je od šašovaca.

Kuća je imala više prostorija od kojih je najveća bila sa ognjištem. bila je pokrivena ćeramidom na četiri vode. Nekoliko puta je prepravljena sve do 1970. godine kada je porušena.

Opis ove kuće dao je Ćamil Hadžifejzović, koji je stanovao u ovoj kući do 1967. godine, a on kaže: „Bila je jednospratna, na spratu su bile tri sobe, kancelarija, sa kancelarije je bio izveden odžak. U prizemlju su bile dvije magaze“.²⁶⁹Nalazila se na mjestu gdje se danas nalazi prodavnica namještaja“ŠIPAD“.²⁷⁰

Slika 116. Vakufska kuća

²⁶⁹ N. Dacić, *Spomenici islamske kulture i Islamska zajednica Prijepolja*, Prijepolje, Ibidem, 66.

²⁷⁰ Ibidem, 65.

6. 14. 3. Šećeragića kuća

Šećeragića kuća podignuta je oko 1870. godine.²⁷¹ Dimenzije kuće su 9.70 dužine sa 8.20 širine. Podrum kuće sazidan je od lomljenog kamena, dok su ostali dijelovi kuće, prizemlje i sprat, zidani od ćerpiča sa zemljom. Krov je na četiri vode, pokriven ćeramidom.

U prizemlje se ulazilo sa istočne strane u hodnik širine 1.65 metara. Iz pomenutog hodnika ulazilo se u četiri prostorije od kojih je jedna bila musafirski soba, koja je većih dimenzija. Patos je bio od smrčevih podnica, a tavan od šašovaca. U prizemlju se nalazio odžak. Na sprat se ulazilo s južne strane drvenim stepenicama koje su vodile na manji doksat. Iz hodnika se kroz vrata izlazilo na trougaoni viseći doksat, ispod koga je kasnije dozidano kupatilo za prizemlje što je dalo novi izgled prilijepljenog tornja. Plafoni na spratu bili su kao i u prizemlju napravljeni od šašovaca.

Kuća je vremenom prepravljana. Stari prozori s toplijama i spoljnim drvenim kopcima su zamijenjeni. Šašovci su premalterisani, tako da je kuća izgubila na svojoj autentičnosti.

6. 15. HANOVI

Dolaskom Osmanlija javljaju se prvi hanovi u ovom kraju i to u većem broju. O Prijepoljskim hanovima nalazimo podatke u Puto-pisu Evlije Čelebije koji je prolazeći kroz Prijepolje zapisao da je bilo pet hanova i to dva u Gornjoj Vakuf-kasabi na rijeci Limu, na početku Fatihovog mosta: „Ima dva velika svratišta (han)“²⁷², dok u Vakuf-kasabi Donje Prijepolje „Ima tri trgovačka prenoćišta (han). Najinpozantniji i najsavršeniji je han Kasim-paše, sina Mehmed-paše Sokolovića u čaršiji. Iznad njegove kapije nalazi se mesdžid. Na velikom basenu ispred kapije ovog hana, s druge strane ulice, svi pobožni muslimani uzimaju abdest i piju vodu.“²⁷³

²⁷¹ V. Šalipurović, *Ibidem*, 259.

²⁷² E. Čelebija, *Putopis*, *Ibidem*, 389.

²⁷³ *Ibidem*, 391.

Donji han – Hadžihasanagića, Ovaj han se nalazio u glavnoj ulici u Prijepolju, podignut je oko 1850. godine.²⁷⁴ Dimenzija objekta bile su 15.50 m dužine sa 11.30 m širine. Sastojao se od prizemlja i sprata, sa sjeverne strane pod manjim dijelom zgrade nalazio se podrum, koji je kasnije prepravljen za dućan. Na istoj strani je krov skinut zbog produženja zida na kome su dodata dva prozora, te se dobilo potkrovlje sa ove strane objekta. Podrum je bio sazidan od kamena u tehnicu trpanca, dok je ostali dio bio od čatme preko koje je bio malter sa obje strane unutrašnje i spoljašnje. Krov je bio na četiri vode, dok je kasnije dodavanjem potkrovlja sveden na tri vode, pokriven ćeramidom.²⁷⁵

U han se ulazilo s ulice, kroz široka hrastova vrata. Kroz han je bio prolaz širine 3.20. m kroz koji su mogli prolaziti konji, a desno i lijevo bile su prostorije u kojima su vezivani konji. Suprotno od ulaznih vrata u prizemnim prostorijama bile su sećije od dasaka koje su bile podignute od zemlje a bile su namijenjene za spavanje putnika. Na sprat se pelo, iz širokog hodnika, drvenim stepenicama. Na spratu je bilo deset soba, koje je razdvajao hodnik širine 3.20 m. Sobe su bile raspoređene po pet sa strana hodnika, imale su tavanicu od bukovih šašovaca.

Han je kupio neki trgovac Milovanović, koji je jedno vrijeme držao han, a kasnije ga pretvorio u kafanu i trgovačke radnje. Han je vremenom pregrađivan, njegov oblik i raspored prostorija je izmijenjen tako da je izgubio na vrijednosti i autentičnosti koju je imao. Unutrašnje stepenice su porušene a dozidan je poseban ulaz za na sprat. Donje prostorije su pretvorene u kafanu. Velika ulazna vrata su uklonjena i napravljene su dvije radnje prema ulici. Plafon je omalterisan.²⁷⁶

²⁷⁴ V. Šalipurović, Ibidem, 177.

²⁷⁵ Ibidem, 177.

²⁷⁶ Ibidem, 177.

Slika 117. Hadžihasanagića han

Slika 118. Hadžagića Han

U XIX vijeku u Prijepolju su postojali brojni hanovi i to:²⁷⁷

1. Hadžihasanagića han, podignut oko 1850. godine u glavnoj ulici.
2. Rašidagin han, podignut oko 1860. godine. Nalazio se na mjestu današnje Gradske apoteke, a porušen je 1971. godine.
3. Hadžagića han u glavnoj ulici preko puta Gradske apoteke iz 1860. godine.

²⁷⁷ N. Dacić, *Spomenici Islamske kulture i Islamska zajednica Prijepolja*, Ibidem, 68, 69, 70.

4. Vajser han, nalazio se na mjestu današnje benzinske pumpe u gradu, u kome se 1879. godine smjestila austro-ugarska vojska.

5. Baki-hanumin han se nalazio na mjestu današnje Ekonomske škole.

6. Beledijanski han, odnosno opštinski han u čaršiji, na mjestu nekadašnjeg hamama.

4. Bimbov ili Čantrin han se nalazio na mjestu današnje bolnice, podignut u XIX vijeku.

Pored pomenutih hanova u gradu, bilo ih je i pored puteva. Na putu od Prijepolja do Sjenice nalazili su se hanovi:

1. Han u Hisardžiku,
2. Han u Miloševom dolu,
3. Han Sulja Puskovića u Kaćevu,
4. Han Emra Ramoša u Miloševom Dolu,
5. Han Rešida Čauševića na Karauli,
6. Han u selu Potok,

7. Han Omera Bećirovića u Kaćevu, u kome se 1946. godine klanjala teravija.

Pored pomenutih hanova u gradu, bilo ih je i pored puteva. Na putu od Prijepolja do Sjenice nalazili su se hanovi:

1. Han Mujage Jusovića, sagrađen u drugoj polovini XIX vijeka. Dimenzija 12 x 12 m, i imao je prizemlje i sprat. U prizemlju je bila kahva, štala za konje, prostorija za smještaj tovara i magaza za ostavu a na spratu su bile tri sobe za goste odnosno kiridžije. Han je služio svojoj svrsi sve do Balkanskih ratova, a nakon toga je preuređen za stanovanje. Sada je to porodična zgrada Mensura i Muja Čakovića i nalazi se pored mezarluka u centru Seljašnice.

2. Han Avdulaha Tasa iz Seljašnice, srušen poslije rata (preko puta Osnovne škole).

3. Han Ahma Kadribašića u Rikavcima, pretvoren u privatnu kuću Doskovića.

4. Han Hrapovića, kasnije vlasništvo Sava Matovića. Nalazio se pored karavanskog puta koji je vodio za Pljevlja.

5. Han Tašakovića, porušen u toku I svjetskog rata, koji se, također, nalazio pored nekadašnjeg puta za Pljevlja.

6. Han na Jabuci, koji su zapalili srpski ustanici 1875. godine, han u Velikoj Župi, Brodarevu i Gostunu.

6. 16. HAMAMI I JAVNE ČESME

Osim hamama koji su postojali u svakoj muslimanskoj kući, postoje i hamami-javna kupatila, koja nisu sačuvana na cijelom prostoru Polimlja. Stari prijepoljski hamami koji se pominju u XVI vijeku nisu sačuvani, već su porušeni još prije XIX vijeka.²⁷⁸ Jedan hamam koji se nalazio u blizini Ibrahim-pašine džamije pominje Evlija Čelebija u svom Putopisu. Pored pomenutog postojalo je još nekoliko hamama od kojih se jedan nalazio u blizini zgrade gdje je danas smještena Uprava javnih prihoda.²⁷⁹ Ovaj hamam je držao Muharem (onbaša-kaplar) Buljubašić.²⁸⁰ Godina izgradnje ovog hamama nije poznata.

U Prijepolju nalazimo i javne česme kojih ima u mnogo većem broju. Česme su podizane pored džamija, puteva, u mahalama, kao i svaka kuća je imala posebno svoju česmu ili bunar, a služile su za uzimanje abdesta kao i da bi putnici namjernici utolili žeđ. Za Prijepoljsku čaršiju najznačajniji izvor je Huskova voda na Sokolici, na kojoj je izgrađen prvi vodovod za kasarnu Kršla, tekiju i džamiju. Sa pomenutog vrela nastale su česme Breza i Sućeska. Česma Breza je izgrađena 1928. godine i zadržala je isti oblik od vremena gradnje.

²⁷⁸ V. Šalipurović, *Ibidem*, 181.

²⁷⁹ N. Dacić, *Spomenici Islamske kulture i Islamska zajednica Prijepolja*, Prijepolje, *Ibidem*, 65.

²⁸⁰ *Ibidem*.

Slika 119. Česma Breza u Šarampovu

Slika 120. Česma kod Ibrahim-pašine džamije

6. 17. MEZARISTANI

Mezaristani u Prijepolju se prvobitno formiraju oko džamija, a kasnije i kao zasebne cjeline. Mezaristani su doživljavali sudbinu naroda, tako da su mnogi nestajali a neki su sačuvani. Jedno od njih

je i mezarje Kosovac koje se nalazi naspram naselja Stadion. Pored ovog mezarja, nalazimo još neka u haremima džamija. Jedno od starih mezarja, koje nije aktivno, je ono u haremu Ibrahim-pašine džamije. Na ovom mezarju se nalazi mnoštvo nišana napravljenih od kamena, mermera i sige. Po veličini nišana i izgledu raspoznajemo pol i zanimanje umrlih: ulemanski, begovski, aginski, hadžijski, pašinski, muderijski, momački, djevojački i dr. nišan na teritoriji Prijepolja nalazimo u haremu Ibrahim-pašine džamije u kojem su ukopani vakif Ibrahim paša i njegova sestra Kajdafa. Nišan na Ibrahim-pašinom mezarju visok je 1.80 metara, na njemu je ispisano šehade, a sa druge strane je uklesana sablja, drugih natpisa nema.²⁸¹ Na nišanu Ibrahim-pašine sestre Kajdafe, stoji natpis na kome piše: „El-merhumetu Kajdafa binti Iskender, seneh 1048“, a u prijevodu znači „Rahmetli Kajdafa, kćer Iskenderova, 1638/9. godine.“ Ovaj nišan predstavlja najstariji pisani izvor za istoriju Ibrahim-pašine džamije, kao i uopšte pisani izvor islamske kulture u Prijepolju, sačuvan do danas.²⁸² Ovi nišan su prvobitno bili preko puta džamije, u dvorištu medrese, a premješteni su u ovo mezarje kada je srušena medresa.²⁸³

Slika 121. Mezarje Ibrahim-paše i njegove sestre Kajdafe

Slika 122. Nišan u haremu Sinan-begove džamije

²⁸¹ N. Dacić, *Spomenici islamske kulture i Islamska zajednica Prijepolja*, Ibidem, 84.

²⁸² Ibidem.

²⁸³ Ibidem.

6. 18. TURBETA

Na teritoriji Prijepolja, pored nišana, pominju se i turbeta od kojih su neka porušena. Jedno sačuvano turbe nalazimo na mezarju Kosovac. Do sada nema podataka o osobi koja je ukopana u njemu, kao ni podatke o objektu kada je podignut. Turbe je renovirano 2006. godine.²⁸⁴ Dimenzije turbeta su 4 x 3,73 m. Sagrađeno je od tvrdog materijala, na njemu se nalaze dva manja prozora.

Slika 123. Turbe na mezarju Kosovac

6. 18. 1. Porušena turbeta

Osim pomenutog turbeta na mezarju Kosovac koje je sačuvano i obnovljeno, u Prijepolju su postojala još dva turbeta, koja su porušena. Sagrađeno je bilo na mjestu gdje su poginuli šehidi u srpsko-turskim ratovima u prošlom vijeku.²⁸⁵ Na mjestu gdje se danas nalaze zgrade Opštinskog suda i radia "Poljimplje" nalazilo se veliko mezarje na kome je bilo i turbe. Vlasti su ovo mezarje kao i

²⁸⁴ Ibidem, 158.

²⁸⁵ N. Dacić, *Spomenici islamske kulture i Islamska zajednica Prijepolja*, Ibidem, 62.

turbe koje se nalazilo na njemu porušile nakon rata, a na njegovom mjestu sagradile su stambeni blok. Nije ostavljeno nijedno spomen obilježje koje bi svjedočilo o postojanju turbeta i mezarja na ovom prostoru. Po kazivanju, turbe se nalazilo na mjestu gdje se nalazi ulaz u radio "Polimlje".²⁸⁶ Sazidano je bilo od ćerpiča, pokriven ćeramidom. Imalo je otvore na sve četiri strane lučnog oblika, što je simboliziralo Zemlju sa četiri strane svijeta i duše umrlih koje se nalaze svuda.

Drugo turbe nalazilo se u Vinogradu (Vakuf). U ovom turbetu bili su ukopani muž i žena. Po kazivanju, "Turbe je bilo otprilike dimenzija 3.5 x 3.5 metara. Sagrađeno je bilo od kamene cikle nad kojom je bila drvena konstrukcija, velikim dijelom, te su bile rešetke od tanke letve, a krov je bio drveni – od šinde."²⁸⁷ Turbe je porušeno nakon rata, kao i mezarje na kome se nalazilo, a posmrtni ostaci umrlih preneseni su na mezarje Kosovac. Na mjestu gdje se nalazilo turbe i mezarje danas se nalazi stambeno naselje.

Slika 124. Turbe koje se nalazilo na mjestu gdje je danas zgrada Suda i radio "Polimlje"

²⁸⁶ Ibidem, 61.

²⁸⁷ Ibidem, 62.

VII. POGLAVLJE

BIJELO POLJE

Uovome poglavlju opisujemo opštinu, najvažnija seoska naselja i sami grad Bijelo Polje, u svjetlu elemenata bošnjačke kulture. Ovdje su dati i najosnovniji geografsko-istorijski podaci Bijelog Polja, koje se u turskom dobu nazivalo Akovo, ili Akova. Takođe su opisani i prikazani elementi arhitekture, sakralnih spomenika, džamija, turbeta, nadgrobnih spomenika, ostataka nekadašnjih škola, mekteba, ruždija, česama, starih kuća i drugih objekata iz perioda Osmanske vladavine na ovim prostorima. U kratkim crtama su dati i osnovni podaci o privrednom razvoju i savremenom trenutku ovoga grada i opštine.

7. GEOGRAFSKI POLOŽAJ I STANOVNIŠTVO

Bijelo Polje se nalazi u južnom Sandžaku, u dolini koju presijeca planinskarijeka Lim. Nekada je to zaista bilo polje, s proleća prekriveno cvjetovima bijele rade, bijelog cvijeta po kome je i grad Bijelo Polje, dobio ime. Turci su Bijelo Polje zvali Akovo ili Akova. Nekada se na mjestu današnjeg grada nalazila samo usputna stanica dubrovačkih karavana koji su putovali prema Beogradu, Nišu, Solunu, neka vrsta karavansaraja, odnosno hana, koja se zvala Nikolj-pazar. Danas se slobodno može reći da od svih gradova na sjeveru Crne Gore, Bijelo Polje ima najpovoljniji geografski položaj. Nalazi se na raskrsnici važnih puteva: pruži Beograd-Bar, kao i cesti koja od Beograda, preko Prijepolja, Bijelog Polja i Podgorice vodi prema moru. Dobre veze Bijelo Polje ima i prema Pljevljima i Žabljaku, i to u dva pravca – preko Mojkovca pa niz kanjon Tare, najčistije rijeke Evrope, a i preko Prijepolja pa preko Jabuke. Takođe, dobra je komunikacija i prema Beranama, Plavu i Rožajama i dalje Ibarskom magistralom ka Novom Pazaru, Kosovskoj Mitrovici i dalje.

Shodno podacima sa zvaničnog sajta, Opština Bijelo Polje, sa sjedištem u istoimenom gradu, je privredni, saobraćajni i kulturni

centar na sjeveru Republike Crne Gore. To je treća opština u Crnoj Gori po broju stanovnika, a četvrta po površini. Prema popisu iz 2003. godine, opština ima oko 50.000, od čega grad oko 15.000 stanovnika, od čega:

- Srbi (40,32%)
- Bošnjaci (22,63%)
- Muslimani (15,78%)
- Crnogorci (17,77%)

57% stanovništva se izjašnjavaju kao pravoslavci, a 43% kao muslimani (suniti). Opština zahvata prostor od 924 km.²⁸⁸

Interesantno je istaći činjenicu, koja se iz datog procentualnog sastava stanovništva primjećuje, da je procentualni zbir Bošnjaka i Muslimana u nacionalnom smislu, koji iznosi 38,10%, manji od ukupnog procenta muslimana u konfesionalnom smislu, koji iznosi 43%, dakle za čitavih 5 procenata. Ovaj podatak potvrđuje one pretpostavke da se jedan značajan broj Bošnjaka i Muslimana u Crnoj Gori na posljednjem popisu izjasnio kao Crnogorci, ili kao Srbi muslimanske vjere. Ovdje ćemo takođe, uzgredno, napomenuti još i podatke, da, kada se tiče Bošnjaka i Muslimana u Crnoj Gori i jezika kojim oni govore, a shodno popisu iz 2003. godine, od ukupnog broja Bošnjaka samo 18.662 (38,73%) je navelo bošnjački jezik kao maternji, 13.718 (28,47%) je navelo bosanski kao maternji, 12.549 (26,04%) je navelo crnogorski, a 2.723 (5,65%) je navelo srpski jezik kao maternji. Isto tako od ukupnog broja Muslimana, 13.627 (55,34%) je navelo crnogorski kao maternji, 8.696 (35,31%) je navelo srpski za maternji jezik, dok je 1.094 (4,44%) reklo da govori bošnjački, 414 albanski i svega 282 lica je navelo bosanski jezik kao svoj maternji jezik.²⁸⁹

Takođe je vrlo interesantan podatak da se od ukupnog broja nacionalnih Crnogoraca 11.710 izjasnilo da su muslimani u vjerskom smislu. Ovaj podatak jasno govori da se jedan ne mali broj

²⁸⁸ Izvor: www.bijelopolje.cg.yu

²⁸⁹ Izvor: http://sr.wikipedia.org/sr-el/Демографија_Црне_Горе

Bošnjaka i Muslimana u Crnoj Gori opredijelio kao Crnogorci muslimanske vjere.²⁹⁰

7. 1. NASELJENA MJESTA

Opština Bijelo polje, računajući sami grad, prigradska naselja, kao i nekadašnje Šahoviće-danas Tomaševo, kao i Pavino Polje, ima ukupno 59 naselja i to: Babaići, Barice, Bijedići, Bijelo Polje, Bliškovo, Bojišta, Boljanina, Boturići, Voljavac, Vrh, Godijevo, Goduša, Grab, Grančarevo, Gubavač, Dobrakovo, Dobrinje, Dolac, Dubovo, Đalovići, Žiljak, Žurena, Zaton, Zminac, Ivanje, Jablanovo, Jabučno, Jagoče, Kanje, Kičava, Kovren, Korita, Kostenica, Kostići, Kukulje, Lazovići, Laholo, Lekovina, Lijeska, Lozna, Loznica, Lješnica, Majstorovina, Metanjac, Milovo, Mioče, Mirojevići, Mojstir, Mokri Lug, Muslići, Negobratina, Nedakusi, Njegnjevo, Obrov, Okladi, Orahovica, Osmanbegovo Selo, Ostrelj, Pavino Polje, Pali, Pape, Pećarska, Pobretići, Poda, Požeginja, Potkrajci, Potrk, Prijelozi, Pripčići, Ravna Rijeka, Radojeva Glava, Radulići, Rakita, Rakonje, Rasovo, Rastoka, Resnik, Rodijelja, Sadići, Sela, Sipanje, Sokolac, Srđevac, Stožer, Stubo, Tomaševo, Trubine, Ujniče, Hunevine, Femića Krš, Cerovo, Crniš, Crnča, Crhalj, Čeoče, Čokrlije, Džafića Brdo, Šipovice.

7. 2. ISTORIJSKI OSVRT

Ako napravimo kraći presjek istorijskih prilika i događaja koji se tiču Bijelog Polja, vidjećemo da ovaj grad raspolaže sa značajnim brojem arheoloških i kulturnih spomenika, na osnovu čega se stiče utisak o stalnoj naseljenosti i kontinuitetu istorijskih i kulturnih zbivanja na užem području Bijelog Polja, kao i njegovoj široj okolini.

Naselje je formirano još u doba Rimljana-Municipijum, grad sa određenom samoupravom.²⁹¹

U VII vijeku slovenska rušenja su izazvala zamiranje ovog grada. U XII vijeku formira se naselje na lijevoj strani Lima. Osmanlije

²⁹⁰ Ibidem.

²⁹¹ B. Rakočević, *Staro Bijelo Polje*, fotomonografija, Bijelo Polje 1999. god. 35.

su ovaj kraj osvojile 1396. godine vojskom kojom je komandovao Krajišnik Isa-beg Ishaković, a potpunu vlast su uspostavili 1455. godine. Iz tog vremena u osmanskim izvorima nema pomena o Bijelom Polju i Akovi, već samo o crkvi Sv. Petra i Pavla sa dvije kuće, iz razloga što se u XII vijeku naselje formiralo oko ove crkve.²⁹²

Turci su tokom svoje vladavine ovim krajem Bijelo Polje nazivali Akova, koje se prvi put spominje 28. juna 1583. godine, ali ne kao gradsko naselje, nego kao karavanska stanica.²⁹³

Današnji Bjelopoljski kraj čine nekadašnja naselja i utvrđenja: Bihor, Limski Nikšićki, nahija Vraneš, dio Komarana i Nikoljac Pazar. Naročito je važno istaći da se razvoj Akova, odnosno Bijelog Polja ne može odvojiti od razvoja Nikolj-Pazara.

Grad Bihor se pominje 1450.godine. Ovaj stari grad je pao pod osmansku upravu 21.juna 1455. godine, kada je imao 17 sela sa 1.640 domaćinstava i 108 kuća.²⁹⁴ U njemu je 1530.godine bilo 226 nefera (boraca) i 22 musthafiza (čuvara gradskog utvrđenja), sa 4 topa na tvrđavi. Pored dizdara, Bihor je imao ćehaju, tobdžiju i imama mjesne zajednice. Tada se u Bihoru spominje i prva džamija i džamijski službenik.²⁹⁵ Do 1455.godine, Bihor je pripadao prijepoljskom kadiluku, a zatim i Skadarskom, Dukadinskom i Vučitrnskom sandžaku. Formiranjem Bosanskog ejaleta 1580.godine, ušao je u sastav istog, a potom vraćen u sastav Prizrenskog sandžaka i Rumelijskog ejaleta.²⁹⁶

Popisom iz 1530-1531.godine, u 17 bihorskih sela uključene su 22 mahale, od toga četiri muslimanske, sa 297 porodica. Već 1544. godine broj muslimanskih porodica povećan je na 531, što je povećanje od skoro 80% u vremenskom periodu od 14 godina.²⁹⁷

²⁹² M. Memić, *Bošnjaci- muslimani, Sandžaka i Crne Gore*, 121

²⁹³ B. Agović, *Džamije u Crnoj Gori*, Ibidem, 293.

²⁹⁴ M. Memić, Ibidem, 121.

²⁹⁵ Ibidem,

²⁹⁶ Ibidem,

²⁹⁷ O. Zirojević, *Vučitrnski i Prizrenski sandžak u svijetlosti turskih popisa*, GJU-RUMIHSME albanolodjike, 2/1988.god. 114.

Ovo je dokaz da se islam na ovim prostorima širio u ovom periodu, a ne kako tvrde neki historičari da je to bilo krajem XVII vijeka.

O nahiji Ljubović-Vraneš – imala je 7 džemata sa 222 domaćinstva i 28 momačkih. Njihov poglavica je bio Herak koji je stupio u Osmanlijsku službu odmah nakon njihovog dolaska na ovaj prostor.²⁹⁸ Njegovi nasljednici su primili islam²⁹⁹. Već u XVII vijeku u ovom kraju muslimani su bili većina.

Na današnjem prostoru Bijelog Polja, pokraj Lima, još u srednjem vijeku razvio se Nikoljac-Pazar. U zabilježkama dubrovačkih trgovaca spominje se sredinom XV vijeka. Krajem XV vijeka spominje se i u kotorskim spisima, sa podacima o intenzivnim trgovačkim vezama sa Kotorom. Samo Bijelo Polje, kao gradsko jezgro počelo se razvijati krajem XVII vijeka. Na razvoj ovoga grada uticala je izgradnja Kolašina i usmjeravanje glavnog puta od Podgorice preko Kolašina prema sadašnjem Bijelom Polju.³⁰⁰ Tada su ulogu trgovaca Nikolj-Pazara preuzeli trgovci Bijelog Polja.³⁰¹ Krajem XVII vijeka ovaj kraj bio je opustošen od strane brdskih plemena, koja su se bila uputila prema Novom Pazaru da se priključe austrijskoj vojsci, koja se bila uputila prema Kosovu i Skoplju. Nakon gušenja ove pobune izgrađena je prva džamija, poznata kao **“Fetiha džamija”**³⁰².

Prvi put Akovo se pominje kao karavanska stanica, a ne kao naselje, 28. juna 1583. god.³⁰³ Akova, kao gradsko naselje, pominje se u jednom dokumentu iz 1717. godine. Imala je tada tvrđavu i organizirano muslimansko plemstvo – ajane. Oni se javljaju kao supotpisnici na muhuri-mahzalu kojim obavještavaju bosanskog valiju da su se pojavili i mole da se kazne po zakonu.³⁰⁴ U XIX vijeku Akova se pominje kao poseban kadiluk u sastavu Novopazarskog kajmekanluka, a 1865. god. kao zasebna kaza u sastavu Novopa-

²⁹⁸ M. Memić, *ibidem*, 123.

²⁹⁹ B. Agović, *Džamije u Crnoj Gori*, *Ibidem*, 295.

³⁰⁰ M. Memić, *Ibidem*, 123.

³⁰¹ A. Dizdarević, M. Dizdarević, *Muslimanski kulturni stvaraoci bjelopoljskog kraja*, *Almanah* br. 7-8, 1999, god. 7-14.

³⁰² M. Memić, *Ibidem*, 123.

³⁰³ S. Ibrić, *Islamska misao*, *Godišnjak FIS-a*, Novi Pazar, 2007.god. 124.

³⁰⁴ *Ibidem*.

zarskog sandžaka. Franjo Jukić u svom putopisu bilježi da je tada Bijelo Polje bilo u sastavu Skadarskog sandžaka i da Bjelopoljci kao i Gusinjeci, "sami sebi sude" i da "samo po imenu znadu za pašu skadarskog."³⁰⁵

Kada je Bijelo Polje formirano kao gradski centar, prema kojem su gravitirali Bihor, srednje Polimlje, dio Potarja i nahija Vraneš, u to vrijeme, muslimani su činili tri četvrtine od ukupnog broja stanovništva. Na to su uticala migraciona kretanja, nakon Karlovačkog mira. Bošnjaci su se naseljavali na prostore preko Save i Dunava tokom XVI vijeka, u vrijeme osmanskih osvajanja, a vratili se na ove prostore nakon povlačenja Osmanlija iz tih krajeva. Sa povećanjem broja muslimanskog stanovništva, gradi se sve više džamija. Prva džamija je bila izgrađena u tvrđavi Bihor, druga je bila u selu Radulići, treća „Fethija“ džamija u Bijelom Polju. U samom gradu postojale su još tri džamije. U selima je bilo još 10 džamija. Zbog mnogih historijskih dješavanja, mnoge džamije su uništene, zbog nebrige opštinskih vlasti, koje su po urbanističkim planovima predviđali neke „važne“ objekte na mjestima gdje su bile džamije. Bijelo Polje je imalo: medresu, ruždiju i više mekteba. U Radulićima se nalazio Hajdar-pašin saraj (rezidencija) i Hajdar-pašino turbe.

7. 3. DŽAMIJE

Kao i u svim krajevima koje su Tursci Osmanlije zauzimali tokom svojih nadiranja na balkanska i druga područja, oni su podizali džamije. U prvi mah te džamije su služile kao mjesta za molitvu samih turskih askera i građene su u okviru vojnih utvrđenja, a kasnije, džamije su pravljene i za potrebe stanovništva koje je sve više primalo islamsku vjeru. Slična situacija je bila i sa Bijelim Poljem, odnosno Akovom. Tako dolazimo do činjenice da džamije spadaju u prve i najbrojnije objekte sakralne islamske kulture. Govoreći o mjestu, ulozi i značaju džamije uopšte, posebno u životu muslimana, kako kroz istoriju, tako i u naše vrijeme, rahmetli dr. Ahmed Smajlović je pisao: „Uz sve to džamija sve više poprima onu

³⁰⁵ Ibidem.

ulogu, ono mjesto i onaj značaj koji je imala u svojim prvim danima postojanja. Tu ulogu i značaj džamije ostavio je Muhammed s.a.w.s. Na našim prostorima ona je imala uvijek izuzetno mjesto i svetost.³⁰⁶

Od kako postoji Islam u našim krajevima, pa tako i u Bijelom Polju i okolini, izgradnja džamija se smatrala, jednim od najsevapnijih djela. Razne pošasti, najezde vojski, ratovi, elementarne nepogode, vladajući režimi i sl. rušili su, spaljivali, i ruinirali džamije kod nas, neke i po nekoliko puta, nakon što su bile obnavljane, ali su one kroz stoljeća, ponovo obnavljane i sagrađivane nove. Islamska kultura i civilizacija, odnosno arhitektura i građevinarstvo poznaju nekoliko tipova džamija, od kojih su najpoznatiji "arapski", "turski", "iranski" i "indonezijsko-malezijski". Džamije u Bijelom Polju, kao i u svim krajevima bivše Jugoslavije, pa i cijelog Balkana, pripadaju „turskom“ tipu džamije.

Kada govorimo o džamijama u Bijelom Polju, možemo ih podijeliti na dvije grupe i to: Postojeće džamije, tj. one koje su u funkciji, i porušene džamije, tj. one koje više ne postoje ili im se samo temelji poznaju.

7. 3. 1. Postojeće džamije su:

1. Gradska džamija, 1471. god.
2. Džamija u Sutivanu, 1870. god.
3. Džamija u Loznoj, obnovljena 1990. god.
4. Džamija u Gubavču, 1829. god.
5. Džamija u Bistrici, prva polovina XIX vijeka,
6. Džamija u Koritima, 1912. god.
7. Džamija u Rasovu, 2000/01. god.
8. Džamija u Kanjama, 1996-1998. god.
9. Džamija u Dobrakovu, 1999. god.

³⁰⁶ E. Mulahalilović, *Vjerski običaji Muslimana u BiH*, Hamidović, Tuzla 2005. god. 63.

10. Džamija u Crnči, 2006. god.
11. Džamija u Godijevu, 2005. god.
12. Džamija u Goduši, 2009. god.
13. Džamija u Kukuljama, 2001. god.
14. Džamija u Metanjcu, 1998. god.
15. Džamija u Milovu. 2007. god.
16. Džamija u Bioču, 2009/11. god.
17. Džamija u Ivanju. 2006. god.

7. 3. 2. Porušene džamije su:

1. Džamija Fethija,
2. Hajdar-pašina džamija u Radulićima (spaljena u toku II svjetskog rata),
3. Džamija u Bioči (spaljena 1912. god),
4. Hadžidanuša-Čaršijska džamija (srušena 1944. god.),
5. Haznedar Mehmed-agina džamija (srušena 1958. god.),
6. Džamija u Ivanju (spaljena 1943. god.),
7. Džamija u Zatonu (spaljena 1943. god.),

Džamija u Hasanbegovića mahali-ova džamija se nalazila u Šahoviću, današnje Tomaševo, koja je uništena nakon poznatog pokolja izvršenog nad Bošnjacima 1924. godine.³⁰⁷

Zbog istorijske važnosti smatramo vrijednim nešto više reći o dvije džamije i to: Gradskoj (Jusufa) džamiji, poznatoj i kao Gušmirovića džamija, koja i danas postoji, i o porušenoj Hajdar-pašinoj džamiji čiji se ostaci nalaze u Radulićima.

³⁰⁷ M. Đilas, *O pokolju u Šahovićima u novembru 1924.godine*, Almanah , Podgorica, broj 7-8. 225.

7. 4. GRADSKA (JUSUFA) DŽAMIJA

Ova džamija je napravljena u selu Jabučno. Ne postoje podaci ko je i kada sagradio. Iz ovog sela je prenijeta 1741. godine na današnje mjesto u gradu gdje se danas i nalazi.³⁰⁸ Prema legendi džamija je prenešena s Jabučna, sve s ruke na ruku, za dan i noć od strane džematlija Bijelog Polja. U nekoliko navrata je adaptirana i sada je u veoma dobrom stanju. Džamija je od tvrdog materijala kao i munare, sa kvalitetnom obradom i dobrom opremljenošću, kako eksterijera tako i enterijera.

Ova džamija je poznata i pod imenom Gušmirska, iz razloga što se u haremu ove džamije nalazi mezar hafiza Mustafe Gušmirovića. U haremu ove džamije nalaze se kancelarije islamske zajednice, mektebske učionice, abdesthana i stanovi za imame. Džamija je imala svoje vakufe: njiva u Bijelom Polju, mekteb i tri groblja sa godišnjim prihodima.³⁰⁹ Posljednja restauracija je izvršena oktobra 2001. god., tj. mjeseca Šabana 1422. hidžretske godine.

Slika 125. Gradska Jusufa džamija u Bijelom Polju, današnji izgled.

³⁰⁸ Memoari Ramiza Bučana. Ramiz efendija Bučan, u svojoj hronici koju je vodio o džamijama i imamima ovog područja, bio je imam u Sutivanu i Gubavču: prema kazivanju Avda Čikića. (podaci ispisani na ploči koja se nalazi pored ulaza u džamiju).

³⁰⁹ Š. Rastoder, *O vakufima u Crnoj Gori s kraja XIX i prve polovine XX vijeka*, Ibidem, 49.

7. 5. HAJDAR-PAŠINA DŽAMIJA U RADULIĆIMA³¹⁰

Selo Radulići je smješteno u lijepoj i plodnoj dolini rijeke Crnče, između šumovitih kosa Oraha i Breze, koje ih odvajaju od susjednih sela Jagoča i Godijeva. Radulići su bili sjedište poznate porodice Hajdarpašića čiji je predak, Hajdar-paša, izabrao ovu najljepšu bihorsku dolinu da u njoj podigne svoj saraj, hamam, džamiju i posljednje počivalište - turbe. To je bez svake sumnje prva podignuta džamija u ovoj oblasti. Tačna godina gradnje nije poznata jer joj nije pronađen tarih, kao ni nišani iz Hajdar-pašina turbeta. To bi olakšalo datiranje. Vjerovatno je to bilo krajem XVII ili početkom XVIII vijeka, kada je sagrađena većina džamija ovog tipa.

Hajdar-paša Selim došao je u Bihor Sultanovim beratom 1689. godine, sa dvjesta konjanika i 1600 sejmena (pješaka). Rođen je u Ajvaluku u Anadoliji. Bližnji je potomak Hajdar-paše Hadima, čija je loza jako razgranata. On je u Bihor došao sa porodicom. Imao je dva sina i kćerku Zihru, te neudatu sestru Mirhanu, koju je kasnije dao Ćor-paši, s kojim je sklopio prijateljstvo da zajedno upravljaju Bihorom.

Džamija u Radulićima spaljena je u toku II svjetskog rata. Zapalili su je četnici Pavla Đurišića u toku 1943. godine.³¹¹ Iz preostalih ruševina se vidi ljepota njene arhitekture, koja nije poznata kod seoskih džamija. Bila je zidana na kube, od krečnjaka i bigre (sige), potpođena mermerom, a pokrivena olovom. Sa mektebom i sarajem u blizini, te Hajdar-pašinim turbetom i turbetom njegovog bajraktara ispred, činila je zanimljiv arhitektonski kompleks o kome bi stručnjaci mogli dati detaljniju studiju. Spada u red monumentalnih građevina kao što je bila džamija sultan Bajazid Velina II, u Herceg Novom, i Husein-pašina džamija u Pljevljima. Danas postoje samo ostaci zidina ove džamije, munareta i turbeta u kome je mezar Hajdar-paše (Hajdar-pašino turbe).

U Radulićkoj džamiji su kao službenici radili članovi porodice Hajdarpašića, sve dok se nijesu iselili iz Radulića nakon 1912. go-

³¹⁰ Podaci preuzeti iz knjige: B. Agović, *Džamije u Crnoj Gori*, 298-299.

³¹¹ Z. Folić, *Islamska vjerska zajednica u Crnoj Gori 1947-1954*, Almanah br.15-16, 2001. god. 180.

dine i kasnije. Od 1912. godine imam je bio Mustafa (Mustaj-beg), zatim Murat-beg i Mehmed-beg Hajdarpašić. Posljednji imami u ovoj džamiji bili su Nedžib-beg Hajdarpašić i Sulejman Dizdarević.

Hajdar-pašini vakufi bili su mnogobrojni. Podaci koje dajemo datiraju iz 1855.godine:

Prihodi:

- kamata muzabeha na vakufski novac 11.148 groša i 34 pare,
- mukata, porez na dućane, kuće i bašte 4.216 groša,
- kirija od mlina 2.800 groša,
- zakupnina od kantara (bagarina) 160 groša.

Rashodi:

- Plata imamu i hatibu 4.000 groša,
- plata prvom i drugom mujezinu 960 groša,
- plata muteveliji 3.200 groša,
- plata mualimu 1.260 groša,
- plata vakufskom sekretaru 1.363 groša,
- zejtin i svijeće za džamiju 3.131 groša,
- mukabele u džamiji 547 groša.

Ukupni prihodi ovog vakufa bili su 18.350 groša, a rashodi 14.741 groš.

Slika 126. Ruševine Džamije u Radulićima, današnji izgled

7. 6. ŠKOLSTVO

Prve muslimanske obrazovne ustanove u Bijelom Polju bile su džamije. Pored džamija postojali su sibjan mektebi, kao početne škole, koje su pohađane nekada u posebnim zgradama – mektebima, a nekada u samim džamijama.

Prema dostupnim podacima sibjan mekteba u Bijelom Polju od 1867-1877. je bilo od 11 do 27, a u samom gradu ih je bilo tri.³¹² Poslije mekteba išlo se u trogodišnju školu koja se zvala Iptidaija. U Bijelom Polju je 1971. godine postojala jedna ovakva škola.³¹³ Nakon Iptidaije slijedilo je dalje školovanje u Ruždiji. Ruždije su bile svjetovne škole, dostupne pripadnicima svih vjera. Naziv potiče od turske riječi „rušd“ što znači sposobnost, zrelost – da učenik može nastaviti svoj život u društvu dobivši zaokruženo znanje. U njoj su se učenici u toku 4 godine osposobljavali za niža činovnička zvanja, ali i državnu službu.

Iz jednog dokumenta³¹⁴ (1940. godine) Sresko Vakufskog Povjerenstva Bijelog Polja, upućenom Načelstvu Sreza Bijelo Polje pominju se slijedeći mektebi:

1. Sibjan mekteb u Bijelom Polju, Mualim - Džaferbegović Dževdet, 35-40 polaznika. Nastava se održavala tri časa dnevno, svakog dana osim petka.
2. Mekteb u Rasovu, mualim Međedović Adem, 18-25 polaznika, tri časa dnevno.
3. Mekteb u Gubavču, mualim Abazović Osman, 35-40 polaznika, tri časa dnevno.
4. Mekteb u Voljavcu, mualim Dizdarević Hasan, 15 polaznika, tri časa dnevno.
5. Mekteb u Bistrici, mualim Dizdarević Rešid, 30-35 polaznika, tri časa dnevno.

³¹² B. Rakočević, *Ibidem*, 215.

³¹³ *Ibidem*, 216.

³¹⁴ B. Agović, *Od mekteba do medrese*, *Ibidem*, 24.

6. Mekteb u Koritima, mualim Mekić Ibrahim, 25 polaznika, tri časa dnevno.

7. Mekteb u Ivanju, mualim Asim Prentić, 18-25 polaznika, tri časa dnevno.

8. Mekteb u Loznoj, mualim Ejub Mehović, 30 polaznika, tri časa dnevno.

9. Mekteb u Zatonu, mualim Idrizović Ahmet, 10 polaznika, tri časa dnevno.

10. Mekteb u Kukuljama, mualim Bukvić Huzeir, 25-55 polaznika, tri časa dnevno.

U pomenutim mektebima ukupan broj polaznika se kretao od 200-230.³¹⁵

7. 7. RUŽDIJA

U Bijelom Polju, zvanični turski podaci (salname) iz 1873. godine³¹⁶ registruju jednu svjetovnu nižu školu-ruždiju. Međutim, u dopisu ćatib Sulejmana „Bosni“ (marta 1871. godine), stoji da je u varoši „iznova podignuta ruždija s troškovima od 29.000 groša prikupljenih dobrovoljnim priložima“.³¹⁷

Zgrada bjelopoljske ruždije nalazila se uz Hadžidanuša džamiju (gdje je danas spomenik borcima iz II svjetskog rata), a od 1905. godine premještena je u novu zgradu graženu za tu svrhu (današnja zgrada Zavičajnog muzeja). Nastavu su izvodila četiri učitelja i trajala je šest sati dnevno, a pohađalo je između 50 i 80 učenika godišnje.

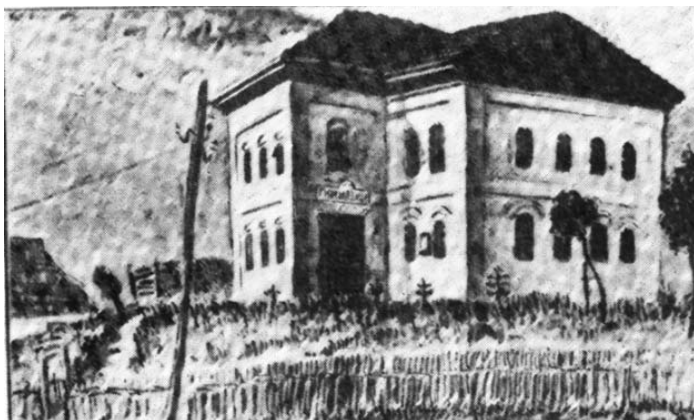
U Ruždiji su izučavani predmeti i na ispitu ocjenjivani: Kur'an i kerim, vjeronauka, ahlak, gramatika i sintaksa turskog jezika, pravopis i čitanje, arapski jezik, persijski jezik, francuski jezik,

³¹⁵ AJ, Dokument je zaveden kod Načelstva sreza Bijelo Polje pod br. 11767/12. IX 1940.

³¹⁶ V. Rudić i drugi, *Bijelo Polje*, SO Bijelo Polje, Stručna Knjiga, Beograd 1987. god. 163.

³¹⁷ Ibidem, 164.

matematika, geometrija, geografija, istorija, hemija, crtanje, kaligrafija i civilizacija.³¹⁸Bjelopoljska ruždija prestala je sa radom 1912. godine, nakon povlačenja osmanke turske sa ovih područja. Treba reći da su ruždiju pohađali i pravoslavci, ali nisu imali obavezu izučavati islamske vjerske predmete.³¹⁹

Slika 127. Zgrada ruždije, u kojoj je 1926. god. otvorena Niža realna gimnazija

Slika 128. Bivša zgrada ruždije, podignuta 1905. god. danas muzej Bijelog Polja.

³¹⁸ B. Rakočević, Ibidem, 218.

³¹⁹ Ibidem,

Slika 129. Svjedočanstvo Ruždije, izdato Abasu Šaćiraginu Mekiću, 27. juna 1911. godine u Bijelom Polju.³²⁰

7. 8. MEDRESA

U arhivu u Istanbulu pod šifrom CMF i brojem dokumenta 123-6130, 1205. h spominje se Hadžihanumina medresa. (Haci Hanim'in bina eyledigi medrese muderrisliginin tevcihi g.tt.)³²¹ Ovu medresu je završio veliki broj imama od kojih pominjemo samo neke: Murat

³²⁰ Svjedočanstvo objavljeno u fotomonografiji *Staro Bijelo Polje*, autor Batrić Rakočević, 218.

³²¹ Bašbakanli aršivi Istanbul, CMF br. dokumenta 123-6130, 1205. h. godina. Citirano prema B. Agović, *Od mekteba do medrese*, 32.

Dizdarević, Sulejman Dizdarević, Hasan Dizdarević, Mustafa Dizdarević, Junuz Dizdarević, Salih Mulabegović, hfz. Jusuf Zaimović, hfz. Mustafa Gušmirović, Sulejman Salković, hfz. Murat Nuhodžić, Omer Zaimović, Adem Međedović, Mursel Bahović, Junuz Idrizović, Abdulah Nuhodžić, hfz. Salih Nuhodžić, Ibrahim Franca i drugi.³²²

7. 9. KUĆE

Kada uopšte govorimo o tipu kuće, treba reći da njena veličina, kvalitet izrade i opremljenost zavise od geografskih i od društveno-istorijskih uslova, kao i od kulturno-civilizacijske pripadnosti njenih graditelja i stanovnika. Ljudsko stanište se mijenjalo i prilagođavalo svim ovim okolnostima.

„Pod pojmom „kuća“ stanovništvo bjelopoljskog kraja podrazumijeva odvojenu privrednu jedinicu, bez obzira u kakvim uslovima se u njoj živi. Ako se vodi posebno domaćinstvo, makar to bio najprimitivniji objekat, ta cjelina se naziva „kuća“. Kuća je prostorija u kojoj gori vatra, odjeljenje u kojem se čeljad okupljaju, u njemu noćivaju. Naziv kuća je sinonim cjelokupnog imanja jedne porodice. Kuća u širem smislu znači - svi objekti jednog domaćinstva. Identifikuje se s pojmom porodica.“³²³

Obzirom da bjelopoljski kraj spada u šumovite oblasti, razumljivo je što su (skoro do posljednjih decenija XX vijeka) done davne kuće pretežno građene od drveta. Osnivni tip kuće bila je brvnara, inače karakteristična za šumsku zonu dinarske oblasti. Pored „odžaka“, prostora sa ognjištem, koji se takođe zove „kuća“, brvnara je imala sobu i ostavu (koju su pravoslavci nazivali ćiler a mulsimani vajat-hajat) za stvari. Pokrivane su slamom a u vremenu između dva svjetska rata slama je zamijenjena daskom (šindra), rijetko i crijepom. Oko kuće je „otkutnjica“ sa baščom (voćnjakom), u naseljima sa blažom klimom. Oko kuće su prateći objekti, štale, ahari, hambari, salaši, tako da je ovakva cjelina sa kućom u sredini, gledana iz daljine, podsjećala na malo naselje zbijenog tipa.

³²² B. Agović, *Od mekteba do medrese*, Podgorica, 2012. god. 32

³²³ V. Rudić i dr., *Bijelo Polje*, Ibidem, 701.

Slika 130. Gušmirovića kuća

Kao i svuda i u Bijelom Polju je kako ranije tako i danas lijepa i „naočita“ kuća bila znak prestiža, jer je kuća kao pojam označavala ne samo građevinu, nego znatno više - porodicu.

Spoljašnji izgled (exterijer) kuće bošnjačkog stanovništva, bjelepoljškog kraja, nije se po obliku bitno razlikovala od srpskih i crnogorskih kuća. Razlike su postojale samo po unutrašnjem rasporedu i nekim spoljnim obilježjima koja su (kao šiljak na sljemenu) označavala etničku distancu.

Bošnjaci su težili da njihove kuće budu veće i od boljeg materijala.

Imale su dvoje naspramnih vrata za ulaz, a isto tako dvoje vrata na podrumu (izba, magaz). Okviri vrata bili su uvijek zasvođeni na gornjem dovratniku, u vidu luka, pa su se (pored šiljaka na sljemenu) i po tome razlikovale od kuća pravoslavnog stanovništva. Ali, glavna razlika je u unutrašnjem rasporedu prostorija.

Slika 131. Kuća Muša Kapetanovića, selo Dobrakovo

Naime, sve bošnjačke kuće su uzdužno bile podijeljene na „haremluk“ i „selamluk“, dok su srpsko-crnogorske kuće bile napravljene iz jednog dijela, imale su samo jednu prostoriju u kojoj su svi članovi porodice boravili skupa. Bošnjačka kuća je bila podijeljena na „sobu“ koja je imala patos, i bila podijeljena na dva dijela – selamluk i haremluk, i „kuću“ koja nije imala patos, pa čak i magazu (otuda dvoje vrata). Veza između „selamluka“ (muškog dijela) i „haremluka“ (u kome su skoro sve do najnovijeg doba boravile žene s djecom), održavala se kroz mala vratanca napravljena u pregradi koja je dijelila objekat na dva dijela. Na ovim vratancima nalazio se i mali prozor, kroz koji se, kada su gosti u selamluku, dodavalo jelo. U haremluku se iza sobnih vrata nalazio hamamluk (kupatilo), ili bar zemljano korito koje se koristilo za obredno pranje (abdest) i kupanje. Još jedna bitna razlika je bila i ta što su bošnjačke kuće imale sobu za musafire (goste), tzv. Musafirske sobe – odaje, koje su bile opremljene boljom kućnom opremom i prostirkom od ostalog dijela kuće.

Slika 132. Bošnjačka kuća na Obrovu

Muslimanske kuće su bile zastrte ćilimima. U periodu između dva svjetska rata ćilim se javlja kao zastirka i na zidu i na podu. Odijelo i oružje vješalo se na čiviluku koji je pričvršćen na zidu, a rublje, marame, čarape i druga ženska odjeća smješšana je i čuvana u drvenom sanduku - sehari. Gradske bošnjačke kuće, a naročito begovske kuće su imale dolapove, odnosno drvene plakare – ormare u kojima je smješšana posteljina, ćilimi, i druge kućne potrepštine

Kreveti su bili rijetki, spavalo se na vunanim dušecima koji su prostirani po podu. No i ovdje treba reći da su bogatije bošnjačke – begovske kuće imale minderluke, na kojima se spavalo, kao i dušekluke, rafove i sl. Za sjedenje su korištene tronožne stolice, a u musafirskim sobama sećije koje su bile postavljene naokolo. Ovakav oblik gradnje kuća i uređenja stanova, dugo je bio u upotrebi kod Bošnjaka Bijelog Polja, što je u stvari odlika svih Bošnjaka Sandžaka pa i šire.

7. 10. ČARDACI

Kuće aga i begova su se razlikovale od kuća običnog stanovništva. Oni su živjeli u čardacima, u stambenim objektima koji predstavljali najveći domet seoske arhitekture. Čardaci su uglavnom pravljani na dva boja-sprata, (rijetki su bili oni koji su pravljani na tri boja). Ovakav tip objekta imao je za cilj da izrazi želje njegovog vlasnika, da pokaže svoje bogatstvo i moć, a i potrebu da se odbrani i zaštiti. Prvi sprat čardaka je pravljani od kamena i korišćen je uglavnom za ostavu ili kao štala za konje. Na drugi boj se išlo spoljašnjim stepenicama koje su pravljene od drveta. Drugi boj je pravljani od greda, pleteri i čatme, bio je podijeljen u četiri „komore“ i hamam, korišćen je isključivo za stanovanje. Čardaci su imali „koturaču“ – skriveni otvor koji je korišćen, pogotovu ako su bile ugrožene spoljašnje stepenice, za spuštanje u podrum. Krov je bio bez sljemeni, jer su četiri strane krova završavale u jednoj tački u vrhu koji je završavao dužim drvenim šiljkom.

Jedan od najboljih primjera ovog tipa kuće je Bojadžića čardak u Voljavcu, desetak kilometara idući putem iz pravca Bijelog Polja prema Prijepolju. Ovaj čardak sagradio je Sulejman Bojadžić (Kara-Suljo), doseljenik iz okoline Tuzle, oko 1828. godine.³²⁴ Do današnjih dana autentično je sačuvan samo kameni dio ovog čardaka.

Pored Bojadžića čardaka, o kojem je šire pisao Faruk Dizdarević, u bjelopoljskom kraju su postojali još i čardaci, odnosno reprezentativnije begovske kuće, kao na primjer rezidencija Hajdarpašića

³²⁴ F. Dizdarević, *Bojadžića čardak u Voljavcu*, Bošnjačka riječ br:3-4, Novi Pazar, 2006. god. 21.

u Radulićima, saraj Salih-paše na Loznicama, saraj Kajabegovića u Goduši, čardaci Dizdarevića u Srđevcu, Hajra, Mula i Huseina Bučana u Gubavču, Bejtića u gradu, Hadžibegovića u Boturićima, Hasanbegovića u Bistrici, Mahmutovića u Radojevoj glavi; kule: Kajabegovića u gradu, Šehovića u Sutivanu, Kučevića u Lepojevićima na Javoru i dr.³²⁵

7. 11. BOJADŽIĆA ČARDAK U SELU VOLJAVAC

O Bojadžića čardaku pisali su mnogi istoriografi, književnici, novinari, ali najopširniji i najdetaljniji opis dao je Faruk Dizdarević, istoričar umjetnosti, te isti prenosimo:

„Kada je 1926. godine prolazio dolinom Lima profesor Aleksandar Deroko, poznati istoriograf srpske srednjovjekovne i narodne arhitekture, između ostalog je zapisao:

“...Tako smo na jedno 12 do 14 kilometara niz vodu od varoši (Bijelog Polja, prim. F. D.), idući desnom obalom, naišli iznenada, na mestu gdje svaki put prestaje i odakle se stazom mora dalje pešice, na ruševine crkve Voljavac. Tu se polje svršava i planine se postepeno zatvaraju nad Limom. S desna u rijeku utiče Bistrica; na jednom visokom ćuviku više utoka diže se stara jedna begovska kula, imponantna kao kakav zamak, a na drugome, nešto nižem, ispod i bliže rijeci, nalaze se ruševine crkvice”. (Podvukao F.D.).

Ta stara kula koju pominje Deroko je čardak Bojadžića u Voljavcu. Njega je izgradio Sulejman Bojadžić (Kara-Suljo) oko 1828. godine, koji je sa majkom i dva brata došao u ove krajeve XVI-XVII vijeka iz mjesta Bojišta kraj bosanskog grada Tuzle. Riječ je, očigledno, o veoma imućnim ljudima koji su iz svojih razloga (porodična tradicija kaže da su tamo “pali u krv”) došli ovamo, u Voljavac, iz srednje Bosne, kupili dio imanja poznatog voljavačkog veleposednika Fetaha Zejnilovića, i kad je jedan od njih, Sulejman, odlučio da ovdje ostane zauvijek - sagradio je čardak. O istoriji bratstva Bojadžića ovom prilikom se nećemo baviti već će biti riječi o pomenutom čardaku. Izgradnja ovakvog tipa objekta je, svakako, posljedica želje

³²⁵ Ibidem.

njegovog sopstvenika, da izrazi svoje bogatstvo i moć, a i potrebe da se to i odbrani. Čardak je podignut u nemirno i opasno vrijeme kada je starješina Bihora bio Hasan Hot. Kamenom ozidani dio ove građevine sačuvan je do današnjih dana pa zahvaljujući tome i svojevremeno zabilježenim sjećanjima Džemile Bojadžić-Dizdarević, Bahta Bojadžića, Jaha Šaronjića i Adema Bojadžića u prilici smo da damo detaljan opis čardaka.

U odnosu na ostale okolne čardake (npr. Nurudinage Bučana čardak u susjednom Gubavču bio je dimenzija, 11 x 11 m), Bojadžića čardak je znatno manjih dimenzija. U osnovi građevina je iznosila 6,4 x 6,2 m. Najpodesniji geometrijski oblik ovakvog tipa objekta, koji ima važnu odbrambenu funkciju je, uglavnom, kvadrat, rjeđe krug. Samo u ta dva oblika su uslovi pregleda i pristupa jednaki za sve četiri strane. Za odbranu i bezbjednost je potrebna i visina. Zato je stambeni prostor u čardaku u Voljavcu bio na tri boja (sprata); odnosno prizemlje i sprat bili su ozidani od kamena, a posljednji spratni dio urađen je od drveta. Čardak su podigli majstori iz Nje-gjeva i sa Strojtanice, u to vrijeme čuveni dunderi u kraju koji su bili dosegli visok stepen osposobljenosti kako u obradi materijala kao i u vještini građenja. Čardak Bojadžića, gledano u cjelini, je izvjesna mješavina lokalnih, dakle ovdašnjih, karakteristika gradnje takvog tipa objekta i posebnosti vlasnika koje su vezane za njegov predašnji zavičaj, srednju Bosnu. Kameni dio zidan je od kamena trpanca sa krečnim malterom, pojačan povremeno tesanim i pritesanim kamenom uklopljenim duž ivičnih zidnih strana građevine. Ulazna vrata i prozori na kamenom dijelu obloženi su bili tesanicima. Debljina zida je oko jedan metar. Prizemni dio nije imao prozora, već uske vertikalne otvore na tri strane tzv. Mazgale, puškarnice. Ukupno ih je šest - dvije sa sjeverne strane - na visini od 1,40 m jedna, a druga je na visini od 2,47 m. Sa južne strane su takođe dvije na istoj visini od 1,10 m; na zapadnoj strani su tri puškarnice, dvije na visini od 0,9 m a treća je od nivoa 2,80 m. Na istočnoj strani nema nikakvih otvora. Kamenom ozidani dio čardaka nije bio malterisan.

Ulazna vrata su sa zapadne strane i bila su uokvirena glatko tesanim kamenom. Vrata su se završavala lučno, s tim što je pri vrhu luk bio povezan sa dva u ram uglavljena tesana kamena, te se tako dobio ram za pravougaona vrata. Cijeli ram vrata ojačan je tako što su dva u sredini tesana kamena iz luka bila produžena u zid za oko 30 cm. Vrata su bila dosta uska, tek tolika da je kroz njih "rahat mogao proći hat", konj sedlanik, za kojeg je u lijevom dijelu prizemlja bio namijenjen prostor, ograđen tesanim smrčevim daskama i sa zemljanim, nabijenim, podom. U tom dijelu držana je i horma (oprema) za konja. Ostali dio prostora bio je kaldrmisan oblucima i služio je kao magaza.

Drvena ulazna vrata bila su urađena od jakih hrastovih dasaka po sistemu "na kušak" i uglavljena u kameni okvir gvozdanim baglamama. Dio rama vrata bio je uvučen nekoliko santimetara od ostalog zida unutra. Na spoljnoj strani zida bio je zvekir kojeg čini okrugla rozeta od gvožđa sa halkom. On je služio za pozivanje domaćina udaranjem halke po gvožđu i(li) za zatvaranje vrata. Sa unutrašnje strane vrata su se zatvarala s velikom polugom (mandalom) od hrastova drveta. Ova poluga imala je svoja ležišta u zidu i po potrebi je pomjerana kad se vrata otvaraju. Na istočnoj strani zida bio je odžak zidan od ćerpiča. U ovaj odžak, na svakom spratu, uključena je od kamena ozidana odžaklija koja je služila za zagrijavanje i za kuhanje. Odžak je izlazio na krov i završavao se badžom, sa dvije strane pokrivenom glatkim daskama a sa dvije bočne strane bile su ubačene izrezane daske kuda je izlazio dim.

Ulaz iz prizemlja na sljedeći sprat vodio je preko drvenih, jakih, unutrašnjih stuba (stepenica) koje su se jednim dijelom oslanjale na izbočinu iz spoljnog zida. Stepenice su imale perdu (rukohvat) ispod koje su bile, u nizu, poređane vretenasto urađene kolenike. Na spratu su bila dva odjeljenja - jedna veća i druga nešto manja soba. U sobe se ulazilo iz hodnika. Tavanice su bile od bukovih šašovaca a sobe patosane smrčevim podnicama. Zidovi su bili malterisani i obojeni krečom. Veća soba je imala dva omanja prozora, koji su se završavali lučno. Divan dominirajući položaj čardaka, na brežuljku na kome se nalazio, davao je mogućnost da se kontroliše prostrani

okolni pejzaž. I glavni prostori - sobe takođe su bile orijentisane prema pogledu, tj. padu terena ka zapadu, jugozapadu i sjeverozapadu. Manja soba, na istočnoj strani, imala je jedan prozor, takođe lučnog završetka. U ovoj prostoriji se spremala hrana i u njoj su spavala služinčad. Obje sobe su imale hamame (kupati) sa gvozdanim odvodnim cijevima za vodu. Hodnik se završavao vratima preko kojih se izlazio u viseći nužnik.

Ova dva sanitarna uređaja obavezni su element muslimanske kuće. Prozori na ovom dijelu čardaka, rečeno je, bili su manjih dimenzija iz razloga veće bezbjednosti i zasvođeni su sa zakošenim uglovima radi boljeg pristupa svjetla unutra. Iako su dimenzije pomenutih prozora bile prilično male, unutrašnjost soba na ovom spratu čardaka je dosta svijetla zbog refleksije njenih bijelo okrećenih unutrašnjih zidova. Na posljednji sprat vodile su stepenice urađene na isti način kao i pređašnje. Taj dio čardaka bio je urađen od drveta. Osnovne grede (patosne i krovne) bile su srčevina o bjelovine. Bjela (vrsta hrasta) je i onda bilo u znatnim količinama po gajevima i ispod Jovanskog krša. Drveni dio je imao ispust od oko 80 cm, sa svake strane zida. Rađen je od smrčevih stubova koji su bili užljebljeni u temeljnice i vjenčanice. Stubovi su bili vertikalno postavljeni, što je bila izvjesna rijetkost u odnosu na druge čardake u okolini, gdje su daske po pravilu postavljane horizontalno. Velika, vrlo prostrana soba imala je funkciju glavne prostorije u čardaku. Osvjetljavala su je dva dosta velika, pravougaona prozora spojena u bateriju. Čitavom širinom sobe, prema prozorima, bile su postavljene sećije sa "kalufli" jastucima.

U Bojadžića čardaku, kao uostalom i u većini drugih, u unutrašnjoj opremi sprovedeni su izvjesni principi. Najprije je to bila klasifikacija soba namijenjenih spavanju, odmoru, prijemu i spremanju hrane, ako se to ne radi u posebnoj zgradi. Za ispunjenje tih funkcija ustanovljeni su posebni elementi namještaja: dušekluk, hamamčik, odžak, peć, sećije, rafovi, itd. Na jedan racionalan način fiksirani i razmješteni u širini jednoga pojasa sobe, po pravilu, jedna petina ili četvrtina prostora sobe. Cijeli ostali prostor slobodan je, zastrt ćilimima, čist i pregledan, vrlo blizak čovjeku, tj. udoban. Pored

velike, na posljednjem spratu, bila je i manja soba, sa jednim prozorom istog oblika kao u velikoj sobi. Na zidu, na kome su ulazna vrata, bio je čiviluk od vodoravno postavljene daske u koju su bile ukucane oveće kovane čivije (ekseri). Vratimo se, načas, velikoj sobi zbog jedne zanimljivosti: o centralnu tavansku gredu bile su učvršćene dvije jake halke na kojima se prilikom Đurđevdanskih svečanosti pravila ljuljaška, oko koje se je mladež iz čardaka i bratstva (istina isključivo ženska) zabavljala na taj praznik. Od udaje Husove kćerke Džemile u Dizdarevića na ovu zabavu čardaku, povremeno bi dolazile i djevojke iz ovoga roda.

Bojadžića čardak bio je prekriven smrčevom daskom po sistemu "na lambu", što znači da je krovna daska slagana na preklop, usjek. Jedan red daski se zareže i prikuje, a po njoj dolazi druga daska, isto tako zarezana, koja se preklopi preko već postavljene daske, ulaženjem zarez u zarez. Ovakva vrsta krova su u našem kraju zvala i "na preklop".

Čitav krov je na vrhu bio sveden na jednu tačku koja se produžavala drvenim šiljkom visine od oko četiri metra, koji je u donjem dijelu bio izrezbaren. U čardaku je, dakle, stanovao Sulejman (Suljo) sa sinom jedincem Ibrahimom koji je u Bijelom Polju završio medresu i bio hodža. Između ostalog obučavao je djecu pismenosti i vjerskim poukama u voljvačkom mektebu. Ibrahim se oženio Behijom (Behom) Hanić iz Brodareva. Početkom XX vijeka Turska carevina je bila na izdisaju. Sandžak, još uvijek dio Otomanske imperije, potresaju bune i nezadovoljstva. U bjelopoljskom kraju 1910. godine događa se Rasovska buna a malo zatim, na širem području Sandžaka izbija tzv. Raonička buna (1903-1908). U tim nemirnim vremenima neki ljudi ("Crnogorci od Kolašina"), koji su zbog nečega bili u zavadi sa Bojadžićima, iskoriste priliku jedne subote kad su muški članovi bili na pazaru u Bijelom Polju, te zapale čardak, kojom prilikom je izgorio sav njegov drveni dio. Ženskinji i djeci nijesu ništa našao učinili. To se desilo 1905. godine. Familija Malićova (Kara-Suljovog unuka), nakon ovog događaja skloni se u čardak na Visočkoj (postoji mišljenje da su i njega podigli Bojadžići

(?) i tu su boravili dok nije osposobljen čardak u Voljavcu. Prilikom ove njegove rekonstrukcije učinjene su bitnije prepravke.

Ulazna vrata su proširena i sklonjeni raniji tesanici koji su ih uokviravali; na spratu su prošireni prozori, a i enterijer čardaka sada je nešto drugačiji. Na drvenom spratu formirane su tri sobe - velika, srednja i mala. U srednjoj sobi bilo je ognjište, Na grede su postavljene kamene ploče a preko njih zemlja "smonica". Ova soba se zvala "kuća". Ognjište je bilo otvoreno sa čerenom i verigama. Ona nije imala plafona te je dim između krovnih greda izlazio na tavan, a odatle kroz badžu vani. U velikoj sobi ozidana je peć sa lončićima, pored koje je bio drveni krevet za sjedenje i odmor. Krov je, sa manjim izmjenama, urađen kao i ranije tako da je i sada ova građevina, na brijegu na kome se nalazila, imala impresivan izgled, baš onakav kakvog ga je doživio arhitekta Aleksandar Dereko, sredinom druge decenije XX vijeka. Ibrahim Suljemanov imao je dvojicu sinova: Selmana i Malića. Oni su se oženili sa dvije rođene sestre, kćerke čuvenog Hodž-Milove, od kojeg je kasnije nastalo ugledno bratstvo Hodžića iz Milova.

Kada je Ibrahim odlučio da podijeli svoje imanje sinovima on napravi lijepu i prostranu kuću na desnoj obali Voljavačkog potoka, na Vrtiću. Tu kuću i dio imanja dobije Selman a čardak i drugi dio imanja pripadne mlađem Maliću. Malić je sa suprugom Fatimom Hodžić iz Milova imao Huseina (Husa), Ibrahima (Ibra) i Smaila (Smaja). Prilikom sljedeće podjele imanja, sada između Malićovih sinova, čardak pripadne Ibrahimu i Smailu (koji se nije ženio), a Husein dobije dio imanja na Trebežinama, gdje sagradi sebi kuću. Ibrahim se oženio sa Nurijom Suljević iz Kanja sa kojom je imao Avdiju, Rizvana i Saita. U posljednje vrijeme čardak se u naroda nazivao Avdijin koji je bio radan, dobar domaćin i ugledan čovjek. Tokom Drugog svjetskog rata u čardaku je živio Avdija, Sulejmanov direktni potomak, sa svojom familijom.

Kada su četnici na božić 1943. počeli da pale muslimanska sela na desnoj strani Lima, Voljavčani pokušaju da odbrane svoje selo i jedna grupa ljudi se zatvori u Avdijin čardak. Nju su činili: Ahmet Bojadžić sa sinovima Hulom i Šećom, Habib Kotlović, takođe iz Vo-

ljavca, braća Šaronjići Ajdin i Jaho sa Krajtina i Adem Crnovršanin iz Zahumska. U čardak su prethodno unijeli hrane za više dana i uveli, dolje u magazuu, dva vola da imaju mesa u slučaju dugotrajne opsade. Bili su i solidno naoružani - raspolagali su sa tri mitraljeza, puškama, pištoljima, bombama i sa dovoljno municije. Oni su odavde pokušali da sprječe paljevinu obližnjeg Gubavča, koji se sa Čardaklije video kao na dlanu.

Kada su Đurišićevci pokušali da zapale kuću Ejupa Nuhodžića koja se nalazila na kraju Gubavča, ljudi iz čardaka su ih gađali i ranili dvojicu. Naravno i time skrenuli pažnju na sebe. Četnici su na svaki način pokušavali da zauzmu čardak, odnosno da ga zapale; nanosili su uveče, pod plaštom mraka, slamu i sijeno, to palili, ali visoka kula se nije mogla lako zapaliti. Odolijevalo se tome tri dana i tri noći a u isto vrijeme se sprječavalo paljenje i pohara Voljavca. Četvrtog dana po božiću, na nagovor četnika Talijani koji su bili u Bijelom Polju počeli su topovima da gađaju čardak i time primorali ljude u njemu da ga napuste. "U tri sahata po noći 11. januara 1943. godine" po priči Jaha Šaronjića "izašli smo iz čardaka izveli volove i došli do Ušća (Bistrice u Lim - F.D.) da se prebacimo na drugu obalu Lima i odemo u Metanjac. Kad smo zagazili u vodu nešto grunu, pogledasmo - kad gori čardak!" Čardak je pogođen sa nekolike topovske granate koje su porušile prednji dio zapadnog zida, a porušen je i zapaljen i njegov drveni dio. Nakon svega ostale su gole zidine i one u izvjesnoj mjeri oštećene. Avdijina porodica se sklonila u kuću bjelopoljskog trgovca Dauta Dobardžića.

Povratkom u Voljavac porušeni prednji dio čardaka urađen je od čatme, zgrada je ukrovljena crijepom i spolja omalterisana. Tu se jedno vrijeme stanovalo dok se u dvorištu nije izgradila kuća u kojoj su potom živjeli Avdijin sin Adem sa suprugom i porodica njegovog najmlađeg sina Malića. U čardaku danas ne živi niko. Civilna profana arhitektura orijentalne recepcije na našim prostorima nastala u vrijeme turske vlasti, mnogo manje je zanimala istraživače nego arhitektura naših starih manastira i crkava. To je, donekle, bilo i razumljivo jer je ta građanska, naročito stambena

arhitektura, još dovoljno neispitana, bila u sjenci crkvene, naročito zbog njenog živopisa velike umjetničke vrijednosti."³²⁶

7. 12. ČESME

Pored potrebe čiste vode za piće i druge kućne potrebe, ali u svim muslimanskim naseljima potrebna je još za propisano kupanje i svakodnevno obredno umivanje (uzimanje abdesta). Iz ovih razloga nezamislivo je bilo muslimansko naselje bez čiste tekuće vode, te je izgrađen veliki broj javnih česama. Obično su podizane uz džamije, pored mezaristana, pored glavnih puteva. Građene su u zidu nekog većeg objekta, a ima i samostalno situiranih, koje su brojnije na području Bijelog Polja. Njihova svrha nije bila da samo opskrbljuju stanovništvo vodom, nego i da kao arhitektonski monumenti djeluju, u svojoj okolini.

Česme su građene kako u gradu tako i u selima, pa i putevima između grada i sela. One su jedan od najbrojnijih javnih objekata. Izgradnji česama posebno njihovom lijepom izgledu pridavana je velika pažnja, te možemo slobodno reći da mnogi od tih spomenika i danas predstavljaju prava remek djela. Na teritoriji Bijelog Polja danas je malo očuvanih starih spomenika ove vrste, ali se izgrađuju i novi.

Slika 135. Česma pored mezaristana u Rasovu kraj Bijelog Polja

³²⁶ F. Dizdarević, *Bojadžića čardak u Voljavcu*, Bošnjačka riječ, 3-4, Novi Pazar, 2006. godi. 21-25.

Slika 134. Stara česma-Kasapnica na „Ploči“ u Bijelom Polju, snimljena neposredno poslije Prvog svjetskog rata

7. 13. MOSTOVI

Od spomenika, koji su služili prometu i trgovini, svojom smjelom konstrukcijom i arhitekturom osobito se ističu kameni mostovi ili ćuprije, koji su se očuvali na mnogim našim rijekama do današnjih dana. Najveći dio tih starih turskih mostova građen je veoma solidno od kamena tesanca, i svi su prema sredini manje ili više uzdignuti radi bržeg oticanja vode s kolovoza. Od prvih dana svoje vladavine Osmanlije su izgradnji mostova poklanjali posebnu pažnju. U vezi sa tim, određivali su posebne grupe ljudi koji su brinuli za njihovo održavanje i čuvanje. Te su grupe dobijale status derbendžija i kao takve uživale poseban tretman, bili su oslobođeni plaćanja poreza.³²⁷

Blizu ušća Bistrice u Lim, u mjestu Lozna Luka, na rijeci Bistrici sjeverno od Bijelog Polja, još uvijek odolijeva vremenu kameni most, najstariji spomenik iz turskog doba na ovim prostorima. Tačan datum izgradnje mosta nije poznat. O mostovima na Limu malo se zna, a zapis o starim mostovima bio je najčešće uzgredan i ne mnogo važan pomena, jer su mostovi obično bili u sjenci ostale monumentalne srednjovjekovne arhitekture.

³²⁷ M. Memić, Ibidem, 148.

Slika 130. Most na Bistici kraj Bijelog Polja

7. 14. MEZARISTANI

Mezarje ili mezaristan (groblje) je ograđeni prostor gdje se ukopavaju umrli muslimani. Mezaristani su nastajali u haremima džamija. U Bijelom Polju postoje mezaristani u haremima nekoliko džamija, kako u gradu tako i na seoskom području. Pored ovih mezaristana postoje i drugi koji su nekada bili na periferiji grada, ali širenjem grada našli su se u samom jezgru grada. Ljepota ovih spomenika ogleda se u dotjeranim oblicima. Mnogi mezaristani su uništeni zajedno sa džamijama oko kojih su se nalazili, neki u ratovima a neki zahvaljujući „urbanističkim planovima“. Jedan od mezaristana koji je uništen po tom sistemu bio je mezaristan koji se nalazio oko džamije Hadžidanuše u gradu Bijelom Polju, koji je zajedno s džamijom porušen. Na ovom mezaristanu bio je ukopan poznati alhamijado pjesnik i književnik hafiz Salih Gašević.³²⁸

Kamen, od koga su se klesali nišani, najčešće je vapnenac, siga ili aragonit i andezitni tuf zelene boje.³²⁹ Postoje muški i ženski nišani koji se razlikuju. Razlika oblika muških i ženskih nišana vrlo je upadljiva. Muški nišani su radjeni u obliku četvorougona ili osmorougona prizme, a prednjak uz to prelazi gore u tanki vrat

³²⁸ B. Agović, *Džamije u Crnoj Gori*, Ibidem, 302.

³²⁹ A. Bejtović, *Spomenici osmanlijske arhitekture u BiH*, Ibidem, 285.

i završava se isklesanim turbanom.³³⁰ Ženski su nišani, naprotiv, gotovo redovito pljosnati i većinom su oba jednako oblikovana i gore završena u vidu šiljastog luka.³³¹

Kod pravljenja i uređivanja mezara u Bijelom Polju zadnjih decenija ima pretjerivanja, tako da se prave mermerni blokovi, sa ugraviranom fotografijom umrle osobe, sa mjesecom i zvijezdom, sa stubovima raznih oblika, tako da neki grobovi više liče na neku vrstu grobnice nego na muslimanski mezar.

Slika 136. Nišan na ženskom mezaru

Slika 137. Nišan na muškom mezaru

³³⁰ Ibidem.

³³¹ Ibidem.

Slika 138. Mezar Avda Međedovića na Obrovu

Slika 139. Nišani sa mezara hafiza Saliha Gaševića
(Danas se nalazi u haremu Gradske džamije).

Mezar hafiza Saliha Gaševića nalazio se u haremu najveće džamije, koja se zvala „Hadžidanuša“ Čaršijska. Džamija i mezarje su porušeni a na njihovom mjestu je sagrađen spomenik palim borcima NOR-a. Nišan sa mezara hafiza Gaševića prenijet je u harem Gradske (Jusufa) džamije i sačuvan je do današnjih dana.

Na teritoriji Bijelog Polja sagrađeno je turbe koje se nalazi na mezarju u Nedakusima, bližih podataka nema.

Slika 140. Turbe u Nedakusima

VIII. POGLAVLJE

PLAV I GUSINJE

Plavskogusinjski kraj je poznat po tome što jedini u Sandžaku ima dva prirodna jezera - Plavsko i Hridsko, kraj povoljnog geografskog položaja u smislu razvoja planinskog, jezerskog i riječnog turizma, lova i ribolova, kajaka i raftinga. Istorijski posmatrano Plav i Gusinje su nastali na raskrsnici puteva Skadar-Peć, Skadar-Mitrovica, Skadar-Novı Pazar, Skadar-Akovo, Taslidža, Sarajevo. Čuveni su po bici na Nokšićima, pokrštavanju i genocidu nad Bošnjacima 1912. i 1913. godine. Karakteristična bošnjačka arhitektura, kule, džamije, planinski vijenci, prirodne ljepote, veliki privredni i turistički potencijali, brojna dijaspora.

8. GEOGRAFSKI POLOŽAJ

Plavsko-gusinjski kraj se nalazi u južnom Sandžaku (u Crnoj Gori), na 950 metara nadmorske visine,³³² a čine ga grad Plav koji je i sjedište današnje Opštine Plav, varošica Gusinje, te dvadesetak sela. Grad Plav se nalazi jugoistočno od Plavskog jezera, a varošica Gusinje zapadno od ovoga jezera. Inače i Plav i Gusinje su smješteni sjeverno od planinskog lanca Prokletije na granici sa sjevernom Albanijom. Dakle, do Plava i Gusinja se može doći ako pođemo od Novog Pazara: preko Rožaja, Berana, Andrijevice, Murina i stiže se u Plav. Ukupna kilometraža Novi Pazar – Plav iznosi oko 130 km.

Između Plava i Gusinja se prostire lijepa i pitoma ravnica, koju presijecaju rijeke i rječice: Grlja, Vruja, Dolja, Grnčar i Ljuča. Sve one se direktno ili preko rijeke Grnčar ulivaju u Plavsko jezero iz kojeg izvire Rijeka Lim. U Plavu se i dan danas prepričavaju priče da su Slovenci 80-tih godina prošlog vijeka dali ocjenu da su Plavsko jezero i uopšte plavsko-gusinjski kraj, Bogom dani za razvoj turizma. Čak sa boljim uslovima nego što su ih imali Bohinjsko i Bledsko jezero u Sloveniji. Tu su pored Plavskog jezera, Ali-pašini izvori, planina Visitor, Hridsko jezero, Prokletije, Rijeka Lim. Ovdje

³³² *Mala enciklopedija Prosveta*, 1986. god. 1003.

postoje izvanredni uslovi za lov i ribolov, planinski i jezerski turizam, sportive na vodi, splavarenje, rafting, kajak, kanu i sl. Ali, na žalost, ova opština kao da je bila kažnjena od strane bivših komunističkih vlasti (danas je stanje još gore), uvijek se, po razvijenosti nalazila na posljednjem mjestu među opštinama bivše Jugoslavije, odnosno danas Sandžaka, Crne Gore i Srbije.

8. 1. STANOVNIŠTVO

Prema popisu stanovništva iz 2003. godine, opština Plav je imala 13805 stanovnika,³³³ od toga Bošnjaci 6809 (49,3%), Muslimani 788 (5.7%), Albanci 2719 (19.7%), Srbi 2613 (18.9%), Crnogorci 765 (5.4%), i ostali 111 (0.8%).

Vjerska pripadnost je bila takva da se od ukupnog broja stanovnika - 13805, kao pripadnici vjere islama izjasnilo 10246, kao pravoslavni 3348, katolici 98, ostali 113.³³⁴

Da govori srpskim jezikom izjasnilo se 3522, crnogorskim jezikom 810, albanskim jezikom 2693, bošnjačkim jezikom 6500 i bosanskim jezikom 192.³³⁵

Inače Opština obuhvata prostor od 486 m².

Karakteristika Plava i Gusinja jeste i ta da su to gradovi-naselja sa najviše iseljenih stanovnika u Sandžaku. Oko tri četvrtine Plavljana i Gusinjana se nalazi u Americi i drugim zemljama zapada, kao i Turskoj, BiH, Sloveniji i sl. a samo jedna četvrtina se nalazi u ovoj opštini.

Sve je ovo imalo uticaja na privredni razvoj ove sredine, tako da je pravo čudo kako ljudi iz ovoga kraja uopšte preživljavaju. No, o ovim specifičnostima, ćemo, akobogda pisati drugom prilikom.

³³³ RZZS, *Popis stanovništva, domaćinstva i stanova u 2003.godini*, Podgorica 2004. 60, Knjiga 1.

³³⁴ RZZS, *Popis stanovništva, domaćinstva i stanova u 2003.godini*, Podgorica 2004. god. 9. Knjiga 3.

³³⁵ Ibidem, 11.

8.2. NASELJENA MJESTA

Bogajići, Brezojevica, Dosuđe, Đurička rijeka, Glavice, Gornja Rženica, Grnčar, Gusinje, Hoti, Koljenovići, Kruševo, Malo Selo, Martinovići, Mašnica, Meteh, Murino, Novšići (Nokšići), Plav, Prnjavor, Rudo Polje, Skić, Velika, Višnjevo, Vojno Selo, Vusanje i Završ.

8.3. ISTORIJSKI OSVRT

Naziv Plav, prema jednoj legendi, povezuje se sa imenom rimskog imperatora Flaviusa,³³⁶ a Gusinje je dobilo ime po Austinu.³³⁷ Prema nekim istraživačkim radovima kaže se da postoje „tragovi starog naselja: komadi stubova i skulptura, temelji od kuća...”³³⁸ Za „Gradac“ i „Čeligrad“ predanje kaže da su iz rimskog doba.³³⁹ O prisutnosti Rimljana na ovim prostorima govori jedan broj naziva planina i rijeka i to: Lim od *limes* (granica), planina Visitor od riječi *visitare* (posjetiti), i dr. Na prostoru na kojem se danas nalazi Gusinje pronađene su cijevi od nekadašnjeg vodovoda, ali se ne može sa sigurnošću tvrditi da li su iskopane cijevi iz rimskog ili osmanlijskog perioda.³⁴⁰

Poslije Kosovskog boja 1389. godine, Osmanlije su uspostavili carinske i sudske organe u Srbiji, a i Lukavici pod Durmitorom i na carinarnici na Limu.³⁴¹

Osmanlije su se nalazile na ovim prostorima još krajem XIV vijeka, što potvrđuje opis „Oblast Brankovića“ gdje nalazimo subašu Plava, Sulejman-bega. Tada je izgrađena i prva džamija.³⁴²

Turci su bili onemogućeni unutrašnjim sukobima kako bi na ovom području uspostavili vlast, te su tek 1455. godine u potpunosti

³³⁶ M. Memić, *Plav i gusinje u prošlosti*, Beograd, 1989.god. 24,

³³⁷ Š. Krcić, *Bibliografija sa prolozima za monografiju plavsko-gusinjskog kraja*, Plav, 2005.god. 126.

³³⁸ M. Memić, *Ibidem*, 24.

³³⁹ *Ibidem*, 24.

³⁴⁰ *Ibidem*, 25.

³⁴¹ *Ibidem*, 39.

³⁴² *Ibidem*, 39.

ovladali ovim krajem, kada su osvojili Budimlju i Bihor.³⁴³ Godine 1485 Osmanlije su sprovele prvi popis u Skadarskom sandžakatu koji je imao četiri kaze (okruga) i to: Skadarsku, Podgoričku, Pečku i Bihorsku u čijem sastavu su bili Plav i Gusinje. Plavski vilajet je bio najnaseljeniji kraj u Limskoj dolini.

Islam se na ovim prostorima počeo širiti tek početkom XVII vijeka. Taj proces bio je u neposrednoj vezi sa izgradnjom Gusinja prije 1612. i Plava 1619. godine, što je bilo praćeno čestim pobunama albaskog plemena Keljmendi i njihovim prodorima u plavsko-gusinjsku dolinu. Govori se da je ovo pleme još od kraja XV i tokom XVI vijeka imalo svoju plemensku upravu.

Već krajem XVI i početkom XVII vijeka spominje se otkazivanje poslušnosti ovog plemena osmalijskoj vlasti.³⁴⁴ Pored lošeg ekonomskog položaja ovog plemena, koji ih je tjerao na nasilje i pljačku i, time, rješavanje svojih materijalnih problema, prisutan je bio i spoljni faktor, tj. katolička crkva, koja ih je tjerala da budu stalno u sukobu sa Osmanlijama držeći ih kao pomoćnu snagu Mletačke Republike. Da bi spriječila upade ovih plemena, Osmanlijska vlast se odlučila da sagradi dva grada sa brojnim vojnim posadama. Inicijativa za izgradnju ovih gradova potekla je od bosanskog valije. Za Plav se kaže da je njegovo podizanje okončano 1619. godine, kada se i pomonje prvi put kao naseljeno mjesto a do tada je postojala Plavska nahija. Gusinje je izgrađeno u obliku latiničnog slova „L“. Iz trgovačkog centra pruža se 9 ulica koje sve povezuje jedna kružna saobraćajnica od mjesta zvanog „Haus“ do Čekića džamije.

Plav je izgrađen na brežuljkastom terenu u kojem dominira Redžepagića kula, koja nije služila samo za stanovanje već i za odbranu. Ističe se da je tokom XVII vijeka u Plavu postojao i lokalni trg na kome se prodavalo žito.³⁴⁵

³⁴³ Ibidem, 39.

³⁴⁴ Ibidem, 47.

³⁴⁵ Ibidem, 53.

8. 4. MEDRESANTI KRALJEVE MEDRESE U SKOPLJU

I pored svih nedaća koje su preživljavali, Plavljeni i Gusinjani su uvijek, kroz svoju burnu istoriju, pokazivali želju za životom, za opstankom, vitalnost, inventivnost i kreativnost. Naročito su bili okrenuti svojoj vjeri i naciji, svom zavičaju, ali svakako i nauci i obrazovanju. Interesantno je napomenuti da je bio značajan broj ljudi iz ovoga kraja, koji su završavali vjerske škole. Ovaj kraj je imao svoje čuvene hodže i imame i druge ugledne ljude. Na primjer kada je Kraljevina Jugoslavija 20-tih i 30-tih godina prošlog vijeka osnovala čuvenu *Kraljevu medresu* u Skoplju, shodno procentu stanovništva, iz Plava i Gusinja je najviše bilo upisanih u ovu medresu na području čitave države. Medresanti Kraljeve medrese iz Plava i Gusinja, njih 52 su bili:

Redžepagić Abaz; Šahmanović Idriz; Bajrektarević Haso; Omeragić Iso; Redžepagić Ahman; Redžepagić Hamdija; Šabović Esad; Redžepagić Numan; Bander Smajle; Bicić Mahmud; Šahmanović Hajro; Bašić Bećo; Metović Bajram; Lešnjanić Haso; Šehović Jakub; Ganić Ibrahim; Laličić Ishak; Nikočević Aljo; Radončić Rustem; Redžepagić Emin; Redžepagić Šaban; Šabović Hakija; Šabović Zuhdija; Lucević Nazif; Vodopić Ramo; Redžepagić Jusuf; Redžepagić Ahmed; Omeragić Huso; Redžepagić Ibrahim, Redžepagić Bejto; Hadžialević Aljo; Čekić Osman; Šujak Salih; Memić Mustafa; Avdić Aljo; Mulić Redžep; Nikočević Džafer; Redžepagić Omer; Redžepagić Ragib; Redžepagić Enver; Šabović Harun; Hadžialević Ramo; Šarkinović Mehmed; Šarkinović Mehmed; Šarkinović Arif; Laličić Salih; Mekuli Ahmed; Mekuli Hasan; Djukanović Ramo; Radončić Hasan; Omeragić Džafer; Medunjanin Amir.

8. 5. DOKTORI NAUKA IZ PLAVSKO-GUSINJSKOG KRAJA

Naučni krugovi u Sandžaku, a i šire, govore da su Plav i Gusinje gradovi, koji, srazmjerno broju stanovnika, imaju najviše doktora nauka, računajući čitav prostor nekadašnje Jugoslavije. „Na daleko je čuvena činjenica, da Plavsko - gusinjsko - murinski kraj, je pravi

rasadnik kadrova iz raznih znanstvenih (naučnih) disciplina: Na osnovu više konsultacija, sa raznim subjektima i kolegama, dobili smo impozantan podatak iz ovog regiona, da je na raznim univerzitetima i sveučilištima doktoriralo preko **sedamdeset ljudi**. Okolnosti političke presije su bile takve, da ni jedan od spomenutih znanstvenika i doktora znanosti, nikad nije mogao dobiti adekvatno mjesto u zavičaju u kojem je ponikao.“³⁴⁶

Doktori nauka iz Plava i Gusinja su:³⁴⁷ Dr Halil Ahmetaj, medicina; prof.dr Ibrahim Ahmetaj, geografija; dr Mehmed Ahmetaj, albanologija; dr Budimir Babović, politologija; dr Hakija Bašić, medicina; dr Faik Bajrović, medicina; prof dr Bajazit Bektešević, stomatologija, dr Mirko Brković, agronomija; prof dr Smail Čekić, istorija; Prof dr Šefkija Čekić, organizacione nauke; prof dr David Dašić, ekonomista i diplomata; prof dr Vučić Dašić, matematika i poezija; prof dr Jusuf Dedušaj, medicina; dr Abedin Deljanin, tehničke znanosti; prof dr Dragan Filipović, elektrotehnika; dr Džemail Ferhatović, biologija; prof dr Abedin Ferović, pravne nauke; dr Muj Gjonbalaj, ekonomista; prof dr Boro Gojković, filozofija; prof dr Dojčilo Gojković, filozofija; dr Gojko Gojković, ekonomija; prof dr Ejub Hot, tehničke nauke; Dr Milivoje Jašović, ekonomija i agronomija; prof dr Žarko Jašović, kriminologija; dr Slobodan Jokić, ekonomija; dr Vera Jokić, pravne znanosti; prof dr Vujadin Jokić, filozofija i estetika; dr Zuvdija Kandić, medicina; dr Marko Knežević, turizmologija i geografija; dr Agan Kojić, agronomija; prof dr Šefket Krcić, filozofija i književna estetika; dr Miomir Krdžić, medicina; prof dr Ibrahim Kukaj, ekonomija; prof dr Šerif Kukaj, ekonomija; dr Aleksandar Laban, agronomija; dr Miloš Laban, matematika; prof dr Vujica Lazović, ekonomija; dr Žarko Lekić, ekonomija; akademik dr Esad Mekuli, veterina i književnost; dr Mustafa Memić, istoričar; dr Fejzo Mulamekić, medicina; dr Edin Nikočević, atomska fizika; prof dr Kemal Nikočević, tehničke nauke; prof dr Blagoje Novičević, ekonomija; prof dr Vuk Ognjanović,

³⁴⁶ Š. Krcić, *Bibliografija sa priložima za monografiju plavsko-gusinjskog kraja*, Biblioteka Ikre, Plav 2005. god. 203.

³⁴⁷ Podaci preuzeti iz *Bibliografija sa priložima za monografiju plavsko-gusinjskog kraja*, autora Š. Krcića, Ibidem, 203, 204 i 205.

ekonomija; prof dr Sato Oljević, tehničke nauke; prof dr Marica Otašević, biohemija; prof dr Vujadin Otašević, sudska medicina; dr Budimir Petrović, agronomija; dr Faruk Radončić, vojne nauke; dr Batrić Radenović, agronomija; dr Dragan Radenović, filozofija i primijenjena umjetnost; dr Bajram Redžepagić, medicina i književnost; prof dr Bejto Redžepagić, ekonomija; dr Dževdet Redžepagić, stomatologija; dr Husnija Redžepagić, agronomija; akademik dr Jašar Redžepagić, pedagog; dr Murat Redžepagić, teh.nauke; dr Safet Redžepagić, ekonomija; dr Samir Redžepagić, medicina; dr Sead Redžepagić, stomatologija; dr Sulejman Redžepagić, diplomatija; dr Ranko Simonović, medicina; akademik prof dr Ljubiša Stanković, elektrotehnika; dr Srđan Stanković, elektrotehnika; akademik prof dr Branislav Šoškić, ekonomista; dr Tomović, geologija; dr Miloje Vuković, istorija; akademik dr Branko Zogović, medicina; dr Dragoljub Zogović, geologija; dr Momčilo Živaljević, agronomija; i akademik dr Redžep Qosja, književnik; Dr Bajram Mulić, islamske nauke.

8. 6. UNIŠTENA ARHITEKTURA

O nekadašnjoj, veoma prepoznatljivoj arhitekturi Plava i Gulinja, kao, nažalost i mnogih drugih sandžačkih naselja, možemo govoriti samo u vremenu prošlom. Da nije grafika i crteža Ibrahima Rekovića, možda ne bismo umjeli ni da sanjamo o ljepoti bošnjačke kuće iz ovih krajeva.

U svežoj atmosferi plavetnila i zelenila oko Plavskog jezera, okružen velikim, od snijega prošaranim planinama, osnovni ton pejzažu davali su strmi, drveni krovovi razbacanih brvnara po neravnom terenu. Plav je jedna kompleksna cjelina u kojoj su se susretale ljepota prirode i ljepota brvnara, kojim su dominirale džamije sa lijepim drvenim minaretima. Grad Plav je u prošlosti bio grad muzej. Da je Zavod za zaštitu spomenika kulture i najmanjom intervencijom, prostom administrativnom zabranom rušenja izrazitih starih zgrada, na području dva lokaliteta Plava i Rožaja, pokušao da utiče na njihovu daljnju sudbinu, možda bi danas oba naselja bila, sa Dubrovnikom i Kotorom, uvrštena u spisak svjetske historijske

baštine. Jer se radilo o jedinstvenim ambijentima, od analognih planinskih naselja slovenačkih, švajcarskih ili francuskih Alpa.³⁴⁸

Žalosno je da su ovo kulturno blago rušili i porušili njegovi vlasnici, ne iz potrebe nego iz nehata, zbog nepoznavanja i nepoštovanja svojih starih, arhitektonskih vrijednosti, dok su vlasti prećutno dozvoljavale ovo uništavanje i ništa nisu uradile da bi se te vrijednosti sačuvale.

Slika 141. Plav – nekadašnji izgled.

8. 7. DIZDAREVIĆA GRAD

Čuveni Dizdarevića grad se nalazio u centru Plava, a sagrađen je početkom XVI stoljeća.³⁴⁹ Sagrađili su ga preci begova Redžepagića. Nazvan je po čuvenom upravitelju grada - Dizdaru. Sagrađen je bio od tvrdog materijala. Unutar zidina je podignuta i Stara džamija koja je sačuvana do današnjih dana. Interesantno je da su Dizdarevi potomci sredinom XX stoljeća porušili ovaj grad

³⁴⁸ J. Krunić, *Kuća i varoši u oblasti stare raške*, Ibidem, 188.

³⁴⁹ Š. Krcić, *Bibliografija*, Ibidem, 126.

radi dodvoravanja crnogorskoj vlasti.³⁵⁰ Krajem 50-ih i početkom 60-ih godina, materijal sa Dizdareva grada je odnošen u Brezjojevice, od kojeg je zidano „Državno dobro“ - ovčarnici i govedarnici, koji i dan-danas stoje neupotrijebljeni. Ovo zdanje je nekada Plav činilo gradom,³⁵¹ Ovaj grad je jedino ostao u potpunosti sačuvan na crtežima i grafikama Ibrahima Rekovića i čeka nadležne da se sjetite ga obnove i da mu vrate stari sjaj.³⁵²

Slika 142. Dizdarevića grad (Ibrahim Reković, grafika)

8. 8. TRGOVAČKI CENTAR PLAVA

Ansambli malih objekata, (koji su činili tržni centar, velike i privlačne izrazitosti, uništen je radi beznačajnih „modernih zgrada“. Međutim, sve je moglo biti ukomponovano interpolacijom, bez narušavanja ove ekspresivne saglasnosti. Na ovom mjestu su danas smješteni hotel i autobuska stanica.

³⁵⁰ Ibidem, 146.

³⁵¹ Ibidem.

³⁵² I. Reković, *Izgubljeni ambijent Plav I Gusinje nekada*, Almanah 2008. god.

Slika 143. Trgovački centar Plava.

8. 9. KNJIŽNICA U PLAVU

Jadan od najstarijih kulturno-istorijskih spomenika u Crnoj Gori ove vrste, bila je nedavno uništena Stara knjižara u Plavu, koju je 1471. godine,³⁵³ podigao plavski beg Zejnel Dizdar. U brvnari je bila čitaonica i knjižara, a sagrađena je na desetak metara od njegovog utvđenja "Dizdarevića grad" u okviru čijih zidina je sagrađena iste godine i Stara dzamija. Dizdari plavskog grada su bili Redžepagići. Nažalost, ovaj vrijedni i, nesumnjivo, najstariji kulturni objekat ovih prostora, nije sačuvan da svjedoči kako su ljudi ovih prostora prije više od pet stoljeća cijenili knjigu.

Slika 144. Stara knjižnica (I. Reković, grafika)

³⁵³ Š. Krcić, *Bibliografija*, Ibidem.

8. 10. HAN U GUSINJU

Gusinjski han je danas tipična drvena struktura, ali izmijenjen plan jer se radi o zgradi komercijalnog značaja. Na prvom spratu je imao tri lokala, sa tri ulaza i tri drvena "izloga" (na fotografiji su zatvoreni) – ćepenka. Zatvoreni drveni kapci otvaraju se prema gore i prema dolje. Gornji dio se kači za tavanicu, a donji ostaje u vodoravnom položaju i služi kao platform za izlaganje robe. Demoliran je prije nekoliko decenija.

Slika 145. Stari han u Gusinju

8. 11. KUĆE

Planinska okolina, sva u šumama, kamen na licu mjesta iz Đuričke rijeke, nudili su obilje materijala za izgradnju. Zato se u Plavsko-gusinjskom kraju razvio tip naselja sa kućom sagrađenom od masivnog kamena, u donjem, i drveta u gornjem nivou. Kuće su uvijek odmaknute od ulice. Na uličnu liniju se postavljaju mali sporedni objekti, sagrađeni od drveta, kao što su šupe za drva i pomoćne štale.

Kuće su imale svoje avlije koje su ograđivane. Ogradu avlije prema ulici sačinjavaju pleteni koševi za kukuruz – salaši.³⁵⁴ Ovi salaši su uzrok velikih, izrazito drvenih, monumentalnih ulaznih kapija, jer su prenošeni kroz ove kapije.

Plavska urbana struktura nije bila izraženo podijeljena u mahale, ili barem nije naglašena odgovarajućim rasporedom lokacija džamija.³⁵⁵

Slika 146. Stara kuća u Plavu, (I. Reković, grafika).

Konfiguracija terena je dovela do toga da postoji razlika u organizaciji naselja u Plavu i Gusinju. Cijelo Gusinje je situirano na ravnom terenu, kuće su veće ali je imao manji broj kula nego u Plavu i ulična mreža je pravilnija. Plav se sastoji od razbacanih kuća, na valovitom terenu, a imao je i veći broj kula. Preovlađujući tip kuće bio je kuća sa dva nivoa.³⁵⁶

Donji nivo kuće je građen od masivnih kamenih zidova, približno kvadratne osnove. Ovaj nivo je uglavnom korišćen za držanje stoke. Gornji nivo je građen od vodoravno položenih brvana i isključivo

³⁵⁴ Salaši su uske, od pruća ispletene strukture, pokrivene uskim krovom od dva pojasa šindre. Dušina salaša bila je oko 6 metara, širina oko jednog metra a visina 2 metra.

³⁵⁵ J. Krunic, Ibidem, 192.

³⁵⁶ Ibidem, 193.

je korišćen za stanovanje porodice. Krovovi su strmi i do 45° , pokriveni šindrom, izuzetak je bio da su kuće pokrивane slamom, i krovovi su mahom građeni na četiri vode.

8. 11. 1. Enterijer kuće

Prilikom izgradnje kuće kod muslimana smjer prema kome se kuća okreće je jugo-jugo-istok, tj. kuće su čelom okretane prema Kabi u Meki, u Saudijskoj Arabiji, što u Plavu i Gusinju u većini slučajeva nije bilo moguće ispoštovati, zbog konfiguracije terena. No, bez obzira na to unutrašnjost kuća je uređena po pravilima kako to muslimanska tradicija nalaže.³⁵⁷

Tradicionalno uređenje kuće odnosi se na stvaranje ambijenta za udobno stanovanje, i opremanje stana svim uređajima potrebnim za održavanje lične higijene.

U kućama u većini slučajeva nije bilo pokretnog namještaja, tako da je svaki elemenat bio fiksiran na za to određeno mjesto. Svi elementi bili su napravljeni od drveta: vrata, rafovi, prozori, tavanica od bukovih dasaka - šašovaca, u sadejstvu sa ćilimom (koji je prekrivao cijeli pod sobe), davali su jako prijatan prizor za oko. Drveni dijelovi kuće nikada nijesu farbani, naprotiv, uz najveće napore čestog ribanja i pranja održavani su u prirodnoj boji i teksturi.

Pokretne stvari kao što su ibrici, sahani, i td. ostavljani su na rafovima. Sofra se nakon upotrebe kačila na zid u hodniku ili u „kući“. Dušeci korišćeni za spavanje odlagani su u ugrađenim ormanima – dolapima, dušeklucima, sergenima ili musanderima.

Hamam, peć, polica, ulaz u sobu, fiksni niz, izveden je u drvetu duž unutrašnjeg zida sobe, nasuprot zidu u kome su nizovi prozora. Minderi i sećije nalazili su se ispod prozora, bili su zastrti ćilimima i jastucima i služili za sjedenje i odmor. Iznad prozora i na bočnim zidovima, a ispod plafona, nalaze se rafovi. Za zagrijavanje sobe koristila se zemljana peć koja se uvijek ložila iz susjedne sobe. Kuhinje su imale ognjišta na kojima se nalagala vatra. U sobama za

³⁵⁷ Ibidem, 203.

goste postojali su odžaci-kamini koji su korišćeni za zagrijavanje sobe i za kuhanje kahve. Kuhinje – tzv. „kuće“ nisu imale tavanicu tako da je dim direktno išao u tavanski prostor, koji bi kroz otvore na krovu izlazio napolje. Od pokretnih stvari postojao je bakarni mangal koji je korišćen za dopunsko zagrijavanje prostorija.

Elementi koji su činili standardnu opremu kuće su³⁵⁸: zidana lončana peć, hamam-kupatilo, ugrađeni ormar „sergen“, dolap, „musander“, polica za posude za vodu, otvoreno ognjište kuhinje, uređaji za pranje posuđa i ruku, minderluk, sećija, raf- visoka polica.

Neke od tipičnih Plavsko-gusinjskih kuća bile su: kuća Ahmeta mula Deme Musića, Rekovića kuće, i dr.

8. 12. KULE

Pored običnih kuća, na prostoru Plava i Gusinja postojale su i kule koje su pravljene od kamena. Kule su imale ugledne i jake porodice koje su nešto značile u mjestu pa i šire. Zidovi ovih kula su obično bili debljine oko jedan metar i one su takođe, pored stanovanja, imale ulogu porodičnog utvrđenja i zaštite od eventualnih napada raznih komita i bandi izvana. Svojim oblikom i strukturom i načinom smještaja, kula je sva podređena tom zahtjevu samostalnog bezbjednog postojanja.³⁵⁹

Najpodesniji geometrijski oblik samostalnog objekta namijenjenog odbrani je krug ili kvadrat.³⁶⁰ Pošto je taj prostor trebalo podijeliti u prostorije za svakodnevni život, onda je morao otpasti oblik kruga, te je osnovni oblik osnove plana kamene kule ostao kvadrat dimenzija 10x10. metara. Za odbranu i bezbijednost kule je potrebna i visina, zato se stan u kuli razvija u vertikali: prizemlje i dva sprata. Glavni odbrambeni prostor je tavan. U oblikovanju toga prostora je učinjen izuzetak, krovna konstrukcija je postavljena tek na nadzidak visok jedan metar. U tom nadzidku su uski vertikalni otvori na sve strane-puškarnice. Tako je visina kule bila tri

³⁵⁸ Ibidem, 204.

³⁵⁹ J. Krunić, *Kuća i varoši oblasti stare raške*, Ibidem, 195.

³⁶⁰ Ibidem, 196.

puta po tri metra, plus jedan metar tavana, što je ukupno iznosilo deset metara. Dakle, cijeli prostorni oblik kule je kocka, dimezije 10x10x10 metara, idealan sterometrijski kameni kristal.³⁶¹

Kule su pokrивane piramidom drvenog krova od šindre, čije su strane naklona od oko 45 stepeni. Od ovog načina krova odstupljeno je samo kod kule u Martinovićima, koja je pokrivena krovom na dvije vode, što je čini jedinstvenom na ovom području.³⁶²

Inače, poznatije kule u Plavu i Gusinju su: Redžepagića kula, Bećiragića kula, Abagina kula, Mubina kula, Adžimušovića kula, Durovića kula, Ferovića kula, Jasavića kula, Jahdadića kula, Kamića kula, Cerikovića kula, Bilalagina kula, Šarkinovića kula, Canovića kula, Hasganićeva kula, Kukića kula, Radončića kula, Krcića kula, Rašića kula, Nizamska kula (sa kasarnom), Kršla kula, i druge. Najpoznatija od ovih kula je Redžepagića kula.

8. 12. 1. Redžepagića kula

Redžepagića kula predstavlja jednu od najstarijih građevina u Plavu. Sagrađio je 1671. godine Hasan-beg Redžepagić.³⁶³ Oko kule se nalazi kaldrma, tako da je uvijek čist prostor oko objekta. Masa, oblik i struktura Redžepagića kule je poseban primjer tipa kule u Plavu. Ova kula, kako stoji u prospektima, predstavlja dragocjenu vrijednost, koja daleko prevazilazi okvire lokalnog značaja i stoga zahtijeva svu pažnju brižljive restauracije. Objekat se prvobitno sastojao od prizemlja i dva sprata od kamena, a krov je bio pokriven kamenim pločama. Nakon određenog vremena dozidan je treći sprat od drveta a zamijenjen je i krov. Uklonjene su kamene ploče a krov je pokriven šindrom. Cijelo prizemlje je jedan veliki prostor sa jednim ulazom i stepeništem za sprat. Prizemlje je bilo namijenjeno za držanje konja, a vjerovatno i druge stoke, kao i za skladištenje žita.³⁶⁴

³⁶¹ Ibidem, 196.

³⁶² Ibidem, 196.

³⁶³ Š. Krcić, Ibidem,

³⁶⁴ J. Krunić, Ibidem.

U prvom i drugom spratu je smješten po jedan kompletan dvosoban stan. Tavanski prostor je jedna cjelina ogromne visine, sa rupom koju čini nedostatak tavana nad kuhinjom. Tavan se upotrebljavao samo za odbranu u slučaju da kula bude napadnuta.

„Debljina zidova je oko 1 metra, a na nekim mjestima ta debljina prelazi 1 metar. Spratovi su povezani drvenim stepenicama, a međuspratne konstrukcije su drvene.

Vrata se nalaze na južnoj strani, sa gornjim lučnim dijelom iznad kojih je puškarnica. Iznad puškarnice se nalazi drveni dio zvani „ćošak“, napravljen od drveta pokriven drvenim, jednoslivnim krovom. U visini trećeg sprata su četiri prozorska otvora. Na sjevernoj fasadi, od dna prema vrhu, nalaze se jedna puškarnica, „ćošak“ sa umivaonikom i dva prozorska otvora. Sa istočne strane, postavljena je jedna puškarnica, „ćošak“ sa tri prozora i dva prozorska otvora, jedan veći i jedan manji. Na fasadi okrenutoj ka zapadu, smješten je samo jedan prozor, na prvom spratu. Kula Redžepagića sastoji se od prizemlja i tri sprata. Prizemlje ima pravougaonu osnovu. Na sjevernoj strani vidljiva su nekadašnja vrata, koja su, nekom kasnijom prepravkom, sazidana. Pod je drveni. Plafonska konstrukcija je od šašovaca. Prostor prizemlja nekada je služio za smještaj konja i vjerovatno, druge stoke. Na prvom spratu, do kojeg vode drvene stepenice, nalazi se jedna prostorija, koja na sjevernom, istočnom i južnom zidu ima po jednu puškarnicu. Na zapadnom zidu nekada je postojao otvor, povezan sa WC-om, koji je srušen. Glavna namjena prvog sprata bila je usmjerena na odbranu od neprijatelja. Drvene stepenice sa prvog vode na drugi sprat i prekidaju se na početku prostora malog predsoblja, na čijem je zapadnom zidu izdubljena niša.

Tu je nekada stavljana svijeća, kasnije zamijenjena lampom. Na sjevernoj strani drugog sprata izgrađen je drveni, pokriveni „ćošak“. Njegov, u gornjem dijelu lučno savijen ulaz ima dekorativnu rezbariju, sa ornamentom lukovice. „Ćošak“ ima dva prozorska otvora (sa zapada i sjevera), na kojem su postavljene željezne rešetke i sa unutrašnje strane drvene, pokretne roletne, izrađene

od punog drveta. Na istočnoj strani “čoška” nalazi se umivaonik (“avdesnica”).

Ispod niše za osvjetljavanje nekada je stajao hambar za žitarice. Isti je postojao i na prvom spratu. Predsoblje se nekada koristilo za mlaćenje žita na lesu. Iz predsoblja su postavljena vrata sa dekorativnom, željeznom kvakom i alkom (rezom). Ta vrata vode u centralnu prostoriju, na čijoj su južnoj i istočnoj strani postavljeni “čoškovi” sa po tri prozora. Na plafonu ove prostorije postavljena je željezna alka, na koju se kačila lampa. Jednim pregradnim zidom prema zapadu, postavljenim nekom kasnijom dogradnjom, izgrađeni su odžaklije i kupatilo. Pod na drugom spratu je drveni, a plafon je izrađen od “šašovaca”. Prije izgradnje trećeg sprata, ovaj dio Kule Redžepagića služio je za stanovanje. Drvene stepenice sa drugog sprata završavaju se na početku tzv. “difane” (divana ili divanhane). Pri dnu zidova na drvenom podu, sa sjevera i zapada probijena su tri otvora (puškarnice). Ovih puškarnica nekada je bilo više, ali su kasnije saqidane. Na južnom zidu divanhane su dvojica, a na istočnoj jedna vrata. Između ovih vrata, na južnom zidu, visila je “sofra”. Iz divane dvojica vrata vode u dvije prostorije, na čijem su pregradnom zidu još jedna mala vrata, tzv. “kapidžik”. U sobi sa desne strane postavljene su police za postavljanje posuđa. Na jednom zidu je vješalica. U ravni poda, na posljednjoj dasci probijena su dva otvora, puškarnice. Na sredini sobe stajao je bakarni mangal, koji je služio za zagrijavanje prostorije, kuhanje kahve i hrane. U ovoj su se sobi okupljali muškarci, a bila je namijenjena za spavanje. Druga soba, sa lijeve strane, ima četiri prozorska otvora. Na sjevernom zidu ove prostorije nalaze se vrata koja vode u minijaturno kupatilo. Između vrata, kupatila i sobe, nekada je postojala zidana peć, ložena iz kuhinje. I u ovoj sobi postavljene su police za posuđe. Pod u sobama je drveni, a plafoni od “šašovaca”. Podovi su prekrivani ćilimima. Do zidova su se namještali “kalupi” (kalapi) –jastuci, napunjeni slamom. Na sredini sobe prostirani su jastuci za sjedenje, napunjeni vunom (“šiljteta”). Kuhinja nije imala plafon, radi odvođenja dima. I u njoj su tri puškarnice i dva mala prozora. U kuhinji postoje i police za posuđe. Na sredini kuhinje je ognjište sa verigama. Upotrebljavana je crepulja i sač za

pečenje hljeba. Krovna konstrukcija Kule Redžepagića je drvena, sa pokrivačem od šindre.”³⁶⁵ Ova kula je renovirana i danas služi kao spomenik kulture.

Slika 147. Redžepagića kula

8. 13. DŽAMIJE

Na prostoru Plava i Gusinja postoji 14 džamija³⁶⁶ i to u Plavu 6 (od čega dvije u izgradnji) i Gusinju 8. Glavna karakteristika ovih džamija, do unazad nekoliko decenija, bila je ta što su sve bile pokrivenе šindrom i što su sve imale drveno munare. Najstarija džamija na ovom prostoru je Stara džamija, izgrađena 1471. godine³⁶⁷ u Starom gradu, okruženom bedemima. Obnavljana je u nekoliko navrata: 1887, 1970. i 1986. godine. Ona ima zanimljivu arhitekturu, posebno zbog duboreza i arabeski. Jedan dio je zidan kamenom, a drugi - sofraluci, izgrađen je od drveta. Do renoviranja 1986. godine, imala je krov od daske (šindre), koji je tada zamijenjen plastičnom, imitacijom drvenog pokrivača. Džamija ima drveno munare visine

³⁶⁵ B. Mulić, *Kula Redžepagića u Plavu*, Avlija, broj 2. 2011. god. 58-159.

³⁶⁶ Arhiv Odbora islamske zajednice Plav.

³⁶⁷ B. Agović, *Džamije u Crnoj Gori*, Ibidem, 367.

10 metara. Njene dimenzije su 16 x 10 metara bruto površine. U njenom haremu se nalazi šadrvan. Stavljena je pod zaštitu države kao kulturno-istorijski spomenik.

Slika 148. Stara džamija u Plavu

Slika 149. Šadrvan ispred Stare džamije

8. 14. ŠADRVANI

Plavsko-gusinjski kraj je bogat javnim česmama i šadrvanima. Važno je napomenuti da skoro sve Plavsko-gusinjske džamije imaju šadrvane u svom haremu. Neki su sagrađeni od tvrdog materijala, obloženi mermerom, neki su od drveta. Jedan od najljepših je onaj koji se nalazi ispred Stare džamije. Šadrvan je napravljen od drveta tako da se potpuno uklapa u ambijent sa Starom džamijom.

Postojeće džamije u Plavu:

- Stara (Carska) džamija, sagrađena 1471. godine
- Redžepagića džamija, sagrađena 1774. godine,
- Šabovića džamija, sagrađena 1880. godine
- Carska džamija Sultanija, sagrađena 1907. godine
- Džamija u selu Bogajiće-u izgradnji,
- Šehidska džamija u Vojnom selu-u izgradnji,

Porušene džamije:

- Džamija u Nokšićima, sagrađena 1830. god, a spaljena za vrijeme balkanskih ratova 1912. godine.
- Džamija u Gornjoj Ržanici, sagrađena 1939. god. spaljena 1944. god.
- Džamija Turija, džamija za potrebe vojske,
- Nizamska džamija, džamija za potrebe vojske.

Postojeće džamije u Gusinju:

- Vezirova džamija, sagrađena 1765. god.
- Čekića džamija, 1687. god.
- Nova džamija u narodu poznata kao Radončića, sagrađena 1899. god.
- Džamija u Vusanju, Ćosovića, sagrađena 2002. god.
- Džamija u Donjem Vusanju (Đonbalića) sagrađena 1910. god.
- Džamija u Gornjem Vusanju, sagrađena 1710. god.
- Džamija u Martinovićima, sagrađena 1800. god.
- Džamija u selu Kruševo

Porušene džamije u Gusinju:

- Džamija sultan Ahmeda I, sagrađena u periodu 1603-1617, izgorela u požaru 1746-7. god.
- Đul-begova džamija, sagrađena 1833. god.
- Ali-begova džamija, sagrađena 1852. godine, zapaljena 1896. god.
- Džamija u Ćosovićima, sagrađena 1867. godine, džamija se srušila zbog nebrige mještana.

8. 15. MEZARISTANI

„Nišani su najbrojniji a ujedno i najzanimljiviji spomenici nadgrobne umjetnosti muslimana, svojim oblikom, simboličnim značenjima i umjetničkom obradom i sadržajem natpisa na njima, čine nerazdvojnu cjelinu i imaju posebnu vrijednost u sadržaju kulturne baštine ovog naroda.³⁶⁸

Na prostoru plavske opštine ima veliki broj starih nišana sa ispisanim epitafima, a ima i onih bez ikakvih natpisa. Mezaristana ima nekoliko na prostoru plavske opštine, a ima ih i u haremima nekih džamija. Nišani su najčešće klesani u Makedoniji i na Kosovu i donošeni u ove krajeve. Na ovim nišanima posebnu vrijednost čini islamska epigrafika ispisana u prozi i stihu koja se punih sto godina izučava u svijetu. Ukrašeni su raznim oblicima i ornamentima, čijom su ljepotom bili očarani mnogi putopisci. Ovakvi nišani se pojavljuju sve do 1912. godine, a nakon te godine i odlaska Turaka sa prostora Balkana, natpise pisane na staroosmanskom i arapskom jeziku zamijenili su nišani sa natpisima na latiničnom i ćiriličnom pismu.

Treba reći da, s obzirom da ovi nadgrobni spomenici svojom starošću, dokumentovanošću i poetsko-filozofskom i religioznom vrijednošću, predstavljaju kulturnu baštinu naroda i kraja i mjesta gdje se nalaze, obavezuju one koji to najbolje mogu i treba da ih čuvaju od uništavanja.³⁶⁹ Jedan od lijepih primjera čuvanja od zaborava i propadanja jeste primjer obnove mezara Husejn-bega Redžepagića na plavskom mezaristanu. Husejn-beg Redžepagić je bio član Odbora narodnog spasa za odbranu od crnogorske vojske, nakon odluke Berlinskog kongresa da Plav i Gusinje pripadnu Crnoj Gori.

³⁶⁸ A. Bejtić, *Spomenici orijentalne arhitekture BiH*, prilozi, 1972. god.

³⁶⁹ Z. Azemović, Z. Luboder, *Urezano u kamenu i pamćenju*, Rožaje 2007. god. 15.

Slika 150. Mezari šehida bitke na Nokšiću

Slika 151. Nišan na mezaru Husein-bega Redžepagića

Tarih-epitaf na nišanu Husein-bega Redžepagića:

Huvel-Baki el-Merhum

Vel-Magfuru Lehu

RedžepagikHusejn beg

bin Muhammed beg

Ruhana el-Fatiha

Bi senetin 1295.h.g.

On je (Allah dž.š.) vječan,
Ovo je zaslužnik Božije milosti
osoba kojoj je inšallah oprošteno
Redžepagić Husejn beg
sin Muhammed bega
proučite mu Fatihu za dušu
godine: 1295. hidžretske

IX. POGLAVLJE

PRIBOJ

Grad poznati po svom drugom imenu "Priboj na Limu", danas granična opština na (četvoro)tromeđi Sandžaka (Crne Gore i Srbije), Srbije i Bosne i Hercegovine. U vrijeme SFRJ grad fabrika, FAP-a, radnika, omladine, mineralnih-toplovodnih izvora. Raskrsnica puteva, grad zanata, trgovine,

9. GEOGRAFSKI POLOŽAJ

Opština Priboj se nalazi u sjevernom Sandžaku. Kroz Priboj protiče rijeka Lim, zato ga često zovu Priboj na Limu. Graniči sa slijedećim opštinama: Čajetina, Nova Varoš, Prijepolje, Pljevlja, Čajniče i Rudo. Opština obuhvata površinu od 552 km². Opština Priboj ima izrazito planinski karakter, a najniža nadmorska visina je 392 m, dok je najviša 1.500 m

9. 1. STANOVNIŠTVO

Po popisu iz 2002.godine, u opštini Priboj bilo je 30.377 stanovnika, Srbi 22.523 (75 %), Bošnjaka 5.567 (18 %), Muslimana 1.427 (5 %), a ostalih 860 (2 %)

9. 2. NASELJENA MJESTA

Banja, Batkovići, Brezna, Bučje, Dobrilovići, Živinice, Zabrđe, Zabrnjica, Zagradina, Zaostro, Jelača, Kalafati, Kaluđerovići, Kasidoli, Kratovo, Krnjača, Kukurovići, Mažići, Miliješ, Plašće, Požegrmac, Priboj, Pribojska Goleša, Pribojske Čelice, Rača, Ritošići, Sjeverin, Sočice, Strmac, Hercegovačka Goleša, Crnugovići, Crnuzi i Čitluk

9. 3. ISTORIJSKI OSVRT

Važnu ulogu u razvoju Priboja odigrao je geografski položaj ovog područja i „Bosanski“ ili „Carigradski drum“, koji se nazivao i bosanska džada.³⁷⁰

Prvobitno su Osmanlije uspostavile vlast u ovom trgu između 1415. i do 1418. godine.³⁷¹ „Formiranje Bosanskog sandžaka Priboj ulazi u njegov sastav. Godine 1469. ulazi u vilajet Pavi, sjedište mu je bilo u Višegradu. Iste godine spominje se kao trg u sastavu nahije Dobrun, kadiluk Višegrad. U 1485. godini spominje se kao timar Gerc Elijasa. Smatra se da se odnosi na epsku i historijsku ličnost Djerzelez Aliju.“³⁷²

Kao samostalna nahija razvijao se u periodu od 1528. do 1565. godine, a kao samostalan kadiluk u periodu od 1565. do 1590. godine. Kao kadiluk pominje se i 1667. godine.

Hanovi su bili prvi izgrađeni objekti, a zbog bezbjednosti puteva stacionirana je i manja vojnička jedinica. U kanunima bosanskog sandžak-bega iz 1516. godine stoji, a koja se odnosi na stacioniranje 20 vojnika u Iskender varoši, da se isti broj vojnika naseli u varoš Priboj „da se za njih naprave kuće, tu se nastane i čuvaju puteve. Iz ove kanunname se vidi da je Priboj te 1516. godine bio varoš. Vjerovatno je da su tih 20 vojnika i njihove porodice bili prvi muslimani nastanjeni u Priboju.“³⁷³

Ne postoji pouzdan izvor kada je Priboj dobio status kasabe, odnosno kada je izgrađena prva džamija. Džamija je vjerovatno izgrađena u periodu 1516-1582. godine, nakon što su u ovaj trg naseljeni vojnici 1516. godine (pomnutih 20 vojnika), a prije izgradnje karavan saraja i mosta na Limu, koje je sagradio Sinan-beg.³⁷⁴

³⁷⁰ M. Memić, *Bošnjaci muslimani Sandžaka i Crne Gore*, Ibidem, 96.

³⁷¹ Ibidem, 97.

³⁷² Ibidem.

³⁷³ Ibidem.

³⁷⁴ Ibidem.

9. 4. EVLIJA ČELEBIJA O PRIBOJU

Prolazeći kroz Priboj 1659. godine Evlija Čelebija, zapisao je slijedeće:

“Osnovali su ga srpski kraljevi. Ovaj je grad osvojio lično Gazi Ebul-Feth (sultan Mehmed II). To je kadiluk s rangom kadiluka od sto pedeset akči na teritoriji bosanskog sandžaka. Grad se nalazi na suprotnoj strani velike rijeke Lima, na planini Dud koja se diže do neba. To je malen i pust grad, sazidan od kamena u obliku četvorougona. U njemu stanuju pastiri sa gorskih pašnjaka.

Njegova varoš leži na ovoj strani Lima, a okićena je sa tri stotine ćeremitom pokrivenih kuća. Ima jednu džamiju i tri hana. Ima mnogo vinograda, ali nema hamama ni čaršije.

Velika rijeka Lim dolazi u ovu kasabu iz Albanije, iz grada Plava, prolazi kroz kasabu Rudo u Hercegovačkom sandžaku, i uliva se u rijeku Drinu blizu Višegrada.”³⁷⁵

Početak XVIII stoljeća Priboj je izgubio status kadiluka i kao samostalna nahija priključen je kadiluku Čajniče, te je prvi put ušao u sastav Hercegovačkog sandžaka.³⁷⁶ Prije 1745. godine Priboj je vraćen u sastav Bosanskog sandžaka, kao dio kadiluka Stari Vlah.³⁷⁷

9. 5. HASAN-AGIN VAKUF

U to vrijeme značajnu ulogu za Priboj odigrao je vakuf Azebana Hasan-age. Hasan-agina vakufnama čuvana je u Vakufsko-mearifskom povjereništvu u Priboju. Kasim Hadžić je septembra mjeseca 1940. godine napravio prepis vakufname, koju je kasnije objavio u svojoj knjizi Alija Bejić.³⁷⁸ Originalni tekst vakufname ispisan je turskim jezikom u šezdeset osam redaka, na debljem komadu papira veličine 84 x 26,5 cm.³⁷⁹

³⁷⁵ E. Čelebi, *Putopis*, 261,262.

³⁷⁶ M. Memić, *Bošnjaci muslimani Sandžaka i Crne Gore*, Ibidem, 97.

³⁷⁷ Ibidem.

³⁷⁸ F. Dizdarević, *O Hasan-agi i njegovoj vakufnami*, Zavičajni muzej Priboj, 2000. god. 64.

³⁷⁹ Ibidem.

Vakufnama je postala pravosnažna 1. Zul-kadeta 1171. po Hidžri, odnosno 7. Jula 1758. godine u Novoj Varoši, sjedištu kadiluk Stari Vlah, u čijem sastavu je bio i Priboj³⁸⁰

Na početku vakufname na desnoj strani napisano je „Sahil-aslu, Muhamed“, što znači „Izvornik je vjerodostojan, Muhamed“.³⁸¹ Muhamed je bio kadija koji je ovjerio vakufnamu.

Na kraju vakufname nalze se imena 12 ljudi koji su bili ugledni svjedoci iz Nove Varoši, Priboja, Rudog, Međuriječja kod Priboja.

Iz vakufname Hasan-agine saznajemo o njegovom fakufu koji je obuhvatao slijedeće:

„S visokom dozvolom sagradio sam u spomenutoj palanci jedan mesdžid za džumu i uvakufio ga, da se u njemu obavlja pet dnevnih namaza i svakog petka džuma-namaz. I napravio sam i uvakufio jedan mekteb. Neka se u njemu besplatno siromašnoj muslimanskoj djeci i ostalim učenicima predaje uzvišeni Kur'an, to časno svjetlo, pisanje riječi, gramatika i sintaksa (arapskog jezika) i persijski. I uvakufio sam godišnje dvadeset i pet groša od zakupnine skele na Limu u mjestu Boranovićima u okolici spomenute palanke, kojom ja prema šeriatskoj ispravi i znanju vlasnika zemlje od davnina raspolazem i upravljam. Uvakufio sam i godišnje po deset groša i od zakupnine jedne druge skele na Limu prema spomenutoj palanci. Od najčistijeg svog imetka i najbolje zarade izdvojio sam i izvadio trideset i šest hiljada kovanih srebrenih zdravih akči, novac koji se nalazi u prometu, i dragovoljno, tražeći Njegovo (Božije) zadovoljstvo, (nejasno) plaća: „Što spremite pred sobom od svojih dobrih djela, naći ćete to kod Boga“ izvlastio i uvakufio shodno šeriatu, jasno i ispravno.“³⁸²

Nakon dobara koja su pobrojana, pobrojani su i uslovi koje je odredio vakif. Hasan-aga je odredio sebe za upravitelja vakufa, dok je on živ, a nakon njegove smrti za upravitelja je odredio njegovog sina Ferhata.³⁸³

³⁸⁰ Ibidem,

³⁸¹ Ibidem,

³⁸² Ibidem, 75-76.

³⁸³ Ibidem, 77.

Svjedoci koji su upisani u vakufnami su:

..... (nečitljivo) džamije u Međuriječju – Husejn-aga Pože grmčanin – Husejn, četvrti azaban – Nail spahija – Alibeg, ajan – Mehmed-spahija – Mula Mehmed, pisar šeriatskog suda – Mula Husejn iz kasabe Rudo – Mula Husejn, mutevelija u Međuriječju – Salih-beg (?), brat Ahmeda, sina Muratova-Mustafa, novi azaban – Mula Ismail.³⁸⁴

9. 6. DŽAMIJE

U Medžlisu IZ-e Priboj trenutno – danas, ima šest džemata i sedmi je u osnivanju. To su džemati:

1. Džamija u Zabrnjici, 1590. god.
2. Džamija u Zabrdju, prva polovina XVII vijeka,
3. Hasan-agina džamija, 1758. god.
4. Džamija u Pože grmcu, 1865. god.
5. Džamija u Čitlukcu, 1963. god.
6. Džamija u Kalafatima, prije II svjetskog rata,
7. Džemat Novi grad-Priboj, 2004. god.
8. Džamija u selu Zaostro, 2009. god.

Nema preciznih podataka kada je prvi put sagrađena džamija. Ono što znamo jeste to da je prva džamija sagrađena negdje polovinom XVI vijeka, a sigurno prije nego što je Sinan-beg Boljanić podigao u ovom mjestu karavan-saraj i Most na Limu.³⁸⁵ Džamija je vjerovatno stradala tokom nemira na području Starog Vlaha koji su zahvatili ove prostore u rusko-austrijsko-turskom ratu vodjenom od 1737. do 1739. godine, te Hasan-aga, dolaskom na pomenutu funkciju u Priboju, podiže najprije mesdžid bez munare, a nakon određenog vremena je sazidana i munara.³⁸⁶

³⁸⁴ Ibidem, 80.

³⁸⁵ O. Hodžić, *Islamski vjerski objekti na području opštine Priboj*, Diplomski rad odbranjen na FIS-u, 05. 09. 2007.godine u Novom Pazaru, 13.

³⁸⁶ Ibidem,

Sve do Hasan-agine vakufname nemamo konkretnih i preciznih podataka o razvoju Priboja i njegovoj vjerskoj infrastrukturi. U publikaciji „Priboj na Limu pod osmanlijskom vlašću 1418-1912“, Alija Bejtić je objavio Hasan-aginu vakufnamu, prepis tog dokumenta, koji je napravio Kasim Hadžić 1940. god. sa izvornog dokumenta koji se tada čuvao u Vakufsko-mearifskom povjereništvu u Priboju. Originalan tekst vakufname ispisan je turskim jezikom u šezdeset i osam redaka, na debljem komadu papira veličine 84x26.5 cm.³⁸⁷

Hasan-agina vakufnama postala je pravosnažna 1. Zulkadeta 1171. ili 7. jula. 1758. godine.prenosimo dio vakufname koji se odnosi na džamiju:

„ S visokom dozvolom sagradio sam u spomenutoj palanci jedan mesdžid za džumu i uvakufio ga da se u njemu obavlja pet dnevnih namaza i svakog petka Džuma-namaz. I napravio sam i uvakufio jedan mekteb. Neka se u njemu besplatno, siromašnoj muslimanskoj djeci i ostalim učenicima predaje Uzvišeni Kur'an, to časno svijetlo, pisanje riječi, gramatika i sintaksa i persijski jezik...“³⁸⁸

U tom vremenu kada je sagrađena ova džamija Priboj se tek oporavljao poslije niza paljevina. Tokom prvog srpskog ustanka 1804-1813. Karađorđevi ustanici su upali u Priboj 1806. godine³⁸⁹ i spalili cijelu varoš, naravno nije bila pošteđena ni džamija ni mekteb koji su do temelja srušeni i od nekadašnje ljepotice, ostalo je samo zgarište.

Nakon ove paljevine u Priboj se vratio jedan broj izbjeglog stanovništva, prije svega zemljoposjednici. Obnavljaju se džamija, mekteb i vakufski han.³⁹⁰

Ovo je period lagahnog oporavka ovih krajeva i čaršija se ponovo diže iz pepela da dočega neke nove generacije. Nakon pomenutih događaja čaršija se razvija sve do novih sukoba koji su zahvatili istočne krajeve i novih nemira koji, naravno, po ko zna koji put,

³⁸⁷ A. Bejtić, *Priboj na Limu pod osmanlijskom vlašću 1418-1912*, Sarajevo 1945, god. 53.

³⁸⁸ Ibidem, 54.

³⁸⁹ F. Dizdarević, *O Hasan-agi i njegovoj vakufnami*, Ibidem, 51.

³⁹⁰ Ibidem 52.

nisu mogli zaobići ovaj pogranični pojas. Godine 1875. Priboj su spalile čete kojima je komandovao Žarko Lašćević³⁹¹ i tom prilikom je ponovo spaljena džamija i mekteb koje je uvakufio Hasan-aga.

Muslimansko stanovništvo nakon što je bilo izbjeglo u Sarajevo, po smirivanju situacije stanovništvo se vratilo i podiglo novu na zgarištu stare džamije 1833. godine. Novac za njenu obnovu obezbijedio je istaknuti trgovac Mehmet-beg Bajrović. Dimenzije gradjevine bile su 14x16 metara i zidana je lomljenim kamenom u tehnici trpanca s krečnim malterom i pijeskom. Debljina spoljnih zidova iznosila je 80 cm. Pokrivena je bila borovom daskom, kasnije crijepom, munara je bila izgrađena od drvene konstrukcije. Vrata i prozori zidani su lučno od tesanog kamena, ali su u njih ubačeni vrata i prozori pravougaonog oblika.³⁹²

U unutrašnjosti džamije bilo je manje predsoblje za izuvanje i ostavljanje obuće. Iz ovog predsoblja vodile su drvene stepenice kojima se pelo na mahfil, koji također služi za molitvu. Dužina mahfila bila je 5 metara. Mihrab je bio sazidan od kamena i omalterisan. Zidovi džamija bili su ukrašeni levhama. Prva rekonstrukcija izvršena je 1937 godine sredstvima iz vakufa i prilozima gradjana. Tada je krov pokriven crijepom, a drvena munara zamijenjena je novom čija osnova je uređena od tesanog kamena.

Danas, Hasan-agina džamija je jedna od najljepših u Sandžaku. Posljednja temeljna rekonstrukcija kojom je rukovodio Odbor IZ-e Priboj izvršena je 1982. godine.³⁹³ Kamen temeljac za džamiju postavio je Avdibeg Smailbegović. Zidana je opekom koju ojačavaju stubovi od armiranog betona, dimenzije džamije su 16x14 metara. Džamija pripada tipu podkupolnih džamija, ima sedam kubeta, jedno veliko i šest manjih. Dvorište džamije popločano je klesanim kamenom. Oko džamije se nalazi nekoliko mezara. Ispred džamije nalazi se šadrvan ukrašen duborezima, ovo zdanje je nastalo 2001. godine i plod je neimara rahmetli Jakupa Sudara.

³⁹¹ Ibidem.

³⁹² Ibidem,

³⁹³ O. Hodžić, Ibidem, 16.

Slika 152. Hasan-agina džamija

Slika 153. Hasan-agina džamija - enterijer

9. 7. MEKTEBI

Prve obrazovne institucije bili su mektebi. Bili su neodvojivi dio džamije. Važilo je nepisano pravilo, tamo gdje su džamije, uz njih ili u njihovoj neposrednoj blizini podizane su i osnivane škole zvane mektebi.³⁹⁴ U njima se sticalo elementarno (osnovno) obrazovanje kao i opšte vjersko obrazovanje (sibjan-mektebi). Nakon završenog sibjan-mekteba, školovanje se nastavljalo u mekteb-i-iptidaije, u kojima se izučavalo tri jezika: turski, arapski i persijski.³⁹⁵ Ovaj mekteb u Priboju osnovao je Hasan-aga, kako se vidi iz vakufname, koji je i ustanovio gradivo koje će se izučavati u ovoj školi, što govori o njemu da je bio naklonjen nauci i vrlo obrazovan čovjek.³⁹⁶

Ne zna se tačno gdje se nalazila zgrada ovog mekteba, jer se to ne pominje u vakufnami. Najvjerojatnije da se nalazila sa gornje strane džamije, na istom mjestu gdje je kasnije, nakon njenog stradanja 1806. god, bila zgrada mekteba.³⁹⁷

Tokom Javorskog rata 1875. godine, kada je stradao grad Priboj, ova novosagrađena zgrada mekteba je zapaljena. Zgrada je ponovo izgrađena 1855. godine.³⁹⁸ Bila je sazidana od čatme, pokrivena šindom, a kasnije crijepom. Imala je samo jedno odjeljenje. Kasnije se ova zgrada izdavala kao stan, a nova zgrada za ovu školu je sagrađena sa donje strane džamije.

Važno je napomenuti da je jedan dio pribojskih Srba slao svoju djecu u ovu školu, kako bi naučila turski jezik, koji im je bio potreban u budućim trgovačkim poslovima, jer je turski jezik bio službeni u carstvu.³⁹⁹

³⁹⁴ F. Dizdarević, *O Hasan-agi i njegovoj vakufnami*, Ibidem, 59.

³⁹⁵ Ibidem, 60.

³⁹⁶ Ibidem, 61.

³⁹⁷ Ibidem,

³⁹⁸ Ibidem,

³⁹⁹ Ibidem. 62

Mekteb u Miliješu - Mekteb u ovom selu sagrađen je pred ustanak 1875. godine, bio je manjih dimenzija.⁴⁰⁰ Objekat je bio sagrađen od drveta po sistemu na dizmu, preko brvana su bile prikovane letve preko kojih su bile prikovane letve. Zidovi su bili omalterisani iznutra i spolja. Majstor koji ga je sagradio zajedno sa mještanima bio je Murat Rizvanović, iz Miliješa. Mekteb je spaljen od strane ustanika 1875. godine, koje su vodili četovođe Ninko Koldžić, Vuk Rađenović i prota Jevta Popović.⁴⁰¹

Mekteb u Čitluku- Oko 1858. godine u selu Čitluku mještani ovog sela sagradili su mekteb dobrovoljnim prilozima.⁴⁰² Zgrada je bila sagrađena od brvana, manjih dimenzija. Preko brvana su bile prikovane letve preko kojih su bile prikovane letve. Zidovi su bili omalterisani iznutra i spolja.

Planirano je bilo da se mekteb pretvori u džamiju tako što bi se dogradila munara, ali to nije urađeno dok je postojao mekteb. Spaljen je od strane ustanika 1875. godine.⁴⁰³

9. 8. ŠADRVANI

Slika 154. Šadrvan kod Hasan-agine džamija

⁴⁰⁰ V. Šalipurović, Ibidem, 62.

⁴⁰¹ Ibidem, 82.

⁴⁰² Ibidem.

⁴⁰³ Ibidem.

Slika 155. Šadrvan kod džamije u Zabrnjici

9. 9. KUĆE

Prilikom opisa tradicionalne kuće u Priboju, želimo zahvaliti Faruku Dizdareviću, istoričaru iz Priboja, koji je pomogao prilikom opisivanja tradicionalne kuće, kao i opisu nekoliko kuća te je ustupio i dijelove svoje neobjavljene knjige o građevinarstvu u Priboju.

Građevinarstvo u Srednjem Polimiju u XIX veku moglo bi se podijeliti na četiri vremenska razdoblja. Prvo razdoblje je od I Srpskog ustanka pa do 1830. godine, drugo do 1850, treće do ustanka 1875, a četvrto od 1875. godine pa do kraja XIX veka. To su, uglavnom, razdoblja između ratova i buna kad nastupaju mirnija vremena bez borbi i rušenja. U ovim razdobljima, naravno, tržište je bilo stabilnije, promet veći, poljoprivredna proizvodnja se obnavljala, te su stvarani povoljniji uslovi i za građevinarstvo.

Sa dolaskom Turaka u ove krajeve, od karavanske postaje sa nevelikim bojem kuća, međusobno udaljenim i raštrkanim te nisu činile koncentrisano naselje, u urbanom smislu ona se preobražava u karavansku stanicu, a 1530. god. pominje se kao trgovište. Budući da se Priboj našao na "Bosanskom drurnu" dosta živahno se razvijao te sredinom XVI vijeka dobija status kasabe. Osnovni pravac urbanog razvoja Priboja određivala je njegova uloga stalnog protoka putnika i trgovaca prema visoko razvijenim privrednim centrima istoka i zapada. Svoj razvoj naročito će doživjeti sredinom XVIII vijeka, kada je starešina Pribojskog agaluka bio Hasan- aga. A onda dolazi do izvjesnog zastoja jer tokom narednog veka tri puta će biti paljen: 1806, zatim 1809. i 1875. godine. Uz ovo u velikoj poplavi 1896. godine, nabujali Lim uništio je brojne objekte profane i javne arhitekture koji su predstavljali jezgro grada. Uprkos ovome razvoj Priboja napreduje: u gradu se poslednjih decenija XIX veka uvodi telegraf (1865), podiže se reprezentivni "Hotel Stevovića" (1882), fenjere sa lojanim svećama duž glavne ulice zamenjuju fenjeri na gas (1890), grad dobija vodu iz vodovoda (1885), glavna ulica se kaldrmiše.

Prvobitna kuća u Priboju bila je, uglavnom, kuća domaćeg stila i tipa uzeta iz seoske okoline. To je kuća od brvana ili dizme,

sa visokim strmim krovom, ognjištem i sobom, a nešto kasnije i dvije sobe. Pod uticajem Turaka i majstora s juga kuće su građene u balkansko-istočnjačkom stilu od čatme ili ćerpiča koja polako zamjenjuje kuću od kamena i drveta (brvana). Mijenja se i krov umjesto krovine, slame i šindre dolazi ćeramida. Radi bezbiječnosti ugrađuju se gvozdene rešetke na otvorima utvrđenih kuća (kršla je imala gvozdene vrata na baglamama i robusne metalne rešetke na otvorima). Kuće se prave na sprat. Unutrašnjim stepenicama (stubama) pelo se iz prizemlja na gornji boj (sprat). Stepence su imale perdu (rukohvat) ispod koje su bile, u nizu, poredane kolenike. Menja se unutrašnji raspored, odnosno obogaćuje nameštaj u kući. U unutrašnjem rasporedu i opremi sprovedeni su određeni principi. Najpre je to bila klasifikacija soba namenjenih spavanju, odmoru, prijemu i spremanju hrane ako se to nije radilo u posebnoj zgradi. Pravi se odeljenje za žene - haremluk i odjeljenje za goste- musafir-luk. Glavna prostorija u kući bilaje dobro osvijetljena svetlom koje je išlo preko prozora. U spavaćoj sobi niče sendjer, a skoro u svakoj muslimanskoj kući pravi se hamam (kupatiilo). Tavanice su bile od bukovih šašovaca, a sobe patosane drvenim podnicama. Zidovi su bili malterisani i obojeni krečom. Dolaze i izrazi: divanhana, sećije, raf, hatula, dolaf, ćiler, čiviluk, dušekluk, hamamčik, odžak, badža i dr. U ovom vremenu ističu se kuće Hasanagića

9. 9. 1. Kuća Ismaila Hasanagića

Podignuta je oko 1878. godine na mjestu gdje se danas nalazi kuća Velida Smailbegovića. Nije sačuvana. Bila je to, za ono vrijeme, prilično prostrana građevina dimenzija 10x12 metara, kojavje imala prizemljefi sprat. Osnova kuće zidana je od kamena, tehnikom trpanca, čiji su zidovi bili debljine 0,90 m. Gornji sprat bio je ozidan ćerpičom ojačanim drvenim gredama. Kuća je bila pokrivena šindrom.

U prizemlju je bila prostrana soba - odžaklija (ime je dobila po odžaku koji je zagrijavao) koja je služila za dnevni boravak, potom jedna manja soba, kao i treća soba koja je imala funkciju kuhinje. U ovoj prostoriji bio je šporet ozidan od cigle na kome je odozgo bila

metalna ploča. U njemu je bio ugrađen sud za zagrijavanje vode tako da su ukućani raspolagali sa toplom vodom. U ovom dijelu kuće bila je i magaza u koju se ulazilo na posebna vrata od debelih hrastovih dasaka, ojačanih metalnim zakivcima i sa halkama za rukohvat postavljenih na dve rozete. U magazini su se držali kace sa smokom, zemljane posude za med, situ, pržu, sudovi za turšiju, stupa za tucanje žita i drugo.

Na gornji sprat se ulazilo spoljnim, natkrivenim, drvenim stepeništem sa rukohvatom ispod kojeg su bile poredane vretenasto urađene kolenike. Na njihovom početku bio je papučluk, mesto za odlaganje obuće. Izlazak stubištem na divanhanu zatvarao je drveni kapak koji bi, kad bi se spustio, zatvarao ulaz na gornji sprat. Na lijepo uređenoj divanhani tokom ljeta sedelo bi se uz kafu i druga posluženja. Iz hodnika se ulazilo u prostorije na spratu. Prva vrata su vodila u malu sobu kroz koju je prolazio odžak iz prizemlja. Iza nje je bila velika soba, najveća prostorija u cijeloj kući, gdje su primani gosti. Pregradni zid između velike sobe i odžaklije bio je ozidan lončićima koji su zagrijavali taj prostor, a uveče kad bi se ugasilo svjetlo emajlirani lončići svijetleli su u mraku. Naspram velike sobe bio je ćiler gdje se odlagala garderoba. Iza njega bila je još jedna manja soba. Idući hodnikom, koji je prolazio čitavom dužinom kuće, dolazilo se do "čoška", jedne vrste pokrivenog balkona na istočnoj strani kuće, gdje se za lijepog vremena kahvenisalo i odakle se za Bajram i druge svječanosti oglašavalo pucnjem iz kuće.

Izvjesna specifičnost ove kuće bilo je otvoreno ognjište koje se nalazilo u blizini osnove stubišta, sa slobodnim prolazom do tavana kuće na čijim krovnim gredama je zimi sušeno meso. Sobe su bile patošene borovim podnicama a tavanice su činili bukovi šašovci poredani između reda od bijelog bora. Podovi su redovno ribani ai šašovci takođe, jer je važno nepisano pravilo da se po čistoći šašovaca cijenila urednost kuće.

Zidovi soba bojani su krečom; podovi su bili zastrti ćilimima, preko kojih je bilo nekoliko šilteta i postećija, uređenih ovčjih koža sa runom. U velikoj sobi, na pročelju, prema prozorima, bile su sećije sa kaluflji jastucima, a na sredini mangal na kome se "pekla" kahva.

Na određenom mjestu u sobi, uz zid, ugrađeni su bili senderi, dolafi i musandare. Prostorije su osvijetljavane lampama na petrolej, tzv. "Jiarnidovkama", tako nazvanim po sultanu Abdul-Hamidu. U kući su bila dva hamama, jedan u velikoj a drugi u maloj sobi.

Osnovni pravac urbanog razvoja Priboja određivala je njegova uloga ranije karavanske stanice, a onda dalje stalnog protoka putnika i trgovaca prema visoko razvijenim privrednim centrima istoka i zapada. U najprometnijem dijelu, duž glavne ulice, postavljeni su objekti javnog i ekonomskog značaja i stambene kuće sa dućanima u prizemlju i stanovima na spratu.

Kuće podalje od glavne ulice bile su okružene baštama i vrtovima. Time su postignuti osnovni elementi stanovanja: mir, dosta prostora za pomoćne zgrade, kao i korist od bašte i povrtnjaka za priručnu i svakodnevnu potrebu kuhinje. Sigurnost i spokoj u stambenim kućama poboljšani su ograđenim dvorištem visokim drvenim tarabama i solidno urađenim i zatvorenim kapijama. Taj red i mir svake kuće je poštovan i cijenjen, pogotovu noću, i rijedak je slučaj uznemiravanja, izuzev posebnih okolnosti.

9. 9. 2. Kuća Hadži-Hamzića

Podigla su je dva brata Hadži-Hamzića nakon njihovog dolaska u Priboj iz Nikšića iza 1878. godine. Građena je po uzoru na raniju kuću (u zavičaju) ove trgovačke porodice, sa izrazitim elementima bosansko-orijentalnog stila. Budući da je rađena za potrebe dvije porodice imala je uzdužnu dvodelnu podjelu - zapravo dvije kuće su bile stavljene pod zajednički krov. Prizemlje je rađeno od kamena, u tehnicu trpanca a sprat od dizme. Prvobitno je bila prekrivena ćeramidom, a kasnije crijepom. Kuća je bila patosana srnrčevim podnicama, a tavanice su od šašovaca. S polja i iznutra bila je malterisana.

U prizemlju se kroz dvoja vrata ulazilo u dvije radnje iza kojih su se nalazila dva manja hodnika i dvije sobe.

Na sprat se dolazilo preko dvoje unutrašnjih drvenih stepenica. U oba dijela kuće na spratu bilo je po tri prostorije. Na čeonom

dijelu zgrade prema ulici, odnosno zapadnoj dvorišnoj strani, bile su dvije drvene kamerije koje su pridržavale produžene grede od patosa soba. Na doksate se, dakle, izlazilo iz soba. Prozori na zgradi su bili veliki; u prizemlju su imali drvene kapke. Između prizemlja i sprata sims je bio plastično profilisan a na uglovima kuće nalazile su se vertikalne fuge u bojenom malteru. Slične fuge su se nalazile i na fasadi između prozora. Kuća je imala široku avliju ograđenu zidom sa kosim krovom od ćeramide i velikim drvenim kapijama. Kuća Hadžihamzića je porušena 1964. godine da bi se na njenom mestu napravila višespratnica.

Odlukom Berlinskog kongresa (1879) u Priboju će biti stacioniran austrijski garnizon. Sada bogati trgovci iz obližnjeg i šireg područja rado se doseljavaju u Priboj da bi se bavili prevozom ili liferacijom robe za potrebe vojske. U to vreme znatno se pojačava razvoj grada. Najveći broj novo izgrađenih kuća podignut je u stilu građanske arhitekture sa primetnim uticajem evropskog načina građenja kuća i unutrašnjeg rasporeda u njima. Pojavljuje se nova kuća od kamena i cigle, dosta često sa dvoslivnim krovom. Umjesto kamerije dolaze balkoni, neki sa ogradom od livenog gvožđa. Zemljanu peć zamenjuje metalna, uklanjaju se ognjište i čeren.

Prilikom gradnje novih kuća praktikovalo se i njihovo ukrašavanje, osobito kad je reč o zdanjima imućnijih ljudi. Ukrašavanje i umjetničko oblikovanje javlja se na fasadama pojedinih kuća, ali i na namještaju. Doksati su rađeni od duborezanih i zarezima profilisanih letava. Već se posvjećuje naročita pažnja ukrašavanju vrata - u želji da se time ostavi utsak bogatstva i prestiža. Duborez na vratima kuća u Priboju u po pravilu su radili majstori iz Poljimplja, unoseći u njega originalno narodno stvaralaštvo ovoga područja. Posebnu pažnju posvećivao je imućniji stalež uređenju unutrašnjih prostorija: dolapi, police, stolovi i stolice često su rađeni u duborezu. Taj namještaj, ako nije duborezan, bojen je najčešće plavom, crvenom i zelenom bojom. Otmenije i bogatije kuće bile su sa obojenom tavanicom, ali samo one koje nisu imale šašovce već ravnomjerno poređane letve. Ta ornamentika geometrijskog sadržaja uglavnom se završavala raznobojnim krugom u sredini

tavanice. "Kad čovjek uniđe u kakovu kuću, ama misliš da si u kakovu crkvu unišao tako su izmolovane, koje su bogatije sve temlom ukrašene, a koje su ponižnije sve bojama" - veli Nićifor Ninković u svojim *Žizniopisanjima*.

9. 10. TURSKA BELEDIJA

Turska beledija (opština) u Priboju podignuta je poslije spaljivanja Priboja 1875. godine za smještaj turske opštine i sreske ispostave (mudirluka) završena je 1879. godine.⁴⁰⁴

Dimenzije zgrade bile su 10 x 9 metara. Zgrada se sastojala od prizemlja i sprata. Rađena je od borovih brvana uspravno postavljenih, na kojima su prikovane danke letve a preko toga je nabacivan krečni malter s pijeskom.

U prizemlju je bio hodnik koji se pružao cijelom dužinom a iz njega se ulazilo u četiri prostorije. Jedna od ovih prostorija koristila je za spremanje hrane za zaptije (žandare). Ostale prostorije bile su zaptijska stanica i zatvor. Patos je bio izrađen od borovih podnica kako u prizemlju tako i na spratu.

Na sprat se išlo drvenim unutrašnjim stepenicama, a postojale su i vanjske stepenice za na sprat.

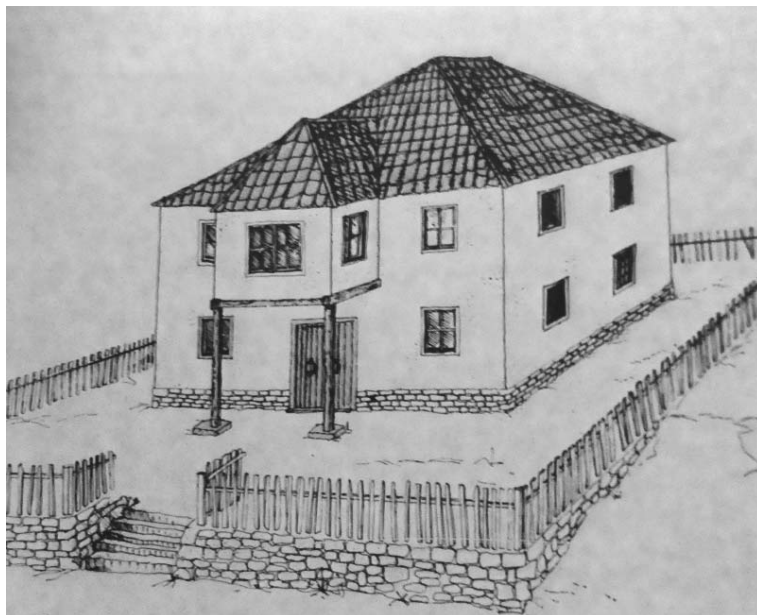
Na spratu je bilo pet prostorija i hodnik, po dvije sa strana i jedna koja se nalazila na čelu hodnika nastala iz zatvorenog doksata koji je izlazio van spoljnog zida za oko 2 metra, ujedno je bio nastrešnica za ulaz u prizemlje. Dvije prostorije držao je mudirluk, dok su druge dvije bila turska opština (beledija).⁴⁰⁵

Krov je bio od borove građe na četiri vode. Kasnije je pokrivena crijepom.

Poslije odlaska Osmanlija 1912. god, zgrada je korišćena kao upravna zgrada opštine Priboj. U iste svrhe korišćena je i u periodu između dva svjetska rata. Porušena je 1960. godine, a na mjestu na kojem je bila sagradjena je osmogodišnja škola.

⁴⁰⁴ V. Šalipurović, *Ibidem*, 184.

⁴⁰⁵ *Ibidem*, 185.

Slika 156. Turska beledija (opština)

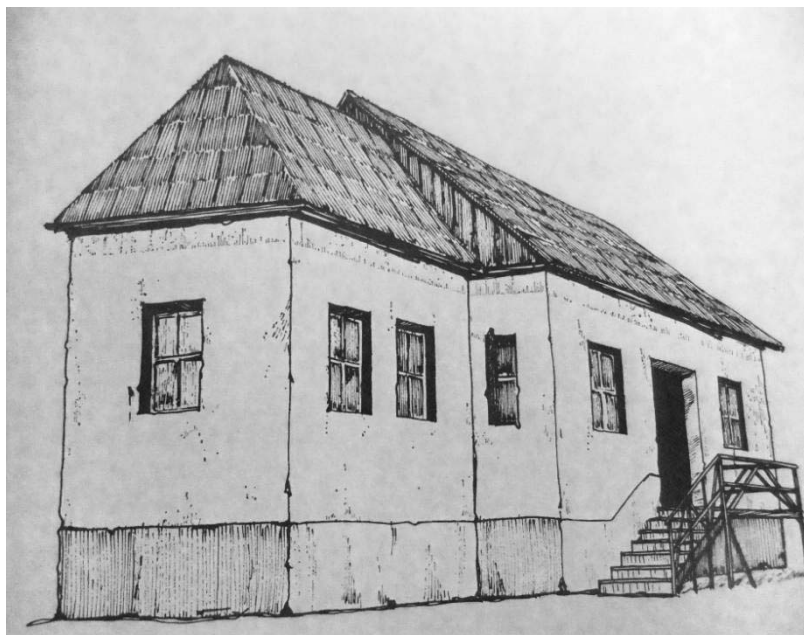
9. 11. TURSKA KASARNA U PRIBOJU

U Priboju se nalazila turska kasarna sve do 1912. godine, na mjestu gdje je bila stara osnovna škola.⁴⁰⁶ Podignuta je nešto poslije 1839. godine, nakon što je u turskoj vojsci uvedena redovna vojska (nizami). Dimenzije zgrade bile su 7 sa 8 metara. Sagrađena je od kamena, omalterisana spolja i iznutra. Imala je podrum, koji je obuhvatao samo pola dimenzija osnove objekta, i još dvije prostorije. Kasnije je uz objekat dograđena još jedna prostorija, te je izgledalo kao da je objekat napravljen iz dva dijela, od kojih je dograđeni dio bio manji. Ulaz u kasarnu bio je s polja, drvenim stepenicama, koje su vodile na manju terasu pa tek onda se ulazilo u zgradu. Patos je bio od borovih podnica, širine 12 do 15 cm, dok je tavanica bila od bukovih šašovaca. Krov je bio od drveta, borove daske, na četiri vode. Pored kasarne postojao je još jedan objekat sagrađen od drveta, koji je korišćen kao kuhinja za vojnike.⁴⁰⁷

⁴⁰⁶ Ibidem,

⁴⁰⁷ Ibidem, 186.

Kasarnu su spalili ustanici 1875. god. Opet su je Turci obnovili 1877. godine i služila je svojoj svrsi sve do odlaska turaka 1912. godine.⁴⁰⁸

Slika 157. Turska kasarna

9. 12. MOST NA UVCU KOD PRIBOJA

Veliki drveni most na Uvcu kod Priboja sagradila je austro-ugarska vojska 1881. godine.⁴⁰⁹ Priobalne kule su bile sagrađene od kamena a ostali dio od drveta. Širina mosta bila je 3,5 m. Imao je jaku drvenu ogradu, i drveni patos od jakih i debelih podnica.⁴¹⁰ Na sredini mosta bila su dva ojačana stuba-podupirača od debljih uspravnih balvana. Ovi balvani su bili obloženi vodoravnim oblicama radi ojačanja i povezivanja uspravnih stubova držača.

Uzvodno, iznad mosta su bile postavljene dvije trougaone drvene kule od uspravnih balvana obložene vodoravnim oblicama.

⁴⁰⁸ Ibidem,

⁴⁰⁹ V. Šalipurović, Ibidem, 303.

⁴¹⁰ Ibidem,

Most je služio svojoj svrsi sve do jeseni 1915. god. kada ga je porušila srpska vojska prilikom povlačenja.⁴¹¹ Naredne godine ga je austrougarska obnovila i trajao je sve do 1943. godine kada ga je porušila Peta krajiška divizija narodnooslobodilačke vojske 1943. god. Nemci su ga obnovili pa porušili 1944. god. prilikom povlačenja. Poslednji put je obnovljen 1945. god. i bio je u funkciji sve do 1970. god. kada je zamijenjen novim mostom od betona.

9. 13. HANOVI I TEKIJE

O postojanju hana i tekije u mjestu Sjeverin, gdje je nekad bio han a potom tekija, ne postoji historijska dokumentacija, ali postoji viševjekovno sjećanje generacija, koje je, po mnogima pre-raslo, u legendu.⁴¹² U posebnom izdanju Orijentalnog instituta u Sarajevu: „*Derviški redovi u jugoslovenskim zemljama*“, čiji je autor Džemal Ćehajić, zapisano je da je Halvetijska tekija u Sjeverinu podignuta na inicijativu šejha Sejfulaha, koji je, po legendi, u Sjeverin došao iz Bijeljine. Prvi šejh ove tekije bio je šejh Salih, zatim derviš Hajro, a onda šejh Salih Hrnjić, koji se obrazovao u Jedilerskoj tekiji u Sarajevu⁴¹³. Na Ahiret je preselio 1920. godine, a naslijedio ga je njegov sin Sejfudine f. Hrnjić, koji se na Ahiret preselio 1986. godine u 106-toj godini života.⁴¹⁴ Prema pisanju sarajevskog „Preporoda“ od 1. januara 1987. godine, Hrnjići potiču iz ugledne porodice Hrnjica, koja je u davnim vremenima živjela u Velikoj Kladuši i koja je poznata po legendarnim bošnjačkim junacima opjevanim u narodnim pjesmama pod imenom Muja i Halila.⁴¹⁵

Majka Sejfudina ef. Hrnjića, Arifa, bila je iz Sjeverina. Šejhu Sejfudinu ef. Hrnjiću nije bilo nasib da se ukopa pored svog oca šejh Saliha, iako mu je to bila velika želja, već je ukopan par stotina metara dalje, pored turbeta u Starom Rudom.

⁴¹¹ Ibidem, str. 304.

⁴¹² Ibidem,

⁴¹³ Dž. Halilagić, *Legenda o sjeverinskom hanu i tekiji*, Vakaf, br.1. Novi Pazar, 2010. str. 8.

⁴¹⁴ Ibidem,

⁴¹⁵ Ibidem,

Prema nekim kazivanjima, tekija u Sjeverinu je srušena tokom Prvog svjetskog rata i nije više obnavljana, a po kazivanju Hadži Sulejmena Gačanina, ova tekija je srušena 1928. godine, jer se iz brda iznad tekije odvalila ogromna stijena i uništila ovu građevinu. Prema legendi, tekiju u Sjeverinu je izgradio šejh Abdulah na ruševinama hana, a majstori koji su gradili turbe su svako jutro zaticali mokre ljudske tragove od Lima do mezara – zapravo, mokre tragove ranog sabaha šehida, koji leži ispod stare divlje kruške. Ova priča se pamti kod muslimana ovih krajeva, ali je legendu o Sjeverinskom hanu, tekiji i šehidu najbolje ovjekovječio Fahrudin, jedan od potomaka porodice Hrnjić.

9. 14. LEGENDA O SJEVERINSKOM HANU I TEKIJU

O sjeverinskom hanu i tekiji postoji nekoliko legendi, od kojih prenosimo legendu koju je zapisao Fahrudin Hrnić:

„Ondje gdje nas sjećanje izda, gdje u izmaglici vremena, naiđemo na prazninu, preko koje ne možemo, javljaju se legende. Lepršave i tajnovite, na svojim širokim, prelijepim, mekim krilima, prenose nas preko praznine u našem sjećanju.

Te noći lilo je kao iz kabla. Činilo se da su se nebo i zemlja sastavili i obadvoje plutaju u jednoj velikoj blatnjavoj lokvi. Povremeno, kao da promijene mjesta. Pod nogama je tamni kišni oblak a nad glavom teret tla iz koga sipa voda. Karavanska kolona se sporo kretala uskim vijugavim putem niz Lim. U koloni među ustalim trgovcima i putnicima bio je i on. Sredovječni trgovac Šakir Al Hasan, iz sirijske Latakie. Krenuo je da svojoj trgovini i robi otvori put ka zapadnim zemljama. Prvo bi u Bosni našao grad i mjesto da oformi radnju i magacin. Potom bi pokušao da svoje skupe svile i platna proslijedi na zapad. Možda čak do iza čuvenog Beča. Taj grad će, poput rubina, kad za to dođe vrijeme, zasijati diljem svijeta, vjerovao je. Još malo pa će i tlo Bosne. Ih, kad bi ovake kiše padale po žednom tlu Sirije. Cijela zemlja bi bila zelena plodna oaza.

On bijaše pobožan čovjek blage naravi. Trgovački posao bijaše naslijedio od predaka i u svom radu trudio se da radi i vrijedno i

pošteno. Kad bi zatvorio oči na tren, nakon naporna radna dana, uvijek bi zamišljao Azraila kako prozračan i lagan dolazi po njegovu dušu sa dugačkim metrom u rukama. U svojim molitvama, on se molio da mu Allah dodijeli lahku smrt. Da ga Azrail ne zadavi surovo metrom za mjerenje platna.

Stigli su do hana i konaka u predgrađu Rudog. Još jedan korak i u Bosni je. On sjaha sa konja. Prebaci svoje kožne bisage preko ramena i predade uzde konja sluzi u konaku.

- Smjesti ga dobro i nahrani, reče slugi. Neće ti biti zabadava.

Bio je zadovoljan. Dobio je sam omanju sobu na spratu. Kiša je napolju i dalje neprestano lila kao iz kabla. Skide sa sebe mokru osjeću i uz svjetlost svijeće iscijedi je iznad latora. Na stolicu razastrije mokru odjeću a potom leže u drveni krevet.

To je bilo ono čega se plašio. Nije mogao da diše. Otvorio je oči i umjesto jednog Azraila vidio dvije tamne prilike kako mu drže ruke na ustima. Ne ovo nije san, ovo je stvarno. Udari nogom i odvali donju stranu kreveta i svi se stropoštaše na pod. Već sledećeg trenutka kod napadača sjevnuše oštrice noževa. Njegova borba je sa svakim novim ubodom jenjavala. Još uvijek je mislio da sve sanja. Molio se Bogu:

- Allahu jedini. Pomozi mi da se probudim. Rob sam tvoj i slušao sam te najbolje što sam znao i umio. Ne daj me na put onih što su zalutali i nestali u mraku. Izbavi me iz tame na svjetlo. Allahu jedini, ne daj..... da umrem.....da nestanemzauvijek.

Napadači u mraku spodbiše bisage, sa novcem, preko ramena. Čutke zamotaše beživotno tijelo u čebe a potom vratiše polako palu donju dasku kreveta. Međusobno iznesoše tijelo ispred konaka. U podnožju velike divlje kruške, ispred konaka, u kamenom obzidu cvjetnjaka, iskopaše u humusnoj rastresitij zemlji rupu. Na brzinu ubaciše u nju tijelo i zatrpaše. Nekoliko cvjetnih biljaka vratiše kako su i bile. Potom odoše u štalu po konja. Kiša je i dalje lila kao iz kabla. Sutra će izgledati da je bogati trgovac poranio i otišao za svojim poslom.

Dvjesto godina kasnije. U toplo ljetnje predvečerje, sjedaše šejh derviškog reda halvetija, Abdulah. na svojoj omiljenoj verandi, u predgrađu Bijeljine, gledaše crveni zalazak Sunca. Pogledom je prelazio preko linije gdje nebo zemlju nježno dodiruje. Želja mu je bila da osvane jutro a da su svi ljudi jednaki, kako pred Bogom, tako i pred zakonom na zemlji. Bez obzira na vjeroispovjest. Da nema mržnje među ljudima, da nema rata, paljevine, ubistava. I kako je njegov pješčani sat života sipao i sipao, tako bi ga povremeno obuzimala, sve veća i veća žalost. Što je ta njegova želja njemu tako daleka.

Već u godinama, Šejh je iz dana u dan prebiraio svoj život, uspone i padove, sreće i nesreće. Poseban nemir mu se u grudi uvukao prije mjesec dana od kad je uz obavezne namaz molitve doklanjao prije spavanja i istihare. Tim molitvama htio je umoliti Allaha da mu ukaže milost, sad pred kraj života, da usni istinu. Istinu. Ako može, da učini još kakvo dobro djelo. Umjesto nagrade u snovima dobio je moru i nemir u grudima kad je budan. Krenuo bi nekud, išao bi nekud, samo da ne zaspi i ne sanja taj strašni san u kome putuje kroz kišnu noć. Ide, ide a ništa ne vidi pred sobom. Potom liježe u neki krevet gdje ga guše i probadaju oštricama neki nepoznati ljudi. Iz nekog tamnog bezdana čuje, kao svoj, prigušeni šapat, hropac:

-Allahu jedini. Pomozi mi da se probudim. Rob sam tvoj i slušao sam te najbolje što sam znao i umio. Ne daj me na put onih što su zalutali i nestali u mraku. Izbavi me iz tame na svjetlo. Allahu jedini, ne daj..... da umrem.....da nestanem....zauvijek.

Na kraju sna bi svitalo jutro, razdanilo bi se. Vidio bi neki put uz rijeku, neko veliko drvo sa širokim granama. Potom bi vidio brdo iznad nekog grada iz koga je po sredini, iz zelenila, izbijala stijena. Stijena nalik okamenjenoj ptici sklopljenih krila.

Šejh već mjesec dana biska i prebira svoj život. Za svaku i najmanju grešku što je našao, i što ju je svjestan, izgovorio bi na tespîh 99 lijepih božijih imena kao pokajanje i tražio oprost. Izbacio je iz sebe, preda se, sve male i velike zlobe i loše misli. Potom bi pokušao

da onako, ko biva eto zaboravio, da ne otklanja istihare. Mora bi opet došla, ako ne prve a ono druge noći.

Nakon dosta razmišljanja i premišljanja zaključio da se sna ne treba bojati. Ako je tražio istinu dobio ju je. Ma kakva ona bila. Riječi, slike i zvuci putuju neprekidno ovim svijetom. Neko ih osjeti i vidi, neko ne. Neko ih proživi, neko ne. To nisu njegove slike i riječi. Ako nisu njegove, jer se ničeg sličnog ne sjeća, onda su od nekog drugog. To neka dobra, nedužna, duša traži put ka njemu i traži njegovu pomoć. A kome on ovako star i onemoćao može pomoći. I kako da pomogne kad u mraku ništa ni ne vidi. Ne vidi nikakvo lice. Drvo, koliko drveća ima? Brdo, koliko brda ima? Ako je san istina onda će mu biljeg, kad bude vakat, doći pred oči.

Imao je dugu, hladnu zimu ispred sebe da razmišlja i odluči šta učiniti. Odluči da na mjestu koje bude našao, ako ga nađe, podigne tekiju derviškog reda halvetija. Pored tekije prvo bi izgradio tulbe za neznanca iz sna. Da dobra duša nađe mir. Ali kako pronaći to mjesto. Svakako ne sjedeći i samo razmišljajući. Mora se pokrenuti, kretati se, gledati u brda, rijeke. Odluči da na proljeće krene putevima oko bosanskih rijeka. Pa dokle stigne.

Prvo je obišao Unu na zapadu. Od konaka do konaka. Potom krenu sa sjevera prema jugu Bosnom pa niz Neretvu prema moru. Vрати se nakratko kući u Bjeljinu, da se malo odmori. Krenu potom uz Drinu na istoku, što je više mogao, putem primičući se rijeci. Stiže do Foče i bi vrlo umoran. Bi mu svega dosta. I ružnih snova i puta od konaka do konaka. Već je prošlo pola ljeta. Nije ovo više za moje godine, pomisli Šejh. Može me i smrt dočekati na putu. Ko će me spremiti ko će me ukopati.

- Sutra idemo za Višegrad pa nazad kući – reče sluzi zaduženom za konje i prtljag. Poranićemo i sutra ujutru.

I vratio bi se i odustao od svog nauma da mu pažnju ne privuče ušće Lima u Drinu. Padale su te noći negdje kiše u dolini Lima i voda koja dotičaše u bistru Drinu bi crvena, gusta i mutna. Rekao bi sve samo rastopljeno crveno ilo teče. Sjeti se crvenih zalazaka sunca koja je gledao u Bijeljini. Pogleda stjenovita brda uz Lim i

odluči da bar donekle pođe uz rijeku da se kasnije ne bi kajao. Još samo jedan konak i odustaje od potrage. Umjesto prema Višegradu okrenuše putem uz Lim prema Rudom. I prije no što je stigao do konaka u Rudom, ulazeći u ruđansku kotlinu vidio je brdo. Veliko brdo iznad grada iz koga je po sredini izbijala stijena. Stijena nalik okamenjenoj ptici sklopljenih krila. Činilo mu se da to nije stvarno. Činilo mu se da opet sanja.

U tjesnacu uzvodno nađe, nakon nekoliko dana potrage, staru krušku pored ruševina hana i obližnjeg mezarja. Iz obzide divlje kruške iskopaše meita koji je, začudo, bio dobro očuvan. Dolinom se pronese glas o šejhovom snu, o šehidu, o tulbetu koje se zida ispod stare divlje kruške. Još dok su zidali tulbe, rekoše majstori, i zidari i tesari, da su zaticali ujutru mokre ljudske tragove od Lima do mezara. Mokre tragove ranog sabaha. Poče na to mjesto dolaziti i narod. Oni koji su imali kakvu teškoću u životu a i oni bez nje. Da se nad šehidovim mezarom pomole Allahu. Da mu budu što bliže i da ih Allah Milosni na dobro izvede.

Slijedeće godine na ruševini hana, Šejh Abdulah, ozida kuću i tekiju. Ode u Sarajevo i iz Jedilerske tekije, podno Bistrika, dovede za šejha ruđanske tekije Šejh Saliha. Takođe dovede u red papire za tulbe, kuću i tekiju. A i ušteđevina se već bijaše prikrajčila. Vрати se potom u Bijeljину, kući, da mirno zaspi.

Ondje gdje nas sjećanje izda. Gdje u izmaglici vremena naiđemo na prazninu preko koje ne možemo, javljaju se legende. Lepršave i tajnovite, na svojim širokim, prelijepim, mekim krilima, prenose nas preko praznine u našem sjećanju.⁴¹⁶

⁴¹⁶ Dž. Halilagić, Ibidem, 8, 9.

9. 15. MEZARISTANI

Na teritoriji Priboja bilo je nekoliko mezaristana, ali su neki od njih potpuno uništeni. Postojali su: Mezaristan u narodu poznat kao „Veliko groblje“, Mezaristan Goduša, kao i mezaristan u haremu Hasan-agine džamije. Mezaristana, u narodu poznato kao „veliko groblje“ nalazilo se na izlasku iz starog Priboja ka Bistrici. Poslije II svjetskog rata, 1952. god. na ovom mezaristanu napravljena je zgrada u kojoj je smještena firma „12. Januar“, u okviru kojeg je dograđen silos, 1982. god. Površina ovog zemljišta je 14.943 kvadratna metra.

Slika 158. Firma „12. Januar“ sa silosom

Mezarje - Goduša na Panjoj glavi i danas postoji, ali zbog ispunjenosti nije više aktivno. Danas na teritoriji grada ne postoji aktivno mezarje, tako da se ukop mejita vrši u selu Čitluk.

Mezarje u Haremu Hasan-agine džamije, u kom se najvjerovatnije nalazi mezar Hasan-age. Ovaj mezaristan bio je nedovoljno istražen sve do objavljivanja knjige Faruka Dizdarevića, „O Hasan-aginoj vakufnami“ (Priboj, 2000. godine), u kojoj su obradjeni nišani koji se nalaze u haremu džamije. Zub vremena je učinio svoje, tako da je bilo veoma teško dešifrovati neke natpise, koji su pisani uglavnom na staroosmanskom jeziku. Ostala je dilema oko najstarijeg nišana za koji se u porodičnoj tradiciji Hasanagića tvrdi da je mezar

Slika 159. Mezaristan Goduša

Hasan-age. Ta dilema se ogleda u tome da je oštećen dio nišana pri vrhu, tako da je taj dio ostao nečitak. Drugo, otac Hasan-age se zvao Mustafa, a i njegov sin se zvao Mustafa, te se ne zna šta tačno piše na nišanu, „Mustafe-age sin Hasan-aga“ ili „Mustafa-aga sin Hasan-age“⁴¹⁷ Vjerovatnije je da se radi o Hasan-agi, sinu Mustafe iz nekoliko razloga. Prijevod dijela teksta sa nišana glasi „Vlasnik hajrata i dobrih djela... iz mjesta Priboj...“⁴¹⁸ Riječi „vlasnik hajrata, vakif, dobrotvor, pisane su samo uz imena ljudi koji su to i bili, a poznato je da je Hasan-aga bio veliki vakif, uvakufio je veliki dio svojih imanja, sagradio je nekoliko objekata koje je dao za razvoj Priboja.⁴¹⁹ Drugo, pominje se da su njegovi preci živjeli u okolini Priboja, a da je Hasan-aga prvi koji se preselio u Priboj, gdje i danas žive njegovi potomci, te stoga je logično da na nišanu piše „...iz mjesta Priboj“. Treće, Iz vakufname Hasan-agine (sačinjena 1758. godine) vidi se da je on bio u podmaklim godinama. Po kazivanju njegovih potomaka, Hasan-aga je živio 105 godina, tako da je u vrijeme pisanja vakufname imao 74 godine, Tako da godina smrti koja piše na nišanu 1789. odgovara njegovoj godini smrti. I poslednja stvar koja ide ovome u prilog, je i ime njegovog oca koji se zvao Mustafa.

⁴¹⁷ F. Dizdarević, *O Hasan-agi i njegovoj vakufnami*, Ibidem, 115.

⁴¹⁸ Ibidem.

⁴¹⁹ Ibidem.

S druge strane, Hasan-agin sin Mustafa dobio je vojničko obrazovanje i kao mlad čovjek je otišao za službom u Trebinje. O njemu više kod porodice Hasanagić ne postoji nikakav podatak. Ne zna se kada je umro i gdje je ukopan. U Trebinju se pominje džamijsko groblje Hasanagića, u kojem je on vjerovatno ukopan ali za to nema pouzdanih dokaza. Postoji i mala vjerovatnoća, da je on umro u jednom mjestu gdje je ukopan, pa su kasnije preneseni njegovi zemni ostaci. Mada je poznat stav Islama po ovom pitanju, ako je osoba ukopana u muslimanskom mezarju, mejit se ne prenosi na drugo mjesto. Teško se može dokazati i to da je on bio vakif Priboja, jer bi se to sigurno saznalo preko vakufnama koje su ostavljali vakifi-dobrotvori.

Dilema po kojoj je ostalo nejasno o čijem mezarju se radi, još uvijek nije razriješena. Pored ovog mezarja, tu su i mezari: Hasanagić Ferhat-aga, Sulejman-beg, Abdulah-bega, Emina kćerka Ismail-begova, Džemil-beg, Hasanagić Ataullah.

Slika 160. Nišan sa mezarja u Zabrnjici

Slika 161. Mezar u haremu Hasan-agine džamije.

„Umrli Hasanagić Ataullah sin umrlog Hasan-age. Allah mu se smilovao. Preselio na ahiret godine 1330. (1912/13). Allahova milost duši njegovoj.”

Sa druge strane nišana ispisan je tekst na našem jeziku koji glasi: „Ovdje počiva u vječnom miru merhum Hasanagić Ataullah sin Hasanage rođen god. 1849. Preselio u vječnost god. 1912.

9. 16. TURBETA

Na teritoriji Priboja postoje dva turbeta i to turbe u Sjeverinu i turbe u Čitluku. Turbe u Sjeverinu je zatvorenog tipa, pokriveno je limom na četiri vode. U turbetu su tri mezara, u kojima su ukopani Suljaga Gibović, bez oznake datuma smrti, drugi nije poznat, a treći je mezar šejha Saliha Hrnjića, koji je živio 95 godina, a datum njegove smrti je 1920-ta godina.⁴²⁰

⁴²⁰ D. Halilagić, *Legenda o sjeverinskom banu i tekiji*, Vakaf, br. 1. Novi Pazar, 2010. god. 8.

Slika 162. Sjeverin, Šejh Salihovo turbe

Slika 163. Mezari u šejh Salihovom turbetu

Slika 164. Turbe u Čitluku

X. POGLAVLJE

BERANE

Berane, najvjerojatnije dobilo ime od turskih riječi “bir” (jedan), i “han” (usputna stanica, motel), tako da je nastao naziv “bir-han” a od toga “bir-hane” i na posljetku Berane. Grad na rijeci Lim. Važna raskrsnica puteva: Bijelo Polje (Akovo) - Plav i Gusinje, Skadar – Berane – Novi Pazar, Kosovska Mitrovica, i dalje, Skoplje, Solun.

10. GEOGRAFSKI POLOŽAJ I STANOVNIŠTVO

Područje opštine Berane prostire se na površini od 717 km² Berane se smjestilo u plodnoj dolini Lima na nadmorskoj visini iznad 600m; koja je okružena planinskim vijencima i ograncima Bjelasice sa zapada i Cmiljevicom i Turjakom sa istočne strane. Najviša tačka u opštini je vrh Crna glava koji doseže nadmorsku visinu od 2.139 metara.

10. 1. STANOVNIŠTVO

Na posljednjem popisu stanovništva u Crnoj Gori, obavljenom 2003. godine, u Beranama je bilo ukupno 35.068 stanovnika, od čega se od ukupnog broja njih 8.950 izjasnilo kao Crnogorci (25,52 odsto stanovnika), 16.309 Srba, (46,51 odsto), 5.662 Bošnjaka, (16,15, odsto), 2.301 Muslimana (6,56 odsto), 0,10 odsto stanovništva čine Albanci i 0,13 odsto Hrvati. Kao ostali, u Beranama je evidentirano 5.03 odsto stanovnika.⁴²¹ Kao pripadnici vjere Islama, izjasnilo se 8994 stanovnika. Da govori srpskim jezikom izjasnilo se 25654 stanovnika, crnogorskim 6045, dok se njih svega 2544 stanovnika izjasnilo da govori bosanskim (bošnjačkim) jezikom, što pokazuje da se veći dio bošnjačkog naroda izjasnio da govori crnogorskim jezikom.

⁴²¹ <http://www.berane.me>

10. 2. NASELJENA MJESTA

Azane, Babino, Bastahe, Beran Selo, Bor, Bujanje, Budimlja, Buče, Veliđe, Vinicka, Vrševo, Vuča, Glavaca, Godočelje, Goražde, Gornja Vrbica, Gornje Zaostro, Dapsići, Dašča Rijeka, Dobrodole, Dolac, Donja Vrbica, Donja Ržanica, Donje Zaostro, Donje Luge, Dragosava, Zagorje, Zagrad, Zagrađe, Javorova, Jašovići, Johovica, Kalica, Kaludra, Kruščica, Kurikuće, Lagatori, Lazi, Lubnice, Lužac, Lješnica, Mašte, Mezgalji, Murovac, Orah, Orahovo, Pahulj, Petnjik, Petnjica, Pešca, Ponor, Poroče, Praćevac, Radmanci, Radmuževići, Rovca, Rujišta, Savin Bor, Skakavac, Tmušići, Trpezi, Tucanje, Crv-ljevine, Crni Vrh i Štitari.

10. 3. BIHOR

Sjeverno od Berana na udaljenosti od desetak kilometara, na mjestu gdje se Lješnica uliva u Lim, iznad sela Bioče, nalazi se lokalitet Gradina. Na ovom lokalitetu nadmorske visine 1057 m. u selu Podgrađe nalaze se ruševine utvrđenja, koje istraživači vezuju za grad Bihor.⁴²²

Utvrđenje je bilo locirano na mjestu važnih saobraćajnica, koje su išle dolinom Lima, koje su spajale Budimlje s putevima u Plavu na jednoj i Sjenicom i Novim Pazarom na drugoj strani.⁴²³

Prvi put se Bihor pominje u jednom dubrovačkom izvještaju od 5. XI 1450. godine kao mjesto gdje je upućen dubrovački karavan (in loco vocato Bichor), a jedan tovar svile ostavljen je kao zalog zbog nekih poreza (pro aliquibus daciis).⁴²⁴ Ovdje se Bihor pominje u vezi sa boravkom dubrovačkih trgovaca. Po S. Mišiću, grad je nastao znatno ranije u razvijenom srednjem vijeku (XIV vijek).⁴²⁵ Turci osvajaju Bihor grad 1455. godine, uspostavljaju sudsku i upravnu vlast formirajući nahiju i kadiluk Bihor, te u njemu ostaju turske

⁴²² M. Premović, *Bihor grad*, Almanah br: 48-49., Podgorica, 2010. god. 8.

⁴²³ Ibidem.

⁴²⁴ HAD, Lam. De Foris 24. foll. 10.

⁴²⁵ M. Premović, Ibidem, 8.

posade sve do kraja XIX vijeka.⁴²⁶ Oblast od rijeke Lješnice do kumaničke klisure nazvana je Bihor, po gradu Bihoru. Interesantno je da jedna oblast u Erdelju, u Rumuniji, nosi ime Bihor.⁴²⁷

Koliki je značaj za Tursku imao grad Bihor, nalazimo u jednoj turskoj karti iz XVI vijeka u kojoj je ubilježen među najvažnijim gradovima na Balkanu.⁴²⁸

Slika 165. Zidine starog grada Bihora

10. 4. OPIS GRADA BIHORA

Materijalni ostaci utvrđenja predstavljaju dragocjenu dopunu pisanim izvorima. Sem sa jedne strane od Podgrađa i predjela Police, grad je bio nepristupačan. Na zaravnjenom krečnjačkom rtu pravca pružanja sjeveroistok – jugozapad podignuta je tvrđava. U ovom pravcu, dužina grada je 80 metara, dok je širina prilagođena reljefu i kreće se od 10 do 50 metara. Na jugozapadnoj strani nalazi se uži dio koji se završava u obliku klina.⁴²⁹ Prema sjeveru se pruža najprostraniji dio 40 x 50 metara. Za zidanje gradskog bedema

⁴²⁶ Ibidem

⁴²⁷ Ibidem.

⁴²⁸ Ibidem, 10

⁴²⁹ Ibidem.

korišćen je krečnjak kamen. Najveći zid je bio na najpristupačnijoj strani prema Podgrađu.⁴³⁰

Slika 166. Zidine starog grada Bihora

Određena ojačanja postojećeg zida koja se uočavaju na sjeverozapadnom zidu, ukazuju na to da su vršene prepravke, vjerovatno od strane Turaka, jer su oni postojeća utvrđenja koja bi zauzeli prilagodili svojim potrebama. Pomenute prepravke su najvjerojatnije izvršene u periodu učvršćivanja turske vlasti u Gornjem Bihoru u drugoj polovini XV vijeka.⁴³¹

Slika 167. Zidine starog grada Bihora

⁴³⁰ Ibidem.

⁴³¹ Ibidem. 11.

Zbog položaja grada koji je bio smješten na teško pristupačnim i strmim čukama vodosnabdijevanje je predstavljalo problem za grad, tako je u centralnom dijelu grada bila izgrađena cistjerna za prikupljanje kišnice, oko koje su vidljivi tragovi prostorija. U narodu vlada mišljenje da je do cistjerne sprovedena voda, kanalom ispod Lima, iz planine Bjelasice.⁴³² Ostaci temelja četvorougaoe kule nalaze se na jugozapadu.⁴³³ Predpostavlja se da su gradjevine za smještaj posade mogle biti u gornjem, višem i širem dijelu grada pored zidova oko cistjerne.⁴³⁴

Ispod Gradine, na južnoj strani, nalazi se malo selo Podgrađe koje su osnovali bivši posadnici grada Bihora, iskrčivši sami zemlju koju su obrađivali, prvi put su upisani kao poreski obveznici 1571. godine, što bi značilo da je naselje tada nastalo.⁴³⁵

Zahvaljujući geografskom položaju, Bihor je bio sjedište ne samo uže okoline, već i ključna tačka bližih i daljih oblasti.⁴³⁶

Slika 168. Zidine starog grada Bihora

⁴³² Ibidem,

⁴³³ Ibidem,

⁴³⁴ Ibidem. 12.

⁴³⁵ O. Zirojević, *Kroz Bihorsku nabiju 1571. godine*, Simpozijum Seoski dani Sretena Vukosavljevića XIV, Prijepolje 1991, 190, nap. 185.

⁴³⁶ M. Premović, Ibidem, 12.

10. 5. ISTORIJAT

Ovaj kraj sa okolinom pao je pod tursku upravu polovinom XV vijeka, 1455. god.⁴³⁷ U istom period pod tursku upravu pali su Bijelo Polje, Bihor i Župa Budimlja, koja je postala carski has.⁴³⁸

Mjesto na kome se danas nalazi grad Berane korišćeno je za ispašu stoke, na njemu nije bila izgrađena ni jedna kuća. Današnji centar Berana zvao se Lug, a na desnoj obali Lima, gdje su Hareme, zvalo se Prosine.⁴³⁹

Poslije čuvene bitke na Rudeškoj glavici, počinje stvaranje varoši 1862. godine.⁴⁴⁰ Na uzvišenju Jasikovac sagrađena je tvrđava sa stalnom posadom, most na Limu gdje se danas nalazi bolničko naselje. Na padinama ispod Jasikovca izgrađene su kuće za oficire, njihove porodice i službenike "Haremi", po čemu je ovo naselje dobilo ime, u kojem je podignuta džamija i mekteb.

Utemeljitelj grada bio je Mehmed-beg Bahtijarević - Jajčanin, rodom iz Jajca. Kao borac u Berane dolazi 1885. godine a 1889. godine kao vojni bimbaša (komandir) i gradski kajmakam. On je odredio širine i pravce ulica. Za njegovu smrt vezuje se predanje da je njegovu dženazu pratilo stanovništvo obje vjere, što se prvi put dogodilo u Beranama.⁴⁴¹

Do polovine XIX vijeka, varoš se razvijala po tipično orijentalnoj arhitekturi. Sagrađene su džamije, mektebi, hanovi, dućani, šadrvani, dvije javne česme.⁴⁴²

⁴³⁷ B. Agović, *Džamije u Crnoj Gori*, Ibidem, 337.

⁴³⁸ Ibidem,

⁴³⁹ Ibidem,

⁴⁴⁰ Ibidem,

⁴⁴¹ Š. Rastoder, *Istorijsko-metodološki okvir izučavanja istorije muslimana u crnoj Gori 1878-1912*, Almanah, br. 7-8, 117.

⁴⁴² I. Ramčilović, *Arhitektonski izgled starih Berana*, Almanah 37-38, Podgorica 2007. god. 64.

U tom period formirana je škola Ruždija, koja je bila u rangu gimnazije.

Godine 1867. varoš je imala 110 kuća sa 400 stanovnika. Iste godine, nakon požara koji je zahvatio bjelopoljsku čaršiju, veliki broj stanovništva tog grada, uglavnom trgovci i zanatlije, kao i drugih dijelova Sandžaka i Crne Gore našao je utočište u Beranama. U 1909. godini ovaj grad brojao je 500 kuća sa 4000 stanovnika.

Stanovnici Berana su pretežno bili zanatlije i trgovci. U pomenutom periodu, bilo je više velikih kuća, česama i šadrvan, a kasnije je razvijen i jedan stočni trg, što dovodi do samog razvoja Berana kao centra u širem regionu.

10. 6. OPIS BERANA IZ 1910. GODINE

Uredništvo časopisa Tanin godine 1910. šalje svog iskusnog novinara Ahmeda Šerifa u Kosovski ejalet i gradove Sjeničkog i Pljevaljskog sandžaka.⁴⁴³ Nakon što je obišao Kosovo, dolazi u Novi Pazar 22. juna 1910. godine. Nakon Novog Pazara, obilazi Sjenicu, Novu Varoš, Prijepolje, Taslidžu (Pljevlja), Kolašin-Šahoviće, Akovu (Bijelo Polje), Berane i na kraju i Trgovište (Rožaje).

U Beranama je boravio od 18. do 23. jula 1910. godine i u tom vremenskom periodu napisao je četiri novinska članka u kojima opisuje Berane. U ovom radu, prenijećemo dijelove drugog teksta napisanog 20. jula 1910. godine u Beranama.⁴⁴⁴

Dvanaest godina prije pisanja ovog teksta Ahmed Šerif je čitao pjesme „Hayat-i Muhayyel“ – Maštani život, čiji se prizori, po njemu, mogu naći samo u Beranama. On dalje predlaže: „Oni koji traže mir, tišinu i odmor, kojima je dosadila buka, nemoj da se muče da idu da bi to pronašli, ne znam, na Karlsbad, Švajcarsku, jug Italije, Nicu i na mnoga druga mjesta, nemoj da razmišljaju, nemoj da se

⁴⁴³ S. Ibrić, *Berane prije sto godina*, Tokovi br, 1-2. Berane, 2011.god. 276.

⁴⁴⁴ Ibidem.

plaše, u ovo godišnje doba, u ovim danima neka trče i neka požure u Berane. Oni koji traže iskrenost, čistoću, spokoj, odmor, tišinu, slobodu, odmor i slušanje glasa duše, sve to, čak i više, naći će u Beranama u jednoj maloj sobi jedne musafirhane Berana. Pod uslovom da su malo zadovoljni, ova mala musafirhana, mogla bi zadovoljiti potrebe posjetioca, na sebi specifičan oblik i način.⁴⁴⁵

Interesantan je njegov opis o održavanju higijene u gradu: „Ulice Berana za koje sam kazao da su široke, prema svome stanju, mnogo su čistije od bulevara i ulica drugih gradova kod nas. Međutim, ako mislite da je opština sebi stavila na teret obavezu čišćenja i da je ona održava, prevarit ćete se. Ne znam na osnovu čega, da li prema meteorološkom stanju vremena ili zvijezdama, ili možda kada se predsjednik sjeti u vrijeme ili ne vrijeme, opština se odjednom obrati telalu, koji je uvijek spreman da viče i on visokim tonom počne vikati, bez obzira koje je vrijeme u pitanju. Nepravедno bi bilo uporediti telala sa pijetlom koji pjeva u neodređeno vrijeme. On objavi da je vrijeme da se očiste ulice i ispred dućana, a onda se svaka osoba na brzine odazove ovoj naredbi tihom i vjerskom odanošću. Ovaj rad u malom gradu Beranama izazove rat između međusobnih napada atoma prašine koji se odjednom dignu u vazduh. U tom minutu svi Beranci uzimaju u ruke duge metle od trnja i zauzeti su samo jednim poslom i osjećaju i imaju samo jedan osjećaj. Brišu i muškarci i žene, mala djeca i djevojčice. Da se telal nije oglasio, ne ulice, već niko se ne bi sjetio da obriše čak i prostor ispred svoga dućana. Eto, takvu nadnaravnu moć ima opština. Odavde se shvata da je ljudima koji žive u Beranama izvor velikog duha, snage i rada u opštini i u riječima koje izlaze iz usta predsjednika opštine.“

O broju kuća u Beranama Ahmed Šerif je zapisao: „Upitao sam nekoliko ljudi za Berane koliko ima kuća. Od svih sam čuo različite odgovore, neki kažu 200, neki 300, dok su neki naveli veću cifru.

⁴⁴⁵ S. Ibrić, Ibidem, 278.

Shvatio sam da nijedan od njih nije razmišljao za svoj zavičaj koliko ima kuća i da nisu osjećali potrebu to znati. Zbog toga treba izaći na neko visoko mjesto i procijeniti broj ovih razbacanih i, dio po dio, smještenih zgrada. Možda će beranci smatrati da je to pretjerano i da od toga nema koristi. Međutim, koliko god je to njima nepotrebno da znaju koliko im zavičaj ima kuća, rekoh saznat će i tako sam uradio. Prema mojoj procjeni i otkriću, koliko god da sam se prevario, opet mogu kazati da se u Beranama nalazi više od 500 krovova i sa ovom cifrom procjene ništa nisam uvećao.“

„Nestašni Lim je grad odvojio i rasparkao na dva dijela. Na desnoj obali se nalazi malo naselje-mahala „Nizamija“, a na lijevoj obali prava kasaba (varoš), zvanične državne ustanove i vojni objekti. Ovaj dio je veći i uredniji, od zore do mraka je osvijetljen, dok desna obala izjutra biva bez Sunca...“ Ova dva dijela veže duga i slaba ćuprija koja ima oko 300 metara i prelazi se za 10 minuta. Za njenu restauraciju izdvojeno je 3.000 kuruša.

„Mjesto gdje je osnovana kasaba, doista je poseban dar i uzimajući u obzir da je ravno u ovoj oblasti to je ravnica. Naravno, nema neiskorišćenog mjesta. Posijan je kukuruz, raž, ječam i veoma malo je njiva pšenice. Ove godine mnogo je livada. U baštama se ne može naći ništa drugo osim šljive, kruške i jabuke. Njive krompira kojeg nazivaju „kompir“ ovu ravnicu su zauzele. Naravno, možete zamisliti da je ravnica sa sve četiri strane okružena planinama, šumama i krševima.“⁴⁴⁶

⁴⁴⁶ S. Ibrić, Ibidem, 277-282.

10.7. MOST

Među prve građevine koje su sagrađene u Beranama spada drveni most. Most se pružao od sredine Harema prema mjestu gdje se danas nalazi bolnica. Na početku mosta nalazila se Haremska džamija, a na drugom kraju mosta turske kasarne i konjušnice. Jedan dio kasarni postoji i danas, samo što je preuređen i služio je do skoro kao psihijatrijska klinika. Nažalost, most je srušen početkom 50-tih godina prošloga vijeka.

Slika 169. Drveni most u Beranama, porušen 50-tih godina prošloga vijeka

10.8. KRŠLA

Na padinama ispod Jasikovca izgrađene su kuće za oficire, njihove porodice i službenike "Haremi", po čemu je ovo naselje dobilo ime u kojem je tada bila podignuta džamija i mekteb. U tom periodu na lijevoj obali Lima, na mjestu gdje se danas nalazi bolnica, podignuta je kamena kasarna za potrebe vojne uprave.

Slika 170. Kasarna

10. 9. DŽAMIJE

Prva džamija u Beranama sagrađena je 1883. godine.⁴⁴⁷ Nalazila se u centru grada, na mjestu gdje se nekada nalazila knjižara „Jasikovac“.

Dimenzije džamije bile su 15x13 metara. Imala je dva sprata, i visoku drvenu munaru.⁴⁴⁸ Džamija je bila sa četvorovodnim krovom, pokrivena šindrom. Veličina harema bila je 20 ari. Pored džamije nalazila se vakufska kuća sagrađena od tvrdog materijala sa prizemljem i spratom, i dvije prizemne radnje dužine 25 metara, koje su bile okrenute prema centru.

Iza džamije se nalazila još jedna kuća sa baštom od 20 ari. Kao imam u ovoj džamiji radio je Mustafa efendija u periodu 1873. i 1874. godine.⁴⁴⁹

„Berane je 1949. godine, potresla snažna detonacija. Centar te eksplozije nalazio se u ulici Maršala Tita, a objekat destrukcije bila je glavna džamija u tom gradu“⁴⁵⁰

⁴⁴⁷ B. Agović, *Džamije u Crnoj Gori*, Ibidem, 341.

⁴⁴⁸ Ibidem

⁴⁴⁹ Ibidem

⁴⁵⁰ Z. Folić, *Islamska zajednica u Crnoj Gori 1947-1953*, Almanah br. 15-16, Podgorica, 2001. god. 182

Dakle, Džamija je porušena 1949. god. uz obrazloženje “radi urbanističkih razloga”.⁴⁵¹ Kamen je uzela tadašnja vlast za izgradnju zgrade (akt br. 25 od 11. 12. 1955. godine) a dio građe upotrijebljen je za gradnju barake na Jasikovačkom groblju.

Slika 171. Džamija u centru grada, porušena 1949. godine

U naselju Hareme, na katastarskoj parceli br. 639 nalazila se džamija. Sagrađena je 1903. godine, imala je prizemlje i sprat sa mahfilom.⁴⁵² Pored džamije je postojala manja zgrada za tabute i druge potrebe. Pored džamije se nalazilo nekoliko mezara, i kamen mejtaš, koji se sada nalazi na mezarju Jasikovac.⁴⁵³ Džamija u naselju Hareme postojala je sve do 1947. godine, kada su je vlasti porušile, zatim zgradu u vlasništvu vakufskog povjerenstva i oduzeto 35 ari vakufskog zemljišta.⁴⁵⁴

⁴⁵¹ I. Ramčilović, *Arhitektonski izgled starih Berana*, Ibidem, 67.

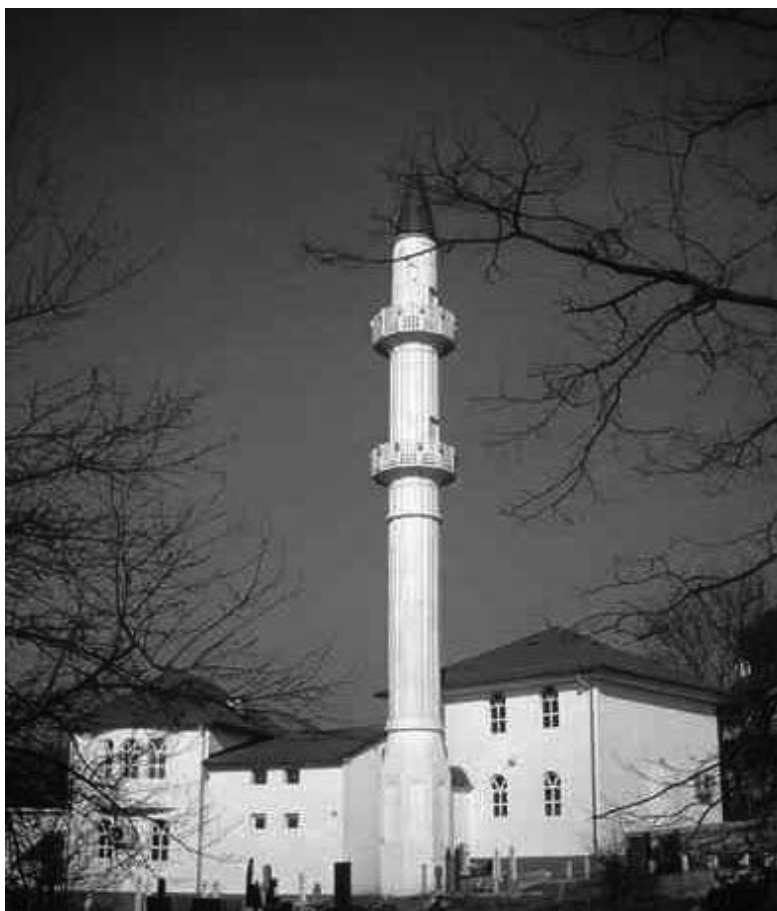
⁴⁵² B. Agović, *Džamije u Crnoj Gori*, Ibidem, 343.

⁴⁵³ Ibidem.

⁴⁵⁴ Z. Folić, Ibidem.

Džamija u centru grada kao i džamija u Haremima i ostale postojeće vakufske zgrade i zemljišta ekspropisana su rješenjem NO sreza Ivangrad, br. 15371 od 16. oktobra 1953. godine, a sve za potrebe izgradnje stambenih zgrada.

Jedina postojeća džamija u gradu, danas, nalazi se na mezarju Jasikovac. Izgradnja je započeta 1997. godine, prilozima mještana-džematlija i zaposlenih u inostranstvu. Munare je završeno 20. maja 2001. godine.⁴⁵⁵ Džamijski kompleks, pored prostora za obavljanje namaza, sadrži još: abdesthanu, gasulhanu, salu za sastanke, kancelarije odbora, prostoriju za vjeronauku kao i garaže.

Slika 172. Jedina postojeća džamija u Beranama, nalazi se na mezarju Jasikovac

⁴⁵⁵ B. Agović, *Džamije u Crnoj Gori*, Ibidem, 345.

10. 10. MESDŽID

Pored pomenutih džamija, u Beranama postoji mesdžid prvobitno sagrađen od čatme. Prema podacima iz arhive Odbora islamske zajednice Berane, mesdžid je sagrađen 1863. godine. U prizemnom dijelu zgrada se oslanja na pet drvenih stubova sa dva polukružna drvena luka. Mesdžid je korišćen za klanjanje džume namaza, teravija, održavala se vjerska poruka, i sastanci OIZ-e. Mesdžid je dugo godina bio u ruševnom stanju, a nije se moglo pristupiti obnovi jer vlasti nisu htjele izdati odobrenje za sanaciju sve do prije nekoliko godina kada je mesdžid porušen a napravljen je novi objekat od tvrdog materijala. U prizemlju Mesdžida nalazi se česma.

Slika 173. Stari mesdžid - nekadašnji izgled

Na seoskom području postoji sedam džamija, od kojih je najstarija u Petnjici. Nije poznata godina izgradnje, a najvjerovatnije da je sagrađena u prvoj polovini XVIII vijeka.⁴⁵⁶ U početku je to bila džamija manjih dimenzija. Povećavanjem broja stanovništva stvorila se potreba za džamiju većih dimenzija. Radovi na proširenju džamije izvedeni su 1903. godine, dobrovoljnim radom. Na ploči koja je stajala iznad ulaznih vrata (danas se čuva u džamiji) napisano je:

⁴⁵⁶ Ibidem, 347

*„La Ilahе illallah Muhammeden resulullah,
Mutevelija iz Trpezi, Cikotić Hasan (Huso) Bejtov i
Tahir Abdurahmanov Kršić, iz Radmanaca
glavni majstor iz Hercegovine, nastanjen u Beranama
Ajdin Korijenić, imam mula Šaćir Hodžić, godine 1321.h.“ (1903)*

Slika 174. "Stari mesdžid" - nakon obnove

Dimenzije Petnjičke džamije su 15.80 x 13.20 metara. Sagrađena je od poluobrađenog kamena, ima tri sprata predviđena za namaz, što je čini jedinstvenom na prostoru Sandžaka. Debljina zidova prva dva sprata je 80 cm, dok je zid trećeg sprata debljine 50 cm. Munare je prvobitno bilo sagrađeno od drveta, da bi 1969. godine bilo porušeno i sagrađeno od tvrdog materijala. U tom periodu je džamija pokrivena crijepom. Džamija je nekoliko puta renovirana. U tim radovima je izgubila na autentičnosti. Godine 2004. izvršena je rekonstrukcija džamije i vraćen joj je stari izgled. Munare je sagrađeno od drveta, uklonjen je crijep a krov je pokriven šindom, na četiri vode. Imam džamije je Husein ef. Ramčilović.

Pored džamije u Petnjici, na seoskom području postoje džamije u sljedećim mjestima:

1. Džamija u Trpezima, 1990. god.
2. Džamija u Savinom Boru, 1991. god.
3. Džamija u Boru, 2008. god.
4. Džamija u Vrbici, 1996. god.
5. Džamija u Kalici, 1996. godine,
6. Džamija u Vrševu, 1997. god.
7. Džamija u Murovcu, 1997. god.

Slika 175. Džamija u Petnjici

10. 11. OBRAZOVANJE

Na teritoriji Berana postojale su mnoge obrazovne ustanove, Sibjan-mektebi, iptidaija, ruždija. Poslije Balkanskih ratova bila je započeta izgradnja „ženske muhamedanske škole.⁴⁵⁷ Od svih obrazovnih ustanova najbrojniji su bili sibjan-mektebi. U Beranama je postojao mekteb s baštom koji je oduzet 1918. god. za potrebe novog školskog sistema.⁴⁵⁸ Pored ovog postojali su i mnogi drugi koji su se nalazili u Petničko-bihorskom kraju.⁴⁵⁹

10. 12. SIBJAN-MEKTEBI

Školski nadzornik B. Obradović, sastavio je spisak sibjan-mekteba u Srezu beranskom, od 20. 09. 1940. godine.⁴⁶⁰

1. Sibjan-mekteb u Beranama, u njemu je radio Adil Kurtešević koji je bio postavljen od Ulemai medžlisa u Skoplju. U mektebu su časovi držani dva puta dnevno i to prije podne. Čas je pohađalo 23 djece.

2. Sibjan-mekteb u Donjoj Vrbici, nastavu držao Nazif Hadrović, nastavu pohađalo 15 djece.

3. Sibjan-mekteb u Lazu, nastavu držao Mehmed Hadrović, nastavu pohađalo 17 djece.

4. Sibjan-mekteb u Tucanju, nastavu držao Ibrahim Šabotić, nastavu pohađalo 42 djece

5. Sibjan-mekteb u Godočelju, nastavu držao Hašim Kočan, nastavu pohađalo 18 djece.

6. Sibjan-mekteb u Savinom Boru, nastavu držao Selim Hadrović, nastavu pohađalo 17 djece.

7. Sibjan-mekteb u Trpezima, nastavu držao Halil Hodžić, nastavu pohađalo 15 djece.

⁴⁵⁷ Bajro Agović, *Od mekteba do medrese*, Podgorica, 2012. god.16.

⁴⁵⁸ Bajro Agović, *Ibidem*.

⁴⁵⁹ M. Dudić, *Uloga Sibjan-mektebau očuvanju Islama u Sandžaku*, *Ibidem*, 164.

⁴⁶⁰ *Ibidem*,

8. Sibjan-mekteb u Javorovi, nastavu držao Derviš Muhović, nastavu pohađalo 25 djece.

9. Sibjan-mekteb u Gornjoj Vrbici, nastavu držao Mehmed Latić, nastavu pohađalo 20. djece.

10. Sibjan-mekteb u Radmancima, nastavu držao Mehmed Latić, nastavu pohađalo 30 djece.

Važno je pomenuti jedan dokument u kome se vidi da je upućen dopis beranskog sreza, pod brojem 10468/40, u kome se postavlja pitanje korisnosti sibjan mekteba, na kom se jeziku izvodi nastava, te da li sibjan-mektebi štetno utiču na redovnu nastavu u školama. Potom se konstatuje da je nastava u sibjan-mektebima štetna po nastavu redovne škole, jezik je arbanaški (albanski), te da nastavu u mektebima treba ukinuti.

10. 13. IPTIDAIJA I RUŽDIJA

Na teritoriji Berana postojala je škola mekteb-i iptidaija. U monografiji Crna Gora (Beograd 1976.) kaže se, da su turske vlasti u Beranama „osnovale i svoje vjerske osnovne škole kao što je iptidaija.“⁴⁶¹

U naselju Hareme, 1882. godine otvorena je četvororazredna iptidaija, a sedam godina kasnije, 1889. god. premještena je u Berane.⁴⁶² Pored vjerskih predmeta đaci su učili: čitanje, pisanje, račun, tursku gramatiku, istoriju osmanskog carstva, geografiju, ahlak i poznavanje prirode. Škola je bila obavezna, a pohađala su je muška djeca od 6. do 10. a ženska od 7. do 11. god.⁴⁶³

Sredstva za izdržavanje škola obezbjeđivana su od prihoda vakufa.

U Beranama se pominje postojanje stare ruždije koja je osnovana 1890. godine koju je zauzela vojska i bivša ruždija koja 1919. godine pretvorena u bolnicu. Ruždije su bile u rangi današnje gimnazije.

⁴⁶¹ Monografija, *Crna Gora*, Beograd 1976. god.

⁴⁶² Bajro Agović, *Od mekteba do medrese*, Ibidem, 16.

⁴⁶³ Ibidem.

10. 14. KUĆE

Od svog osnivanja Berane je imalo sve karakteristike orijentalne arhitekture. Prve građevine bile su: mostovi, tvrđave, džamije, hanovi šadrvani, kuće, kule. Kasnije je razvijen i jedan stočni trg što dovodi do samog razvoja Berana kao centra u širem regionu, do povećanog obima gradnje objekata i za to vrijeme osavremenjavanja gradskog trga i formiranja zanatskih centara. Stambena arhitektura bila je ista kao u drugim sandžačkim gradovima.

Prizemlje je uglavnom pravljeno od kamena, debljina ovih kamenih zidova bila je 60-80 cm, ojačana ili izravnana pojasevima drvenih greda a sprat od čatme.

U prizemlju su uglavnom bili smješteni: magaza (ostava), mutvak. Važno je napomenuti da je u prizemlju bilo malo prozora i slabo je bilo osvijetljeno.

Sprat je građen od čatme i za razliku od prizemlja na spratu je bilo mnogo više prozora, često poredanih u nizove. Krovovi su bili pokriveni šindom na četiri vode. Enterijer kuće bio je isti kao u drugim sandžačkim gradovima.

Slika 176. Uništavanje beranske čaršije

10. 14. 1.Kaplan-begova kuća

Početakom osamdesetih godina prošlog vijeka bageri su bili neumorni u rušenju do tada poznatog Begluka - glavnog gradskog trga, a od tada Njegoševog trga. Na mjestu koje je odisalo duhom prave turske kasabe , izgrađen je nakaradni tržni centar koji je zatvorio još poneku preostalu kuću iz turskog vakta.

Na Begluku su se nalazile česme i šestougaoni šadrvan kojeg takođe više nema. Kuća Kaplan- bega, čovjeka koji nije imao nasljednika, nalazila se kod današnjeg bioskopa. Pošto je uvakufljena, nedugo potom prešla je u opštinsko vlasništvo i služila za smještaj socijalno nezbrinutih građana . U početku je tu stanovala familija Ferizovića koja je kasnije kuću dijelila sa porodicom Masličić. Godine 2009. potomci ovih porodica prodaju kuću i opet je na djelu " bager restauracija"! Na mjestu Kaplan-begove kuće danas se nalazi višespratna zgrada ...Tako je izgubljen i posljedni biser iz niske starog vakta.

Slika 177. Kaplan-begova kuća

Slika 178. Ulazna vrata na Kaplan-begovoj kući

10. 15. KULE

Kao stambeni objekti postoje i kule, koje su bile sagrađene od kamena. Poznate su bile Rizvan-begova u koja se nalazila u naselju Hareme, i Kršića kula u Petnjici.

U petnjičkoj dolini, nalazi se drevna Kršića kula, jedina te vrste u Gornjem Bihoru. Prizemlje je sagrađeno od kamena, a sprat od čatme.

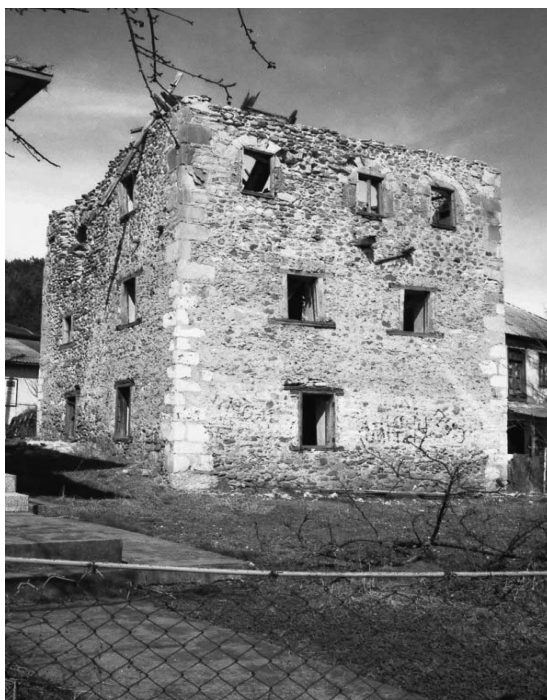
Ova nesvakidašnja građevina prilagođena je nekadašnjem načinu života i iznjedrila je ljude koji su po dobru obilježili prvu polovinu prošlog stoljeća. Svojom arhitekturom baca u sjenku slične građevine koje su u drugim sredinama odavno renovirane. Iz kule se sve do početka Drugog svjetskog rata, upravljalo petnjičkim krajem. To je građevina koja je u sebi sačuvala mnoge tajne, bila stjecište mnogih susreta. Primijenjeno je umijeće građenja, koje je rijetka na ovim prostorima.

Još za vrijeme turske vladavine, vlasnik kule Kršić Rahman i kasnije njegov sin Galjan, su bili vrlo sposobni ljudi. Kad je Turska napustila ove prostore i Crna Gora uspostavila svoju vlast, Galjan je bio vodeći pisar u opštini Petnjica. Bio aktivan i često u zaštiti građana Gornjeg Bihora. Bio je član delegacije koja je išla kod kralja Nikole na Cetinje, da se žali na ugroženost Bošnjaka toga kraja.

Poslije završetka Austrougarske agresije, Galjan je bio politički aktivan, da bi 1927. godine bio vijećnik Zetske banovine. Postao je poslanik u Skupštini Jugoslavije i predsjednik opštine Petnjica sve do njegovog ubistva 1934. godine. Poslije njegovog ubistva, njegov sinovac Šefkija, koji je bio pisar u opštini Petnjica, postavljen je za predsjednika opštine. Sa početkom Drugog svjetskog rata Šefkija je vodio miroljubivu politiku. Poslije rata, 1945 godine nevinno je osuđen na smrtnu kaznu i na brzinu strijeljan. Nakon ovih događaja, kula je prepuštena zubu vremena da je nagriza, nema niko da je zaštiti od potpunog uništenja.

Slika 179. Kršića kula

Slika 180. Ostaci Rizvan-begove kule u Beranama

Navedeni primjeri govore u prilog činjenici da se intenzivno i planski radilo na uništavanju kompletnog kulturno-istorijskog nasljeđa Bošnjackog naroda, koji, nažalost, nije niti umio niti htio da se izbori za očuvanje istog. Stvara se utisak da je i sam taj narod

želio da preda zaboravu jedan dio svoje istorije, nadajući se da će mu tako biti bolje!??

10. 16. HANOVI

U Beranama je postojalo mnogo hanova, pomenućemo tri hana i to: Hadžininic han, Softića han i Ramusovića han. Razlika između Hadžininicog hana i ova dva druga bila je ta, što Hadžininic han nije imao konjušnicu u prizemlju, dok su dva druga imala. Hadžininic han je držala hadžinica Ferhata Masličić. Han je srušen 1955. godine a na njegovom mjestu je sagrađena „moderna zgrada“.

Druga dva hana nalazila su se na donjem gradskom trgu jedan pored drugog. Postojali su i služili svojoj svrsi sve do 1962. godine, kada su porušeni. Razlozi koji su tada navedeni bili su da je potrebno zemljište, na kome su se nalazili hanovi, za izgradnju „modernih objekata“. Hanovi su porušeni a na zemljištu na kom su se nalazili ništa nije izgrađeno do današnjih dana. Iz pomenutog se da zaključiti da je ovakav odnos prema hanovima imao za cilj da samo budu porušeni.

Slika 181. Rušenje Hadžininicog hana

Slika 182. Ramusovića han (lijevo), Softića han (desno).

10. 17. ČESME

Imućniji ljudi sagrađivali su objekte od velike društvene važnosti kao što su džamije, hanovi, karavan saraji, hamami i td.

Dok bi ljudi koji su bili slabijeg imovinskog stanja, sagrađili objekat shodno svojim materijalnim mogućnostima, uglavnom su to bile hajrat česme.

Najčešće su pravljene u blizini džamija za uzimanje abdesta, a sagrađivali bi ih graditelji džamija, u naseljima i pored puteva gdje je prolazio veliki broj ljudi.

Česme pravljene pored puta su u većini slučajeva imale i sagrađena korita, prvobitno od drveta a danas od betona, tako da je i stoka mogla piti.

Danas na teritoriji Berana ima veliki broj česama, a najtarija i najznačajnija je česma pored starog mesdžida. Graditelj česme bio je Ahmed Hamdi – paša, mufetiš (nadzornik) u Beranama. Na česmi je sačuvan i tarih, koji glasi:

“Česma gospodina Šehid Ogli Mufettiš

Ahmed Hamdi-paša

Rebiul-evvel 1300.god.

10. januar, 6. februar 1833. god.”⁴⁶⁴

⁴⁶⁴ B. Agović, *Džamije u Crnoj Gori*, Ibidem, 345.

Slike 183 i 184. Tarih i česma pored starog mesdzida

10. 17. 1. Česma pored džamije u Petnjici

Natpis na česmi glasi: “Bismillahi-rrahmani-rrahim

Žedni putniče – pitaš li se zašto si ovdje, odakle si – kuda ideš?

Rahmetli Spahu 1904-1976 “Hajrat česmu uz Allahovu pomoć podiže unuk Mustafa – Mujko Šabotić sa hanumom Feridom. Sinovi: Edin, Ernad, Almir. Kćerke: Azra, Almira; Snahe: Mersida, Senada; Unučad: Tufik, Naila, Semir, Semira, Lejla, Amina, Amer i Ajla. Godina 2005. 1426. h.g.”

Slika 185. Česma pored džamije u Petnjici

10. 18. ŠADRVANI

Berane se razvijalo po tipično orijentalnoj arhitekturi. Pored izgrađenih džamija, mekteba, hamama, dućana, sagrađeni su i šadrvani. Danas u beranama postoji nekoliko šadrvana. Šadrvani u gradu nisu sačuvani, dok na seoskom području postoje šadrvani u Petnjici i Vrbici. Interesantniji je onaj koji se nalazi u haremu džamije u Petnjici. Šadrvan je napravljen od kamena, podkupalnog je oblika i oslanja se na pet kamenih stubova. Pokriven je šindom.

Slika 186. Šadrvan u haremu džamije u Petnjici

10. 19. MEZARISTANI

Mezaristani se formiraju u haremima džamija a i kao posebne cjeline. U haremu džamije u naselju Hareme, koja je porušena 1947. godine, nalazilo se mezarje koje je zajedno sa džamijom porušeno. U istom haremu, iza džamije nalazio se kamen mejtaš, za klanjanje džezaze namaza. Poslije rušenja džamije, mejtaš je prenet na gradsko mezarje Jasikovac.⁴⁶⁵

Danas postoji veliko mezarje "Jasikovac", u kojem se ukopavaju samo pripadnici vjere Islama. Na seoskom području ima mnogo mezaristana, koja su formirana kao zasebne cjeline udaljene od džamija.

⁴⁶⁵ B. Agović, *Džamije u Crnoj Gori*, Ibidem, 343.

Stari nišani prepušteni su propadanju i o njima niko ne brine, zadesila ih je ista sudina kao i druge kulturno istorijske objekte. U novije vrijeme, prilikom izgradnje nišana kod muslimana, primjetna su razna otuđenja od islamskih običaja.

Na ovom području postoji turbe u selu Paljuh. Na ploči koja se nalazi na turbetu piše: Ovdje su mezari braće: Havadže Saliha i Mehmeda. Turbe podignuto u XVI vijeku. Obnovljeno je 1997. godine. Obnoviše ga Hodžić Ćerima Zito sa bratstvom Hodžića.

Slika 187. Mezarje Jasikovac

Slika 188. Turbe u selu Paljuh

XI. POGLAVLJE

PLJEVLJA (TASLIDŽA)

Grad Pljevlja, ili na osmanskome Tašlidža (od taš =kamen, kamenito), nekada su predstavljala važno kulturno, administrativno i trgovačko središte na prostorima Bosanskog ejaleta. U Osmanskom periodu u nekoliko navrata bilo je glavni administrativni centar i sjedište Sandžaka. Za proučavanje kulture, duhovnosti i civilizacijskih odlika Bošnjaka na našim današnjim prostorima, Pljevlja sa svojom istorijom, arhitekturom, sakralnom zaostavštinom, predstavljaju neiscrpan izvor nadahnuća za pisanje istorije Bošnjaka koji danas žive na ovim prostorima. U ovom radu glavna pažnja je upravo posvećena znamenitostima ovoga grada iz vremena kada je on nosio naziv Taslidža.

11. GEOGRAFSKE ODLIKE I PRIRODNE RIJETKOSTI

Današnji grad i opština Pljevlja se nalaze u Južnom Sandžaku, na tromeđi Bosne, Srbije i Crne Gore, i pripadaju Crnoj Gori. Susjedne opštine su Žabljak, Bijelo Polje (Crna Gora), Prijepolje, Priboj (Srbija) i Čajniče (BiH). Po veličini grad Pljevlja je na trećem mjestu u Crnoj Gori – poslije Podgorice i Nikšića. Zahvataju površinu od 1346 kilometara kvadratnih.

Geografske koordinate teritorije opštine su 43 stepena i 21 minut sjeverne geografske širine i 19 stepeni i 21 minut istočne geografske dužine. Prema geološko-morfološkim osobinama područje opštine pripada Dinaridima.

Najviša tačka u opštini je Dernečište na Ljubišnji, 2238 metara, a najniža u kanjonu Tare, ispod Sokoline, 520 metara. Prosječna nadmorska visina kreće se između 1000 i 1200 metara. Pljevaljska kotlina spada u red viših, sa srednjom nadmorskom visinom od 770 metara. Gradsko naselje zahvata prostor dužine oko dvije i po a širok oko hiljadu metara.

Područje pljevaljske opštine ima uglavnom umjereno kontinentalnu klimu sa odlikama ublažene planinske, čiji uticaj se ogleda u ekstremno niskim temperaturama, zbog čega Pljevlja spadaju u red najhladnijih opština u Crnoj Gori. Apsolutni minimum zabilježen je 26. januara 1956. godine i to – 29,4 stepena, a ponovljenje 1963. godine, dok je apsolutni maksimum registrovan 29. avgusta 1956. godine, kada je temperatura iznosila 38 stepeni Celzijusa. Prosječni godišnji atmosferski talog je oko 780 milimetara. Pljevlja su grad sa najvećom oblačnošću u Crnoj Gori, koja u decembru iznosi i do 80 %. Oko 200 dana u godini Pljevlja su zahvaćena maglom.

Malo je kom gradu priroda podarila toliko lijepih izletišta kao Pljevljima. Tridesetak kilometara od Pljevalja je Ljubišnja, kraljica dinarskih planina, koja je ušla u legendu. Tu su zabilježene rijetkosti, džinovska stabla borova i smrča, jedinstvena u Evropi.

11. 1. STANOVNIŠTVO

Broj stanovnika u opštini prema popisu 2003. godine iznosi 35806 stanovnika. Na tom popisu od ukupnog broja stanovnika njih svega 1865 se izjasnilo kao Bošnjaci⁴⁶⁶ kao Muslimani izjasnilo se 2913 stanovnika.⁴⁶⁷ Što ukupno čini oko 14 %.

11. 2. ISTORIJAT

Turci su Pljevlja osvojili 1465. godine, i nazvali ga Taslidža (tašlidža – što znači Kamenica, ili kamena banja), porazivši prije toga na rijeci Breznici 1462. godine, vojsku Hercega Stjepana. Od uspostavljanja osmanske vlasti i započinje proces islamizacije ovoga kraja. Inače, mjesto Breznica, koje je vjerovatno prvi naziv za gradsko naselje današnjih Pljevalja, a istovremeno i ime rječice koja protiče kroz ovaj grad, prvi put se pominje 822. godine, a nakon 1200. godine ovaj naziv je u dosta čestoj upotrebi.

⁴⁶⁶ *Republički zavod za statistiku Crne Gore*, Ibidem, 66.

⁴⁶⁷ Ibidem, 67.

Za vrijeme cara Uroša pljevaljski kraj pripadao je humskom knezu Vojislavu Vojinoviću, feudalcu tadašnje srpske države – Raške. Od 1368. do 1373. godine, pljevaljski kraj je bio pod upravom Nikole Altomanovića, da bi ga potom bosanski kralj Tvrtko prisajedinio srpskoj državi, u čijem sastavu je ostao do početka XV vijeka. Od tada pa do 1435. godine, Pljevljima je upravljao Sandalj Hranić, a od 1435. godine, vojvoda Herceg Stjepan.⁴⁶⁸

Među najstarije stanovnike Pljevalja spada ilirsko pleme Pirusta (III vijek p.n.e.), a u Kominama kod današnjih Pljevalja nalaze se neistraženi ostaci rimskog municipijuma "S..." sa izrazito bogatim nalazištima, koji je najvjerojatnije nastao u II vijeku nove ere, dok su Rimljani došli u ove krajeve u I vijeku nove ere. Ime ovog rimskog grada još nije poznato. Slovenska plemena su došla u pljevaljski kraj najvjerojatnije u V i VI vijeku, nakon čega su se starosjedički Iliri stopili sa njima.⁴⁶⁹

Turski putopisac Evlija Čelebija, koji je Pljevlja pohodio u prvoj polovini XVII vijeka, u svom putopisu o Pljevljima kaže: „Ova varoš leži usred golih i kao snijeg bijelih stijena, na terenu obraslom zelenilom, vinogradima i baščama. Od njenih deset mahala, pet je muslimanskih, a pet hrišćanskih. Ima svega deset džamija sa mihrabom.

Najimpozantnija i najljepša je džamija Husein-paše Boljanića... Ovdje postoje još: Hadži-Huseinova, Hadži-Rizvanova, Hadži-Alijina, Odabašina i Ahmed-begova džamija. Ima takođe dvije medrese, tri osnovne škole (mekteba), dvije tekije, Hasan-pašina javna kuhinja (imaret), zračno javno kupatilo (hamam) i tri prenoćišta (hana) velika kao bezistan u obliku tvrđave. Dalje, ima do sedam stotina tvrdo građenih, daskom, ćeremidom i pločama pokrivenih kuća s vinogradima bez bašča. Pašin saraj nalazi se na istočnoj strani varoši, na obali rijeke Breznice. U čaršiji ima dvije stotine dućana.⁴⁷⁰

⁴⁶⁸ Š. Krcić, *Enciklopedija bošnjačke kulture Sandžaka, Matica Bošnjaka*, Novi Pazar, 2005. god. 1112. (Neobjavljeno djelo)

⁴⁶⁹ Ibidem.

⁴⁷⁰ E. Čelebi, *Putopis, Svjetlost Sarajevo* 1967. god. 394.

Pljevlja su bila važna raskrsnica karavanskih puteva i važan trgovački centar, kao važan centar događanja kroz istoriju. Jedan put vodio je od Kotora i Risna preko Grahova, Nikšića, Krnova, Šavnika, Jezera, Lever Tare, do Pljevalja, a potom nastavljen preko Prijepolja, Sjenice, Novog Pazara, dolinom Zapadne Morave i dalje prema sjeveru. Značajan je za trgovinu bio i put koji je od dubrovačkog primorja vodio preko Trebinja, Bileća, Gacka, Sutjeske, Foče preko Čajniča do Pljevalja.

Te komunikacije predodredile su da Pljevlja budu značajan trgovinski, zanatski i administrativni centar. Pljevlja, odnosno Taslidža, sa Nahijama Kukanj, Kričak, Poblačje, bili su po svom značaju drugi muslimanski centar na prostorima današnjeg Sandžaka. Osmanska vlast u Taslidži uspostavljena je 1465. godine.⁴⁷¹

U defter iz 1475-1477. godine nalazimo začetak Pljevalja, a u njemu je zabilježeno:

”Od zemlje vojnika, po imenu Radisava i Radivoja, oduzete su 23 parcele radi izgradnje šehera pa im je u zamjenu zato data zemlja od sela zv. Subratina i od državne zemlje Jezerje, sve dok sačinjavaju 25 parcela”.⁴⁷²

Pljevlja su bila upisana u Defteru kao pazarište “Taslidža” Kamenica (grad u kamenim brdima). Do tada je na ovom prostoru od ranije postojao trg oko kojeg su se nalazile 72 kuće koje su bile udaljene jedna od druge pa kao takve nisu činile neko koncentrisano naselje. Već 1516. godine u ovom je naselju bilo 130 hrišćanskih i 20 muslimanskih domova.⁴⁷³

Pljevlja su se prvobitno nalazila u sastavu nahije Kukanj. Godine 1469. u sastavu vilajeta “Hersek” nalazio se Kukanj sa Pljevljima.

U defteru iz 1475-1477. godine nalazimo prve pomene pripadnika islama. Nahija Kukanj je upisana sa 38 muslimanskih domaćinstava, medju kojima se pominju: Mustafa sin Olivera, Skender sin

⁴⁷¹ M. Memić, *Bošnjaci-muslimani Sandžaka i Crne Gore*, 88.

⁴⁷² H. Šabanović, *Bosanski pašaluk, Ibidem*. 135.

⁴⁷³ B. Zlatar, E. Pelidija, *Prilog kulturnoj istoriji Pljevalja Osmanskog perioda-Zadužbina Husein-paše Boljanića*,. Prilozi za orijentalnu filologiju, Sarajevo, 1985. 115.

Vladislava, Husein sin Radojice ... Imena njihovih roditelja govore da su na islam prešli neposredno od roditelja koji su bili hrišćani.

11. 3. DŽAMIJE

Jedna od najpoznatijih džamija ne samo u Pljevljima nego u čitavom Sandžaku, pa i šire, jeste Husein-pašina džamija. Ona, zasigurno zauzima istaknuto mjesto među spomenicima islamske umjetnosti na prostorima čitavog Balkana. Po svom tipu, arhitektonskim karakteristikama, a posebno po očuvanim kupolicama nad mihrabskim zidom predstavlja jedinstvenu građevinu ove vrste kod nas. Zadužbina-vakuf je Husein-paše Boljanića, koji potiče iz poznate porodice iz sela Boljanića, udaljenog od Pljevalja oko 20 kilometara. Rodonačelnik porodice Boljanić bio je Bajram-aga, koji je posjedovao manji posjed-timar. Imao je šestero djece - sinove Sinana, Huseina, Alibega, Dautbega, te kćeri - Maksumu i Zulkadu. Sinan je bio zet Mehmed-paše Sokolovića (oženjen njegovom sestrom Šemsom). Zahvaljujući podršci Mehmed-paše Sokolovića, sinovi Bajram-age su uznapredovali do zvanja sandžakbegova i paša. Zahvaljujući tom braku, Sinan-beg je odlukom Porte 1562. godine imenovan za bosanskog sandžakbega. Sagrađio je džamiju i mekteb u Čajniču, karavan saraj, tekiju sa musafirhanom, 22 dućana, dvije radionice za štavljenje kože i dva mlina na rijeci Janjini. Sinanov mlađi brat, Husein, brzo je uznapredovao u carskoj službi, najvjerojatnije zahvaljujući podršci Mehmed-paše Sokolovića, sa kojim je bio u rodbinskoj vezi. Tačan datum rođenja i smrti Husein-paše nije poznat, ali se može pretpostaviti da je živio mnogo godina, obzirom da je bio na raznim važnim funkcijama u Osmanlijskom carstvu - preko trideset godina. Husein-paša Boljanić u drugoj polovini XVI vijeka postaje istaknuti osmanski funkcioner.⁴⁷⁴

Husein-paša je svoju državničku karijeru započeo kao subaša Popova polja⁴⁷⁵, a od marta 1567. do marta 1569. godine nalazi

⁴⁷⁴ B. Zlatar, *O nekim muslimanskim feudalnim porodicama u Bosni u XV i XVI stoljeću*, Prilozi Instituta za istoriju, godina XIV, broj 14-15, Sarajevo, 1979. god. 1229-130.

⁴⁷⁵ E. Čelebi, *Putopis*, Sarajevo 1967. god. 393, bilješka 4.

se na položaju namjesnika Hercegovačkog sandžaka.⁴⁷⁶ Marta 1569. godine⁴⁷⁷ Husein-paša je imenovan namjesnikom Bosanskog sandžaka, a 1572. godine premješten je za namjesnika pokrajine Dijarbakir u Maloj Aziji. Tamo se Husein-paša kratko zadržao i već je slijedeće 1573. imenovan za namjesnika Misira (Egipta).⁴⁷⁸

Godine 1585. spominje se kao beglerbeg Bagdada, nekadašnjeg sjedišta sunitskih halifa.⁴⁷⁹ Sultanovim fermanom, ponovo je imenovan bosanskim namjesnikom 1594. godine, kao beglerbeg Bosanskog ejaleta, da bi slijedeće 1595. godine na njegovo mjesto, Porta imenovala Smail-pašu zvanog Arpad.⁴⁸⁰ Husein-paša u međuvremenu napušta Bosanski ejalet i odlazi u Budim, kod sina Mehmed-paše Sokolovića koji se zvao kao i njegov otac – Mehmed.⁴⁸¹ To je posljednji pisani podatak o Husein paši.

Po ugledu na mnoge ranije osmanske funkcionere i svog starijeg brata Sinan-bega, i Husein-paša je nastojao da ostavi iza sebe neki hajrat, odnosno vakuf. Prema raspoloživim podacima vakuf Husein-paše obuhvatao je: džamiju, mezaristan, šadrvan, sahat kulu, bezistan, turbe, mekteb, hamam-javno kupatilo, 34 dućana, dvije kahve, 7 magaza, 5 berbernica, 2 hana, 2 sobe, Milet bašču, aščinicu, dva placa, 2 bašče, 2 kuće, pet njiva, osam čitluka. U popisu hercegovačkog sandžaka iz 1570 god. stoji " ... Husein-paša, sadašnji beglerbeg Dijarbakira podigao je džamiju u kasabi Tašlidža ."⁴⁸² Ime glavnog neimara nije nam poznato, ali na osnovu drugih podataka može se pretpostaviti da je skicu za ovu džamiju uradio poznati neimar Hajrudin, koji je projektovao i Stari most u Mostaru.⁴⁸³ Posmatrajući je u širim okvirima osmanske umjetnosti,

⁴⁷⁶ E.Pelidija, B. Zlatar, *Husein-paša Boljanić i njegove zadužbine*, Monografija Husein-pašine džamije, Almanah, Podgorica 2006.godine. 61.

⁴⁷⁷ Ibidem.

⁴⁷⁸ Ibidem.

⁴⁷⁹ Ankara, Tapu ve kadastro (TK) ,br, VIII, opširni defter hercegovačkog sandžaka iz 1585.godine, fo.197, fotokopije deftera se nalaze u ANUBIH, broj 44/II

⁴⁸⁰ E.Pelidija, B. Zlatar, Ibidem, 66.

⁴⁸¹ Ibidem.

⁴⁸² Istanbul,BBA,TD, No.654,OIS br.99,fo.35.

⁴⁸³ E.Pelidija, dr B,Zlatar, Ibidem, 66.

ova džamija se svrstava u red najznačajnijih zadužbina tog obima na tlu osmanskog carstva nastale u vrijeme Kodža Mimar Sinana.

O Husein-pašinoj džamiji pisali su brojni putopisci koji su prolazili kroz ovaj kraj. Najznačajniji opis njenog izgleda i ljepote dao je u svom čuvenom putopisu Evlija Čelebija, koji je posjetio Pljevlja 1664 godine, nazvavši je "... nenametljiva ljepotica...", te "... Ona je kao kakva carska džamija ... ima divan umjetnički izrađen minaret i plavu visoku kupolu. Sama po sebi džamija ne bi imala onu vrijednost, kad je ne bi pratili ostali elementi koji su sačuvani: sahat kula, šadrvan kao i mezarluci sa zelenilom."⁴⁸⁴

Osnova Husein-pašine džamije je kvadratnog oblika. Dugačka je nešto više od 17 metara, a široka 13 metara. Njen glavni centralni prostor nadvisuje kupola raspona 10,85 metara. Pored glavne ima i dvije male kupole. Na ulaznom dijelu nalaze se 4 mermerna stuba. Munare zidano od laporca, visoko je 42 metra, od podnožja munareta, do šerefeta ima 110 stepenica, do unazat 10 godina, ovo munare je bilo jedno od najviših na Balkanu. Pretpostavlja se da je plan sačinio poznati mimar tog vremena, Hajrudin, koji je projektovao i Stari most u Mostaru. Po svojim karakteristikama, Husein-pašina džamija pripada stilu Ishak Čelebijine džamije u Bitolju, Čekrekčijine u Sarajevu, Aladža džamije u Foči i Hajder Kadijine u Bitolju.⁴⁸⁵

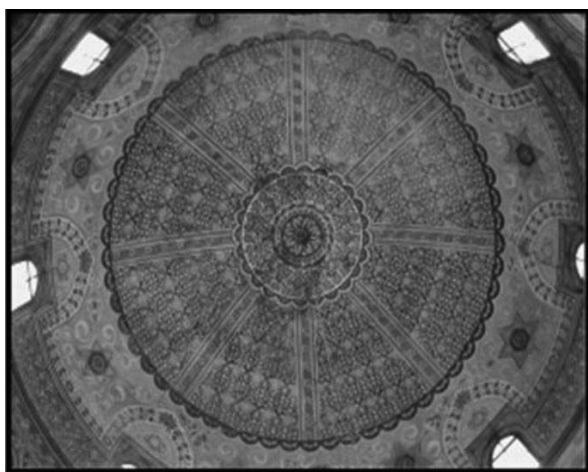
Evlija Čelebija kaže: "da je kao kakva carska džamija, da je pokrivena olovom, da ima munare i visoku plavu kupolu, divno umjetnički izgrađenu. Oko ove kupole ima još šest polukupola, a izvan jugoistočne kapije stoje još tri kupole sa po četiri mramorna stuba. U sva četiri ugla džamije nalaze se, takođe, četiri ukrasne kupole. Premda je ova džamija malena, njeni su alemi visoki kao čovjekov uzrast. Kako je njen osnivač bio misirski vezir, on je dao da se ti alemi onamo naprave. Pozlatio ih je sa deset hiljada dukata i poslao mletačkim lađama iz Aleksandrije. Oni se i sada sjaje

⁴⁸⁴ A. Prekić, *Islamska zajednica u Pljevljima*, Almanah, 27-28, Podgorica, 2004. god, 159-199.

⁴⁸⁵ A. Andrejević, *Islamska monumentalna umjetnosti XVI vijeka u Jugoslaviji, kupolne džamije*, .242.

tako kao da su istom izašli iz majstorove ruke; od njihovog sjaja ljudsko oko zablješti. Od Sulejman-hana ovi alemi nijesu rđali. Ova džamija ima minber, koji je takođe lijepo umjetnički izrađen. Majstor je tako isklesao mramor da mu se može čestitati na vještini. Iznad mihraba se nalazi slika Kabe na crnoj kadifi izvezena i ukrašena zlatom tako da izaziva zavist Manija⁴⁸⁶ i Behzada.⁴⁸⁷ U ovoj džamiji ima još jedna rijetkost koja zaslužuje da se vidi: To su hasure kojima je džamija zastrta. Husein paša je iz misira poslao ove hasure u Sulejman Hanovo doba. To je takva vrsta hasure da ona i danas stoji onako umjetnički izgrađena i lijepa kao da je istom izašla iz majstorovih ruku, pa će vjerovatno tako još mnogo stotina godina ostati. “⁴⁸⁸

Unutrašnjost džamije ukrašena je detaljima u kamenu i rezanim na drvetu na mihrabu, mimberu i ćursu. Turska perforacija (slikarstvo) na unutrašnjim zidovima je izvanredna i fascinira posjetioce. Dekoracija zidova je izvršena krajem XIX vijeka. Džamija je zidana od kamena, a uz noćno svjetlo daje posebnu estetsku draž.⁴⁸⁹

Slika 189. Unutrašnji dio kupole Husein-pašine džamije

⁴⁸⁶ Mani se zvao poznati persijski slikar i graver

⁴⁸⁷ Poznati persijski slikar iz XIV vijeka.

⁴⁸⁸ E. Čelebi, *Putopis*, 393, 394.

⁴⁸⁹ B. Agović, *Džamije u Crnoj Gori*, Ibidem.

Oko glavne džamijske kupole imaju još tri manje kupole na četiri mramorna stupa.

U sva četiri ugla džamije nalaze se četiri ukrasne polukupole.

Slika 190. Munare Husein – pašine džamije

Munare je visoko 42 metra, sazidana je od laporca. Godine 1912. Munare je pogodio grom, pa je ponovo u istom stilu sazidan dio iznad šerefeta. Ukas na šerefetu rađen je po starim kalupima stalaktita koji su ga ranije krasili. Na podnožju munare, gdje se munara odvaja od glavnog objekta, nalazi se tarih, ispisan na spoljašnjem dijelu munare, u krugu. Prijevod tariha glasi:

„DOK POSTOJI (DŽAMIJA ILI MUNARA) ONA ĆE BITI OČITI ZNAK POSTOJANJA PRAVDE, DOK JE U USPRAVNOM POLOŽAJU JAMAC JE BOŽIJEG ZAKONA.“⁴⁹⁰

⁴⁹⁰ Tarih preveli Ismail Ahmetagić i Nurko Karaman. 2003.godine u Sarajevu, a zahvaljujući Jakubu Durgutu mujezinu ove džamije koji je bio angažovan na ovom poslu – podatke dao Jakup Durgut, mujezin ove džamije – 2011. godine.

Slika 191. Originalni ćilim koji je u upotrebi i danas

Treba napomenuti da se u džamiji nalazi i jedan stari originalni ćilim, čija godina izrade nije poznata. Ovaj ćilim se sastoji iz tri dijela i njegova ukupna težina je oko 400 kg, a nalazi se ispod današnje prostirke, koja se sastoji od ćilima ručne radinosti.⁴⁹¹

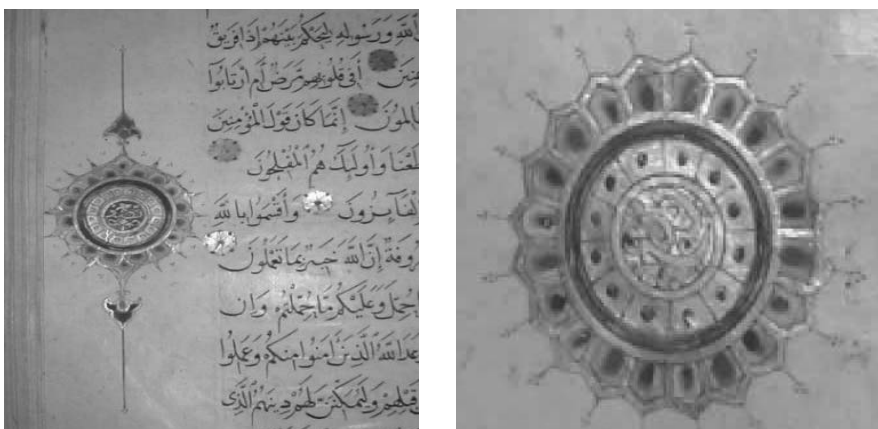

Slika 192. Mermerni stub na ulazu u džamiju

Takođe je značajno napomenuti da se u Husein-pašinoj džamiji čuva rukopis Kur'ana (mushafa) koji predstavlja vrhunsko djelo islamske kaligrafije 16 – tog vijeka. Mushaf je pisan 987. godine po hidžri, odnosno 1571. godine, na zahtjev Husein-paše. Rukopis

⁴⁹¹ Podatak dobijen od Jakuba Durguta, 2011. god.

ima 233 lista veličine 39 x 28,5 cm i povezan je kožnim omotom. Ukrašen je sa 352 minijature na zlatnoj podlozi. Motivi su krug, krug sa šiljcima okrenutim duž stranice, kvadrat i stilizovana kupa cvijeća. Prepisivač i iluminator nije poznat jer je rukopis potpisan samo signalom „Dža“, što bi prema rahmetli profesoru Kasimu Hadžiću moglo da odgovara tada čestom imenu Džafer.

Slike 193. i 194. Minijature na stranicama Kur'ana iz 1571. godine

Slika 195. Šadrvan ispred džamije – današnji izgled

Pred džamijom se nalazi šadrvan. O njegovom izgledu je pisao francuski putopisac Filip Difren-Kane, kada je 1573. godine u pratnji

francuskog ambasadora prolazio kroz Pljevlja. Zapisao je sljedeće: " U džamiji ovog mjesta vidi se lijepa i umjetnički rađena česma ".⁴⁹²

11. 4. SAHAT KULA

U dvorištu Husein pašine džamije nalazi se i Sahat kula, koja potiče najvjerojatnije iz perioda kada je građena i džamija, a zaključak o ovoj tvrdnji se može izvesti iz same lokacije i položaja Sahat kule. Sahat kula je renovirana uz pomoć SO-e Pljevlja 2004 god. i danas služi svojoj namjeni.

Slika 196. Sahat kula

11. 5. PORUŠENE PLJEVALJSKE DŽAMIJE

Kada pišemo o islamskoj kulturi, tradiciji, arhitekturi i uopšte istorijskim korijenima Bošnjaka, smatramo veoma važnim barem ukratko spomenuti i uništene, odnosno nestale tragove bošnjačkog bitisanja na ovim prostorima. U tom smislu ćemo samo nabrojati

⁴⁹² D. Kujović, *Zapisano u Pljevljima*, Monografija, Almanah, Podgorica, 2006. god. 111.

neke od objekata islamske sakralne kulture koji na prostorima Pljevalja danas više ne postoje.

Porušene džamije u gradu

1. Hadži Hasan džamija,
2. Odoša džamija, porušena 1936. god.
3. Misri Ahmed beg Jusuf kadi džamija, porušena 1959. god. radi regulacije rijeke Breznice.
4. Bubica džamija, porušena 1959. god. radi regulacije rijeke Breznice. Na njenom mjestu sagrađen soliter i trafostanica.
5. Hamidija džamija, zbog neodržavanja i nebrige, srušila se 1940. god.

Porušene džamije na seoskom području:

1. Džamija u Mijakovićima, zbog neodržavanja i nebrige, porušena 1935. god.
2. Džamija u Planjsko, zapaljena 1943. god. Na istim temeljima je obnovljena 1967. godine, da bi opet bila spaljena 10. 04. 1993. god.
3. Džamija u Jabukovom grobu, zapaljena 1943. god.
4. Džamija u Buhrićima, zapaljena 1943. godine, na njenim zidinama se klanjalo do 1965. god.⁴⁹³
5. Džamija u Strahovom Dolu, zapaljena 1943. god.
6. Džamija u Gracu, srušena 1912/13, za vrijeme balkanskih ratova,
7. Džamija u raštićima, zapaljena 1913. god, zatim obnovljena pa opet zapaljena 1943. god.
8. Džamija u Pračici, srušena 1943. god.
9. Džamija u Krndžinoj bari (Krndžinoj vodi), srušena 1913. god.
10. Džamija u Petinama, srušena 1913. god.
11. Džamija u Nefer Tari (Lever Tari),

⁴⁹³ B. Agović, *Džamije u Crnoj Gori*, Ibidem, 265.

12. Džamija u Djurdjevića Tari,
13. Džamija u Odžaku, srušena za vrijeme balkanskih ratova,
14. Džamija u Hoćevini,
15. Džamija u Podborovi,
16. Džamija u Borčanima, srušena 1912. god.

11. 6. MINARET HADŽI HASAN DŽAMIJE

Nije poznato vrijeme gradnje ove džamije, ali se zna da je imala dvorište koje je služilo kao groblje, u koje su se sahranjivali mještani istoimene mahale.

Džamija je imala lijepe sofe i imala je česmu u dvorištu. Prema dostupnim podacima 1963. godine izvršena je eksproprijacija džamije i iste godine je porušena. Od nje je do dana danas ostalo vrlo lijepo kameno munare, a na njenim temeljima je izgrađena društvena zgrada. Čudan i jedinstven loš primjer, i neprihvatljiva praksa, da se na temeljima džamije, uz sačuvano munare, sagradi svjetovni objekat.

Slika 197. Minaret Hadži Hasan džamije

11. 7. GRADSKI TIP KUĆE U PLJEVLJIMA

Pišući o Pljevljima – Taslidži, ne bismo smjeli zaboraviti da u kraćim crtama bacimo pogled na staru pljevaljsku arhitekturu. Gotovo sve gradske kuće koje su građene u poslednjih dva vijeka u Pljevljima, građene su od mješovitog građevinskog materijala - prizemlje ili magaza građeni su od kamena, a sprat od nepečene cigle (čerpiča) ili dizme. Sve gradske kuće koje su građene u to vrijeme ličile su jedna na drugu i u sebi su sadržavale elemente orijentalne, osmanske arhitekture.

Kuće i avlije bogatijih stanovnika su bile ograđene kamenim zidom, a zidovi su građeni i od čerpiča ili su jednostavno bile ograđene drvenim tarabama. Zidovi ili tarabe bili su visoki nekada i do 3 pa i do 4 metra, a dvorište je bilo podijeljeno na dva dijela, mušku i žensku avliju. Iz muške avlije se izlazilo na ulicu kroz velika dvokrilna vrata na koja su mogla ući zaprežna kola sa stočnom hranom do štale ili fijaker sa konjima. U muškoj avliji bila je i bašta sa nekoliko voćki u čijoj hladovini se tokom ljeta odmaralo, a iz muške avlije bila su manja vrata koja su vodila u žensku avliju, gdje su se okupljale žene i u avliju nisu mogli ući muškarci koji nisu u bližem srodstvu sa domaćinom i ukućanima. U ženskoj avliji je obično bio bunar sa čistom vodom i žardinjere sa cvijećem.

Kuća je u prizemlju obično imala četiri prostorije, dvije sobe, kuhinju i ostavu-špajz. Na spratu su bile četiri sobe: čardak (primaća soba), spavaća soba, djevojačka soba i odžaklija. Cijelom širinom se protezao hajaj (hodnik) sa kamerijom. Sve sobe su bile prostrane i dovoljno osvijetljene. Svaka soba imala je jedan do dva prozora standardne veličine, na kojima su bili demiri od kovanog željeza ili od tvrdog drveta.

U čardaku je bila musandera izrezbarena od drveta u kojoj se čuvala posteljina. Do musandare je bila zidana peć sa okruglim lončićima od keramike u zelenoj ili crvenoj boji, a pored nje je bio abdestluk. Pored peći je bio ugrađen bakarni lonac zapremine 10 do 15 litara vode u kojem se zagrijavala voda i u abdestluku se koristila za kupanje ili uzimanje abdesta. U abdestluku se obično

nalazio ibrik i jedna manja posuda sa drškom kojom se zahvatala voda iz lonca.

U odžakliji sobi na spratu je u odžaku bilo ugrađeno ložište za spremanje kahve gdje je domaćin izjutra kahvenisao.

U sobama su bile sećije od drveta, visine oko pola metra i široke oko 80 cm. Sećije su bile smještene duž zida, obično ispod prozora, a ponegdje su bile uz dva zida. Na sećijama su bili tanki dušeci od vune, a iza leđa jastuci takođe napunjeni vunom ili dobro upre-sovanom slamom. Soba je bila zastrta sa jednim ili dva ćilima. U sobi je uvijek bilo jedno do dva šiljteta (vuneni kvadratni dušečić) veličine oko 1 x 1,5 metra i služio je za sjedenje. Šiljte se davalo da sjedne domaćin kuće ili starije osobe ili ugledan gost. Šiljtetom se ukazivala počast uglednim gostima, ili pažnja starim i iznemoglim.

Slika 198. Kuća muftije Derviša ef. Sećerkadića

11. 8. SEOSKI TIP KUĆE NA PLJEVALJSKOM PODRUČJU

Na formiranju seoskog tipa kuće na pljevaljskom području uticali su: ekonomski, društveni, prirodni i drugi faktori. Kuće su građene od autohtonog materijala koji se nalazio na ovom području, a to su kamen i drvo. Seoske kuće su obično građene na obroncima i osunčanom terenu, gotovo nikada na vrhovima brežuljaka niti u dolinama pored rijeka ili potoka. U početku su bile primitivne, kvadratnog ili kružnog oblika, a građene su tako što bi se u zemlju pobolo kolje, a potom oplelo tankim prućem i omalterisalo sa blatom ili ilovačom koja bi se pomiješala sa pljevom ili sitnom slamom. Pokrivač je bio obično od ražane slame ili paprati.

U XIX vijeku muslimanske su kuće građene u kombinaciji kamena i drveta. Prvi sprat ili magaza su građeni od kamena, a sprat je bio do polovine ukopat u zemlju, obzirom da su kuće građene na padinama planina. Prvi sprat je služio za smještaj krupne stoke ili kao ostava za namirnice i druge kućne potrebštine.

Sjeverni strana gornjeg sprata je bila zidana od kamena, a ostale tri od drveta ili dizme, oblijepljen blatom ili ilovačom pomiješanom sa pljevom i bio podijeljen najčešće na tri dijela. Sa istočne ili južne strane bile su dvije sobe, obično jedna veća, a druga manja i obično su imale po dva prozora, a na drugoj strani čitavom širinom je bio prostor sa zemljanim ognjištem, a kasnije zidanom peći od ilovače. Na kući su bila dvojna vrata na dvije strane, obično jedna veća a druga manja, koja su se iznutra zatvarala drvenom ključanicom ili mandalom. Četvorovodni krov je bio pokriven tesanom daskom, a na vrhu krova muslimanske kuće je bila zakovana zaobljena uska daska (bašluk) dok se na pravoslavnim kućama nalazio krst, tako da je prolaznik uvijek mogao znati kakav je etnički sastav mjesta kroz koje prolazi.

Kuća je sa unutrašnje i vanjske strane bila okrečena u bijelo.

Slika 199. Seoska kuća u Bukovici

11. 9. ŠKOLE

Pored toga što su Pljevlja bila administrativni centar bila su ujedno i kulturno-obrazovni centar. Prve škole - mektebi su nastale dolaskom Turaka u ovaj kraj. Prema raspoloživim podacima⁴⁹⁴, u Pljevljima – Taslidži su postojale slijedeće škole:

Sibjan mektebi-radili su po mahalama, pri džamijama finansirane su od strane džematlija. Ovo su najstarije turske škole. U ovim školama je predavana vjeronauka, školovanje je trajalo dvije godine, a pohađala su ih djeca predškolskog uzrasta.

U dokumentu br. 19468/40 godinu, nastava u sibjan mektebima se održavala u slijedećim mjestima:⁴⁹⁵

1. Pljevlja, mualimi: Omer Vaizović i Husein Selmanović, 130 polaznika,
2. Potpeć (Odžak) opština Ilinobrdaska, mualim Uzeir Čengić, 55 polaznika,
3. Buhurići, opština (Boljanićka) mualim Mehmed Pijalović, 83 polaznika,
4. Rosulje, opština Bukovička, mualim Bego Džaka, 70 polaznika,

⁴⁹⁴ U. Bećović, *Husein-pašina džamija*, Ibidem, 191.

⁴⁹⁵ AJ o sibjan mektebima u srezu Pljevaljskom po naredjenju Kraljevske banske uprave IV br. 19468/40 godine.

5. Plansko, opština Bukovička, mualim Uzeir Močević, 96 polaznika,

6. Raščići, opština Bukovička, mualim Derviš Hadžalić, 82 polaznika,

Ukupan broj polaznika sibjan mekteba je 516

Iptidaije-osnovne škole. Po karakteru su bile religiozno-svjeto-vne a školovanje je trajalo 3 godine. Izučavano je 18 predmeta i to: Kur'an, fizika, hemija, krasnopis, crtanje, gramatika, aritmetika, geometrija, zemljopis, kao i neki jezici.⁴⁹⁶ Postojale su dvije iptidaije-osnovne škole u Pljevljima, jedna se nalazila na Serhatu kod Centrale, druga kod Husein-pašine džamije. Ovu školu su pohađala i pravoslavna djeca.

Ruždije-svjetovne škole, pristupne pripadnicima svih vjera. Naziv potiče od turske riječi „rušd“ što znači sposobnost, zrelost – da učenik može nastaviti svoj život u društvu dobivši zaokruženo znanje. U njoj su se učenici u toku 4 godine osposobljavali za niža činovnička zvanja, ali i državnu službu. Pored ostalih izučavani su i arapski, turski, persijski, kasnije francuski i nemački jezici. Zgrada pljevaljske ruždije se nalazila u blizini današnje Gimnazije. Ruždije su pohađala i pravoslavna djeca.

Idadije-više gimnazije. Zgrada Pljevaljske idadije nalazila se na Dolovima, a potom na Stražici. Počela je sa radom 1909. godine.⁴⁹⁷

11. 10. SADRI-ESBEK OSMAN-PAŠE MEDRESA

Pljevaljska Sadri-esbek Osman-paše medresa, spadala je u tzv. velike škole koje su funkcionisale u Osmanskom periodu. Osnovana je još u XVII vijeku.⁴⁹⁸ Školovanje u ovoj školi je trajalo od 7,8 čak do 9 godina. Zgrada ove pljevaljske medrese nalazila se gdje i Konvikt-internat koji je služio za učenike ove škole, na mjestu gdje se danas nalazi hotel „Pljevlja“. Školu su isključivo pohađala djeca pripadnici Islama.

⁴⁹⁶ Ibidem.

⁴⁹⁷ Ibidem.

⁴⁹⁸ Ibidem.

Kada smo kod ove medrese, interesantno je napomenuti da se pljevaljski pododbor muslimanskog kulturno-prosvjetnog društva „Gajreta“ obratio 1926. godine Sreskom Vakufsko mearifskom povjerenstvu u Pljevljima da im ustupi zgradu bivše „Sadri-esbek Osman-pašine medrese“ za potrebe otvaranja konvikta (internata). Vakufski odbor na sjednici održanoj 01. avgusta 1928. godine, odlučuje da se Gajretu ustupi zgrada medrese za izvjesno vrijeme od tri godine, a u ime Vakufa ugovor je potpisao njegov predsjednik muftija Derviš ef. Šećerkadić.⁴⁹⁹

Prvi Gajretov konvikt u Sandžaku svečano je otvoren 12. novembra 1928. godine, u okviru dvadesetogodišnjice Gajretovog rada.⁵⁰⁰ Korišćenje zgrade medrese za potrebe Gajreta bilo je besplatno od 1928. do 1933. godine, a nakon toga uz određenju kiriju radi održavanja ovog i ostalih objekata Vakufa.

Zgrada medrese bila je u obliku kvadrata-četiri zgrade, sa glavnim ulazom u dvorište (krug-harem) u čijem se središtu nalazio šadrvaan. Imala je dvanaest prostorija tri učionice, dvije veće spavaonice, trpezariju sa kuhinjom i prostorijom za čuvanje namirnica, ambulantu, sobu za namaz, kancelariju, stan za upravnika i potrebna odjeljenja za boravak i učenje pitomaca, prostorije za spremačicu i obuču. Bila je u vlasništvu Vakufa Husein-pašine džamije.⁵⁰¹

Zgrada ove medrese se nalazila u centru grada, u tadašnjoj Hajduk Veljkovoj ulici broj 3. Ista je porušena 1969. godine i na njenom mjestu je napravljen današnji Hotel „Pljevlja“.

Slika 200. Zgrada nekadašnje Sadri-esbek Osman-paša medrese

⁴⁹⁹ Zapisnik Vakufskog odbora Pljevlja, od 01.08.1928.godine.

⁵⁰⁰ U.Bećović, *Gajret u Pljevljima*, Almanah, Podgorica 2007. godine, 89.

⁵⁰¹ Ibidem, 94.

11. 11. MEZARISTANI

U Pljevljima su se, kao i u drugim muslimanskim mestima, mezaristani formirali oko džamija. Neki su sačuvani do današnjih dana, a ima mnogo sačuvanih mezara i nišana sa arapskim epitafima, dok je nemali broj i onih bez ikakih natpisa. Mnogi mezaristani su djelimično ili u potpunosti porušeni zajedno sa džamijama čijim vakufima su pripadali. Postojalo je i nekoliko turbeta koja su porušena, dok su neka djelimično sačuvana.

11. 11. 1. Neki uništeni mezaristani i turbeta

Na tzv. Velikom groblju u Pljevljima sagrađen je Medicinski centar, a sam prostor je sažen i sa ostale tri strane. Ovaj mezaristan nije u upotrebi od 1960. godine.⁵⁰²

Mezaristan u haremu hadži Hasan džamije na Jaliji, porušeni kad i džamija.

Mezaristan u haremu Misri Ahmed-beg Jusuf Kadi džamije, nakon rušenja džamije, mezaristan je djelimično sačuvan, ali zapušten a na dijelovima mezaristana danas se nalaze kafane i drugi objekti.

Mezaristan u haremu Odabaša džamije - nakon rušenja ove džamije, koja nije obnavljana, mezaristan je zapušten i na njemu ništa nije pravljeno, tako da je vremenom mezaristan nestao. Zemljište mezaristana se danas koristi kao bašta.

Turbe u haremu hadži Rizvan-čauš džamije - nalazilo se sa zapadne strane džamije, bila je planirana njegova obnova prema zapisniku iz 1936. godine, ali nije poznato zašto nije renovirano.⁵⁰³

Turbe Šejh Muhamed seki-baba, sačuvano do današnjih dana.

⁵⁰² U. Bećović, *Husein-pašina džamija*, Ibidem 206.

⁵⁰³ Arhiv Odbora IZ-e Pljevlja, Zapisnik od 01. 03. 1936. Godine, djelovodni broj 70.

Slika 201. Mezar Bajram-age Boljanića

Mezar Bajram-age Boljanića, oca Husein-paše, koji je i rodonačelnik porodice Boljanića. Mezar se nalazi na porodičnom groblju u Boljanićima, i odolijeva zubu vremena više od četiri stotine godina.

Slika 201. Mezar Mahmut paše Bajrovića na Velikom groblju

Na mezaru Mahmut paše Bajrovića je ispisan tarih – epitaf:

Huwe-l-Hayyu-l-Baki
 Bu guzer-i fenayua gelen elbette gider
 Bu gidenin ahkam-i- kaza rif-i kaza
 Tašlica sancagi ayan-i šerif bahšindan
 Henedan-i bihterin, kerem sifati Mahmud paša
 Sadikane nice hizmetler idup devlete
 Mirmiranlik ile olmušdi kamreva
 Sayf- meslul-i šecaat ido ol merd-i-dilir
 Dušmana karši idi kerrar vefa
 Geçme ey zairoku ruhuna bir fatiha kim
 Himmet gelušlu bu toprakda...
 ...dedi tarih-i vefatini muhtar
 ...bihišt eyledi Mahmud paša
 Sene 1316.

Prijevod tariha:

On je (Allah dž.š.) Živi i Vječni
 Ko dođe na ovaj prolazni svijet, mora otići
 Sudbina onome ko odlazi dosuđuje obalu sudbine
 Jedan od uglednika Sandžaka, Taslidže,
 Plemeniti Mahmud paša iz najuglednije familije,
 Onaj što iz domoljublja mnoge hizmete učini zemlji,
 Onaj što postiže položaj mirmirana (paše),
 Onaj hrabri vitez sa uvijek golom sabljom (spreman za boj)
 Za dušmana je bio kao vjernik Hajdar (hazreti Alija).
 Ne prolazi, posjetioče,, prouči mu za dušu jednu „fatihu“, jer
 Na ovom tlu, tako poduzetan, on drži...
 ...Muhtar izreče tarih o njegovoj smrti
 ...naseli se u džennetu Mahmud paša⁵⁰⁴
 Godine 1316. (1898-9).⁵⁰⁵

⁵⁰⁴ Prostor označen tačkama znači nečitljivo mjesto.

⁵⁰⁵ Preveo: Salih Trako

XII. POGLAVLJE

NOVA VAROŠ

Nova Varoš je poznata po tome što u cijeloj opštini Bošnjaci žive samo u gradu, dok ih nema ni u jednom selu. Kroz historiju varoš se zvala Varoš Iskender paše, nalazila se na važnim karavanskim putevima, na Bosanskoj džadi, odnosno na Istanbulskoj džadi. Varoš, danas, takođe poznata po suživotu, ali, pored Pljevalja, sandžačka opština sa najmanjim brojem bošnjačkog stanovništva.

12. GEOGRAFSKI POLOŽAJ

Nova Varoš leži na nadmorskoj visini od 953 metra, između sjevernih padina Zlatara i južnih ogranaka planine Tikve, blizu rijeke Bistrice. Opština Nova Varoš prostire se na 579 kvadratnih kilometara. Ovaj kraj je poznat po lijepoj četinarskoj šumi. Šumsko zemljište obuhvata 32,6%, a oranice, bašte i voćnjaci 17,4%. Neplodnog zemljišta je veoma malo, svega 9,6%.

12. 1. STANOVNIŠTVO

Prema popisu stanovništva iz 2002. godine, Opština Nova Varoš ima 19982 stanovnika, koji žive u ukupno 32 naseljena mesta, organizovana u 12 seoskih i jednoj gradskoj mesnoj zajednici. Prema istom popisu, u gradskoj sredini živi 10335, a u seoskim područjima 9647 stanovnika. Od ukupnog broja stanovnika, u ovoj opštini živi oko 1500 pripadnika Bošnjačkog naroda.

12. 2. NASELJENA MJESTA

Akmačići, Amzići, Bistrica, Božetići, Brdo, Bukovik, Burađa, Vilovi, Vraneša, Gornja Bela Reka, Gornje Trudovo, Debelja, Donja Bela Reka, Draglica, Draževići, Drmanovići, Jasenovo, Komarani, Kućani, Ljepojevići, Miševići, Negbina, Nova Varoš, Ojkovica, Radijevići, Radoinja, Rutoši, Seništa, Tisovica, Trudovo, Čelice i Šitkovo

12. 3. ISTORIJSKI OSVRT

Pojavu Nove Varoši koja se do 1528. godine nazivala „Varoš Iskender-paše“,⁵⁰⁶ odnosno „Skender-pašina varoš“⁵⁰⁷, uslovio je razvoj Novog Pazara i održavanje ključne saobraćajnice Sarajevo-Istanbul, poznate kao „bosanski drum“ ili „bosanska džada“. Nastala je u nahiji Barče i 1469.godine bila je upisana kao „Nahija Vlaha Sjenice, drugo ime Barče“⁵⁰⁸ i 1469. godine bila je upisana kao „Nahija Vlaha Sjenice, drugo ime Barče“.⁵⁰⁹ Popisom iz 1489. godine upisan je džemat Vlaha Barče. Pripadao je zeametu Mehmed-bega, sina Isa-begova. Popisom iz 1528/1530. godine spominje se kao „Nova Varoš u nahiji Barče u kadiluku Novi Pazar“, odnosno kao „Yeni Varoš“. Nahija Barče zadržala je staro ime sve do XVIII vijeka, a povremeno se spominjala i pod imenom Nova Varoš. Prvobitni njen naziv nosio je Iskendera, odnosno Skender-paše Đenovljanina. On je od 1478. do 1505. godine tri puta bio bosanski sandžak-beg, a bio je i rumelijski beglerbeg i vezir.⁵¹⁰

Slika 203. Nova Varoš, nekadašnji izgled

⁵⁰⁶ H. Čar-Drnda, *Nova Varoš u osmanskim izvorima*, Ibidem. 103.

⁵⁰⁷ Ibidem.

⁵⁰⁸ M. Memić, *Bošnjaci muslimani Sandžaka i Crne Gore*, Ibidem, 87.

⁵⁰⁹ Ibidem

⁵¹⁰ H. Šabanović, *Bosanski pašaluk*, Ibidem. 118.

Nastanak Nove Varoši vezuje se za staru sandžачku legendu i vrijeme kada je Skender-paša Đenovljanin putovao, 1530. godine, iz Bosne i Hercegovine. Krećući se karavanom po starom kaldrmisanom putu, Skender-paša se divio bujnosti starih brijestova i jelika, a kada je došao u podnožje Zlatara, zadivljen ljepotom, naredio je da karavan stane i tu se ulogori. Guste šume i široki vidik koji se prostirao čak do Limske doline toliko su ga očarali da je stalno odlagao dan polaska. Kad ga iznenada napadoše hajduci, ozlojeđen što mu je „fukara pokvarila dert“, paša je pozvao svog pomoćnika Emin-bega i rekao mu:

„Čestiti beže, ne mogu se nagledati ove lepote što mi oko i dušu plijeni. No, kad već moram ići, evo ti novca i ovde gdje sam odmarao svoje umorno tijelo, podigni kasabu i naseli je ljudima! To je moja želja“⁵¹¹ Emin-beg okupi čivčije i za jedan mjesec podigne lijepu, malenu kasabu od desetak drvenih kuća. Iz ljubavi prema svome gazdi dao joj je ime Skender-pašina Palanka.⁵¹² Kada je varoš narasla na 2000 kuća, utonulih u goru jorgovana i kalopera, „buknu janglija i sprži palanku do temelja“. Kasnije je izgrađena nova kasaba, koja se u Putopisu Evlije Čelebije iz XVII vijeka pominje kao Yeni Varoš-Nova Varoš.

12. 4. EVLIJA ČELEBI O NOVOJ VAROŠI JE ZAPISAO:

„To je ugledan kadiluk sa rangom kadiluka od sto pedeset akči na teritoriji bosanskog sandžaka.⁵¹³ Ima svog serdara, varoškog subašu (šehir subašu), janjičarskog serdara (yeničari serdari), tržnog nadzornika (muhtesib) i baždara, a nema muftije ni predstavnika šerifa (nekib). Varoš leži pod planinom⁵¹⁴ To je divna varoš, samo nije toliko velika, ali je jako napredna i uređena. Na istočnoj strani varoši nalazi se veliko polje koje još više uljepšava grad. Tu ima

⁵¹¹ V. Ikonomova, *Razvoj kulture Nove Varoši*, Nova Varoš 1985. god. 13.

⁵¹² Ova legenda zabeležena je 1852. godine, nečitim rukopisom samouka na požutelim listovima stare Zlatarske Čitulje.

⁵¹³ Ovo je prvi i jedini izvor u kome se spominje Nova Varoš kao središte istoimenog kadiluka).

⁵¹⁴ Nova varoš je ranije, do prije dvjesta godina, ležala istočno od današnjeg istoimenog mjesta na drumu, tamo gdje je danas selo Akmačići.

preko dvije hiljade kuća i sve su kao raj ukrašene vinogradima, baštama i privlačnim bostanima.⁵¹⁵ Njegovi su stanovnici prijatelji stranaca, a svi su jako pobožni. Jela i pića su im vrlo prijatna i na glasu. To je veliki dokaz da su mjesni stanovnici kulturni ljudi“.

U djelu *Žiznjeopisanija moja*, Nićifor Ninković piše:

„Dodjemo u Novu Varoš... Tu se čuva kao granica od Turaka. Sjedeći nam nekoliko dana tu, u toj prelepoj varoši, u celosti je sasvim bila, jerbo kada je Karađorđe pre nas tuda prošao, odakle su Turci svi pobjegli i varoš praznu ostavili, pa kad je Karađorđe tako lepe kuće i lepa zdanja vidio, črezvičajno udivio se i kazao proti: Koekude, ova varoš da se od naše vojske ili strane ne popali i zgore jerbo je šteta ovake lepote kuće da se poruše i izgoru, već ako nas načeraju Turci, opet nek ostane njima, ako li pak opet posle mi nji' počeramo, to će ona opet biti naša, samo nek ostane nepopaljena.

Al eto povikaše stražari:

„Eto Turaka, eto vojske turske“!

Dok prota najedanput:

„Pali, majku mu, jedna kuća da ne ostane“.

I tu vojska srpska izgore onaku lepu varoš.⁵¹⁶

U Novoj Varoši, krajem XVI i početkom XVII vijeka izgrađena je prva džamija. Do tog vremena nije imala status kasabe, jer uslov za dobijanje tog statusa bio je da ima bar jedna džamija u tom mjestu.⁵¹⁷

⁵¹⁵ Interesantno je da Evlija ne spominje ni jednu džamiju u Novoj Varoši kao ni to ko je tu varoš osnovao i kako se ona nekad zvala. U Novoj Varoši je postojala jedna džamija koju je podigao osnivač ovog mjesta dugogodišnji bosanski sandžakbeg Skender-paša. Umro 1506.god. više o njemu v. Hazim Šabanović, *Bosanski sandžakbeg Skender*, Glasnik Istorijskog društva NR Srbije, g 1995, br, 1. Po njemu se ova varoš u XVI zvala Skender pašina Palanka. Ta džamija obnovljena je 1872.godine

⁵¹⁶ V. Ikonomova, *Razvoj kulture Nove Varoši*, Nova Varoš 1985. Ibidem, 14.

⁵¹⁷ A. Handžić, *O formiranju nekih gradskih naselja u Bosni u XVI vijeku*, Prilozi OIS-a, Sarajevo, XXV, 134.

Prvu džamiju podigao je Pervan-beg koji se sa svojim sinovima: Kurdom, Alijom, Memijom i Ibrahimom u popisnom defteru iz 1604. godine pominje kao zaim.⁵¹⁸

Polovinom XIX vijeka, došlo je do promjena granica i komunikacionih pravaca za prijevoz robe. Nova Varoš je naglo osiromašila i ostala je bez znatnog dijela stanovništva koji se odselio.

Prvo veće iseljavanje zabilježeno je u vrijeme seobe pod Crnojevićem, a drugo za vrijeme Prvog srpskog ustanka, kada je srpska vojska zapalila grad.

Odlaskom Turaka, odselile su se i mnoge muslimanske porodice. Od odlaska Turaka pa do II svetskog rata, Nova Varoš je bila najsiromašnija opština u Sandžaku.

12. 5. DŽAMIJA U NOVOJ VAROŠI

Džamija u Novoj Varoši iz 1894. godine, kao i prethodna, izgrađena je od kamena, većih je dimenzija 13,6x17,8 metara, sa zatvorenim ulazom i mahfilom skoro do polovine prostora za obavljanje namaza (molitve). Mahfil u sredini ima istisak, ispod koga je profilirani luk koji povezuje dva stuba. Vitka drvena osmougaona munara visine 12 metara bila je postavljena na vanjsko kameno postolje. Otvori na pokrivenoj galeriji bili su lučno završeni, a početak galerije naznačen horizontalnim daščicama⁵¹⁹. Poslije rata, na istom postolju dozidana je munara od kamena. Džamija je bila pokrivena daskom, a sada crijepom.

Iznad ulaznih vrata u džamiju nalazi se tarih.

⁵¹⁸ M. Memić, *Bošnjaci Muslimani Sandžaka i Crne Gore*, Ibidem, 88.

⁵¹⁹ M. Bećirbegović, *Džamije sa drvenom munarom u BiH*, Sarajevo 1990. god. 189.

Slika 204. Džamija u Novoj Varoši

Slika 205. Tarih iznad ulaznih vrata

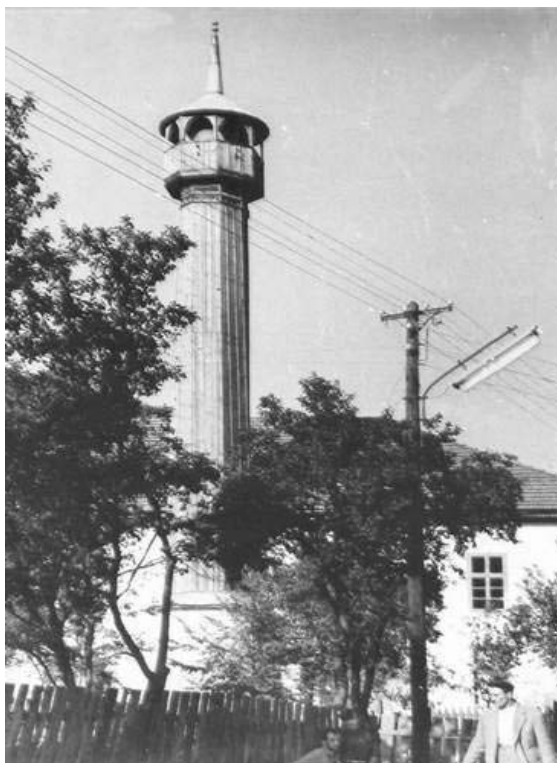
Prijevod tariha glasi:

„Nema drugog boga osim Allaha, Muhammed je Njegov Poslanik,

Ovog Pljevljaka Bajrović Mahmut-aguda Bog učini čestitim u svako doba, kao čovjeka kome nema ravna taj sopstvenik velike dobrote neka je kod Boga primljen, jer nije žalio novac i dao ga je u gotovom, Bog dade u srcu ljepotu i rodi se ovako lijepa džamija koju svak vidi. Uđi na namaz sa najljepšim stavom i moli se Bogu i za ovog velikog pomagača jer se rodi ovako lijepa džamija uz njegovu pomoć traži od Boga da podrži za vjeru sultana, vjerskog poglavara muslimana, dok tvoje lice pereš za sluge na zemlji, a za njegovu blagodat molitvu zahvalnosti odužuj Bogu, sa čistoćom pravde nemoj imati brige i nek te ne obuzima tuga, nemoj đavolu predati dušu 1311. hidžretske godine/ 1894. godine”

U centralnom dijelu je mihrab, u kojem su ispisani ajeti iz Kur'ana, ukrašen je ornamentikom. Okačene su dvije zastave na kojima je polumjesec i zvijezda. U lijevom uglu džamije, nalazi se ćurs, mjesto na kome imam sjedi kada drži ders. Ćurs je napravljen od drveta, ima jednu stepenicu, ukrašen je duborezima. Oslanja se na četiri drvena stuba.

U desnom uglu, (prisonjen na zid) nalazi se mimber, mjesto odakle se drži hutba za vrijeme džume namaza. Ovaj mimber je napravljen od drveta i ukrašen je duborezima.

Slika 206. Nekadašnji izgled džamije sa drvrnom munarom

12. 6. ŠADRVAN

U haremu džamije nalazi se šadrvan. Šadrvan je napravljen od drveta, podkupolnog je oblika i oslanja se na osam drvenih stubova koji su spojeni drvenim lukovima. Ukrašen je duborezima.

Slika 207. Šadrvan

12. 7. KUĆE

Najstariji dio grada je naselje oko džamije, bio je čisto stambeni blok u kome su živjeli samo muslimani.⁵²⁰ Ovo je jedini grad u Sandžaku u kome muslimani nisu živjeli na selima, nastanjeni su bili samo u gradu. Karakteristika muslimanskih kuća bila je da su odmaknute od ulice, svaka je imala svoje dvorište i svoju bašču, dok uličnu liniju zauzima ograda i poneka sporedna zgrada.⁵²¹ Muslimani, koji su se bavili trgovinom, imali su dućane u čaršiji a živjeli su u čisto stambenom dijelu grada.

Interesantan sklad činio je ćor-sokak u Ulici Mirka Ćuka. Ovaj sokak se sastojao od niza visokih ograda, sa kapijama iza kojih su bile kuće sa velikim baštama, popločan je bio kaldrmom u travi što mu je davalo posebnu ljepotu i smirenost.

⁵²⁰ J. Krunić, *Kuća u oblasti stare raške*, Ibidem, 48.

⁵²¹ Ibidem, 49.

Glavna karakteristika Novovaroške kuće, u odnosu na ostale gradove, je ta što se svi tipovi kuće sastoje od niskog i visokog partera, sa jedne strane su na sprat, a sa druge imaju samo prizemlje.⁵²²

Slika 208. Ćor-sokak

12. 8. GRADSKA KUĆA

Donji dio kuće, prizemlje, uvijek je masivni kameni zid debljine 60-80 cm, dok je struktura gornjeg dijela, tanka i laka, debljine 15-25 cm.⁵²³

Standardni elementi koji su bili ugrađeni u jedan niz, u kućama su: Hamam-kupatilo, orman, minderluci, zemljane peći, ugrađen orman, peć sa lončićima, sve spojeno u jednu cjelinu. Ovu cjelinu ukrašavala je zemljana peć sa lončićima. Sa lijeve strane peći su se nalazila dva ormara, a sa desne strane je hamam-kupatilo.⁵²⁴ Na većini kuća je preovladavao običaj pojedinačnih prozora, dok je manje bilo onih objekata sa spojenim prozorima. Plafon je bio od šašovaca, tj. u drvene grede međuspratne ili tavanačke konstrukcije ukliještene su bukove daščice, koje su užlijebljene međusobno.⁵²⁵ Radi bolje izolacije, ove su daščice premazivane blatom. Kao i u

⁵²² Ibidem, 50.

⁵²³ Ibidem, 51.

⁵²⁴ Ibidem, 53.

⁵²⁵ Ibidem.

drugim sandžačkim gradovima, nad kuhinjom nije bilo plafona već se dim slobodno dizao u krov i izlazio kroz pukotine otvore predviđene za izlazak dima-badže, kao i kroz razmaknutu šindu. Krovni pokrivač je šinda-cijepane drvene daščice, nagiba 45-60 stepeni. Interesantno je to da nisu sve strane krova istog nagiba, veći je nagib krova u pravcu sljemena.⁵²⁶

Slika 209. Pogled na staru Novu Varoš

12. 9. ŠEĆERAGIĆA KUĆA

Ovu kuću, sagradio je bogati feudalac i aga Tahir Šećeragić 1870. godine.⁵²⁷ Dimenzije kuće su 11,50 x 9,50 metara. temelji kuće su u visini jedog metra od lomljenog kamena s krečnim malterom od blata. Vrata na prizemlju izgrađena su od tesanog kamena i lučnog su oblika. Prizemlje se sastoji iz dvije prostorije, od kojih je jedna

⁵²⁶ Ibidem, 52

⁵²⁷ V. Šalipurović, *Prilozi za istoriju gradjevinarstva u srednjem polimlju u XIX vijeku*, Beograd 1979.god. 276.

služila za ahar za aginog ata, a druga kao magaza (za ostavu). Ove prostorije su odvojene kaldrmisanim hodnikom.

Sa istočne strane dvorišta postojale su drvene stepenice za drugi sprat, koje su bile ograđene ogradom od kolenika.

Sprat se sastoji od četiri prostorije i to: tri sobe i jedna prostorija „kuća“ (kuhinja) s ognjištem i bošlukom bez tavanice. U „kući“ je postavljen patos, pa je po patosu nasuta zemlja da bi se moglo postaviti ognjište.

Patos je od smrčevih podnica širine oko 20cm, a tavanica je od smrčevih greda. Na prozorima su bile rešetke-toplije radjene kao kolenike, ali su kasnije skinute.⁵²⁸ Kuća je bila pokrivena daskom, ali danas je pokrivena crijepom i djelimično je izgubila na svojoj autentičnosti.

12. 10. KUČEVIĆA KULA U LEPOJEVIĆIMA⁵²⁹

U selu Lepojevićima je između 1878. i 1885. godine beg Huko Kučević iz Bijelog Polja podigao tvrdu zidanu kulu. Kula je podignuta pored same srpsko-turske granice pod Javorom. Nemirno granično mjesto nije davalo dovoljno sigurnosti begu Kučeviću da stanuje kod čipčija ili u nedovoljno obezbijeđenoj kući. Zato je beg podigao tvrdu kamenu kulu s puškarnicama.

Kulu su podigli majstori Luka Stojanović-Ivanković i Tadija Krstić. Pomoćna radna snaga bili su Kučevići čipčije, koji su, pored rada na gradnji, svojom stokom dovlačili materijal. Dimenzije kule bile su 7.90 sa 8.40 metara.⁵³⁰ Debljina zidova bila je jedan metar. Zidana je od tesanog kamena, a na pojedinim mjestima pritesanog lomljenog kamena. Napravljena je bila na dva nivoa, prizemlje i sprat. U prizemlju je bila prostorija u kojoj je bio smješten begov konj, u to vrijeme njegovo prevozno sredstvo. Na sredini prizemlja, na jednom četvrtastom, lijepo obrađenom kamenu bio je postavljen stub 30 sa 30 centimetara koji je pridržavao središnju gredu od

⁵²⁸ Ibidem. 277.

⁵²⁹ V. Šalipurović, Ibidem, 191,192.

⁵³⁰ Ibidem, 191.

patosa ka spratu. Na ovom kamenu bila je gvozdена, veća halka za koju je vezivan konj. Na spratu je bilo samo jedno odjeljenje. U njemu je beg stanovao kad dolazi na svoja imanja. Prostorija je patosana smrčevim podnicama koje su postavljene po smrčevim gredama debljine 20 sa 20 centimetara. U prostoriji je bila od kamena zidana odžaklija koja je imala odžak do tavana zidan od ćerpiča. Sa istočne strane, uz zgradu, prizidan je nužnik koga su pridržavale dvije uspravne jake grede, na koje su se oslanjale produžene pregradne grede od patosa iz sobe. U nužnik se ulazilo sa prvog sprata.

Ulazna vrata rađena su od glatko tesanog kamena. Vrata su lučna, s tim što je pri vrhu luk prevezan sa dva u ram uglavljena tesana kamena, te se tako dobio ram za pravougaona vrata. Cijeli ram vrata ojačan je tako što su dva u sredini tesana kamena iz luka produžena u zid za čitavih trideset centimetara. Drvena vrata rađena su od jakih smrčevih dasaka, po sistemu na kušak i uglavljena u kamenu okvir gvozdenim baglamama. Iznad vrata je nešto udubljena kamena ploča, na kojoj je trebalo da bude natpis, ali ga aga nije nikada postavio. Dio rama vrata uvučen je nekoliko centimetara od ostalog zida unutra.

Radi obezbjeđenja, u prizemlju su sa tri strane kuće po tri puškarnice, a dvije na strani na kojoj su vrata. Sa juga, sjevera i istoka kula ima po dva prozora. Na sjeveru i istoku po jedan prozor je okrugli a po jedan pravougaoni. Pravougaoni prozori su veličine 20 sa 30 centimetara a okrugli sa prečnikom od 20 centimetara. Okrugli prozori rađeni su od kamena iz jednog komada, s tim što su izvađeni kroz sredinu. Na pravougaonim prozorima su gvozdene, kovane rešetke, dok su okrugli bez njih.

Ulaz na prvi sprat je preko drvenih, jakih, unutrašnjih stepenica koje su se jednim dijelom oslanjale na nešto izbačen zid iz spoljnog zida. Stepenice su imale ogradu urađenu od smrčevih daščica rađenih kao kolenike.

Poslije 1912. godine kuća je pripala Milu Novkoviću, čipčiji bega Kučevića.

Slika 210. Kučevića kula

12. 11. SJEDIŠTE KAJMEKAMLUKA

U centru grada, u glavnoj ulici nalazi se zgrada koja je u Osmanlijsko vrijeme bila sjedište Kajmekamluka. Izgradnja ovog objekta započela je krajem XIX vijeka a završena je 1909. godine.⁵³¹ Za vrijeme kada je građena, građena je veoma moderno i raskošno. Izgradnju ovog objekta finansirala je turska uprava preko sjeničkog okružnog načelstva kome je u to doba i Nova Varoš pripadala. Kada je zgrada napravljena u nju su smještene turske ustanove: Sreska uprava (kajmekamluk), sud, javni tužilac, poreska uprava a jedno vrijeme i turska beledija (opština).⁵³²

Zgrada se sastoji od prizemlja i sprata, ima velike prozore tako da je dovoljno osvijetljena i podesna za administraciju. Rađena je u islamskom stilu, a što se da primijetiti od ulaznih vrata s lukovima (stil kasnijeg islamskog luka). Da bi došao više do izražaja islamski stil, iznad prozora su izvedeni isti lukovi kao na fasadi. Objekat se sastoji iz tri dijela-krila-od kojih je srednji urađen u stilu istočnjačkog doksata, koji je kao prostorija na prvom spratu, a koga iz prizemlja pridrđavaju tri stuba rađena od kamena, koji

⁵³¹ V. Šalipurović, *Prilozi za istoriju gradjevinarstva u srednjem polimlju u XIX vijeku*, Beograd 1979.god. 187.

⁵³² Ibidem.

su istovremeno i nastrešnica na ulazu u prizemlje. Na „doksatu“ se nalaze tri prozora iznad kojih su lučni ukrasi u malteru u stilu islamskog luka na građevinama. Ovi lukovi su radjeni iznad svih prozora na cijeloj zgradi, da bi se cijelom objektu dao islamski stil.

Primjetan je islamski stil i u tome što je zgradi dodat jedan isturen prvi sprat u odnosu na prizemlje, jer je kod istočnjačke kuće uvijek sprat isturen u odnosu na prizemlje, što daje posebnu ljepotu objektu. U srednjem dijelu u završnom podkrovnom spratu, na bočnim izgledima ima karakteristične „slijepo“ lučne otvore (trolučne) koji su svojstveni istočnjačkom građevinarstvu pozne turske građevinske djelatnosti. Bočni dijelovi zgrade završavaju se u podkrovnom vijencu orijentalnim lučnim ukrasima, koji su rađeni reljefno u krečnom malteru. Oba krila zgrade završavaju se na uglovima ukrasnim stubovima sa šiljatim završecima u stilu kasne islamske arhitekture. Bočni zidovi, kao i zadnji su bez ikakve ukrasne obrade. Ulaz u zgradu je jedan. Prizemlje i sprat su podijeljeni uzdužno hodnicima širokim dva metra.

Može se slobodno reći da ova zgrada predstavlja rijetku građevinu osmanlijske arhitekture, poslije zavođenja reformi. Poslije 1912. godine u njoj je bilo smješteno srpsko načelstvo pa sve do 1941. godine.⁵³³ Nakon II svjetskog rata u zgradi je bila smještena Skupština opštine. Zgrada je i danas u odličnom stanju i u njoj je smještena gradska biblioteka.

Slika 211.. Sjedište Kajmekamluka, današnja gradska biblioteka

⁵³³ Ibidem. 188.

12. 12. OBRAZOVANJE

Kao i u ostalim sandžačkim gradovima, pa tako i u Novoj Varoši obrazovanje se sticalo u džamijama a kasnije i u posebno napravljenim objektima-mektebima. Na ovom prostoru postojalo je mnogo mekteba kroz istoriju grada. Jedan takav mekteb postojao je na prostoru između džamije i zgrade biblioteke.⁵³⁴ Po stilu gradnje pripadao je istočnjačkoj arhitekturi, sa izbačenim prepustom sprata nad prizemljem prema ulici. Sazidan je bio od stambol čatme, omalterisane iznutra i spolja. Imao je šest prostorija. Imao je zatvoren doksat na spratu, okrenut prema ulici. Pokriven je bio šindrom. Porušen je prilikom podizanja kafane poslije II svjetskog rata.⁵³⁵

Osim ovog, postojali su i drugi mektebi. Od 1867 do 1877. godine, postojali su sibjan-mektebi. U prve tri godine postojao je po jedan sibjan-mekteb, koje je pohađalo u prvoj godini 72 djece, a u drugoj i trećoj 65. U periodu 1900/1901. godine, postojale su dvije muslimanske sibjan škole, jedan sibjan-mekteb za mušku djecu, kojeg je pohađalo 100 učenika, i drugi sibjan-mekteb za žensku, kojeg je pohađalo 44 učenice.⁵³⁶

Osnovna škola u Novoj Varoši sagrađena je 1863. godine. Bila je manjih dimenzija, dužina 7 metara sa 5 metara širine.⁵³⁷ Kasnije je, dopuštanjem Sultana, 1898. do 1900. godine na svečan način sagrađena nova zgrada. Radilo se o modernoj zgradi.

Slika 212. Škola u Novoj Varoši

⁵³⁴ V. Šalipurović, *Ibidem*, 83.

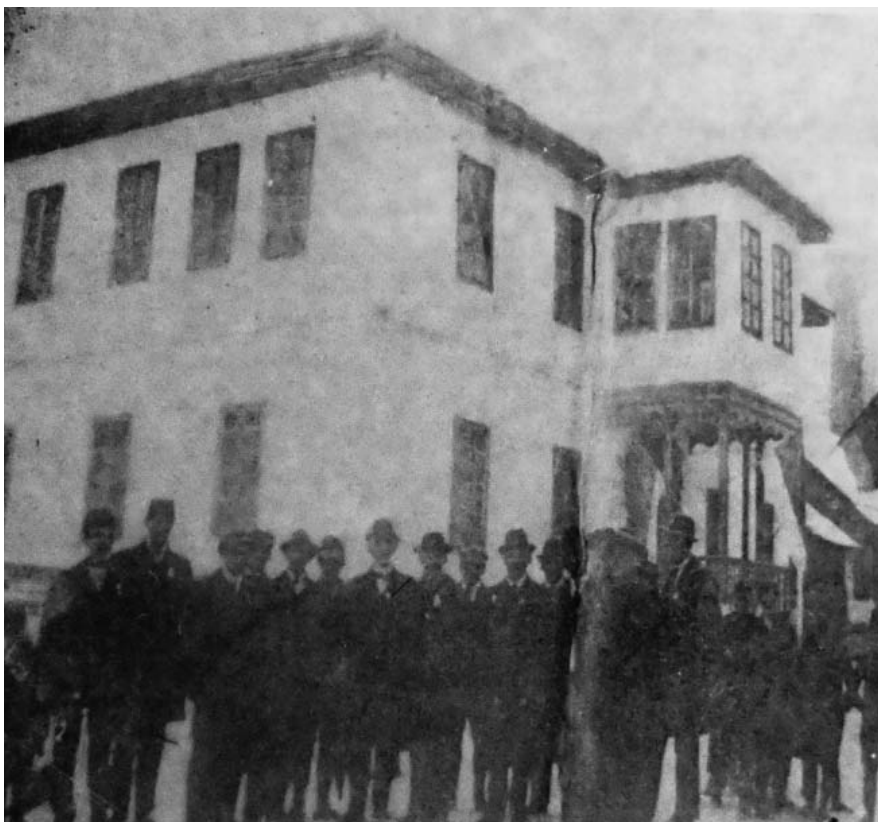
⁵³⁵ *Ibidem*.

⁵³⁶ *Ibidem*.

⁵³⁷ *Ibidem*.

12. 13. RUŽDIJA

Novovaroška ruždija sagrađena je 1850. god.⁵³⁸ Zidana je kao školska zgrada, debljina zidova bila je 80 cm, dok je debljina pregradnih zidova bila 25 cm. Pregradni zidovi na spratu bili su od dizme. Zgrada je bila sagrađena na dva nivoa. Imala je osam odjeljenja, po četiri na jednom spratu. Ulazilo se preko stepenica od tesanog kamena koje su se nalazile ispod doksata kako se i vidi na fotografiji. Doksat je imao tri prozora. Prvobitno je bila pokrivena daskom na klis, a kasnije ćeramidom. Kasnije je nekoliko puta renovirana. Ruždija je radila sve do odlaska Turaka 1912. god. kada je nova vlast zatvara, i zgradu ustupa osnovnoj školi. Zgrada je korišćena kao osnovna škola sve do njenog rušenja 1971. god.

Slika 213. Ruždija u Novoj Varoši

⁵³⁸ V. Šalipurović, Ibidem. 82.

12. 14. ČESME

Obzirom da su hajrat česme gradili pripadnici vjere Islama, a imajući u vidu da u opštini Nova Varoš procentualno najmanje živi muslimana, tako se i broj ovih spomenika kulture u ovoj opštini nalazi u malom broju. Jedna od najpoznatijih česama u Novoj Varoši je Musina česma, sagrađena od lijepo tjesanog kamena. Nalazi se pored Velikog groblja.

Slika 214. Musina česma

12. 15. MEZARISTANI

U gradu imaju dva muslimanska mezarja, jedno u haremu džamije, a drugo je Veliko (roblje) mezarje. U haremu džamije nalaze se nišani na mezarima stari po nekoliko stotina godina, još iz vremena Vladavine Osmanlija.

Slika 215. Nišan sa mezarja iz harema džamije

U haremu ove džamije, nalazi se mezar uglednog čovjeka, hafiz Hajdar Salihbegovića, rođen 05. 03. 1880. godine, umro 1964. godine. Bio je imam, prevodilac i tumač Kur'ana i hadisa.

Slika 216. Mezar hafiz Hajdar Salihbegovića

Na istom mezarju nalazi se i mezar Mustafe Ibišbegovića, rođen 17. 04. 1877. godine, a umro 18. 04. 1964. godine. Važno je napomenuti da je Mustafa Ibišbegović, neprekidno bio imam Varoške džamije pune 52 godine.

Slika 217. Mezar Mustafe ef. Ibišbegovića

12. 16. MEJTAŠ

Na Velikom (groblju) mezarju nalazi se kamen mejšaš, a služi da se na njega spusti tabut sa mejtom da bi mu se klanjala džezaze namaz. Po kazivanju, mejšaš potiće iz istog perioda kad i džamija.

Slika 218. Mejšaš

ZAKLJUČAK

Bitan elemenat identiteta jednog naroda jeste njegova kultura, tradicija, običaji, arhitektura, kao i njegovi pisani produkti, proza, poezija, zatim folklor, kraće rečeno njegova duhovna i materijalna kultura. Bošnjaci Sandžaka, uostalom i kao i svi Bošnjaci gdje god da žive, imaju svoju specifičnu kulturu, koja se odlikuje islamskim duhom i načinom života i rada, odnosno sveukupnim orijentalno-islamskim pogledom na svijet. Zbog netolerantnog, bolje reći neprijateljskog ambijenta u kome su se našli nakon Balkanskih ratova i odlaska Osmanskih Turaka sa ovih prostora, oni sami, kao narod a i njihova duhovna i materijalna dobra, našli su se na udaru istrebljivača i rušitelja raznih vrsta. Ovakva sudbina, nažalost, nije zadesila samo Bošnjake na području Sandžaka nego i Bošnjake u drugim krajevima Srbije i Crne Gore, Bosne i Hercegovine i čitavog Balkana. No, i pored svih tih raznih progona i pogroma, iseljavanja, urbicida, kulturocida i genocida, ovaj narod je, ipak, opstao, čak i, koliko toloko sve do današnjih dana, sačuvao svoju kulturu, tradiciju, običaje, i, što je najvažnije, sačuvao svoju duhovnost, nacionalni i etnički identitet i prepoznatljivost. Dakle, i pored svih preživjelih kataklizmičnih situacija, Bošnjaci u Sandžaku su sačuvali svoj poseban islamsko-bošnjački način života, pa time i svoj način izgradnje kuća, uređenja stanova, avlija, česama, mahala, džamija, mostova i drugih sakralnih i profanih spomenika i objekata važnih za život u skladu sa potrebama života i rada.

Ova knjiga je, upravo, imala za cilj da ukaže, sakupi, iznese i reafirmiše tu prepoznatljivu bošnjačku kulturu življenja, sa svim ostalim elementima njihovog identiteta, i to u oba dijela Sandžaka (crnogorskom i srbijanskom dijelu), kroz deskripciju, analizu, iskaže svjedoka, uvid u dokumente, fotografije, i razne druge načine i konkretne slučajeve, date posebno za svaku opštinu Sandžaka. Naravno, istraživanje nije završeno i ova knjiga nije posljednja riječ u tom pravcu, već predstavlja samo jedan, u ovom trenutku,

mogući autorov istraživački poduhvat i doprinos prezentaciji, očuvanju i zaštiti važnog nasljeđa jednog od savremenih evropskih naroda - Bošnjaka.

Takođe ovim napisom želimo podsjetiti odgovorne, da je vakat da nešto učine na zaštiti bošnjačkog kulturnog nasljeđa, ali takođe i da nešto učine na ekonomskom, privrednom, obrazovnom i svakom drugom pozitivnom razvoju

cjelokupnog Sandžaka. Želimo animirati državne organe, dijasporu, strane investitore, sve dobre ljude, da ulažu u infrastrukturu, u razvoj, u ekologiju, u turizam u zdravstvo, u obrazovanje, u kulturu.

Bošnjaci, kao narod i nacija, vjeruju da će, u predstojećim (očekivanim) evroatlantskim integracijama, biti bolje, da će se dogoditi svekoliki preporod, da će se vratiti život i u najnerazvijenije krajeve, pa time i u Sandžak, u kojem žive, i žele da žive, u miru i blagostanju, skupa sa svojim komšijama bez obzira kojih su nacija, vjera, kultura.

CONCLUSION

An essential element of the identity of a nation is its culture, tradition, customs, architecture, as well as its written products such as prose, poetry, the folklore, or briefly its spiritual and material culture. The Sandžak Bosniaks, just like all Bosniaks wherever they live, have their own specific culture, which is characterized by the spirit of the Islamic manner of life and work, i.e. an overall oriental and Islamic worldview. Because of the intolerant, or rather hostile environment in which they found themselves after the Balkan wars and leaving of the Ottoman Turks out of this region, as a population the Bosniaks and their spiritual and material goods, have found themselves under the attack of exterminators and destroyers of various kinds. Such fate, unfortunately, didn't happen only to the Bosniaks in Sandžak, but also to the Bosniaks in other parts of Serbia and Montenegro, Bosnia and Herzegovina and the whole Balkans. But in spite of all these various persecutions and pogroms, exiles, urbicide, culturecide and genocide, this nation has, however, survived, and even, as far as it is possible, to the present day has retained its culture, traditions, customs, and, most importantly, kept its spirituality, national and ethnic identity and recognition. So, despite all the survived cataclysmic situations, Sandžak Bosniaks have retained their separate Bosniak and Islamic manner of life, and therefore their manner of building houses, decorating apartments, courtyards, fountains, neighborhoods, mosques, bridges and other sacred and secular monuments and buildings important to live in accordance to the needs of work and life.

This book aims to emphasise, collect, present and reaffirm that recognizable Bosniak culture of life, with all the other elements of their identity, in both parts of Sandžak (Montenegrin and Serbian part), through description, analysis, witness testimonies, inspection of documents, photographs, and variety of other ways and specific cases given separately for each of the municipalities

of Sandžak. Of course, the research is not finished, and this book is not the last word in this direction, but it represents only one, at this point possible author's research project and contributes to the presentation, preservation and protection of important heritage of one of the modern European peoples –the Bosniaks.

In this paper we would like to remind those responsible that it is time to do something to protect the Bosniak cultural heritage, but also to do something in the economic, commercial, educational, and every other positive development in Sandžak. We want to animate the public authorities, expatriates, foreign investors, all good people, to invest in infrastructure, development, ecology, tourism, in health, in education, in culture etc.

Bosniaks, as people and as a nation, believe that with the upcoming (expected) Euro-Atlantic integration everything will be better, that an overall revival is going to happen which will bring back to life the least developed regions, and thus Sandžak, where they live and where they want to live in peace and prosperity along with their neighbors regardless to their nation, religion, culture.

SONUÇ

Bir milletin kültürü, geleneği, göreneği, mimarlığı, yanı sıra yazılmış ürünlerden düzyazısı ve şiiri, ardından folkloru, kısacası onun bütün maddi ve manevi değerleri o milleti oluşturan temel unsurlardır. Sancak Boşnakların, bütün dünya Boşnakları gibi yaşadıkları her yerde kendine has kültürü vardır. Bu kültür, İslam ruhunu, hayat tarzı ve çalışması, yani dünya görüşünde tamamıyla oryantal – İslamî niteliğini taşımaktadır.

Balkan Savaşlarından ve Osmanlı Türklerinin bu topraklardan çekilmesinden sonra kendileri, maddi ve manevi değerleri hoşgörüsüz hatta düşmanca bir ortamda buldukları için her türlü saldırı, yok edici ve yıkıcı güçlerle yüz yüze karşılaştılar. Ne yazık ki böylesine bir kader sadece Sancak bölgesindeki Boşnakların başına değil aynı zamanda Sırbistan, Karadağ, Bosna Hersek ve bütün Balkanlardaki Boşnakların başına geldi.

Ancak, bütün bu saldırılara rağmen Boşnak milleti kendi kültürü, adet ve gelenekleri aynı zamanda manevi değerleriyle milli ve etnik kimliğini korumuş ve varlığını zamanımıza kadar sürdürmüştür.

Butün bu kataklismik durumların yanında, Sancak Boşnakları kendine has yaşam şeklini korumuştur. Ayrıca, mimarî yapısı olan evler, bahçeler, çeşmeler, camiler, mahalleler ve hayat önemini taşıyan dini ve dindışı olan anıt yapılarını da koruyabilmiştir.

İşte bu kitabın amacı, Sancak'ın her iki taraftaki bütün belediyelerde bulunan boşnakların yaşam kültürünü; tanım, analiz, tanık ifadeleri, resmi belgeler, resimler ve diğer araçlarla bir araya toplayıp okuyuculara sunmaktır. Tabii ki, bu kitap böylesine bir araştırmanın sonu değildir. Bu araştırma girişimi, Avrupa milletleri arasında çağdaş milleti olan Boşnakların kültür mirasını tanıtmak ve korumak amacıyla yazılıp gelecek araştırmacılara yol göstermek için ele alınmıştır.

Ayrıca, arařtırmamız, bořnak kültür mirasının korunmasıyla sorumlu olan herkesi vazifesini yerine getirmesini, aynı zamanda, Sancak'ın ekonomik, eđitim ve diđer alanlardaki bütün geliřmeleri gerçekleřtirmenin vakti geldiđini hatırlatmayı amaçlamaktadır. Bunun yanında devleti, diasporayı, yabancı yatırımcıları ve bütün iyi niyetli insanları Sancak bölgesinde altyapı yatırım, geliřtirme, ekoloji, sađlık, turizm, eđitim ve kültür alanlarda yatırım yapmalarına davet ediyoruz.

Bořnaklar, bir halk ve bir ulus olarak, yaklařan (beklenen) Avrupa-Atlantik entegrasyonu ile bu topraklarda da bir ilerleme olacađına, Sancak'la beraber geliřmemiř bütün bölgelerde hayat imkanları daha yüksek seviyede olacađına ve kořşularımızla, hangi din ve ırktan olurlarsa olsunlar, barıř ve huzur içinde yařayabileceđine inanıyordu.

الختامة

عنصر أساسي من هوية الأمة هي ثقافتها وتقاليدها وعاداتها، والهندسة المعمارية، ومنتجاتها المكتوبة، النثر والشعر، ثم الفولكلور، ملخصا ثقافته الروحية والمادية. البوشناق السنجق، بعد كل شيء، شأنها شأن جميع البوسنيين أينما وجدوا، لديها ثقافتها الخاصة بها، والتي تتميز بروح الحياة الإسلامية والعمل، وعموما بوجهة نظر العالم الشرقي الإسلامي.

بسبب البيئة غير المتساححة، أو احسن ان يقال عدائية التي وجدوا أنفسهم فيها بعد حروب البلقان والخروج الأتراك العثمانيين من هذه المنطقة، هم بوحدهم، كشعباً والسلع الروحية والمادية، وجدوا أنفسهم تحت المبيد الهجوم والمدمرة من مختلف الأنواع. مثل هذا المصير، للأسف، لم يصب البوشناق البوسنيين فقط في السنجق، ولكن أيضا في أجزاء أخرى من صربيا والجبل الأسود، والبوسنة والهرسك ومنطقة البلقان بأسرها. ولكن على الرغم من الاضطهاد كل هذه مختلفة والمذابح والنفي، وهدم المدن والثقافة والإبادة الجماعية، هذه الأمة ومع ذلك، فقد نجا، وحتى بقدر ما الى يومنا هذا، فقد احتفظت بثقافتها وتقاليدها وعاداتها، والأهم من ذلك، أبقى روحانيتها، والهوية القومية والإثنية والاعتراف بها.

لذلك، على الرغم من جميع الناجين من الوضع الكارثي في السنجق البوشناق قد احتفظت البوسنة منفصلة طريقهم الحياة الإسلامية، وبالتالي طريقهم من بناء المنازل، وتزيين الشقق، و الساحات، والنوافير، والأحياء والمساجد والجسور وغيرها من المعالم المقدسة والعلمانية والمباني المهم أن يعيش وفقا لاحتياجات العمل والحياة. ويهدف هذا الكتاب على وجه التحديد الإشارة إلى وجمع وتقديم ويؤكد من جديد أن الثقافة البوسنية التعرف الحياة، مع جميع العناصر الأخرى لهويتهم، في كل جزء من جزئين سنجق (الجبل الأسود وجزء الصربية)، من خلال شهادة تحليل الوصف، و الشهادات الناس، وترد التفتيش على الوثائق، والصور، ومجموعة متنوعة من الطرق الأخرى وحالات محددة بشكل منفصل لكل من بلديات السنجق. وبالطبع، فإن البحث لم يكتمل بعد، وهذا الكتاب ليس الكلمة الأخيرة في هذا الاتجاه، ولكنه يمثل واحدة فقط، في هذه المرحلة، المشروع المؤلف ممكن في البحث والمساهمة في الحفاظ

والعرض وحماية التراث المهم من واحد من الشعوب الأوروبية الحديثة - البوشناق. أيضا هذه الورقة نود أن نذكر المسؤولين بأن قد حان الوقت أن تفعل شيئا لحماية التراث الثقافي البوسني ولكن أيضا أن تفعل شيئا في التطورات الاقتصادية والتجارية والتعليمية وكل إيجابية أخرى كل سنجق.

نريد أن يديروا السلطات العامة والوافدين، المستثمرين الأجانب، وجميع أهل الخير، للاستثمار في البنية التحتية، والتنمية، والبيئة، والسياحة، في مجالات الصحة والتعليم، و الثقافة.

البوشناق، كشعب وأمة، و نعتقد أنه في القادمة (المتوقعة) التكامل الأوروبي الأطلسي سيكون أفضل، وهذا سيحدث نهضة الشاملة التي ستعيد إلى الحياة في المناطق الأقل نموا، وبالتالي في السنجق، التي يعيشون فيها، وأنها تريد أن العيش في سلام والرخاء، جنبا إلى جنب مع جيرانهم، بغض النظر عن أي أمة والدين والثقافة.

PËRMBYLLJE

Elementi qenësor i identitetit të një populli është kultura e tij, tradita, zakonet, doket, arkitektura, si dhe veprat e tij të shkruara, proza, poezia, pastaj folklori, thënë shkurt kultura e tij shpirtërore dhe materiale. Boshnjakët e Sanxhakut, zatën si dhe të gjithë boshnjakët kudo që jetojnë, kanë kulturën e tyre specifike, e cila veçohet me frymën islame dhe mënyrën e jetesës dhe punës, përkatësisht gjithësisht me shikim oriental-islarnik në botë. Shkaku i ambientit jotolerues, thënë më mirë armiqësor në të cilin janë gjeldur pas luftërave ballkanike dhe me shkuarjen e turqve osmanlinjë nga këto hapësira, ata vetë, si popull por edhe të mirat e tyre shpirtërore e material, janë gjendur në ballafaqje goditjesh shfarosëse dhe rrënuesish të llojeve të ndryshëm.

Ky fat, mlerisht, nuk i goditi vetëm boshnjakët në territorin e Sanxhakut por edhe boshnjakët në viset tjera të Serbisë dhe Malit të Zi, Bosnjë e Hercegovinës dhe tërë Ballkanin.

Meglithatë, edhe përkundër tërë këtyre ndjekjeve dhe rrebesheve, shpërnguljeve, urbidizmi, kulturocidizmi dhe gjenocidi, ky popull, megjithatë, qëndroi, madje, edhe aq sa tërë në ditët e sotme, ka ruajtur kulturën e vet, traditën, zakonet, dhe ç'është më e rëndësishmja, ka ruajtur frymën e vet, identitetin nacional dhe etnik dhe njohjen. Andaj, krahas gjithë situatave kataklizmave të përjetuara, boshnjakët në Sanxhak kanë ruajtur mënyrën e vet të jetesës së posaçme islame-boshnjake, më këtë dhe mënyrën e vet të ndërtimit të shtëpive, rregullimin e banesave, oborreve, krojeve, lagjeve, xhamive, urave dhe tjera permendore sakrale dhe objekte të rëndësishme për jetën, në harmoni me nevojat e jetës dhe punës.

Ky libër, në të vërtetë, ka për qëllim të tregojë, të mbledhë, të shfaq dhe riafirmojë atë kulturë da luese të jetës së boshnjakëve, me të gjithë elementet tjerë të identitetit të tyre, dhe atë në dy pjesët e Sanxhakut (në pjesën malazeze dhe atë serbe/, perms

përshkrimit, analizës, rrëfimeve të dëshmitarëve, shikimi në dokumente, fotografi, dhe mënyra tjera të ndryshme dhe raste konkrete, të dhëna posaçërisht për secilën komunë të

Sanxhakut.

Natyrisht, hulumtimi nuk ka përfunduar dhe ky libër nuk është fjala e fundit në këtë drejtim, por paraqet vetëm, në këtë cast, përpjekjen e mundshme të autorit dhe kontributin e prezantimit, ruajtjen dhe mbrojtjen e trashëgimisë së rëndësishme, njërit nga popujt bashkëkohorë europianë - Boshnjakëve.

Poashtu, me këtë shkrim dëshirojmë t'i kujtojmë përgjegjësit, se është koha që diçka të bëhet në mbrojtjen e trashëgimisë kulturore boshnjake, por poashtu edhe diçka të bëjnë në zhvillimin pozitiv në pikëpamje ekonomike, alsimore dhe kahe tjera zhvillimore të tërë Sanxhakut.

Dëshirojme t'i animojmë organet shtetërore, mërgatën, investuesit e huaj, të gjithë njerëzit e mire, të investojnë në infrastrukturë, në zhvillim, në ekologji, në turizëm, në shëndetësi, në arsimim, në kulturë.

Boshnjakët, si popull dhe nacionalitet, besojmë se në integritet e parapara e të pritura euroatlantike, do të jetë më mire, se do të ndodhin ringjallje të gjithanshme, se do të kthehet jeta edhe në viset më të pazhvilluara, me këtë edhe në Sanxhak, dhe dëshirojnë të jetojnë në paqe dhe mirëqenie, së bashku me fqinjë të tyre, pa marrë parasysh së cilit nacionalitet, besim, kulturë i takojnë.

LITERATURA

Knjige

1. Agović, B. *Džamije u Crnoj Gori*, Almanah, Podgorica, 2001. god.
2. Agović, B. *Od mekteba do medrese*, Podgorica, 2012. god.
3. Azemović, Z. Luboder, Z. *Urezano u kamenu i pamćenju*, Rožaje, 2007. god.
4. Bandžović, S. *Iseljavanje Muslimana iz Sandžaka*, Sarajevo, 1991. god.
5. Bećirbegović, M. *Džamije sa drvenom munarom u Bosni i Hercegovini*, Sarajevo, 1990. god.
6. Uzeir Bećović, *Gajret u Pljevljima*, Almanah, Podgorica 2007.godine
7. Bećović, U. *Husein-pašina džamija*, Almanah, Podgorica 2006.godine.
8. Bejtić, A. *Priboj na Limu pod osmanlijskom vlašću 1418-1912*, Sarajevo 1945, god.
9. Bejtić, A. *Spomenici osmanlijske arhitekture u BiH*, prilozi, 1972. godine.
10. Crnišanin, R. „Rasprave“ Mrlješ, Novi Pazar, 1999.god.
11. Crnovršanin, H. Sadiković, N. *Sandžak porobljena zemlja*, Herausgeber, Zagreb, Drugo izdanje, 2001. god.
12. Crnovršanin, H. Sadiković, N. *Kako se kalio Sandžak*, Herausgeber, Frankfurt na Majni, 2005. god.
13. Ćuković, M. i drugi. *Novovaroški kraj kroz istoriju*, Nova Varoš, 1991. god.

14. Dacić, N. *Spomenici islamske kulture i Islamska zajednica Prijepolja*, Prijepolje, 2008. god.

15. Demić, F. *Medrese u Novom Pazaru*, (Diplomski rad odbranjen na FIN-u) Sarajevo 1988. god.

16. Dizdarević, F. *O Hasan-agi i njegovoj vakufnami*, Zavičajni muzej Priboj, 2000. god.

17. Dudić, M. *Nastanak i razvoj Medrese u Novom Pazaru*, magistarski rad, Novi Pazar, 2005. god.

18. Dudić, M. *Uloga Sibjan-mekteba u očuvanju Islama u Sandžaku*, neobjavljena Doktorska disertacija, odbranjena na Internacionalnom univerzitetu u Novom Pazaru, 2007. god.

19. Fakić, M. Hamzagić, Š. i Derdemez, H. *Tutin od mahale do šehera*, Tutin, 2012. god

20. Hadad, I. J. Globalizacija islama, *Oksfordska istorija islama*, Clio – Beograd 2002 godine.

21. Hadžić, F. *Džamije u Sandžaku*, Novi Pazar, 2012. god.

22. Hadžić, H. *Kulturološko-civilizacijske odlike bošnjaka rožajskog kraja*, Novi Pazar, 2012. god.

23. Hasić, P. *Orientalne i druge građevine Rožaja i okoline*, Rožaje, 2006.god.

24. Ibrić, S. *Novopazarski sandžak u XIX vijeku (XIX. Yüzyılda Yeni Pazar Sancağı)*, Neobjavljeni magistarski rad, Institut društvenih nauka-Seldžučki Univerzitet, Konya, 2004.god.

25. Ikonomova, V. *Razvoj kulture Nove Varoši*, Nova Varoš 1985, god.

26. Kačapor, S. *Školstvo u Novom Pazaru i okolini od 1918.do 1941.godine*, Zagreb, 1983.god

27. Kačapor, S, Azemović, Z, Skenderović, I: *Znanjem u budućnost, Sto godina osnovne škole „Mustafa Pećanin“*, Rožaje 2002. godine

28. Koničanin, O. *Popis gradskih česama*, N.Pazar od 10. 08. 1956. god.

29. Krčić Š., *Bibliografija sa priložima za monografiju plavsko-gusinjskog kraja*, Biblioteka Ikre, Plav 2005. god.
30. Krunić, J. *Kuća i varoši u oblasti stare Raške*, ZAVET, Beograd, 1994. god.
31. Kujović, D. *Zapisano u Pljevljima*, Monografija,
32. Lutovac, M. *Rožaje i Štavica*, Naučno delo, Beograd 1960. god.
33. Markišić, H. Luboder. H. *Staro Rožaje*, Avlija, Rožaje, 2011. god. I dio.
34. Matović, A: *Rožaje i okolina, ljudi i događaji*, Prilozi historiji Bošnjaka, Centar za bošnjačke studije – Rožaje, Rožaje 2009. godine
35. Memić, M. *Bošnjaci Muslimani Sandžaka i Crne Gore*, MNVS, Sarajevo 1996. god.
36. Memić, M. *Plav i gusinje u prošlosti*, Beograd, 1989. god.
37. Memić, M: *Velika medresa i njeni učenici u revolucionanom pokretu*“, IPZRO „Fonografika“ - Skopje, 1984 godine
38. Monografija, *Crna Gora*, Beograd 1976. god.
39. Mulahalilović, E. *Vjerski običaji Muslimana u BiH*, Hamidović, Tuzla 2005.god.
40. Mušović, E. *Tutin i okolina*, Etnografski institut SANU, Beograd, 1985. god.
41. Mušović, E. i grupa autora, *Novi Pazar i okolina*, Književne Novine, Beograd 1969. god.
42. Mušović, E. *Etnički procesi i etnička struktura stanovništva Novog Pazara*, SANU, 1979. god.
43. Pelidija, E. Maglajlić, M. Mahmutćehajić, R.: *Bosna i Bosanski Muslimani – Muslimani u Sandžaku*, sveska II. Sarajevo, 1992.
44. Poturak, B. Dacić, N. *Šarampov, Ibrahim-pašina džamija i Bakije-hanume medrese*, Ibn Sina, Sarajevo, 2010. god.
45. Rakočević, B. *Staro Bijelo Polje*, Bijelo Polje 1999.god.

46. Reković, I. *Izgnubljeni ambijent Plav I Gusinje nekada*, Almanah 2008.god.
47. Redžepagić, J. *Razvoj školstva i prosvete do 1918*. Priština, 1968. god.
48. Rudić, V. i drugi, *Bijelo Polje*, SO Bijelo Polje, Stručna Knjiga, Beograd 1987. god.
49. RZZS, *Popis stanovništva, domaćinstva i stanova u 2003. godini*, Podgorica 2004. str. 60, Knjiga 1.
50. RZZS, *Popis stanovništva, domaćinstva i stanova u 2003. godini*, Podgorica 2004. str. 9. Knjiga 3.
51. RZZS, *Popis stanovništva*, knjiga 1., Beograd 2003. god
52. Samardžić, R. *Beograd i Srbija u spisima francuskih savremenika XVI – XVII vijek*, Beograd 1961.god.
53. Serdarević, M i Omanić, A: “Bošnjačka kultura ponašanja”, Svjetlost, Sarajevo, 2000. god.
54. Stanković, T. *Putne bilješke po Staroj Srbiji*, Beograd 1910.god.
55. Šalipurović, V. *Prilozi za istoriju gradjevinarstva u srednjem polimlju u XIX vijeku*, Beograd 1979. god.
56. Šabanović, H: *Bosanski pašaluk*, Sarajevo, 1982. godine.
57. Šabović, H: *Rožaje razvoj i perspektive*, Rožaje 1991 godine.
58. Šukrić, N: *Povijest islamske kulture i civilizacije*, ITF, Sarajevo 1989. godine.
59. Vukosavljević, S: *Sociologija stanovanja*, izdanje SANU, Beograd,
60. Zlatar, B., Pelidija, E. *Prilog kulturnoj istoriji Pljevalja Osman-skog perioda- Zadužbina Husein-paše Boljanića.*, Prilozi za orijentalnu filologiju, Sarajevo, 1985. god.
61. Zilkić, A. *Džamije u Tutinu*, Tutin, 2011. god.

Časopisi i periodika

1. Azemović, Z. *Rožaje i okolina, kratak istorijski pregled*, Rožajski zbornik br. 1. 1982. god.
2. Babić, B: Osnovno obrazovanje mulsimanske i katoličke djece u novooslobođenim krajevima CG 1913-1914., Rožajski zbornik 6, 1987 god.
3. Babić, B: *Prilog istoriji Rožaja od balkanskog do I svjetskog rata*, Rožajski zbornik, br. 5, 1986. godine.
4. Babić, B: *Nova džamija u Rožaju*, »Glasnik« VIS-a, 1969, 7--8, 303-304
5. Baltić, M. Čatovića kuća u Sjenici, Bošnjačka riječ, br. 9. Novi Pazar, jan.-mart. 2008. god.
6. Baltić, M. *Prijepoljska musalla*, Bošnjačka riječ, br. 21-23- Novi Pazar, jan-sep. 2011. god.
7. Čar-Drnda, H: *Naselja nahije Trgovište, prema podacima Deftera 1527/30*, Rožajski zbornik, br. 4,1985, godine.
8. Čar-Drnda, H. *Osnivanje Novog Pazara i njegov razvitak do kraja XVI vijeka*, Noopazarski zbornik br. 8. Novi Pazar, 1984.god.
9. Dizdarević, A. Dizdarević, M. *Muslimanski kulturni stvaraoci bjelopoljskog kraja*, Almanah br. 7-8, 1999. god.
10. Dizdarević, F. *Bojadžića čardak u Voljavcu*, Bošnjačka riječ br:3-4, 2006. god.
11. Đilas, M. *O pokolju u Šahovićima u novembru 1924.godine*, Almanah , Podgorica, broj 7-8.
12. Đordjević, S. *Hamam u Novom Pazaru*, Raška baština I, 1975.god.
13. Đordjević, S. *Zaštita spomenika kulture u sjeničkom kraju*, Zbornik Sjenice, br.1. Sjenica, 1985. god.
14. Folić, Z. *Islamska zajednica u Crnoj Gori1947-1953*, Almanah br. 15-16, 2001. god.

15. Glasnik VIS-a
16. Glas Islama
17. Halilagić, Dž. *Legenda o sjeverinskom hanu i tekiji*, Vakaf, br.1. Novi Pazar, 2010. god.
18. Ibrić, S. Berane prije sto godina, Tokovi br. 1-2. Berane, 2011. god.
19. Ibrić, S. *Islamska umjetnost u Novopazarskom Sandžaku*, Glas Islama, broj 100, Novi Pazar, 2004.god.
20. Lutovac, M. *Varoš Rožaje*, Rožajski zbornik, br. 2, 1983.god.
21. Matović, A: *Rožaje kroz vijekove*, Rožajski zbornik br. 10. Rožaje, 2001.god
22. Mulić, B. *Kula Redžepagića u Plavu*, Avlija, broj 2. Rožaje, 2011. god.
23. Mušović, B. *Rufajiska tekija u Novom Pazaru*, Novopazarski zbornik br. 21. Novi Pazar 1997. god.
24. Mušović, E. *Porezi, bune i nemiri u Rožajama i Bihoru, 1765, 1766, 1767 i 1768, godine*, Rožajski zbornik br. 5. 1986. god.
25. Mušović, E. *Stanovništvo*, Glasnik Etnografskog muzeja u Beogradu, Knjiga 52-53, Beograd, 1989. god.
26. Mujezinović, M. *Islamski epigrafski spomenici Novog Pazara*, Novopazarski zbornik, br.1, Novi Pazar 1977. god.
27. Pavićević-Popović, R. Milošević, S. *Tuzinjski stanovi na Pešteri*“, Zbornik Sjenice, br. 6-7. 1990/91. god.
28. Popović, A. *Balkanski derviši i rufaije*, Zbornik za orijentalne studije SANU, Beograd 1992.god.
29. Prekić, A. *Islamska zajednica u Pljevljima*, Almanah, 27-28, 2004.god.
30. Premović, D. *Od muzejske zbirke do muzeja „Ras“*, Novopazarski zbornik broj 15. Novi Pazar 1991. god.
31. Premović, M. *Bihor grad*, Almanah, br: 48-49. Podgorica, 2010. god.

32. Rahić, E. *Utjecaj I srpskog ustanka na Bošnjake u Sandžaku II*, Bošnjačka riječ br. 11-12, decembar, 2008.god.
33. Ramčilović, I. *Arhitektonski izgled starih Berana*, Almanah 37-38, Podgorica 2007. god.
34. Rastoder, Š. *O vakufima u Crnoj Gori*, Almanah, Podgorica, 3-4, 1998.god.
35. Rastoder, Š. *Istorijsko-metodološki okvir izučavanja istorije muslimana u crnoj Gori 1878-1912*, Almanah, br. 7-8.
36. Rašljanin, S. *Javne česme u Novom Pazaru*, Novopazarski zbornik broj 10. Novi Pazar, 1986. god.
37. Šaćirović, R. *Hajrat u Melaju*, Bošnjačka riječ broj 9, januar-mart, 2008. godine
38. Šarkinović, H: *Popis stanovništva u Crnoj Gori*, "Almanah" br. 25-26 Podgorica, 2003.god.
39. Škrijelj, R. *Džamije Sjenice*, Zbornik Sjenice, br.14. 2003. god
40. Škrijelj, R. *Pešter i peštarski guslari*, Bošnjačka riječ br.5, Novi Pazar, 2007. god.
41. Škrijelj, R. *Rožaje u kamusu* l' al'am-u, *Šemsettina Samija*, Bošnjačka riječ, broj 11-12, Novi Pazar, 2008. god.
42. Škrijelj, R: *Šemsi-paša Biševac u spisima austrijske diplomatije*, u Bošnjačka riječ, br. 3-4, Novi Pazar, 2006. god..
43. Šušević, I. *Vakufi u Novom Pazaru u XVI stoljeću*, Novopazarski zbornik br. 3.Novi Pazar 1979. god.
44. Vakaf
45. Vujović, S. Vrcić, A. Čubrić, R. *Spahovića kuća u Sjenici*, Zbornik Sjenice, br. 9-10. Sjenica, 1999. god.
46. Zbornik radova Sandžak juče, danas i sutra, Novi Pazar, 2005. godine.
47. Zirojević, O. *Kroz Bihorsku nahiju 1571. godine*, Simpozijum Seoski dani Sretena Vukosavljevića XIV, Prijepolje 1991. god.

48. Zlatar, B. *O nekim muslimanskim feudalnim porodicama u Bosni u XV i XVI stoljeću*, Prilozi Instituta za istoriju, godina XIV, broj 14-15, Sarajevo, 1979. god.

Enciklopedije, leksikoni i rječnici

1. Čelebi, E. *Putopis*, Sarajevo 1967. god.
2. Hadžić, I: *Rožajski rječnik*, Centar za kulturu Rožaje, Rožaje, 2003. god
3. Smailagić, N. *Leksikon Islama*, Sarajevo 1990. god.
4. Krcić, Š. *Enciklopedija bošnjačke kulture Sandžaka, Matica Bošnjaka*, Novi Pazar, 2005.godine
5. Mala enciklopedija Prosveta, Prosveta, Beograd, 1986. god.
6. Muftić, T. *Arapsko – Bosanski Rječnik*, EL-KALEM, Sarajevo 1977. god.

Arhivska gradja

1. AJ, Dokument je zaveden kod Načelstva sreza Bijelo Polje pod br. 11767/12. IX 1940.
2. AJ O sibjan mektebima u srezu Pljevaljskom po naredjenju Kraljevske banske uprave IV br. 19468/40 godine.
3. Ankara, Tapu ve kadastre (TK) ,br, VIII, opširni defter hercegovačkog sandžaka iz 1585.godine, fo.197, fotokopije deftera se nalaze u ANUBIH, broj 44/II
4. Arhiv Odbora IZ-e Pljevlja, Zapisnik od 01. 03. 1936. Godine, djelovodni broj 70.
5. Arhiv Odbora islamske zajednice Plav.
6. Arhiv Odbora islamske zajednice Rožaje

7. Arhiv Islamske zajednice, medžlis Sjenica
8. Državni arhiv Crne Gore – Cetinje, Fond Ministarstva prosvjete i crkvenih poslova, br. 66, pov. – 105-314.
9. Istanbul, BBA, TD, No.654, OIS br.99, fo.35.

Web - sajтови

1. www.almanah.cg.yu
2. <http://www.berane.me>
3. www.bnv.org
4. www.bosnasancak.net/forum/showthread.php?18408-moj-grad-ROZAJE
5. www.bosnjaci.net
6. www.bosnjaci.rs
7. www.bijelopolje.cg.yu
8. www.islamskazajednica.org
9. www.monteislam.co.me
10. www.monstat.co.me
11. http://sr.wikipedia.org/sr-el/Демографија_Црне_Горе

BILJEŠKA O AUTORU

Fatih Hadžić, rođen je u Rožajama 23. 05. 1985. godine, gdje je završio osnovnu školu. Medresu Gazi Isa-beg završio je u Novom Pazaru. Fakultet umjetnosti, smjer grafiku, diplomirao je u klasi prof. dr. Fehima Huskovića na Internacionalnom univerzitetu u Novom Pazaru i dobio stručni naziv: Diplomirani grafičar – profesor likovne kulture.

Do sada je objavio više radova u časopisima “Bošnjačka riječ”, “Avlija” i “Almanah”, napisanih na razne teme iz oblasti islamske kulture, tradicije, običaja, društvenih i porodičnih odnosa, orijentalne - bošnjačke arhitekture, vjere, igara i pjesama isl. Imao je i 11 samostalnih izložbi.

Džamije u Sandžaku je njegova prva knjiga, objavljena u Novom Pazaru, 2012. godine.

Član je redakcije časopisa *Bošnjačka riječ*, koji izlazi u Novom Pazaru. Član je i Društva historičara Sandžaka.

SADRŽAJ

ELEMENTI MATERIJALNE I DUHOVNE KULTURE BOŠNJAKA U SANDŽAKU ...	3
PREDGOVOR.....	7
USPJEŠAN PRILOG HISTORIJU SANDŽAČKE UMJETNOSTI	9
TRAGATI ZA SVOJOM KULTUROM, OTKRITI, PRONAĆI I OBJELODANITI NJENE TRAGOVE IZRAZ JE ISTINSKE LJUBAVI PREMA TOJ KULTURI I NJENOM NARODU.....	15
UVOD	19
I. POGLAVLJE.....	27
NOVI PAZAR	27
1. GEOGRAFSKI POLOŽAJ	29
1. 2. STANOVNIŠTVO.....	30
1. 3. NASELJENA MJESTA	30
1. 4. ISTORIJSKI RAZVOJ.....	30
1. 5. OPIS ŠEHERA NOVOG PAZARA PREMA PUTOPISU EVLIJE ČELEBIJE.....	34
1. 6. NOVOPAZARSKI BEDEM.....	36
1. 7. NOVOPAZARSKI HAMAMI, BANJE I ČESME	39
1. 8. BANJE	42
1. 8. 1. NOVOPAZARSKA BANJA	42
1. 9. ČESME	46
1. 9. 1. HALIMAČA I, II I III.....	46
1. 9. 2. HALIMAČA II.....	47
1. 9. 3. HALIMAČA III.....	48
1. 9. 4. ALEVAČA	48
1. 9. 5. PALANKA ČESMA.....	50
1. 9. 6. BISEROVAČA.....	50
1.9.7. ČESMA KOD LEJLEK DŽAMIJE.....	51
1. 9. 8. ČESMA PORED MUZEJA (RUŽDIJE)	52
1. 9. 9. ČESMA U SELU ČAŠIĆA DOLAC.....	53
1. 10. KUĆE.....	54
1. 10. 1. ALA-TURKA SOBA.....	54
1. 11. A V L I J E	58
1. 12. BAŠČE I VRTOVI	58

1. 13. HANOVI.....	59
1. 14. KARAVAN SARAJI.....	61
1. 15. BEZISTANI.....	61
1. 16. IMARETI.....	62
1. 17. DŽAMIJE.....	63
PORUŠENE DŽAMIJE SU:.....	63
1. 17. 2. POSTOJEĆE DŽAMIJE:.....	64
1. 17. 2. 1. ALTUN-ALEM DŽAMIJA.....	66
1. 18. MUSALLA.....	69
1. 19. TEKIJE.....	69
1. 20. MEKTEBI.....	71
1. 20. 1. MEKTEBI KOJI SU POSTOJALI U NOVOM PAZARU.....	72
1. 21. RUŽDIJE.....	75
1. 22. MEDRESE – MUŠKA MEDRESA.....	77
1. 22. 1. ŽENSKA MEDRESA.....	82
1. 23. MEZARISTANI.....	83
1. 23. 1. VELIKO (MEZARJE) GROBLJE.....	84
1. 23. 2. MEZARJE GAZILAR.....	86
1. 23. 3. MEZARISTAN JERMIŠE.....	88
1. 24. TURBETA (TULBETA).....	89
II POGLAVLJE.....	93
ROŽAJE.....	93
2. GEOGRAFSKI POLOŽAJ.....	96
2. 1. S T A N O V N I Š T V O.....	96
2. 2. NASELJENA MJESTA.....	96
2. 3. ISTORIJSKI OSVRT.....	96
2. 4. ROŽAJE U KAMUSU'L AL'AM-U ŠEMSETTINA SAMIJA.....	99
2. 5. KUĆE.....	101
2. 6. G A N I Ć A K U L A.....	103
2. 7. SEOSKE KUĆE.....	107
2. 8. SEOSKE KULE.....	108
2. 8. 1. HADŽIĆA KULA U SELU BALOTIĆU.....	108
2. 9. ČARDACI.....	111
2. 10. AHAR.....	111
2. 11. SOKACI.....	112
2. 12. STANOVI ILI KATUNI.....	112

2. 13. OBRAZOVANJE	113
2. 14. SIBJAN MEKTEBI	113
2. 15. IPTIDAIJE I RUŽDIJE	115
2. 16. ŽENSKA MEDRESA U ROŽAJAMA	117
2. 16. 1. ZGRADA U KOJOJ SE NALAZI MEDRESA	117
2. 17. D Ź A M I J E	118
2. 17. 2. KUČANSKA DŽAMIJA (DONJA DŽAMIJA)	122
2. 18. MEZARISTANI	125
2. 19. TURBETA	128
III POGLAVLJE	131
TUTIN	131
3. GEOGRAFSKI POLOŽAJ I STANOVNIŠTVO	133
3. 1. STANOVNIŠTVO	133
3. 2. NASELJENA MJESTA	134
3. 3. ISTORIJSKI OSVRT	134
3. 4. TUTIN ZA VRIJEME OSMANLIJA	135
3. 5. TUTIN U XVII VIJEKU	137
3. 7. DŽAMIJE	146
3. 7. 1. CENTRALNA GRADSKA DŽAMIJA	149
3. 8. KUĆE	151
3. 9. KULE	154
3. 10. MEKTEBI	155
3.11. ČESME	157
3.11.1. ČESMA U STARČEVIĆU	157
3. 12. 2. HAJRAT ČESMA U MELAJAMA	158
3. 13. MEZARISTANI	160
IV POGLAVLJE	163
SJENICA	163
4. GEOGRAFSKI POLOŽAJ	165
4. 1. STANOVNIŠTVO	165
4. 2. NASELJENA MJESTA	165
4. 3. ISTORIJSKI OSVRT	166
4. 4. SJENIČKA TVRĐAVA	167
4. 5. DŽAMIJA PERTEVNIHAL VALIDE	170
4.5.1. OSTALE DŽAMIJE NA SJENIČKOJ TERITORIJI	171
4. 6. NASELJA I KUĆE	173

4. 6. 1. UNUTRAŠNJOST KUĆE	176
4. 6. 2. ČATOVIĆA KUĆA	176
4. 6. 2. 1. PROZORSKA DEKORACIJA I ENTERIJER	179
4. 6. 2. 2. HAMAMI I DOLAPI	180
4. 6. 2. 3. TAVANICE	181
4. 6. 3. SPAHOVIĆA KUĆA.....	181
4. 6. 3. 1. PRIJEDLOG REKONSTRUKCIJE I REVITALIZACIJE.....	185
4. 7. ĆUPRIJE - MOSTOVI.....	186
4. 8. JAVNE ČESME.....	187
4. 9. MEZARISTANI (GROBLJA) I TURBETA.....	188
V. POGLAVLJE	191
PEŠTER	191
5. 1. TUZINJSKI STANOVI.....	194
5. 2. STAN ZA SPAVANJE ILI – SPAVAR.....	194
5. 3. STAN U KOME SE NALAŽE VATRA ILI – OGNJAR	195
5. 4. STAN U KOME SE ČUVAJU PROIZVODI OD MLIJEKA – MLJEKAR	196
5.5. TELEČAR – ILI TELEČAR.....	197
VI. POGLAVLJE	199
PRIJEPOLJE.....	199
6. 1. GEOGRAFSKI POLOŽAJ	201
6. 2. STANOVNIŠTVO.....	201
6. 3. NASELJENA MJESTA	201
6. 4. KRATAK ISTORIJSKI OSVRT	202
6. 5. PROLAZEĆI KROZ PRIJEPOLJE EVLIJA ČELEBI JE ZAPISAO:.....	204
6. 6. MOSTOVI.....	206
6. 7. SAHAT KULA.....	208
6. 8. DŽAMIJE	210
6. 9. MUSHAF STAR PREKO 400 GODINA	212
6. 10. MUSALLA	214
6. 10. 1. ARHEOLOŠKO ISTRAŽIVANJE MUSALLE.....	216
6. 11. MEKTEBI	217
6. 11. 1. PRIJEPOLJSKI MEKTEB	218
6. 11. 2. MEKTEB U ŠEHOVIĆA POLJU	218
6. 11. 3. MEKTEB U PODJASENU	219
6. 11. 4. MEKTEB U ZAVINOGRADU.....	219
6. 12. RUŽDIJA	220

6. 13. MEDRESE	221
6. 13. 1. OBNOVA RADA MEDRESE.....	223
6. 14. KUĆE.....	224
6. 14. 1. KUĆA JUSUFAGIĆA.....	226
6. 14. 2. KUĆA JANJIČARA – VAKUFСКА KUĆA	227
6. 14. 3. ŠEĆERAGIĆA KUĆA	229
6. 15. HANOVI.....	229
6. 16. HAMAMI I JAVNE ČESME.....	233
6. 17. MEZARISTANI	234
6. 18. TURBETA.....	236
6. 18. 1. PORUŠENA TURBETA.....	236
VII. POGLAVLJE.....	239
BIJELO POLJE	239
7. GEOGRAFSKI POLOŽAJ I STANOVNIŠTVO	241
7. 1. NASELJENA MJESTA.....	243
7. 2. ISTORIJSKI OSVRT.....	243
7. 3. DŽAMIJE	246
7. 3. 1. POSTOJEĆE DŽAMIJE SU:	247
7. 3. 2. PORUŠENE DŽAMIJE SU:	248
7. 4. GRADSKA (JUSUFA) DŽAMIJA.....	249
7. 5. HAJDAR-PAŠINA DŽAMIJA U RADULIĆIMA.....	250
7. 6. ŠKOLSTVO.....	252
7. 7. RUŽDIJA	253
7. 8. MEDRESA.....	255
7. 9. KUĆE	256
7. 10. ČARDACI	259
7. 11. BOJADŽIĆA ČARDAK U SELU VOLJAVAC	260
7. 12. ČESME.....	267
7. 13. MOSTOVI	268
7. 14. MEZARISTANI	269
VIII. POGLAVLJE.....	273
PLAV I GUSINJE.....	273
8. GEOGRAFSKI POLOŽAJ	275
8. 1. STANOVNIŠTVO.....	276
8. 2. NASELJENA MJESTA.....	277
8. 3. ISTORIJSKI OSVRT.....	277

8. 4. MEDRESANTI KRALJEVE MEDRESE U SKOPLJU	279
8. 5. DOKTORI NAUKA IZ PLAVSKO-GUSINJSKOG KRAJA.....	279
8. 6. UNIŠTENI ARHITEKTURA.....	281
8. 7. DIZDAREVIĆA GRAD.....	282
8. 8. TRGOVAČKI CENTAR PLAVA.....	283
8. 9. KNJIŽNICA U PLAVU.....	284
8. 10. HAN U GUSINJU	285
8. 11. KUĆE.....	285
8. 11. 1. ENTERIJER KUĆE.....	287
8. 12. KULE.....	288
8. 12. 1. REDŽEPAGIĆA KULA.....	289
8. 13. DŽAMIJE.....	292
8. 14. ŠADRVANI	293
POSTOJEĆE DŽAMIJE U PLAVU:.....	293
POSTOJEĆE DŽAMIJE U GUSINJU:.....	294
8. 15. MEZARISTANI	295
IX. POGLAVLJE	299
PRIBOJ	299
9. GEOGRAFSKI POLOŽAJ	301
9. 1. STANOVNIŠTVO.....	301
9. 2. NASELJENA MJESTA.....	301
9. 3. ISTORIJSKI OSVRT	302
9. 4. EVLIJA ČELEBIJA O PRIBOJU	303
9. 5. HASAN-AGIN VAKUF	303
9. 6. DŽAMIJE	305
9. 7. MEKTEBI.....	309
9. 8. ŠADRVANI.....	310
9. 9. KUĆE	312
9. 9. 1. KUĆA ISMAILA HASANAGIĆA.....	313
9. 9. 2. KUĆA HADŽI-HAMZIĆA.....	315
9. 10. TурсКА BELEDIJA	317
9. 11. TурсКА KASARNA U PRIBOJU	318
9. 12. MOST NA UVCU KOD PRIBOJA	319
9. 13. HANOVI I TEKIJE.....	320
9. 14. LEGENDA O SJEVERINSKOM HANU I TEKIJU	321
9. 15. MEZARISTANI	326

9. 16. TURBETA	329
X. POGLAVLJE.....	331
BERANE	331
10. GEOGRAFSKI POLOŽAJ I STANOVNIŠTVO	333
10. 1. STANOVNIŠTVO	333
10. 2. NASELJENA MJESTA.....	334
10. 3. BIHOR.....	334
10. 4. OPIS GRADA BIHORA.....	335
10. 5. ISTORIJAT.....	338
10. 6. OPIS BERANA IZ 1910. GODINE.....	339
10. 7. MOST	342
10. 8. KRŠLA	342
10. 9. DŽAMIJE.....	343
10. 10. MESDŽID.....	346
10. 11. OBRAZOVANJE	349
10. 12. SIBJAN-MEKTEBI	349
10. 13. IPTIDAIJA I RUŽDIJA.....	350
10. 14. KUĆE.....	351
10. 14. 1. KAPLAN-BEGOVA KUĆA.....	352
10. 15. KULE.....	353
10. 16. HANOVI	355
10. 17. ČESME.....	356
10. 17. 1. ČESMA PORED DŽAMIJE U PETNJICI	358
10. 18. ŠADRANI.....	359
10. 19. MEZARISTANI.....	359
XI. POGLAVLJE	361
PLJEVLJA (TASLIDŽA).....	361
11. GEOGRAFSKE ODLIKE I PRIRODNE RIJETKOSTI	363
11. 1. STANOVNIŠTVO	364
11. 2. ISTORIJAT.....	364
11. 3. DŽAMIJE.....	367
11. 4. SAHAT KULA	374
11. 5. PORUŠENE PLJEVALJSKE DŽAMIJE	374
11. 5. 1. PORUŠENE DŽAMIJE U GRADU.....	375
11. 6. MINARET HADŽI HASAN DŽAMIJE	376
11. 7. GRADSKI TIP KUĆE U PLJEVLJIMA	377

11. 8. SEOSKI TIP KUĆE NA PLJEVALJSKOM PODRUČJU.....	379
11. 9. ŠKOLE	380
11. 10. SADRI-ESBEK OSMAN-PAŠE MEDRESA	381
11. 11. MEZARISTANI.....	383
11. 11. 1. NEKI UNIŠTENI MEZARISTANI I TURBETA.....	383
XII. POGLAVLJE.....	387
NOVA VAROŠ.....	387
12. GEOGRAFSKI POLOŽAJ.....	389
12. 1. STANOVNIŠTVO.....	389
12. 2. NASELJENA MJESTA	389
12. 3. ISTORIJSKI OSVRT	390
12. 4. EVLIJA ČELEBI O NOVOJ VAROŠI JE ZAPISAO:.....	391
12. 5. DŽAMIJA U NOVOJ VAROŠI	393
12. 6. ŠADRVAN.....	396
12. 7. KUĆE.....	397
12. 8. GRADSKA KUĆA	398
12. 9. ŠEĆERAGIĆA KUĆA.....	399
12. 10. KUČEVIĆA KULA U LEPOJEVIĆIMA.....	400
12. 11. SJEDIŠTE KAJMEKAMLUKA.....	402
12. 12. OBRAZOVANJE	404
12. 13. RUŽDIJA.....	405
12. 14. ČESME.....	406
12. 15. MEZARISTANI.....	407
12. 16. MEJTAŠ	408
ZAKLJUČAK	409
CONCLUSION.....	411
SONUÇ.....	413
الخاتمة.....	415
PËRMBYLLJE.....	417
LITERATURA.....	419
BILJEŠKA O AUTORU	429